Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Lazare de Parpi (0440?-05..?). :. 1891.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF.Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :
*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.
*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer ici pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.
*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

ԸՆՏԻՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ

Է.

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

[illegible]

[illegible]

ՂԱԶԱՐԱՅ
ՓԱՐՊԵՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԵՒ ԹՈՒՂԹ

ԱՌ ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1891 — ՌՅԽ

ACQ 1993004856

2008-140

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐԻՆ (1873)

Մի՚ի յաւէտ փափագատենչ և ընթերցական աւանդից բազմերախտ դաստւեզարու թարգմանչաց մերոց՝ է Երրորդն անուանեալ Պատմութիւն Հայոց, զոր հրամանաւ քաջին Վահանայ Մամիկոնոյ՝ եղբօրորդւոյ Մեծին Վարդանայ, գրեաց յետ Ն դարու կամ՚ի սկիզբն Զ[illegible] աշակերտն աշակերտաց Սահակայ և Մեսրովպայ՝ Ղազար վանական, ՚ի գեղջէ Փարպւոյ Արագածոտն գաւառի, ՚ի սահմանակցութենէ բնիկ Ոստանին Հայոց: Սա այս միակ գործ կամ գրուած նորին ծանուցեալ՝ ութսուն ամօք յառաջ տպագրութեամբ ՚ի լոյս ընծայեցաւ ՚ի Մամլոց Մխիթարեան վանացս. և զոր յայնժամ ծանուցին հրատարակօղքն Բ[illegible] Վէր[illegible]՝ անփոփոխ զնոյն և մեք զկնի մերոյս այսմ դոյզն ազդարարութեան՝ կարգեմք, ՚ի յիշատակ իրաճանաչ և երախտագէտ ծերունեաց

մերոց. մանաւանդ զի և ոչ միոյ յեա այնորիկ հանդիպեալ մեր նորոյ օրէնակի պատմութեան. համառօտիմք ըստ առաջնոյն կրկնել զոսկեգիրս գայս, ՚ի ձեւ՚ի չափ հասարոց ընտիր մատենագրաց մերոց. սակաւուբեք ՚ի յայսմ վերպակսն՝ արարեալ ուղղութիւն. և յերկս որոհեալ Դրուագրս զբովանդակ գիրսն, զի և այսպէս իսկ կոչէ հեղինակն զմատուենս գրոց պատմութեանն, և երեք իսկ գլխաւոր մասունք երևին յեղումն պատմագրութեան. զոր դարձեալ առանձին ՚ի հարկի գլուխս տրամատեցաք, առանց խորագրաց. զի որ յառաջնում տպագրութեան եդեալքն են՝ չեն հեղինակին կամ հին կարգաւորութիւն: Միայն ՚ի Տեառն Մ. Սահակայ և ՚ի մեկնութեան նորին՝ արարաք այլայլութիւնս բանից՝ ըստ հնագոյն օրինակաց, որ ՚ի նախընթացիս զատանին: Արդ որ ինչ զՊատմութենէս կայցէ գիտել՝ ՚ի բանի անդ առաջնոյ տպագրութեանն գտցեն խնդրողք. և մեք պակաս ինչ զնորագիւտ Թղթոյն Ղազարայ ասասցուք; զոր յարեալ կցե_

ցաք 'ի կուսն պատմութեանն. զի այնպէս գրեալ աւանդի և առ նախնեօք:

Օրինակ թղթոյս Ղազարայ առ ձեռընտու իւր Վահան՝ յայտնեցաւ 'ի դարանս մատենից աթոռոյն Էջմիածնի, 'ի ձեռն փութաջան խուզարկուի Ցովհաննու եպիսկոպոսի Շահխաթունեան, որ և հաստուածս ինչ անտի եդեռ յիւրումն Ստորագրութեան Էջմիածնի և հնգեցուն գաւառացն Այրարատայ. այս յամի 1853 հմուտ վարժապետն տեսուչ Ղազարեան ճեմարանի՝ Գ. Մկրտիչ Էմին՝ զբովանդակն 'ի տիպ արձանացոյց 'ի Մոսկուա քաղաքի, երկար յառաջաբանութեամբ և ծանօթութեամբք: Յետ նորա և այլ ոմն եռանդուն բանասէր, Միք. Նալպանտեանց, յեղեալ զնոյն յաշխարհիկ բարբառ իւրոյ գաւառին՝ երկարազոյն ևս խորհրդածութեամբ բանից՝ եթող առ մտերիմսն. որոց՝ յետ տարաժամ մահու նորին հոգացեալ հրատարակեցին 'ի մայրաքաղաքին Ռուսաց, յամի 1869: Ի վերայ երկոցուն սոցա երկասիրութեանց՝ անդէպ վարկաք

յաւելուլ և մերովսանն ծանօթու_ թիւնս, բայց ուր ուրեք անհրա_ ժեշտն թուեցաւ. այն զի և թուղթն ինքնին և պատճառն նախակարգեալ 'ի մերձաժամանակ մատենագրէ՝ տան ոչ սակաւ կարևոր և պիտանի ծանօթս զկենաց Ղազարու՝ Այլ զի հանգոյն պատմութեանն և թղթոյս այսորիկ մի միայն օրինակ գտեալ է ցարդ, թերութիւնք ոչ սակաւ նշմա_ րին 'ի գաղափարին, ստիպեցաք և մեք թողուլ նոյնպէս, ըստ առաջին տպագրողացն, լոկ զվրիպեալսն 'ի նոցին տեսութենէ՝ ուղղագրելով, ո_ րում բաղդատողացն գիրքն է կալ 'ի վերայ: Բայց զգլխաւոր ուղղութիւն մի հարկ համարիմք յիշեցուցանել. այն է դասաւորութիւն հատածոց բանի թղթոյն, որ 'ի միջին տեղիս խառնակեալ և անյարիր մնայր, 'ի սակս սխալակ յետ և յառաջ կազ_ մութեան թերթից մատենին՝ յորմէ գաղափարեալս է. և ըստ այնմ վրէպ դասաւորութեամբ տպագրեալ էր նախայիշեալ բանասիրացն. զոր մե_ տադիր քննեալ դասաւորեցաք որ_ պէս արժան և ստոյգ էր. միայն 'ի

միում սեղւոջ ոչ կարացաք 'ի հուն ելանել, և պակաս կարծեմք 'ի բանին, որպէս և նշանակեցաւ անդէն (յէջ 593). զուցէ այլոյ ուրուք ճարտարութիւն, և մանաւանդ ըղձալին բաղդ՝ լցցէ և զայն թերութիւն, հանդերձ նորովք ևս գործովք քաջի Վիպագրին և ճարտասանի մերոյ Ղազարայ. որ երկոքումք այսոքիւք տեսակօք դպրութեան, պատմագրութեան ասեմ և ճարտասանութեան՝ ոչ ումեք 'ի մերոցս վայելչաբանից ստորակայի, թէ ոչ և բնաւիցն վեհագոյն հանդիսանայ կարգաւորանութեամբ և քաղաքագիտութեամբ. և միահամուռն ցանկալի հանգամանօք՝ զոր փափագեմք յետինքս 'ի նախնեաց մերոց և յոսկեղինիկ գրչաց. ընդ Մովսիսի Խորենացւոյ և ընդ քաղցրաբանին Եղիշեայ կազմէ զերրեակն պանծալի. յորս սխրացեալ և իմաստնոյ ուրումն և քաջ հայագէտ փըռանկ մատենագրի, ոչ անարժանասէր և յետ ճարտարաց վիպասանից Հելլենաց՝ ընթեռնուլ և զգրածս Հայերոյս այսոցիկ:

ՏՊԱԳՐԻՆ ՅԱՄԻ 1793

Ցանկալի ամենայն բանաւորաց ազգին ճանաչեմք զգործս մերոց նախնեաց. և 'ի նոսա առաւել ըզգործս պատմագրականս, որք զանցեալն գրաւորականօք իւր կենդանի բարբառովք մեզ արձանագրեցին. զյաջորդութիւն մերոց թագաւորաց և իշխանաց, զզանազան անցս յաջողութեան և ձախողութեան մերում սեփհական աշխարհի, և զպատմութիւն առաքելաւանդ կրօնի: Գիւտ այսպիսի հարազատ ազգային պատմագրաց՝ նորհք և պարծանք իւրաքանչիւր ազգաց. իսկ զրկումն յայնպիսեաց կամ կորուստ՝ պակասութիւն անփոխանակելի, զոր չիք հնար այլում լնուլ. կի ճարտարութիւն ճեմագայից որ զամենայն գիւտ գիտէ հնարել ան-

ծանօթ նախնեաց, և զամենայն մատեանս յօրինել, յամենայն հնարից վերջացեալ գտանի զանցեալսն ներկայ հանդիսացուցանել, կամ զանցելոյ գրել, ուրանոր չգուցէ պատմագրութիւն թողեալ մեզ 'ի նախնեաց:

Զպատմագիր ժամանակակից և ականատես անցից յիշեմք պատմելոյ՝ գերագոյն և փափագելի ճանաչեմք առաւել քան զպատմագիրս յետագայս նոյն անցից. և 'ի նոսա զպատմագիր ժամանակակից հնոյ ժամանակաց՝ պատուականագոյն համարիմք առաւել քան զվերջին ժամանակաց. վասն զի առաւելուն իւրեանց վերծանողաց ծերութիւն և երկարութիւն ամոյ, ըստ պղատոնեան ոճոյ այլաբանելով, որ ծեր կոչէր զմանուկ հմուտ հնոյ պատմութեանց, և մանուկ՝ զծեր անհմուտ քան զինքն նախնագունից: Այլ այսպէս ունելով ընտրութեան նախ-

նեաց պատմագրութեան, յո-
գունց պատմագրաց ազգիս գերա-
գոյն արդարև և ցանկալի ամենե-
յուն համարիմք զառաջիկայ պատ-
մագիրս Ղազար Փարպեցի, Ղա-
զարիկ ձայնեալ ՚ի Սամուէլէ. ժա-
մանակակից անցիցն յիւրմէ պատ-
մելոյ, ՚ի հնագոյն յայն հին-
գերորդ դարու՝ զոր ոսկի դար
ուսումնասիրութեան ազգիս ար-
ժան է կոչել. աշակերտ Ալանայ
արծրունւոյ, և ունկնդիր այնո-
ցիկ արանց՝ զորս հիմունս և աղ-
բիւրս պայծառութեան հայկա-
զեան լեզուիս պարտ է անուանել.
՚ի կարգս առաջին պատմագրաց.
զկնի Եղիշէի դասեալ ՚ի Տարօնե-
ցւոյն, ՚ի Սամուէլէ և ՚ի Կիրակո-
սէ: Ի վերայ այսոցիկ և դասող և
ճանաչօղ. ընտրող և յառաջատես
ամենայն նշանաց պակասութեան
և կատարելութեան պատմագրի,
զորս և ինքն իսկ արթունն ՚ի
գործ՝ մի ըստ միոջէ յիշատակէ

'ի սկիզբն գրոց իւրոց այս է, զյարմարութիւն բանից վճիռ և վայելուչ ապացուածոյ, զորոշ և զանշփոթ կարգադրութիւն. իւրաքանչիւր անցից, զանաչառ ստուգագրութիւն յամենայն մասին. չառնել մարդահաճութեան բանից յաւելուածս, չյաւելուլ զոչ եղեալսն, չանձնուցանել ընդունայն բանիւք զնուազունս, և ոչ նուազեցուցանել կարճակտուր բանիւք զմեծամեծս, այլ 'ի անպարսաւ հանդիմանալ յիմաստասէր լսողաց ժամանակին: Այս ամենայն են կատարելութիւնք պատմագրի, յորս կարի իմն յառաջատես գտանելով զմեր Ղազար, անշուշտ հաւատամք բազում երկիւղածին պատրաստութեամբ և ողջախոհ զգուշութեամբ արդարապատում ճշգրտաբանեալ զիւր պատմագրութիւն. մանաւանդ զի ընտանի գոլով պալատանն և աւագանւոյն,

որպէս և ինքն ցուցանէ, 'ի նո֊
յունց տեղեկութենէ և 'ի դիւա֊
նացն կարէր ստուգել զամենայն։

Սորայս պատմութեան կարգ
վճիռ, յօրինուած շարագրու֊
թեան քաղցր. և որպէս թուի 'ի
տեղիս տեղիս աշխարհիկ և ըն֊
տանի ասացուած այնր ժամանա֊
կի, այլ յստակագոյն բերանոց և
ազատ արանց, ընթայք ոճոյն մի֊
օրինակ, գեղեցիկ հանդիսացուցիչ
փոքունց պարագայից, յոյր սա֊
կըս թերևս Ճարտասան անուանի
յիշատակի 'ի Տարօնեցւոյն և 'ի
Կիրակոսէ. ոչ թողու տարտա֊
մութիւն կամ տարակոյս 'ի բանս
իւր. ոչ զանց առնէ զկարևորա֊
գոյնիւք իւրաքանչիւր անցից, ոչ
զանց առնէ նաև բազում ուրեք
նշանակել զժամանակագրութիւ֊
նըս, զբազմաց տեղեաց զգաւառս,
զիւրաքանչիւր անձանց զգիտելի
ասացուածս. կրկնէ գրեթէ զամե֊
նայն ուրեք զամենեցունց մակա֊

գրական անուանս 'ի քաղաքութեան ընթերցողին, նմանակցելով յայսմ Յունաց պատմագրաց այնր դա-րու. և յամենայնի 'ի սոսա (բայց 'ի սակաւուց) միշտ չափաւոր իմն համառօտութիւն պատուեալ, գրեթէ ամենայնիւ յանձին բերէ զձիր կանոնեալ պատմագրի, և յինքն ճշգրտէ վերոյ ինքեան բան զԱգաթանգեղոսէ. «Սուղաբան 'ի կարգադրութիւն Ճառից, և յարմարագիր 'ի պատմութիւնս անացուածի իւրոյ»:

Սորայս պատմութիւն համօրէն գրեթէ 97 ամաց՝ յ' 388 էն սկը-սեալ մինչ 'ի 485, առաջի առնէ մեզ վշտալագոյն և զողբալի դար-ագլուխս. զդադարումն ծաղկեալ թագաւորութեան Արշակունեաց, և զդադարումն խաղաղութեան կրօնի 'ի համաշխարհական հալա-ծանաց Պարսից. առաջի առնէ նոյնպէս և զուրախալին զսկիզբն դպրութեան ազգիս, վերկրորդ

մկրտչին կրօնի, բազում արեանցն հեղմամբ յետ սրբոյն Գրիգորի, և վսկերչին մարզպանութեան: Եթէ երկպառակութեամբ և անմիաբանութեամբ ոմանց տխրեցուցանէ զլսելիս ; անլուր քաջութեան գործովք, սքանչելի օրինակօք համբերութեան սրանց և կանանց, սերտ միաբանութեամբ առհասարակ համօրէն ազգին յուղղափառ հաւատոյ, ուրախ առնէ և քաջալերէ յառաջնոյն զգուշանալ և առ երկրորդն թեւակոխել: Յայս ամենայն օգտութիւն հայեցեալ մեր՝ կարևոր համարեցաք ՚ի լոյս ընծայեցուցանել զայսպիսի յայտապատում պատմագիր այնպիսի խռովայոյզ բազմայեղանակ դիպմանց ժամանակի. բայց յամենայնի զգուշացեալ զհետ գնալ հաւատարմութեամբ օրինակին. Թէպէտ և ուրեք ուրեք ոչ պակասին վրիպակք բանից և թերութիւնք և այլայլութիւնք

ստացուածոց. այլ զի չունէր ինչ բաժանումն 'ի գլխակարգութիւնս եւ կամ 'ի գիրս, 'ի դէպ համարեցաք 'ի բացատրութիւն ընթերցողին՝ ուրոյն 'ի լուսանցին անդ դնել խորագիր երեւելի դիպուածոց. եւ զայն առ այժմ առանց ինչ թուանշանաց: Անձանձիր ընթերցանութիւն մերոյ բանասիրաց զմեզ յուսացուցանէ գանձել ըստ ժամանակին զարդիւնս իւրեանց ընթերցանութեան, զծանօթութիւն անցից անցելոց, զհմտութիւն ընտանի հայկաբանութեան. եւ որ առաւելն է՝ զհաստատութիւն հաւատոյ 'ի հոգիս, ոչ միայն մտօք այլ եւ գործովք, զարիութիւն 'ի վիշտս, եւ զհամբերութիւն առ սէրն Քրիստոսի. որք են վախճանն մերոյ առաջարկութեան գործոյս:

ԱԶԴ

Քանզի յետ նախընթաց տպագրութեան մատենիս՝ ոչ յայտնեցաւ մեզ նոր ձեռագիր, ոչ ինչ և նոր ունիմք աւանդել․ բայց միայն զի արարաք տեղափոխութիւն գլըխոց կամ հատուածոց ինչ ի սկզբան պատմութեանն որ (յէջս 7–14 երկրորդ տպագրին), որպէս ի դէպ էր, այլ տակաւին անյարմարք և կրկնութիւնք բանից երեւին Ա և Բ գլըլուխք, որպէս թէ մին բուն Յառաջաբան իցէ, միւսն՝ Սկիզբն պատմագրութեան։ Նոյնպէս ինչ տեղափոխութիւն կարգի բանից արարաւ և ի Թղթին Ղազարու առ Վահան Մամիկոնեան,

ՂԱԶԱՐԱՅ

Փ Ա Ր Պ Ե Ց Ւ Ո Յ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ա. Սկիզբն առաջին դրոց պատմութեանն Հայոց. որում սկիզբն արարեալ պատմեաց սուրբ այրն երանելի Ագաթանգեղոս, 'ի մահուն Արտաւանայ; յԱրտաշրէ՝ յորդւոյ Սասանայ՝ բռնաւոր Ըս-

տասհրայւոյն․ և զմարձ աշխար-հիս Հայոց յանգիտութենէ կռա-պաշտութեան յաստուածգիտու-թեան ճշմարտութիւն, ՚ի ձեռն սըր-բոյ Նահատակին Գրիգորիսի․ յո-րոյ անուն և զգիրսն անուանեալ կոչէին Գրիգորիսի: Երկրորդ դը-րոց՝ սկիզբն արարեալ պատմելոյ ՚ի կարգէ առաջին դրոցն՝ զկիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հայոց, զբարեաց և զչարեաց, զվարս և զգործս զարանց սրբոց և զպղծոց, զժամանակս պատերազմաց և ըզ-խաղաղութեան. պատմեալ զայս ամենայն Փաւստոս ումն Բուզանդա-ցի, մինչև ցթագաւորութիւնն Արշակայ (որդւոյ Պապայ, որ-դւոյ Արշակայ,)[1] որդւոյ Տիրանայ, առ որով թագաւորութեամբ բա-ժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատա-ռեցաւ յերկուս ծուէնս ըստ օրի-նակի հնացեալ ձորձոյ: Եւ աւար-

1. Փակագծեալդ պակասէ ՚ի բնա-գրին :

տեալ տառանօր զբան պատմու-
թեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հան-
գոյց, զոր անուանեալ կոչեն զա-
նունն գրոցն Հայոց պատմութիւն:

Երրորդ՝ Պատմութիւնս այս ՚ի
կարգէ նորին գրոց՝ շարադրեալ
տկարութեանս մերում. յոր հար-
կաւորեալ հրամանաւ իշխանաց և
բանիւ սուրբ վարդապետաց,
տուաք զանձինս յայսպիսի գործ
կարևոր, չիշխեցեալ ընդդիմանալ.
յիշելով ՚ի սուրբ գրոց զսպառնա-
լիսն անհնազանդից որդւոցն, և
զորս գրէ՝ ներողութիւն հնազան-
դից և հաւանելոց. կարգել մի ըստ
միոջէ զիւրս և զգործս, զբազմայե-
ղանակ գիտմունս Հայաստան աշ-
խարհիս, բաժանմանց յերկուս
թագաւորութիւնս. — և ՚ի վիճա-
կէ բաժնոյ անօրինացն՝ [1] արանց
քաջաց ՚ի տոհմէ նախարարացն Հա-
յոց՝ տալ զանձինս անհամարս ՚ի

1. Յօր. օրէնացն. զՊարսս իմանայ:

նահապետութիւնս 'ի վերայ ուխտին սուրբ եկեղեցւոյ. և կիսոյ համբերել կապանաց և բանդից վասն երկնաւոր յուսոյն բազմաժամանակ տեւողութեամբ. — Հեղուլ և քահանայից ընտրելոց Աստուծոյ և Ճշմարտապէս հովուաց՝ զարիւն 'ի պարանոցաց իւրեանց, 'ի վերայ ընտրեալ բանաւոր հօտին Քրիստոսի. — և ոմանց յընկերակցաց նախարարացն և յայլ ազգաց մարդկանէ՝ զառնալ յետս յուխտէ սրբութեանն, և անշէջ յաւիտենից հրոյն լինել լուցկիք, պատրաստելոյն սատանայի և նորին արբանեկացն: Եւ գրել զայս ամենայն մինչև ցօր սկզբան մարզպանութեանն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէից տեառն և մեծի զօրավարին Հայոց և մարզպանի. և դադարեալ հանգուցից յայնմ տեղւոջ զբան վաստակոց պատմութեանս այսորիկ:

Բ. Ընդ բազում ճառս մատե-
նից առաջնոցն պատմագրացն Հա-
յոց անցի. յորոց ըստ յերկար
ընթերցողութեան գտի 'ի նոցա-
նէ զժամանակաց և զգարուց աշ-
խարհիս Հայոց բազմադիմի յեղա-
փոխութիւնս, յստոյգ և յան-
սխալ կարգաւորութենէ Առաջին
գրոցն, որ յարմարապէս պատ-
մեալ ծանոյց մեզ երանելին Ագա-
թանգեղոս. այր բանիբուն գի-
տութեամբ և լի ամենայն հրա-
հանգիւ, ստուգաբան 'ի կարգա-
դրութիւն ճառից և յարմարագիր
'ի պատմութիւնս ասացուածի իւ-
րոյ: Սա զնուազումն թագաւո-
րութեան արշակունոյն Արտաւա-
նայ, և զկործանումն ստահրացւոյն
Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ ստու-
գապէս յօրինուածով կարգեալ
դրոշմեաց, զքէնախնդրութիւնն
Խոսրովու, և զտարակուսանս դա-
ռոզաչեալ Ստահրացւոյն. զխոր-
հուրդն և զխոստմունսն գաղղի

հնարս յաղագս մահուն Խոսրովու, զխորամանկութեանն զմտածու-թիւնն Անակայ, և զսպանումն 'ի նմանէ Խոսրովու՝ նենգաւոր խա-բէութեամբ. զմատնումն յայնմ հետէ աշխարհս Հայոց 'ի ձեռս թագաւորութեան օտարի. զփա-խուցանելն դայեկացն՝ զորդիս Խոսրովու՝ յօտարութիւն առ 'ի յապրումն. զհսկայաբար մլուան-կամ զդարձն Տրդատայ, և զյաղ-թօղ մարտիւ ունէլն զվուրդյին զնախնեացն քաջաբար զթագա-ւորութիւնն. զդիմելն 'ի նմա սր-բոյն Գրիգորի. զհեշտ պաշտաման տենչիւ զնահատակութիւն նորին Սրբոյն, և թէ որպէս տարաւ ան-պատուումն և անբաւ բազում չար-չարանացն. զպաւաւէլապէս օգնա-կանութիւնն Քրիստոսի որ ցու-ցաւ 'ի վերայ Սրբոյն, 'ի հիացումն դեռեւս մոլորեալ մարդկան. զհամ-բերութիւն տեւողութեանն այն-չափ ամս 'ի վիրապին, ըստ կամ-

խաղէտ տնտեսութեանն վերնոյն, որ պահէր զնահատակն 'ի գործն Հայոց. զերկս սուրբ կուսանացն 'ի Հռովմայեցւոց քաղաքէն, և զհեղուին մարտիրոսական արեանն 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, յոռոգումն դալարութեան զօսացելոյ դիոց մարդկան. զեղն Սրբոյն Գրիգորի 'ի խոր վիրապէն, և զհանուին Հայաստան աշխարհիս 'ի խաւարէ անգիտութեանն յաստուածային արքայութեանն լոյս. Զյորդորումն յայնմհետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս Հայոց. զկտակս մկրտութեան լուսոյ՝ զոր փրկիչն Քրիստոս 'ի ձեռն մեծի նահատակին Գրիգորի բարեխօսութեամբն և սուրբ կուսանացն՝ ծաւալեցոյց յաշխարհիս մերում. զմիութիւն եկեղեցեաց, զպայծառութիւն քահանայից, ըն-խումբս բազմամբոխ ժողովրդոց 'ի տօնս Փրկչին և 'ի ժողովմունս յիշատակաց Սրբոց: Զայս ամե-

նայն, և առաւել քան զայն գիտու-
թիւն, յիւրում հաստատուն և
անսխալ կարգաւորութիւնն՝
պատմեաց մեզ երանելի այրն Աս-
տուծոյ Ագաթանգեղոս։

Գ Որում երկրորդ գրոյն անուա-
նեն զոմն պատմագիր կոչեցեալ Փաւ-
ստոս Բուզանդացի. և վասն զի
կարգելոյն առ 'ի նմանէ 'ի տեղիս
ուրեք՝ կարծեցին ոմանք բանք ինչ
ոչ յարմարք և դիպողք, որպէս
առաջնոյն Ճշմարտութիւն Ագա-
թանգեղոսն կոչեցելոյ, յերկուա-
ցեալ հարկաւորին չասել զայնպի-
սի անպատշաճ կարգումն Բիւ-
զանդացւոյ ասելոյ։ Քանզի Բիւ-
զանդիոս այս փոքրիկ քաղաքիկ
էր յառաջագոյն, շինեալ յառնէ
ումեմնէ Բիւզաս անուն կոչեցե-
լոյ, մերձակայ Թրակացւոց սահ-
մանակցութեանն. զոր և 'ի կալն
աստուածակամ հրամանովն սրբոյն
Կոստանդիանոսի 'ի վերայ անթիւ
բազմութեանն Գոթաց 'ի պատե-

րազմ[1], և առ եզերբն Դեկովբ գե-
տոյ արտաքեալ զիւր զօրս բանա-
կատեղս, որ պատուածայրին տես-
չութեանն լինէր արժանի, օրի-
նակեալ նմա յայտնապէս յերկնից
տատեղեայ լուսատեսիլ նշան կեն-
սատու խաչին, բերելով շուրջ զին-
քեամբ Ճառագայթից նշանագիրս,
Թէ Այսու յաղթեսցես. և նորա
վարթուցեալ, յուսով երևեցելոյ
նմա սուրբ նշանին օգնականու-
թեան՝ յաղթեալ վանէր զԹշնա-
մեացն բանակսն. և խնդիր փութա-
պէս գիւտին այսմ հոգացեալ, Ճե-
պով զիւր մայրն զերանելին Հեղի-
նէ յԵրուսաղէմ առաքէր. և Թէ
որպէս անդ 'ի ձեռն ջերմ խնդրոյ
սրբոյ մարդոյն[2] յայտնեցաւ կե-
նաց փայտն, գիտէ ամենայն անձն

1 Օտարոտի իմն է պատերազմդ և տեղիդ. զոր այլ պատմագիրք 'ի սահմանըս Հռովմայ և առ Տիբերիս գետով ասեն:

2 Յուդի՝ Սրբոյն Մակարայ:

՚ի նորին գրոց տեղեկացեալ՝ ըղ-
գիւտ փրկութեան մերոյ:

Եւ ինքն Թագաւորն եկեալ ՚ի յառաջագրեալ քաղաքին, որ անուանեալ կոչէր Բիւզանդիոն, և տեսեալ զսքանչելատեսիլ զամրութիւն տեղւոյն, Թէպէտ և ծանրագոյն և բազում աշխատութիւն ՚ի տեղւոջն ցուցանիւր, ոչինչ վեհերէր վասն օգտակարութեան կըղզւոյն. վասն զի շրջափակեալ յամենայն կողմանց ծովածիր էր տեղին, բայց խուն ինչ ցամաքայատակ Ճանապարհ առանց շրջագայութեանց ջրոյն, որ եղանէր յարևմուտս կոյս քաղաքին: Վաղվաղակի զձեռն ՚ի գործ արկեալ՝ տայր հրաման հարթել զբարձրաբերձ զբլուրսն որք ՚ի ներքս ՚ի կըղզւոջն էին. և շինեալ քաղաք մեծապայծառ՝ զոր ըստ խորում անուանակոչութեանն Կոստանդնուպօլիս անուանէր, որ Թարգմանի հայերէն Կոստանդինոսի քա-

ղաք. զոր ոմանք ըստ համեմատե-
ցի բարբառոյն՝ Պաղատն ասեն,
որ թարգմանի արքունի։ Իսկ
որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզան-
դիոն էր, թագ մի յեզեր նորին
քաղաքի, որ մինչեւ ցայսօր նորին
անուամբ կոչի Բիւզանդիոն: Եւ
յայնմ հետէ փառք գիտութեան
որպէս 'ի թագաւորանիստ վայրի
յորդեալ բղխեն 'ի քաղաքէն. որ-
պէս եւ յամենայն կողմանց յաշ-
խարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն՝
անդ փութան հանդիպանել. եւ
մինչեւ ցայսօր առաւելեալ տարա-
ծին յամենայն կողմանս նորա
իմաստութեան փառք:

Արդ յայնպիսումն քաղաքի եւ 'ի
մէջ այնչափ բազմութեանն ուսե-
լոյ վարժեալ այրն Փաւստոս, այն-
պիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսո-
ղաց բանս կարգեր 'ի պատմու-
թեան իւրում. քաւ եւ մի լիցի:
Ուստի եւ անհաւատալի իմում
տկարամտութեանս կարծեցեալ

գործն, ասեմ, թէ գուցէ այլ ոք յանդուգն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ յիւրն՝ դրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ զի ուրուք անկարացեալ դիպու-ղըս՝ այլաբանեալ վնասեաց, և ա-նուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդըգ-նութեանն սխալանս համարե-ցաւ ծածկել. և այն յայտնի ցու-ցանի ամենայն հայեցողաց. քան-զի են ոմանք 'ի Յոյնս, այլ մանա-ւանդ առաւել յԱսորիս:

Դ. Իսկ զհետ սորա՝ ըստ այլայլու-մին իրաց և ժամանակաց և դի-պելոյ աշխարհիս Հայոց բազմամ-բոխ դարուց, երբեմն խաղաղու-թեան և երբեմն սաստիկ և ան-բաւ շփոթմանց, միաբանութեան առ միմեանս և երկպառակու-թեամբ ձեղքելոյ 'ի միմեանց, բա-զումք սպրդեցին գալ յայսպիսի յայրատութիւնս, որք ագէտք և յանդգունք. գրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս և անպիտանա-

բանս, և խառնեալ եդին 'ի գիրս գիտուն լսողաց. այլ ընտրող մըտաց ճանաչէ յայտնապէս զխոնոյն բանք և անմտացն շաղփաղփութիւնք: Որում արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադըրեալ այժմ ամենայնի, միաւոր և քաջ այրն Վահան, տէրն Մամիկոնէից, զօրավարն Հայոց և մարզպանն, որ բազում և անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց 'ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղև արարող անձամբ՝ և զայլս յորդորելով զբազումս. սա որպէս և այլ ամենայն բարւոյ իրօք հոգացեալ զՀայաստան աշխարհի իւր, առաւել ևս զայս 'ի դէպ և պատշաճ համարեցաւ. 'ի մնացեալ տեղւոյ պատմութեան երկրորդգրոյն՝ աճեցուցանել յառաջ, և գրել յայնմ Հետէ զեղեալս յաշխարհիս Հայոց: Բազում զգուշութեամբ գրել և կարգել մի ըստ միոջէ զամենայն զհոգևորացն զա-

ռաքինութիւնս և զարմանց քաջայ-
ղթութիւնն։ Որպէս զի զնո-
գեորգայն զբարի վարսն լուեալ
բազմութեան ժողովրդոյն՝ նմա-
նողք լինել ցանկասցին մարդիկ
ճգնութեանց նոցա, և պարսաւել
եւանգեանն չարութիւնն՝ անդէն
և անդ դադարեալ ցածնուն։ Այս-
պէս և բան հզօրին Աստուծոյ վճա-
րէ զամենայն՝ զոր կամի. ցասու-
ցեալ ըստ չարի մեր գործոց՝ խրա-
տէ ողոքեալ. ի բարի դարձեալ տե-
սանելով՝ ողորմի փութով։

Եւ արդ յահագին այսպիսի մա-
հուս վերծեալ անձինք շահաժողով
ընչասիրացն, և հասեալք նեթ-
ինպլոյն տենչիւն՝ որում ուշ արա-
րեալ բաղձան, մոռացեալ զվիշա-
սըն՝ բերկրեալ օդախուքն կռուա-
ճանան. իսկ որչափ ևս առաւել
գտանիցին գանձուն յաւիտենից
ժառանգաւորք, որք և կյօրի-
նուածս բանից սուրգապատում
կարգեալ պատմագրեցին, չառնել

մարդահաճութեան բանից յա-
ւելուած՝ 'ի ցրումն ոսկերաց,
ըստ ասացուածի սաղմոսերգին,
այլ կզծուշական երկիւղիւն ընդ-
բազմաց լայնածաւալս [1] գլխանական
բանի նուէյին անկլթար՝ 'ի սուրբ
Հոգւոյն շնորհան յուսով ապաւի-
նեալք. ունելով փոխանակ փայ-
տամած տախտակացն՝ կշիռն ուղ-
ղափառ հաւատոյ, և փոխանակ
'ի նմա բազմայարմար կազմու-
թեան հնարիցն՝ զերրեակ ինքնու-
թեանն միութիւն, ըստ անբա-
ժան սուրբ Երրորդութեանն: Եւ
զի նաւային տախտակք առանց բազ-
մաց սատարելոյ չհնարին լինել յա-
նօթ սկսանայու, քանի՞ ևս առա-
ւել այսպիսի մեծ և հոգևոր գոր-
ծոյ ձեռնարկութիւն, որ բազում
կարևոր պէտք էին առաջինի արանց
օգնականութեան. կայ ոմանց ըստ
աստուածայնին հրամանատուու-

1 · Թուղթ գրոց լայնածաւալ ձևոյ:

թեան 'ի հնազանդութիւն ընկ իւրեանց արշակունի թագաւորացըն, և այլոց ծառայել կամաւ օտար թագաւորացն՝ 'ի կորուստ անձանց և աշխարհիս. որք 'ի միաբանելն՝ տեսանէին զԱստուծոյ օգնականութիւնն յանձինս և յաշխարհս, և 'ի քակտիլն և 'ի պառակտիլն՝ զվնաս և զկորուստ յանձինս և յաշխարհս: Եւ քաջքն լսելով զայլոց զգործսն յառաջագոյն քաջացելոցն, անուանի յիշատակ թողցեն զկնի իւրեանց՝ անձանց և ազգի: Իսկ ծոյլքն և վատքըն՝ հայելով յանձինս և լսելով զայլոց զպարսաւանս, 'ի բարի նախանձն կրթեալք՝ ջանասցին լաւանալ:

Ե. Ըստ այսմ օրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Սամիկոնէից Վահան, զօրավարն Հայոց և մարզպան, որոյ հաճեալ հրամանս առ իս Ղազար փարպեցի. որ և սնեալ և ուսեալ առ ոտս ա-

ռաքինակրօն երանելոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ 'ի հայկազ և յականաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որդի Վասակայ եղբօր Տաճատայ և Գոսորզի։ Որ մինչդեռ էր 'ի տիս մանկութեանն, և այն ինչ դեռ տէգ մօրուացն 'ի վերայ գեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնօտիցն բուսանէր, 'ի բաց ընկեցեալ արհամարհէր զամենայն վայելս կենցաղոյս. և զերկնաթուիչ զճանապարհէն յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւէր, կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս 'ի[1] ճգնութիւնս մեծամեծս։ Զարոյ և ոչ բաւական ոք է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն նահատակութիւնն. այլ այսքան միայն ասացեալ՝ ծանուցուցուք կրանս, որպէս թէ պատճառանօք գոլով 'ի մարմնի, տքնութեամբ և պահօք և անդադար

1 Յօր. ե։

աղօթիւք զցայգ և զցերեկ. մինչ հոգևոր անսպառ վաստակօք զանմարմնոյն զվերին զօրացն բերեր յանձին զքաղաքավարութիւն. որ ոչ երբեք 'ի կեանս իւրում ընբեաց ժամ աղօթից, այլ զոխ և զգիշեր անհանգիստ նմա ժամ աղօթից էր: Եւ կեցեալ այսպէս, մինչեւ առաւելեալ ծաղկէր հեր գըլխոյն սպիտակն քան զխարտէշն, և կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ' հանգչէր: Եւ եդեալ 'ի մատրանն 'ի յԱգամակերտի. որոյ յիշատակարանն ընդ անուանս վկայից սրբոց պատմեալ քարոզի մինչև ցայսօր և յաւիտեան, անուն սրբոյն յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց և Աղուանից:

Եւ արդ' այսպէս հարկաւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս մեր տէրն Մամիկոնէից Վահան, սպարապետն Հայոց և մարզպան, ձեռնարկել 'ի գործ' որ 'ի վեր

քան զկայր գիտութեան մերոյ էր, քանզի ոչ էր քան զբան[1]: Չի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներկիւղ այսպէս ուրուք տալ զանձն յայսպիսի վաստակս, ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգադրութիւնք ըստ հրամանի կանոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով սուղագրութիւն անպարսաւ յականջս իմաստասէր լսողաց. չյաւելուլ զան-եղեալսն՝ յընդունայն աճմունս բանից. չնուազեցուցանել զեղեալսն և կարճակտուր պատմել, բանիւք անփութութեամբ. այլ զբնաւն ուղղախոհ զգուշութեամբ բերել՚ի յայտնութիւն: Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիւղագին պատրաստութեան, արդ[2] նպաստեալ խնամակալ խորհըրդոյս, աղաչեմ սատարեցէք ամենայն աղօթասէր անձինք, ձեռովք

1 Այսպէս յօրինակին: 2 Յօր. -րդ-:

առ Աստուած խնդրուածովք օգ-
նականութեամբք. որովք արդա-
րապատումն Ճշգրտաբանեալ վե-
դեալ 'ի վեր քան զխս գործոյս
հարկաւորութիւն, ընդ յորձանս
մեծապատումն ծուալացն նուեալ
մտաւոր սուգաբանութեամբ,
հասից բարեխօսութեամբ սրբոյ՝
յանալէկոծ և յապահով նաւա-
հանգիստ:

Օրհնեալ է Աստուած:

ԴՐՈՒԱԿ Ա.

Զ. Եւ 'ի բաժանելն զԹագաւորութիւն Արշակունոյն յերկուս, առ 'ի հնազանդեցուցանել զկողմն արեւմտից աշխարհիս Հայոց՝ Թագաւորին Յունաց՝ ընդ իշխանութեամբ իւրոյ տէրութեանն, եւ զկողմն արեւելից խոնարհեցուցանելով զաւառն և բնաւոր ծառայութեամբ՝ արքային Պարսից. երթեալ այնուհետեւ նախարարքըն Հայոց 'ի միջակէ մասին արքային Պարսից, խնդրէին իւրեանց Թագաւոր ըստ բնիկ նախնի կարգին յազգէն Արշակունեաց: Եւ արքային Պարսից Շապհոյ կատարեալ զհայցուածս նոցա՝

շնորհէր նոցա Թագաւոր Խոսրով անուն յազգէն Արշակունեաց:

Քանզի նախնոյն Թագաւորն Հայոց Արշակ ունէր միահեծան զԹագաւորութիւնն 'ի վերայ ամենայն աշխարհիս Հայոց. Իբրև ետես Թէ խախտեալ և քայքայեալ մատնեցաւ 'ի բաժանումն մեծ իշխանութիւն Թագաւորութեան ազգին իւրեանց, մեծաւ տրտմութեամբ խռովեալ տարակուսէր յանձն իւր. տեսանէր նախ զանկանելն ընդ լծով ծառայութեան երկուց Թագաւորաց զաշխարհս Հայոց. և դարձեալ զմեծ մասն զլաւն և զպիտանին և զարգաւանդըն աշխարհիս Հայոց՝ ունել 'ի բաժին արքային Պարսից. քանզի Թէպէտ և հասեալ բազում գաւառք. այլ՝ 'ի ժառանգութիւն մասին Թագաւորին Յունաց, սակայն համեմատելին այն միայն Այրարատեան գաւառին: Խորհուրդ բազմածուփ հանդերձ իւ-

րովք սիրելեօք 'ի մէջ առեալ
Թագաւորն Արշակ մայրոյ լինէր
'ի սիրտ իւր առեալ. Թէպէտ եր-
բեք մինչև ցայժմ կամ՝ հակառա-
կութեամբ կամ սիրով եղեալք մեք
ընդ միմեանս, զգացուցեալ էր
մեր նոցա գործով պատերազմի,
որպէս և պարտ էր ճանաչել առն
զփորձ միւսոյ ևս լաւագունի քան
զինքն. և թէ խոնարհեալ դիպեաք
'ի սէր առ միմեանս, սակայն եղ-
բայր լինէաք համարեալ նոցա, պա-
տուով և գահակցութեամբ ըստ
կրսերագոյն մասին. և ոչ բնաւ
անկեալք 'ի բաժինն՝ զանուն ծա-
ռայութեան սպասեալ կրէաք
յանձինս: Իսկ այժմ յաղագս ցա-
սուցանելոյ մեր և մերոց առաջ-
նոցն զերկայնամիտ և զքաղցր Աս-
տուած, մատնեալ անկաք 'ի ստրը-
կութիւն, և խոնարհեալք յանար-
գութիւն՝ անողորմութեամբ գը-
տեալք 'ի բաժանումն. այլ և զգե-
ղեցիկ տեղի հանգստի մերոյ և

բնակութեան՝ տեսաք ժառանգելոյ ամբարհաւաճ և անաստուած ազգին Պարսկաց։ Վասն որոյ ընտրելագոյն՝ կիցի ինձ թողուլ զանձկալի և զամենատենչ վայրս Այրարատոյ՝ զբնիկ և զսեպհական տեղիս նախնեաց իմոց, և գնալ ընդ կնի աղքատութեան, և կեալ բաղձալի կարօտանօք, քան թէ սիրել զկենցաղս աշխարհիս, զոր իբրև թողլոց եմք ակամայ. և ընտրել զբնակութիւն մասին այսորիկ՝ քան բնակել անարգանօք 'ի մէջ անօրէնաց, և կեալ միշտ ցաւօք մտաց զյերկար և կամ զկարճ կեանս անյայտ կենցաղոյս, և վախճանել անարգութեամբ, ըստ որում որ ոչ արժանի թագաւորական պատուոյ և շքեղութեան։

Է. Եւ խորհելով զայս ամենայն Արշակ թագաւորն 'ի միտս իւր՝ լքեալ մերժեալ թողոյր զբարի և զբնիկ ժառանգութիւն նախնեաց իւրոց՝ զգաւառն Այրարատու,

զհոյակապն և զհռչակաւորն և զա-
կանաւորն, զամենաբոյսն, զամե-
նաբուղխսն, զամենալրն, զամենա-
գլուխն 'ի շահս և 'ի դարմանս
մարդկային պիտոյից կենաց. և
վայելչութեան և սթափութեան:
Զգաշտս մեծատարած և որսալի-
ցըս, զլերինս շուրջանակի գեղեց-
կանխոտս և պարարտարօտս, զհո-
ծեալս երէովքն կճղակաբաժնիւք
և որոճայնովքն; և այլովք ևս բազ-
մօք ընդ ձուսին. յորոց 'ի վերուստ
'ի կատարայն՝[1] ջրոց հոսմունք
անկարօտ ոռոգման, արբուցանե-
լով զգաշտս մատակարարէ անբաւ-
բազմութեամբ յստակն, կա-
նամբք, արամբք և ընտանեօք, զան-
պակասութիւն հացի և գինւոյ,
զանուշահոտ զմեղրահամ քաղցրու-
թիւն բանջարայն և զպանազանու-
մըն խղաբուղխ սերմանցն: Իսկ 'ի
լանջակողմանսն կամ 'ի սարահարթ

1 Յոր. կատարածն:

տեղիս ՚յոր դիմեցուցեալ զհայե-
ցած Նորագաւանին մարդոց. հան-
դերձն ինչ և ոչ ծաղկաբոյս գոյնս
կարծեցուցանեն սփռեալքս պա-
րարտաբոյսք և պարարտարօտք,
պարարտահամք. որոց թանձրա-
խիտ աճմունք խոտոցն՝ զանթիւ-
արօտականս ընդունի լիշանից և զան-
համբոյր բոյլս վայրենի երէոյն
յագեցուցեալ, թանձրաթաղան-
թբս, առողագաւակս, սնքայեալս
գիրութեամբ զբնաւ մարմինս ցու-
ցանեն։ Իսկ սաստկաբուրումն
անուշահոտ ծաղկանցն, որ զարան-
ցըն քաղաց որսասէր նետողացն և
կհօտարած բայօթեզայն ընձեռե-
լով առողջութիւն զօրացուցանեն
զզգայութիւն խելացն և նորո-
գեն. Անդ գտանին և ազգի ազ-
գի արմատք բուսոց ՚ի պէտս օգ-
տակարութեան դեղոց՝ ըստ ճար-
տարագէտ ճանաչողութեան ստու-
գահմուտ բժշկայն յօրինուածոց,
երագահաս ախտահալած սպե-

ղանիք ; և կամ՛ որքմամբ՝ յերկարելոցն 'ի ցաւս՝ պատահացուցանեն առողջութիւն ։

Իսկ դաշտացն ամենայնութիւն զկամս աշխատասիրացն կուղելով յինքեանց իբրև բանիւ, և առլցեալ որ զինչ և է բարով, եւս առաւել փութանակի զդարձն առ ինքեանս հրաւիրեն միանգամայն ։ Որք ոչ միայն երևելութեամբն ցուցանեն վերաբերեալ զշահաւորութիւն օգտից մարդկան, այլ առաւել յորդորախոյզ աշխատողացն ղառ ընդ երկրաւ ծածկեալ օգուտըս ուսուցանեն, զանձել անձանց զշահս և զվայելս այսր աշխարհիս 'ի մեծութիւն թագաւորաց և 'ի հաստատութիւն հարկահանից, զոսկի և զպղինձ և զերկաթ և զպատուական քարինս. զոր ընկալեալ արուեստող ձեռաց՝ զարդարեն ըզթագաւորս մեծատունսն զարդեօքն, յօրինուածովքն՝ զոր 'ի խոյրսն և 'ի թագսն և 'ի հանդերձսն ոսկե֊

հուռս սքանճուճեալս ընդելուզանեն: Այլ և մածմամբ ջրոց՝ համածին անուշութեանս մատուցանեն զխորտկայն որոշութեանս. նաև զարմանս եղէգնասեր բուսոցն՝ ոչ ընդունակայն սնուցանէ յինքեան ամենաբաղձ դաշտն Այրարատոյ. այլ և ՚ի նմանէ ծնեալ որդունս ՚ի զարդ կարմրատեսիլ գունոյ ընծայէ օգտասիրացն շահս և շքեղութեանս: Նա և գետոյն գնացք բազմակերպ ձկամբք մեծամեծօք և փոքունբք, զանազանեալ համովք և այլ և այլ տեսովք՝ ուրախացուցեալ լցուցանէ զշնորհս ընչից. և յագուրդ որովայնից ժրայելոցն և անվեհեր ջանացողացն:

Սնուցանէ յինքեան երկիրն ջըրովք արուեստիւք [1] և զառաւելութիւն հաւուցն յուրախութիւն և ՚ի սթափումն որսասենչ ապատայն. վերկջաձայն քաղցրաձայն

1. Այլայլեալ թուի բառդ:

սունապարանէր վիժասցի. սորա-
մուտ երամս կաքաւայն և սալամ-
բայն, և կամ վերղեգնաբնակ թփա-
մուտ մացառայօղ պարարտամար-
մին պանուշահամ ազգ աքարացն
վայրենեաց. այլ և զջրասուզակ
մամռախնդիր խօղակեր մեծան-
ձունք և յաղթամարմինք հաւքն,
փորն և թանձրն և սագն. և կամ
այլ բազում և անհամար ցամաքայ-
նոցն և ջրայնոցն ջոկք թռչնոցն:
Իսկ թակարթացն շրջափակու-
թեամբք, երագազիւքն և գահո-
ղովքն ելեալ՚ի յորս՝ գունդք նախա-
րարացն որդւոյքն ազատացն, ուր
ոմանք զհետ ցռուցն և այծեմանցն
արշաւելով՝ զխլպախակսնն և պա-
ղեղնայինն ևեթ բարբառեսցին, և
այլք զհետ բուլից եղջերուացն և
եղանց ձիարձակ եղեալ՝ պգործ կո-
րովաձիգ արիւնսն ցուցանեն. և
կէսք սուսերօք իբրև զմենամար-
տիկս՝ զասպատականդամ երամս վա-
րազացն կլորեցուցեալ սպանանեն:

Եւ շատք 'ի մանր մանկանց նախարարաց որդւոյն՝ դաստիարակօք և ծառայիւք, զոյլ և այլ սեաւ 'ի Թռչնոցն որսացեալ բազմայիւք, դարձեալ բերիցեն 'ի յաճուճն ընթրեացն ուրախութեան. և այսպէս առլցեալք իւրաքանչիւր որսով՝ գնան ուրախացեալք:

Որոց դէտակն կալեալ ըստ հանապազօրեայ սովորութեան՝ ջրայոյզ ջրածուփ ձկնորսացն մանկունք, ընթացեալք 'ի յառաջ նախարարագունդ որերոյն, ձկունս 'ի յորսոյ, և բազմայան վայրենի հաւուց ձագս և ձուս 'ի կղզեացն դետոյն՝ բերեալ մատուցանեն ընծայս իշխանացն: Յորոց ընկալեալ մասն ինչ նախարարացն ըստ կամի՝ պարգևեն և նոքա 'ի յիւրեանց բերոցն ըստ առաւելապէս բաւականի ընծայաւորացն. և հասեալք միամենայն բարութեամբ յիւրաքանչիւր յապարանս, շնորհեն և անպարապիցն մնացելոցն 'ի տան՝

զամբիծն, տասանելապէս և տա օ-
տարին։ Եւ տեսանել է յամենե-
ցուն ընթրիս՝ որպէս և շեղջակոյ-
տըս ինչ՚ի վերայ միմեանց վերեւ-
ելն բազմութիւն և զնոյուն գըլ-
խոյ կարգմանց զառաջադրութիւն.
յորոց ուրախացեալ բերկրին ձըկ-
նակերայն և մսակերայն անձինք.
տասնեքան վխորոկաց անուշու-
թեամբ՝ հոգեւոր ճաշակօք սաղմո-
սիւք և մարգարէական երգօք օրհնե-
լով զպարգեւատուն Քրիստոս և ըզ-
տուիչն և գոյուցիչ ամենայն բարու-
թեանց։

Ը. Եւ արդ զայսպիսի զըղձակերտ
տուեալ՝ զճաշխարհիկ և զամենայն
ըստ առուչութեան ամենախնամ
արարչին Աստուծոյ, զԱյրարա-
տեան գաւառ, որ է գլուխ աշ-
խարհին Հայոց, զգաւառն համբա-
ւաւոնենչ, զգաւառն ամենայնի, որ
մերձ յիքեան զօրինակ կիւութեան,
ըստ բանի Գրոյն, զերկրին Եգիպ-
տացւոց և զդրախտին Աստուծոյ,

և զընտիր սեփհական կալուածի ազ-
գին Արշակունեաց՝ զքաղաքն Վա-
ղարշապատ, զբնակութիւն ամառա-
նին արշակունի թագաւորացն, ըն-
բարձրաբերձ շինուածս անթիւ ա-
պարանացն, զանյագ զամենայն
դաշտայնոյն զերկրումն, զհրեշտակա-
կայց հիմնարկութիւնն սրբոյ տանն
Աստուծոյ՝ մեծի եկեղեցւոյն, և
զայնց վկայարանաց Ճգնազգեցիկ
երանելի կուսանացն. որոց դը-
տեալք անարժան՝ ազգն Արշակու-
նեաց յաղագս անարժան գործոց
իւրեանց, ըստ բանի սրբոյ առն
Աստուծոյ Ներսիսի, դատան ե-
ղեալք ընկեցիկք յերեսաց Աստու-
ծոյ. մանաւանդ 'ի բաժանումն
թագաւորին Պարսից և Յունաց.
որոց միջակեալ երկոցունց զմեծ
աշխարհս Հայոց՝ բաժանեալ ծա-
ռայեցուցին:

Յաղագս որոյ յուզի անկեալ
զնայր յԱյրարատեան գաւառէն՝
որպէս 'ի գերութիւն՝ Արշակ թա-

դուորն Հայոց. լաւ համարեցաւ երթալ զհետ սուղ սակաւ բաժնի յերկիրն հաստատեցեալ, և կալ 'ի հնազանդութիւն Յունաց թագաւորին, քան թէ կալ 'ի փափուկ գաւառի այսպիսի վայելչութեանց, և տեսանել հանապազօր զայսպանութիւն հնուատոց, զթշնամանս սուրբ եկեղեցւոյ; զնախատինս զոր կրեւոց էին պաշտօնեայք աստուածային ուխտին յանօրինաց, զթեթեւութիւն խուժոյ ազգին և զթագաւորութեան՝ յամբարհաւաճ իշխանայն Պարսից տէրութեանն. ընտրելագոյն հաշուեալ անցուցանել զնուազ և զթուով ժամանակ կենցաղոյս այսորիկ քրիստոնէութեամբ 'ի խաղաղութեան, քան թէ սուտ փառօք որպէս զարհամարհոտ կեցեալ սատ և վրիպեալ յաւիտենից կենացս՝ մատնիլ յայրումն անշէջ հրոյն յաւիտենից: Եւ խորհելով վասն ամենայն՝ յանկարծակի 'ի միտս իւր տարակու-

սեալ, լքեալ զբարի ժառանգութիւն զնախնեաց իւրոց՝ գնայր 'ի ծառայութիւն Թագաւորին Յունաց 1:

Թ. Իսկ յետ ժամանակի ինչ անցելոյ՝ բերեալ ատելութիւն նախարարացն Հայոց, որ ընդ Պարսից իշխանութեամբն էին, ընդ Թագաւորին իւրեանց Խոսրովու, վասն երթալոյ տակաւին 'ի նուազումն Թագաւորութեան յազգէն Արշակունեաց, յաղագս առաւելեալ 'ի նոսա գործոց իւրեանց չարաց, ըստ բանից սուրբ քահանայապետին առաջնոց և այլոց ևս բազում առաքինի արանց, որք անլուռ բերանով բողոք բարձեալ յանդիմանէին զանարժան գործս նոցա և զմտանումն ընդ լծով խիստ և անօրէն ծառայութեանն Պարսից,

1. Աստանօր պակասել երևի պատմութեան, որ պահանջէր յիշել զպատերազմն Արշակայ ընդ Խոսրովու:

և նախանձոյն բարբառելին, երթեալ այնուհետև առնէին բանսարկութիւնս առ Շապուհ արքայն Պարսից, եթէ Խոսրով զինքն կարծեցուցանէ քեզ սիրելի և հնազանդ, և այս ամենայն ցուցակութիւննորա առ քեզ ստութեամբ՝ և ոչ ստուգութեամբ. վասն զի գաղտ ուխտ իւր և խորհուրդ ընդ Թագաւորին Յունաց է, և միշտ հրովարտակօք և երթևեկ պատգամաւորօք խօսի ընդ նմա ՚ի խաղաղութիւն: Բայց դուք որպէս իմանայք հատուցանել նմա ըստ նորա խաբէութեանն, զայն դուք ոչ իշխէք[1]: Եւ կարծէին բանսարկուքն ըստ իւրեանց անմիտ խորհրդոցն՝ կորուսանել զնա, և անձանց և աշխարհի բարօյ ինչ շինութեան լինել պատճառ. և ոչ գիտէին եթէ տակաւին ՚ի մշուշին և ՚ի չար ծառայութեան վասն մեղաց իւրեանց մնանեալ լինին ՚յԱստուծոյ:

1. Այլայլեալ է բանդ:

Իսկ վասն լուեալ խնդութեամբ
և ախորժակ ունկնդրութեամբ
Շապհոյ արքային Պարսից, հրա-
ման տայր փափագակի հրովարտա-
կաւ՝ զԽոսրով 'ի դուռն կոչել. և
նորա չզգայեալ զբանսարկու-
թիւն իշխանացն Հայոց, փաղփա-
ղակի որպէս առ իւր իշխանս և
բարեկամս՝ 'ի դուռն համանէր:
Եւ Շապհոյ թշնամանեալ զնա, պա-
տուհասէր. այլ թերևս և վասն
յօժարութեամբ մերժելոյ զնա 'ի
թագաւորութենէն՝ և ոչ յանդի-
ման կամեցեալ առնել զնա չարա-
խօսացն, փաղփաղակի մերժեալ
ընկենոյր զԽոսրով յիշխանութե-
նէ իւրոյ թագաւորութեանն. և
ուխտէր՝ այլ ոչ ևս տեսանել զաշ-
խարհն Հայոց, անդէն կալեալ յաշ-
խարհին Պարսից պահէր: Իսկ իբ-
րև մերժեալ լինէր Խոսրով 'ի թա-
գաւորութենէն՝ խնդրէին Հայք
ընդ Շապուհ՝ այլ թագաւոր իւ-
րեանց. և նա հաւանեալ թագաւո-

րեցուցանէր նոցա զՎռամշապուհ զեղբայր նորին Խոսրովու, յազգէն Արշակունեաց. և թագաւորեցուցեալ զՎռամշապուհ՝ արձակէր 'ի Հայս:

Ժ. Ի ժամանակս սորա թագաւորութեանն տուաւ շնորհ հոգոգութեան յամենախնամէն Աստուածոյ առն միում ճշմարտոյ՝ Մաշթոց [1] անուն կոչեցելոյ, որ էր 'ի գաւառէն Տարօնոյ, 'ի Հացեկաց գեղջէ, որդի առն որում անուն էր Վարդան. 'ի տիս մանկութեան լեալ ուսեալ դպրութիւն զյոյն, զինուորեալ 'ի դուռն Հայոց արքային Խոսրովայ, կարգեալ յերամ մատենագիր արքունի դպրացն. վասն զի ասորի և յոյն գրով վճարէին յայնժամ զգործ թագաւորին Հայոց՝ արքունի դպիրքն, զվճռոցն և ըղ-

1. Ի Կորեան պատմութենէ. և ըստ Խորենացւոյ առեալ և զաղափարեալ են ճառեալքդ զՄեսրովբայ:

հրովարտակացն։ Եւ սպասաւորեալ անդ ամս կարգաւորապէս առանց եպերանաց, յետ այնորիկ տենչացեալ կարգի վանականութեան՝ երթայ 'ի վանս բազմութեանեղբարց, և ընկալեալ զկերպարանս վանականութեան՝ լինէր ընտիր յամենայնի և երևելի. հրաժարէր յամենայն աշխարհապբօս երկրաւոր զբաղմանց։ Ապա յանապատական կրօնըս փոխեալ՝ զարմանալի երևէր և հռչակաւոր. և կայր յանապատս 'ի բազում տեղիս քարանձաւաց, մեծաւ առաքինութեամբ և խըստամբէր վարիւք. բազում և այլ սուրբ վարուք[1] կրօնաւորօք և աղօթասէր եղբարբք, մինչև յամս հինգերորդ՝ արքային Հայոց Վռամշապհոյ եղբօր Խոսրովու։ Եւ զայս թէ կամիցի ոք գիտել հաւաստեաւ՝ 'ի պատմութենէ գրոց տուն ցանկալի Կորեան՝ աշակերտի

1. Գուցէ օրէնավարուք ։

նորին երանելւոյն Մաշթոցի, կար-
գայեալ աւելեկացի զվարս կե-
նաց նորա. և զիւր հայերէն նշա-
նագրացն, թէ երբ կամ ուր, և
կամ յոյր ուրուք ձեռն գտանէ;
թագաւորին Հայոց Վռամշապու-
հոյ ջերմեռանդն խնդրելով. զոր
կարգեաց գրելով ճշմարտապէս
յառաջագրեալ այրն հոգևոր Կո-
րիւն. ուստի և մեք բազուման-
գամ կարդալով աւելեկացեալ հա-
ւաստեաւ:

Եւ այսպէս բազմաժամանակեայ
մտածութիւնն երանելւոյ սուն Մաշ-
թոցի՝ ընկալեալ յամենախնամ
մարդասիրէն Աստուծոյ՝ վճարացոյց
զնա հոգւով ողորմութեան իւրոյ:
Քանզի հոգացեալ յարաժամ մըրա-
մէր երանելին այրն Մաշթոց՝ տե-
սանելով զմեծաջան ծախս ման-
կանցն Հայաստան աշխարհին. որք
բազում թոշակօք և հեռաւորնաց ճա-
նապարհօք և բազմաժամանակեայ
դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւ-

րեանց 'ի դպրոցս սորին գիտու-
թեան: Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ
և կարգաւորութիւնք դպրոց սորին ուս-
մանք վարէին 'ի վանորայս և յեկե-
ղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս.
յորմէ ոչինչ էին կարող լսել և օգ-
տել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ
աշխարհի, յանկրութենէ լեզուին
սորոյ: Զայս 'ի բազում ժամա-
նակս զմտաւ ածեալ երանելի ա-
ւրն Մաշթոցի, և փղձկացեալ յան-
ձըն իւր, մանաւանդ թէ գոն նշա-
նագիրք հայերէն լեզուոյս, որով
հնար է լինքեան՝ ձայնիւ և ոչ մու-
րացածոյ բարբառով՝ չահել զո-
գիս արանց և կանանց առհասա-
րակ յամենայն եկեղեցիս բազմու-
թեանն, զօրացեալ 'ի սուրբ Հո-
գւոյն յորդորմամբ, և եկեալ առ
սուրբ կաթուղիկոսն Հայոց Սահակ,
զեկուցանէր նմա զիւրոյ բազմա-
ժամանակեայ մտածութեան զխորհ-
դիրն, և ընկալեալ 'ի նմանէ քա-
ջալերութեան աւետիս, թէ՝ Զօ-

բացեալ պինդ կայ, առեալ ընդ
քեզ և այլ արս օգնականս 'ի քահա-
նայից՝ զոր ես պատուիրեմ. և ուր
ոսկարանայք 'ի կարգել զհեգենայ-
սըն՝ բերեալ առ իս՝ ուղղեմ զայն.
քանզի յոյժ դիւրին է դիւս ի-
բայդ զոր հայցես: Բայց նախ ար-
ժան է մեզ զգացուցանել Թագա-
ւորին զպէտս այսպիսի մեծ և կա-
րևոր խնդրոյ. վասն որոյ և քան
զաւուրս ինչ յառաջ ոչ բազում՝
առեալ բանք յեկեղեցւոջ յաղագս
կարօտութեան այդպիսի պիտոյից,
ասացեալ է ուրումն ցարքայ, թէ
ունի նշանագիրս հայերէն առ ու-
մեմն եպիսկոպոսի 'ի գեօղ միում.
և Թագաւորն յիշէր զասացեալսն,
քանզի և ինձ նա պատմեաց:

Եւ մտեալ սրբոյ կաթուղիկոսին
Հայոց Սահակայ, հանդերձ երա-
նելեաւն Մաշթոցիւ առ Թագաւո-
րըն Վռամշապուհ, և իմացուցեալ
նմա զպէտս իրացն, յիշեաց և ին-
քըն Թագաւորն զխօսեցեալսն վա-

նախանձին վասն նորին խրացն ընդ-
նմա, զոր և նորա պատմեալ ուրա-
խացոյց: Եւ նոյն լուեալ զայս 'ի
Թագաւորէն, փութացուցանէին
զնա ասելով, Թէ ձեպեան յաղագս
մեծ և օգտաբեր աշխարհին Հայոց
գիւտից այսորիկ՝ 'ի ժամանակս քո,
որ շատ աւելի առ յապայսն բերէ
քեզ շահ յիշատակ անմոռաց և օ-
գուտ երկնաւոր վայելլից, քան զիշ-
խանութիւն Թագաւորութեանդ
քո, և կամ որպէս յառաջ քան ըզ-
քեզ նախնիքն քո էին յազգէն Ար-
շակունեաց: Եւ Թագաւորին լո-
ւեալ զայս և խնդալից եղեալ՝ ետ
փառս Աստուծոյ, որ 'ի ժամանա-
կըս Թագաւորութեանն նորա զայս-
պիսի հոգևոր կենաց փափաք ժա-
ռանգեաց յաշխարհին Հայոց:

Վաղվաղակի ստիպով առաքեալ
դեսպան զՎահրիճ ոմն անուն կո-
չեցեալ 'ի ծնողայ լերոյ՝ հանդերձ
հրովարտակաւ, առ այր մի երէց
Հաբէլ անուն, որոյ ասացեալ էր

յառաջագոյն ցարքայ, որ և մերձաւոր էր առն բարեպաշտի Դանիէլի եպիսկոպոսի, առ որում Նշանագիրքն հայերէն կային. և երանելոյն Հաբէլի ընկալեալ զհրովարտակն ՚ի Վահրիճէ և լուեալ զիրան՝ փութանակի հասանէր առ սքանչելի եպիսկոպոսն Դանիէլ: Եւ նախ անդէն ՚ի նմին Դանիէլէ ինքն տեղեկանայր զկարգ նշանագրացն. և առեալ ՚ի նմանէ, առ Թագաւորն և առ սուրբ հայրապետն Հայոց Սահակ և առ երանելին Մաշթոց հասանէր: Իսկ արքային Հայոց սուրբ կաթողիկոսաւն Սահակաւ և երանելեաւն Մաշթոցիւ ընկալեալ զնշանագիրսն ՚ի Հաբէլէ՝ ուրախ լինէին: Բայց տեղեկացեալ գիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել ըզհեգենայ բառից հայկականաց հագներգաբար, մասրացածին անուսիկ գծագրութեամբ:

Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրովբ

իջանէ 'ի Միջագետս հանդերձ ա-
շակերտօք առ Նոյն Դանիէլ, և ոչ
աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն՝
անցանէ յԵդեսիա առ Պղատոս ո-
մըն Ճարտասան հեթանոս, իշխան
դիւանին։ Եւ նորա խնդութեամբ
ընկալեալ՝ և զոր ինչ միանգամ 'ի
միտ առնոյր քան հայերէն՝ յինքն
առեալ և շատ ջանացեալ և ոչ օգ-
տեալ, զօգտութիւն խոստովա-
նեաց հատորն. և զայլ ոմն ա-
ռելով յոյժ հասու՝ վարդապետ
իւր լեալ յառաջագոյն, և ապա
առեալ զՃարտարացն գրեան 'ի նոյն
դիւանէն Եդեսեայ՝ և գնացեալ
քրիստոնէութեան հաւատոյ, ո-
րոյ անունն Եպիփանոս. զոր խըն-
դրեալ՝ գտցես, կցուցանել զփա-
փաքդ քո։ Յայնժամ Մեսրովբայ
օգնականութիւն 'ի Բաբելոնէ ե-
պիսկոպոսէ գտեալ, և անցեալ ընդ
Փիւնիկէ 'ի Սամոս դիմէ։ Քանզի
Եպիփանոս վճարելով զկենցաղս՝
թողեալ լինի աշակերտ մի անուա-

նեալ Ղուփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեան, որ 'ի Սամոս էր միայնացեալ: Առ սա երթեալ Մեսրոպայ և յայնմ եւս անշահ մնացեալ, յաղօթս ապաւինի. և տեսանէ ոչ 'ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ 'ի սրտին գործարանի երևութացեալ հոգւոյն՝ թաթ ձեռին աջոյ գրելով 'ի վերայ վիմի. զի որպէս 'ի ձեան՝ վերջք գծին կուտակեալ ունէր քարն. Եւ ոչ միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենիցն՝ որպէս յաման լինչ 'ի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ եստեղծ զնշանագիրս մեր հանդերձ Ղուփանոսիւ, կերպաձևեալ զգիրն առձեռն պատրաստ Մեսրոպայ, փոխադրելով վհայերէն սաթութեան լսաւ անսայթաքութեան սիղոբայիցն 'ի հելլենացւոյն:

Եւ այսպէս դիպեալ գիւտին նշանագրացն՝ ձեռն 'ի գործ արկանէր

երանելւյն Մաշթոյ, յերեւելեալ ընդ սուրբ հայրապետին Հայոց Սահակայ, դիւրահնար ճանապարհ ցուցանելով կարգադրութեան դը-րենոյս և հեգենային ուղղաձայ-նութեան. տալով նմա օգնականս և այլ արս բանիբունս և մտացիս ՚ի քահանայիցն Հայոց, որք էին սա-կաւ մի և նոքա որպէս երանելին Մաշթոց՝ մերձաւորեալք ՚ի յու-նարէն հեգենայան. որոց առաջ-նոյն անուն էր Յոհան՝ ՚ի գաւա-ռէն Եկեղեաց, և երկրորդին Յով-սէփ՝ ՚ի Պաղանական տանէն, և երրորդին Տէր՝ ՚ի Խորձենոյ, և չորրորդին Մուշէ՝ ՚ի Տարօնոյ: Ո-րոց օգնելով զօրէր երանելին Մաշ-թոց, հանդիպեցուցանէր զհայե-րէն աթուութեան ըստ կարգման սե-ռովբեայիցն Յունաց, առէալ՝ հարց-մամբ և ուսանելով ՚ի սուրբ կա-թուղիկոսէն Սահակայ՝ կաթու-թեայցն դաղափար, ըստ անխայ-թաքութեան յունին: Վասն զի ո-չ

լինէին բաւական 'ի վճարել ան-սխալ ուղղակի՝ առանց առաջնոր-դելոյ նոցա սրբոյ հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ առլցեալ ան-ցուցանէր վարժիւք զբաղում գիտ-նովք Յունաց. եղեալ կատարելա-պէս հմուտ երգողական տառին և հռետորական յորդասաց յայտ-նաբանութեան. Եւ առաւել տե-ղեկացեալ փիլիսոփայական ա-րուեստին ցուցանիւր:

Կարգեալ այնուհետև Փրկչին ա-ռաջնորդութեամբ՝ զգիր գրենոյն հայերէնի, և հելլենային ուղղեալ յօրինուածս, ցանկային կարգել դպրոցս և ուսուցանել բազմու-թիւն մանկտոյ. քանզի ամենայն անձն յորդորեալ փափաքէր յու-սումն հայերէն դպրութեան, որ-պէս 'ի խաւարէ՝ յասորի տանջա-նացն զերծեալք 'ի լոյս՝ խնդային: Բայց տարակուսեալք կասէին յանչքութենէ գրոց սրբոց. քան-զի ոչ գոյին դեռ ևս հայերէն լու-

ղութեամբ սուրբ կտակարանքն եկեղեցւոյ: Եւ երանելին Մաշթոց և որ ընդ նմա պատուական քահանայք էին՝ ոչ զօրէին համարձակել յայսպիսի սաստիկ և կարեւոր գործ, թարգմանել գիրս ՚ի յոյն լեզուոյն ՚ի հայ բարբառ. վասն զի ոչ ինչ էին այնպէս տեղեակ գիտնականս հրահանգի յունարէն ուսման:

ԺԱ. Ապա ժողովեալ ամենայն աւագ քահանայք աշխարհին Հայոց, հանդերձ երանելեաւ Մաշթոցիւ և ամենայն նախարարօք աշխարհիս Հայոց և մեծամեծ տանուտերօք՝ առ թագաւորն Հայոց Վռամշապուհ, և հանդերձ թագաւորաւն սկսան աղաչել զսուրբ կաթողիկոսն Սահակ, արկանել զանձն յաշխատութիւն հոգևոր, և թարգմանել զաստուածաշունչ կտակարանս ՚ի յոյն լեզուոյ ՚ի հայ բարբառս: Եւ դասք աւագ քահանայիցն ասէին ցսուրբ քահանայապետն, Թէ Մեք որ կամքս առաջի

քո, հանդերձ երանելեաւն Մաշ-
թոցիւ, զոր զարթոյց աստուածա-
յինն շնորհ 'ի ցանկութիւնս յայս՝
կարգել զվայելչութիւն գրեալ շարա-
գիրս տառիցն, զորս ոչ ուրուք էր
հոգացեալ արկանել 'ի կիր. այլ ա-
սորի մեծաջան և անօգուտ ուս-
մամբքն աշխատեալք յոխորս. յո-
րոց բազմութիւնք ժողովրդոց ու-
նայնք և թափուրք հրաժարեալք
գնային յեկեղեցւոյն. և ուսու-
ցիչքն հանելով յօգւոց և հառա-
չելով՝ զղջանային զսնոտի ջանն իւ-
րեանց, յորում ոչ կոք յուսում-
նասէր ժողովելոյն տեսանէին օգ-
տեալս 'ի վարդապետութենէ հո-
գեւոր խրատուցն, որ է կերակուր
և պարարումն իմաստանախնդիր ան-
ձանց. մինչև գտաւ գիր, և յաջո-
ղելով Քրիստոսի եկեալ յաճումն
տակաւին զօրանայ: Համայն և զայս
վաստակոյս կարգումն, և քոյին ա-
ռաքինութեանդ պիտութեամբ է-
ղեցի, և կատարեա: Այդ՝ որպէս և

սուրբ Նահատակն Քրիստոսի Գրի-
գորիոս պահեալ 'ի խոշտանկանսն
անչափս աջով հզօրին 'ի լուսաւո-
րութիւն գիտութեան աշխարհիս
Հայոց տուաւ, պահեալ շնորհե-
ցաւ և քեզ Նորին շառաւիղի՝ վի-
ճակ ժառանգութեան պայծառու-
թեան պաշտամանս այսորիկ, սկիզ-
բըն առնել գործոյ միակութեանս
այսմիկ, և լինել նմանօղ սուրբ
նախնոյն քում, որ յանգիտութե-
նէ 'ի ճշմարիտ աստուածգիտու-
թիւն առաջնորդեաց աշխարհս
Հայոց: Արդ և դու յանօգուտ մու-
րողաբանութենէն 'ի ստոյգ հոգե-
շահ և եկեղեցազարդ բանաւորու-
թիւնս առաջնորդեա բազում ժո-
ղովրդոց աշխարհիս մեծի, լնուլ ըզ-
պակասութիւնս զայս մնացեալ 'ի
սուրբ նախնեացն քոց, զոր պա-
հեաց քեզ Աստուած, զոր ոչ ումեք
այլում 'ի Հայաստան աշխարհիս
մարդկան գոյ հնար ձեռն արկանել
յայդպիսի գործ մեծ: Վասն զի և

ոչ կարացուք հմուտ լինել և տեղեկանալ այդչափ արուեստաւոր ուսմանցդ, որպէս և քեզ տուաւ զօրութիւն ճարտարութեան 'ի վերլին օգնականութենէն, յաղագս քո առաքինասէր և պարկեշտ հոգւոյդ, որ նմանեալ ճշգրտապէս օրինակեցեր 'ի քեզ զվարս երանելոյ հօր քո Ներսէսի:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բարեպաշտ կաթողիկոսն Հայոց սուրբն Սահակ՝ 'ի թագաւորէն Հայոց Վռռամշապհոյ և յերանելոյն Մաշթոցէ և յամենայն ուխտէ քահանայիցըն, եւս առաւել յաւագ տանուտերայն և յամենայն նախարարացն Հայոց, զուարճացաւ յոգի իւր, փառաւորելով զՓրկիչն ամենեցուն զտէր Յիսուս Քրիստոս: Եւ կամաւոր յօժարութեամբ եւս զանձըն 'ի գործ պանծացեալ յԱստուծոյ գործակցութիւնն, որ եւս նմա զայնպիսի շնորհս առաւելապէս գիտութեան. և անվեհեր ջա-

նալով զցայգ և զցերեկ՝ Թարգմա-
նեաց զկտակարանս ամենայն ընդ-
խօսեցեալս Ճշմարիտ մարգարէիւք
'ի սուրբ Հոգւոյն. և հաստատեալ
կնքեաց երջանիկ առաքելովքն ընդ-
նորոյ կտակարանացն զլուսաւոր
և զկենսատուր քարոզութիւնս նո-
վին հոգւով:

Եւ տարեալ 'ի գլուխ սուրբ հայ-
րապետին Հայոց Սահակայ զգործ
մեծ հոգևոր վաստակոյն, կարգե-
ցան վայրվայրակի յայնմհետէ դըպ-
րոցք հօտին ուսմանց, բազմացան
դասք գրչաց ելևելս առնելով զմի-
մեամբք. վարդապետեան պաշտա-
մունք սուրբ եկեղեցւոյ, յորդո-
րեցան բազմութիւնք արանց և կա-
նանց ժողովրդոց[1] 'ի տօնս Փրկչին
և 'ի ժողովս մարտիրոսաց: Որ շա-
հեալք լի հոգևոր օգտիւ, ընթա-
նային խնդալից 'ի հաղորդմանէ
մեծի խորհրդոյն, արձակեալք իւ-

1. Թուի ժողովելոյ:

իւրաքանչիւր 'ի տունս, մեծամեծք և տղայք, սաղմոսելով և կցորդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս 'ի հրապարակս և 'ի փողոցս, և աւանին: Պայծառայան եկեղեցիք, շուք աւելին վկայարանք սրբոց, միշտ ծաղկելով 'ի նոսա ուխտ կտակարանաց ընծայիւք. հանապազաբուղխ հոսէին վտակք յասողացն մեկնութեանց, որք զծածուկս մարգարէից բերելով 'ի յայտնութիւն՝ սեղանս ամենալիցս հոգևոր խորտկօք դնէին առաջի ամենայն ժողովրդեան, յորոց ճաշակեալ իմաստախնդիր մարդոյ՝ քաղցրանայ 'ի քիմս նոցա ըստ բանի սաղմոսերգին՝ բանք վարդապետութեան՝ քան ըզխորիսխ մեղու: Եւ զի միանգամայն լից ասացից ըստ բանի սուրբ մարգարէին Եսայեայ, թէ լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց՝ գիտութեամբ Տեառն 'ի հոգևոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ, իբրև զջուրս բազումս որ

ծածկեն զծովս: Եւ շնորհիւ ամե-
նախնամ փրկչին Քրիստոսի կատա-
րեալ այս ամենայն 'ի ժամանակս
Վռամշապհոյ, ըստ յառաջագոյն
գրեցելոց, և լուսաւորեալ զաշ-
խարհս Հայոց: Եկաց յետ այսո-
րիկ Թագաւորն Վռամշապուհ
ամս քսան և մի[1], և հասեալ 'ի
յերկար ծերութիւն՝ փախչանե-
ցաւ յանկողնի իւրում խաղա-
ղական հանգստիւ յաշխարհին Հա-
յոց:

ԺԲ. Յետ այսորիկ մեռաւ և Շա-
պուհ արքայն Պարսից, և Թագա-
ւորեաց Վռամ որդի նորա որ էր
Կրման արքայ. յորմէ խնդրեցին
իւրեանց Հայք Թագաւոր զնոյն
միւսանգամ Խոսրով զեղբայր Վը-
ռամշապհոյ, զոր յառաջնումն բանա-
արկութեամբ ետուն մերժել զնա
Հայք՝ Շապհոյ արքային Պարսից
'ի Թագաւորութենէ Հայոց: Եւ

1. Ընդ բնաւ 21 ամ Թագաւորեաց:

նորա կատարեալ զխնդիրս նոցա, թագաւորեցուցանէր դարձեալ ըզԽոսրով՝ զայր յոյժ ծեր: Եւ եկեալ Խոսրով՝ յաշխարհս Հայոց, և կեցեալ ամիսս ութ՝ վախճանէր, առ հարսն յաւելեալ:

Եւ յետ մահուան Վռամայ արքային Պարսից թագաւորէր Յազկերտ եղբայր Վռամայ՝ որդի Շապհոյ 'ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ ոչ կամեցեալ Յազկերտի թագաւորեցուցանել 'ի վերայ աշխարհին Հայոց յազգէն Արշակունեաց, թագաւորեցուցանէր 'ի վերայ նոցա զիւր զորդին, որում անուն էր Շապուհ ըստ անուան հօր իւրոյ. խորհեալ չարաչար իմացմունս առնձն 'ի միտս իւր. առաջին զայս, եթէ աշխարհն Հայոց մեծ է և օգտակար, սահմանակից և դրակից է Յունաց իշխանութեանն, ընդ որոյ ձեռամբ բազումք են հնազանդեալք յազգէն Արշակունեաց. որոց գուցէ գորովեալ առ միմեանս ազգա-

ցըն՝ ըստ օրինի եղբարց, ուր ընդ մերով և ընդ Յունաց իշխանուԹեամբն են, և եկեալք՚ի միաբանուԹիւն՝ խոստացին՚ի խաղաղուԹիւն ընդ Թագաւորին Յունաց, և ընդ նորա հնազանդուԹեամբ յօժարեալք՝ ապստամբեցին՚ի մէնջ: Եւ որպէս կալեալ է զմեզ բազում անդամ յաշխատուԹեան՝ առաւել ևս յաւելուածով նոցա՝ անհանգիստ առնիցեն զմեզ պատերազմաւ: Եւ երկրորդ, զի յօրինացս մեր օտար են և ատեցօղք, և միահաւան ունին զպաշտօն նոցա և զօրէնս: Արդ ՚ի Թագաւորել յազգէս մերմէ ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց՝ յամենայն այդպիսի կասկածանաց անհոգացեալ լինի ԹագաւորուԹիւնըս մեր. և նոքա ցանկ երկիւղիւ և դողուԹեամբ ծառայեն մեզ, և օտարոտիս լինչ և մասակարս լինչ ոչ խորհին: Ն զի և սովորուԹիւն սանուն յանկչել յօրէնս մեր, համապազ խօսիւք ընդ միմեանս և ըն-

գեղական բարեկամութեամբ 'ի կրօսմունս որսոց, 'ի խաղս որ լեինին 'ի միջի նոցա. այլ և ամուսնութեանց տուրևառուք հաղորդեալք առ միմեանս, պատուցեալք սնուհեան որոշին 'ի սիրոյ նոցա և յօրինացն:

Եւ սորա խորհելով զայս այսպէս, չգիտէր զբան Սուրբ Հոգւոյն՝ որ ասէր, թէ Տէր ճանաչէ զխորհուրդս մարդկան, զի են ընդունայն: Որ փութանակի և արդեամբք վճիռ ետուն գրեալքն՝ իրացն եղելոցն. քանզի չև ևս յերկարեալ 'ի թագաւորութեանն՝ մեռանէր Յազկերտ. 'ի նմին աւուր և զորդի նորին զՇապուհ՝ զոր 'ի տեղի Արշակունոյն թագաւորեցոյց 'ի վերայ աշխարհիս, անդրէն 'ի դրանն մարդկանէ դաւով յարքունիքն սատակեցին: Եւ յետ մահուանն Յազկերտի որդւոյ Շապըհոյ թագաւորին Պարսից թագաւորեալ Վռամ որդի նորա 'ի

վերայ աշխարհին Արեաց: Եւ եկեալ իշխանք աշխարհին Հայոց առաջի Վռամայ արքային Պարսից, խնդրեցին իւրեանց Թագաւոր յազգէն Արշակունեաց: Եւ նա Թագաւորեցոյց 'ի վերայ նոցա զԱրտաշէս որդի Վռամշապհոյ, յազգէ Թագաւորացն Հայոց:

ԺԳ. Եւ էր Արտաշէս այր մանուկ և իգամոլ, և բազում անառակութեամբ վարէր զԹագաւորութիւնն: Եւ չկարացեալ այսպիսի զեղխ մոլեկան վարուց Թագաւորին Արտաշէսի տանել նախարարքն Հայոց, ժողովեցան միահամուռ առ մեծ քահանայապետն Հայոց առ սուրբն Սահակ, որ էր յազգէն Պարթևաց, որդի սրբոյն Ներսէսի, և ասեն ցնա. Ոչ ևս կարեմք այսպիսի անօրէն և պիղծ գործոց Թագաւորին համբերել, վասն զի լաւ համարիմք մեռանել՝ քան եթէ զայսպիսի գործ աղտեղութեան հանապազօր տեսանել

և լսել։ Այլ և մեծի պատուական և երկնաւոր խորհրդոյն հաղորդել ոչ կարեմք 'ի խղճէ մտաց, զոր ամենայն տեսանելով զայսպիսի պըղծագործութիւն և լսել. քանզի ուսեալ եմք 'ի քէն և 'ի քո նախնեացն վարդապետութենէ, թէ ոչ միայն որ գործեն՝ պարտական են, այլ և որ յանձն առնուն։ Արդ քեզ նախ պարտ է այսպիսի անհնարին աղէտից խնդրել հնարս, և բառնալ 'ի միջոյ զայնպիսի ամբարշտեալ թագաւոր, որ այսպէս յայտնի իբրև զանհաւատ արհամարհանօք առ ոտըն հարկանէ զսրբութիւնն, և աներկիւղ կամակարութեամբ գործծէ զաղտեղի գիճութիւնս։

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս սուրբ քահանայապետին Հայոց Սահակայ 'ի նախարարացն Հայոց, պատասխանի տուեալ ասէ. Իբրև ոչ եթէ նոր ինչ լսելով այսօր 'ի ձէնջ ճանաչեմ զպատահեալսդ ձեր. արդ գիտեմ զի զիծեալ սրտիւք խօսիք

զայսպիսի խօսս. Եւ ինձ անհնար է ասել եթէ այլաբանք ինչ և ոչ ստուգութեամբ պատմին ասացեալքդ 'ի ձէնջ. բայց արդ՝ որպիսի հնարիւք ըստ արժանի հոգևոր մարդկան պարտ է զելս իրացդ գտանել, զայն արժան է խորհել ամենեցուն և առնել: Եւ նոցա առհասարակ պատասխանի տուեալ ասեն ցսուրբ կաթուղիկոսն Սահակ, թէ Մեք և ոչ մի ինչ ելս այլ և հնարս իրացն գտանել կարող եմք, բայց բողոքել թագաւորին Պարսից՝ 'ի բաց բառնալ 'ի թագաւորութենէ սորա, որում ինքն իսկ ինքեամբ չեղև արժանի ժառանգելոյ: Այլ մեզ քան զայդ ոչ իմանալ ինչ է և ոչ ասել. այլ զքեզ աղաչեմք միաբանել այսմ խորհրդոյ մեզ. և ոչ պարտ այսպիսի անարգութեանց այլ և պղծութեանց գործոյ թագաւորին հաղորդ լինել:

Իսկ սուրբ հոգևոր կաթուղիկոսըն Հայոց Սահակ իբրև լսէր զայս

ամենայն 'ի նախարարացն Հայոց, և առուգիւ Ճանաչէր եԹէ 'ի նոյն միտս և 'ի նոյն խորհուրդս հաստատեալ են բովանդակ աւագանի աշխարհին, 'ի մեծ սրտմուԹիւն և յանմխիԹար սուգ ընկղմեալ լինէր. և հեղեալ արտասուաց վտակս առաջի բազմուԹեան նախարարացն Հայոց, հրաժարէր առնել պատասխանի բանիցն մինչև յաւուրս բազումս: Եւ արգելեալ զինքն 'ի սենեակ՝ ողբոց միայն և արտասուաց լսէին ձայնս մերձեալ 'ի դուրս սենեկին. քանզի տեսանող ակամբ և 'ի զօրուԹենէ Սուրբ Հոգւոյն տեսանէր այլն Աստուծոյ 'ի սպառ 'ի սպուռ զկործանումն աշխարհիս Հայոց: Իսկ յետ բազում աւուրց համարձակեալ ոմանք յեպիսկոպոսաց որք հանապազ պարապէին առ դուրս սրբոյն, չկարացեալք և առ վայր տանել յառատաբուղխ և 'ի շնորհալից վարդապետուԹենէ առնըն, որ քաղցր էր 'ի Ճաշակելիս

խորհրդոց հոգևոր և իմաստուն լսո-
ղաց, ըստ բանի մարգարէին Դաւ-
թի, քան զխորխս մեղու, և այլք
'ի պատուական երիցանց և 'ի սար-
կաւագաց, որք 'ի նորին սուրբ ուխ-
տէ հայրապետին էին, և ոմանք յա-
զատ աւագանոյն Հայոց, համար-
ձակեալ մատնէին 'ի ներքս, և խօ-
սէին ընդ նմա բանիւք ողոքանաց:
Ընդ որս սփոփեալ սակաւ մի սուրբ
քահանայապետն՝ ըստ հոգևոր գի-
տութեան և խրատու, զոր միացեալ
'ի յինքեան 'ի մանկութենէ իւրմէ,
լուեալ դադարէր առ վայր մի:

Իսկ յետ բազում աւուրց դար-
ձեալ ժողովեալ առ նա միաբան ա-
մենայն ազատագունդք աշխարհիս
Հայոց, և զնոյն բանս երկրորդեալ
առաջի սրբոյ կաթողիկոսին Հա-
յոց՝ խնդրէին սաստիկ 'ի նմանէ և
զնորա միաբանութիւնն ընդ ին-
քեանս: Իսկ սուրբն իբրև տեսանէր,
եթէ ոչինչ ամենևիմբ են կասեալք
յառաջին կամացն և խորհրդոցն,

վասն զի յաւելուած որ զատ օրէ
առաքելի գործոյ Թագաւորին առա-
ւել քան զառաւել աճեցուցանէր
'ի կորուստ անձին իւրոյ զմխիթա-
րութիւն իշխանացն, ձայն բար-
ձրեալ մեծագոյն ողբալով ասէր ցա-
մենեսեան առհասարակ. Եթէ ես,
ասէր, եթէ դուք իսկ, որպէս ու-
սեալք յԱստուծոյ խօսիք հոգևորա-
պէս. և տարեալ վայր մի Թերու-
Թեան առնն, արտասուօք և Թա-
խանձեցուցանելով զամենողորմըզ-
Փրկիչն մեր զոհէր Յիսուս Քրիս-
տոս՝ յաղագս գիւտի կորուսելոյն
խնդրեցէք հնարս. զի ըստ աւագա-
նի ծննդեանն, Թէպէտ մեղաւոր
է, սակայն եղբայր և մարմին մեր
է. յիշելով զվարդապետութիւն
սուրբ առաքելոյն Պօղոսի, զոր ա-
ւանդեալ ուսոյց ձեզ հոգևոր
հայրն ձեր և քահանայապետն
սուրբն Գրիգոր. Զի եթէ վշտանայ
ինչ մի անդամն, ասէ, վշտանան ա-
մենայն անդամք ընդ նմա. և եթէ

փառաւորի մի անդամն, խնդան ամենայն անդամքն ընդ նմա: Յիշել պարտ է և զմտաւ ածել զվիշտս և զնեղութիւնս, զբանդսն և զկապանըս զսրբոյն Գրիգորի, զպաղատանըս և զաղօթս զոր վասն ամենայն աշխարհիս փրկութեան խնդրեալ յԱստուծոյ եգիտ, և զամենեսեան յանհաւատութենէ՝ շնորհիւ Սուրբ Հոգւոյն հաւատացեալս արար. զդիւաց մոլորութիւնս փախըստական արարեալ հալածեաց 'ի ձէնջ, զճշմարիտ հաւատ սերմանեալ աստուածգիտութեան՝ 'ի միջի ձերում ծաղկեցոյց: Եւ ձեզ ըստ նմին օրինակի պարտ է 'ի վերայ մեղուցեալ անդամոյն խնդրել զողորմութիւն, և ոչ անօրինաց մատնելով 'ի ծաղր և յայպանումն տալ զսուրբ խորհուրդ հաւատոյս մերոյ: Յիշեցէք զսուրբ հայրն իմ և զձեր և զվարդապետն, որ և զփոխեալն յանմահական բնութեանն կերպարանս, հառաչանօք և անդա-

դար խնդրուածովք զպայծ և զպէ-
րեկ՝ ածեալ՚ի գիտութիւն ամենե-
ցուն արարչին Քրիստոսի, ՚ի նոյն
հաստատեալ ՚ի մարդկային բնու-
թիւնս: Եւ դուք աշակերտեալք
նորին հոգևոր վարդապետիւք՝ միա-
բանութեամբ առ հասարակ արք և
կանայք ծերք և տղայք զխնդրուա-
ծըս ՚ի մէջ առեալ հաշտեցուցէք զա-
մենաշնորհն Աստուած, որում հնա-
րաւորն է ամենայն, և ոչ ինչ անկա-
րանայ առաջի անհեղ հրամանաց զօ-
րութեանն որա. և նա վճարէ մար-
դասիրապէս զոր ՚ի յոյժ դժուա-
րինս կարծեցեալ է մեզ. որ և եա
իսկ վճիռ միամիտ և անթերահա-
ւատ խնդրողացն, ասելով անսուտն
Աստուած, թէ Որ լիցեն երկու և ե-
րեք ժողովեալ յանուն իմ՝ ամենայն
զոր ինչ և խնդրեսցեն ՚ի Հօրէ իմ-
մէ՝ տացի նոցա: Իսկ արդ եթէ եր-
կուցն և երիցն աներկմիտ խնդրո-
ղացն զամենայն հայցուածսն կա-
տարէ Աստուած, որչափ ևս առա-

ւել զայսչափ բազմութեան խնդիր-
ոցն շնորհէ Աստուած՝ փութով.
մանաւանդ թէ անձանձրոյթ լինի-
ցին խնդիրքն և ջերմ հառաչանօք և
անթերահաւատ յուսով, զիա՞րդ
ոչ տուեալ ևս քան զհայցուածն
մեծամեծ իրս վճարիցէ:

Այլ վասն որ ասէքդ եթէ միա-
բանես ընդ մեզ, ինձ քաւ լիցի
մատնիչ լինել ճշմարիտ հաւա-
տոյն մերոյ, և անհաւատից զիմ հօ-
տի զմոլորեալ ոչխարն մատնել յա-
պանումն: Զի թէպէտ և մեղաւոր
է, այլ դրոշմեալ է սուրբ աւազանին
ծննդեամբ. հմուտ է փրկութեան
խնդրոյն, լուեալ է զբուն քարոզու-
թեան աւետարանին կենաց: Արդ
եթէ էր տանել սա բժիշկ առողջ
զվիրաւոր եկեղեցւոյս իմոյ ոչխար,
փութայի և ոչ յապաղէի. այլ յա-
մենախառնելից ատեան մատուցանել
զիմ՝ հիւանդացեալ հոգւոյ որդի,
և ոչ երբէք յանձն առնում: Զի
եթէ էր հաստատեալ թագաւորի

առաջի տանել զհաւատարմութեանն՝ յա-
ղագս մեղաց, առաջի անհաւատի-
ցըն՝ ոչ հաւանիմ, որ հանապազ ու-
սուցիչ լեալ եմ՝ բոլորքոյն Պօղոսի՝
որ ասէ. Իշխէ՞ ոք 'ի ձէնջ, եթէ
իրք ինչ իցեն ընդ ընկերի իւրում՝
դատել առաջի անօրինաց և ոչ ա-
ռաջի սրբոց. եթէ ո՞չ գիտէք եթէ
սուրբք զաշխարհս դատին. և եթէ
ձեօք դատի աշխարհս, ապա ոչ էք
արժանի անարգ ատենից։ Ո՞չ գի-
տէք եթէ զհրեշտակս դատիմք,
թող թէ զերկրաւորս. զերկրաւոր
ատեանս եթէ յանձին առնուք, զա-
նարգս՝ եկեղեցւոյ դատաւոր նըս-
տուցանեմք, առ ամօթոյ ձերոյ ա-
սեմ։ Եւ այնպէս, ասէ, ոչ ոք գոյ
իմաստուն 'ի ձեզ, որ կարիցէ իրա-
ւունս ընտրել 'ի մէջ եղբօր իւրոյ.
այլ եղբայր ընդ եղբօր դատի, և
այն 'ի մէջ անհաւատից։ Եւ արդ
որ ուսուցի զբարզումն, զանձն իմ
ընդէ՞ր ոչ ուսուցից։ Այլ ինձ լաւ
լիցի մեռանել, քան եթէ զոք 'ի հա-

ւատացելոյ՝ վասն անարժան գործոյ՝ մատնել անօրինաց: Զի Թէպէտ և լցէ պատուիրս, այլ զկնիք հօտին Քրիստոսի կրէ յանձին իւրում. գեձացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ և հեթանոս. զեղխ՝ այլ ոչ կրակապաշտ. տկարացեալ է 'ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց. միով ախտանայ ցաւով, այլ ոչ վարակեալ ամենայն ախտիւք՝ իբրև զամբարիշտ: Եւ զիա՞րդ պատկառամեղն՝ ամենայնիւ ամբարշտելոցն մատնել 'ի սատակումն. քաւ ձեզ, որդիք, մի խորհիք զխորհուրդդ զայդ; և զմինիկ զտէարդ՝ որպէս և ոմանք զձեր նախնեացն՝ կորուսանել մի ջանայք:

Զայս և առաւել քան զայն բանս և խրատ բազում արտասուօք և աղերսանօք խօսեցեալ անձանձրոյթ սրբոյ կաթուղիկոսին ընդ աւագանին Հայոց, ոչինչ կարաց զնոսա յառաջին միաբանութենէն և 'ի խորհրդոյն՝ զոր հաստատեալ էին 'ի

միտս խուրեանց՝ 'ի բաց դարձուցա-
նել։ Քանզի եկեալ հասեալ էր 'ի
վերայ նոցա նզովք սրբոյ առն Աս-
տուծոյ Ներսէսի, անկանել նոցա
ընդ լծով չար ծառայութեան հե-
թանոսաց, և ոչ դադարէր մինչև 'ի
գլուխ զգործն հանէր։ Միաբանու-
թեամբ պատասխանի արարեալ ա-
մենեցուն՝ քահանայապետին սրբոյ՝
ասացին, թէ փոխանակ զի ոչ լը-
ւար բանից մերոց, և 'ի միաբանու-
թենէ մերմէ զանձն քո 'ի բաց մեր-
ժեցեր, գլխաւաջիր, զի որպէս ե-
ղեալ է 'ի մտի չթագաւորել սմա, և
այլ ևս 'ի վերայ խոստանամք՝ չքա-
հանայանալ և ոչ քեզ առ յերկարս՝
'ի վերայ աշխարհիս մերում։ Եւ
զայս այսպէս ասացեալ ամենայն
աւագաց տանուտերանց աշխար-
հիս Հայոց՝ առաջի հայրապետին
Սահակայ, ելին զայրագնեալք 'ի
խորատուէ Արքային, և այլ ոչ ևս կա-
մեցան դառնալ առ երանելի քա-
հանայապետն Սահակ. զի էր զնոսա

շրջափակեալ և պաշարեալ անխծից երանելւոյ հայրապետին Ներսեսի, 'ի համօրէն կարստեան խորհուրդս:

ԾԴ. Եւ այնուհետև միաբանեալ գնացին 'ի Դուռն. և երթեալ քան-դըր յանդիման եղեն արքային Պար-սից Վռամայ: Ընդ որս էր և երէց մի Սուրմակ անուն 'ի գաւառէն Բզնունեաց, 'ի գեղջէն որ կոչի Արծ-կէ, 'ի սոհմէ քահանայից գաւա-ռին[1], մեկուսանայր. որոյ միաբա-նեալ ընդ նախարարսն Հայոց, ձեղ-քեալ 'ի խրատուէ սրբոյ հայրա-պետին Սահակայ, խօսէր բանս անհանճարս և առաւել աղաեղիս քան զամենայն նախարարս Հայոց՝ զԹագաւորէն Արտաշէսէ, առաջի աւագորերոյն Պարսից. շնորհ առ-նելով նախարարացն Հայոց՝ յա-ղագս խոստանալոյ նմա ոմանց յա-ւագանոյն Հայոց զաթոռ կաթու-ղիկոսութեան աշխարհին Հայոց:

1. Ցօր. է գաւառին:

Եւ ծանուցեալ նախագոյն զպատ-
ճառս տրտնջոյն իւրեանց՝ Սուրէ-
նայ և այլ աւագանոյն Պարսից.
քանզի Սուրէնն պահլաւ՝ էր 'ի ժա-
մանակին յայնմիկ հազարապետ
դրանն արքունի. և հանդերձ նո-
վաւ և այլ մեծամեծօք դրանն հա-
սուցին զբանս ամբաստանութեանն
առ Վռամ՝ արքայն Պարսից:

Եւ լուեալ արքային Պարսից այն-
պիսի բողոք յապստամբոյն, ոչ թոյլ
տայր նոցա խօսել առ վայր մի ա-
ռանց դալոյ ոսոխին 'ի դուռն:
Վաղվաղակի դեսպան արարեալ
զթագաւորէն Հայոց Արտաշէսէ՝
առ ինքն ձեպով գալ հրամայէր.
գալ նմա գրէր և մեծի քահանայա-
պետին Հայոց Սահակայ: Եւ ե-
կեալ նոցա 'ի դուռն, հարցանէր
նախ առանձին արքայն Պարսից ըզ-
թագաւորն Հայոց զԱրտաշէս, եթէ
զինչ են իրքդ յաղագս որոց ամբաս-
տանեն զքեն նախարարքդ Հայոց:
Եւ նորա պատասխանի տուեալ ա-

սէր. եթէ, Ամենեւին ոչ գիտեմ զինչ խօսին և չարախօսեն դոքա զինէն. այլ որպէս սովոր են 'ի բնէ թշնամանել վասն իւրեանց, ըստ նմին օրինակի և այժմ կամին կատարել զչար կամաց իւրեանց վինդիկս. քանզի միշտ իշխանափոխք լեալ են և տիրատեացք: Եւ թագաւորն Արեաց Վռամ հրաման տայր, միայն ընդ միայն կոչել առ ինքն ըզսուրբ կաթուղիկոսն Հայոց զՍահակ. քանզի մեծարէր զնա, նախ վասն ազգականութեան առնն, և դարձեալ զի առաջի անհաւատիցն յարգոյ և պատուական ցուցանէր զսուրբ ծառայս իւր Աստուած. և հարցեալ ցերանելի կաթուղիկոսն, կամէր լսել 'ի նմանէ զամենայն բանիցն զչարախօսացն թագաւորացն Հայոց: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ ասէր. եթէ, Ոչ գիտեմ զինչ խօսին նոքա զնմանէ. նոքին իսկ սոսացեն և դուք լուարուք 'ի նոյմանէ. և որպէս ասենն առաջի

ձեր՝ յանձինս իւրեանց ընդունին զհատուցումն. զի ինչ այդպիսի խնդիրս բանից մի հարցանէք. զի ոչինչ լուեալ եք յինէն յաղագս չարախօսութեանդ այդորիկ չար ինչ և կամ բարի:

Ապա կոչէր առ ինքն Թագաւորն Վռամ զՍուրէն պալհաւն՝ զիւր զհազարապետն, որ ազգակից և ատոհմակից էր մեծի քահանայապետին Սահակայ, որպէս զի միաբանեալ և նա ընդ այլ նախարարսն Հայոց՝ վկայեսցէ չարախօսութեան նոցա, և պատուեալ բազում պարգևօք և մեծապէս շքեղութեամբ դարձցի յիշխանութիւն կաթուղիկոսութեան իւրոյ և յաշխարհ: Եւ Սուրենայ լեալ զպատգամըն արքայի առ երանելին Սահակ, խոստանայր նմա ըստ ասածին Վռամայ շքեղութիւն մեծ և օգուտ գտանել՚ի Թագաւորէն. Թէ հաւանեալ, ասէ, կամաց նորա՝ տացես վկայութիւն նախարարացն

Հայոց, մեծարեալ բազում պա-
տուովք դառնաս յիշխանութիւնդ.
ապա եթէ այլազգացոյն ինչ խորհիս
յամառեալ, և զքո կաթուղիկոսա-
կան տունն կորուսանես 'ի քէն, և
յիշխանութենէդ զոր ունիս՝ մեր-
ժեալ լինիս. և ես վասն զի ազգա-
կից քո եմ և զբարին քո կամիմ, և
ոչ թեթևութեամբ ասեմ քեզ այս-
պիսի սիրոյ խրատ: Եւ այսպիսի
բանիւք չնմայր հաւանեցուցանել
զսուրբ հայրապետն զՍահակ. քան-
զի կամէին բառնալ 'ի միջոյ զթա-
գաւորութիւնն Հայոց:

Իսկ սուրբն և բնաւ իսկ յանձն
ոչ առնոյր այսպիսի բանից տալ
վկայութիւն իշխանացն Հայոց. այլ
հաստատեալ 'ի նոյն միտս՝ ասէր,
եթէ, Ես զԱրտաշէսի զայդպիսի ինչ
զվատթարութիւն ոչ գիտեմ, որով
թէ արժան է 'ի ձէնջ դատելոյ և
անարգանաց. զի թէպէտ և ըստ
արբանեկի մերոյ օրինաց արժանի է
և անգոսնելոյ, այլ ըստ հրամանի

ձեր աղտեղասէր օրինացդ՝ գովութեան արժանի է և մեծարանաց:

Եւ լուեալ զայս պատասխանի Սուրենայ 'ի մեծ հայրապետէն Հայոց Սահակայ՝ յիւրմէ տոհմակցէն, և պատմեալ թագաւորին Արեաց, 'ի ցասումն վայրագման գրգռեալ թագաւորն՝ հրաման տայ այնուհետև 'ի բազմամբոխ ատենին հարցանել զնախարարսն Հայոց և զԱրտաշէս: Եւ կոչեալ իշխանացն Հայոց բազում աղտեղաբանութիւնըս և ազգի ազգի խօսս անարժանութեան 'ի վերայ թագաւորին իւրեանց. քանզի ոչ եթէ 'ի նմա եղեալ զիրսն խօսէին, այլ եւս յաւելուածովք ըստ օրինի թշնամութեան կուտէին 'ի վերայ նորա բազում չարիս. որ թէպէտ և յուրաստ եղեալ Արտաշէսի՝ թէ չէ այդպէս, ոչ հաւատային լսողքն, եդեալ զկամս իւրեանց բառնալ 'ի միջոյ զթագաւորութիւնն յԱրշակունեաց ազգէն: Մանաւանդ՝ զի լուա

Թագաւորն Արեաց ամենայն աւա-
գանեօք դրանն 'ի դատախազսւցն
Արտաշէսի, Թէ բնաւ զի՞ իսկ եւս
պիտոյ է Թագաւոր. այլ իշխան
պարսիկ ըստ ժամանակի եկեալ
վերակացու լիցի մեզ. որ և զխո-
րաքանչիւր ուրուք 'ի մէնջ ծանու-
ցեալ զհպատակութիւն և զան-
հպատակութիւն՝ ցուցցէ ձեզ:

Եւ լուեալ զայս Վռամայ հրան-
դերձ աւագանով դրանն, յոյժ ու-
րախանայր. և այնուհետև հրաման
տայր վաղվաղակի 'ի բաց առնուլ
զԹագաւորութիւնն յԱրտաշէսէ.
ընդ նմին և զաթոռն կաթուղիկոսա-
կան 'ի սրբոյն Սահակայ՝ յարքու-
նիս առնել. փոխանակ զի ոչ միա-
բանեցաւ տալ վկայութիւն ընդ
նախարարսն Հայոց: Եւ այսպէս
վճարեալ, հրամանն Պարսից Թագա-
ւորին 'ի գլուխ ելանէր: Յայնմհե-
տէ բարձաւ Թագաւորութիւն
յազգէն Արշակունեաց 'ի վեցե-
րորդ ամի Արտաշէսի, ըստ բանի

երանելոյ առն Աստուծոյ մեծի քահանայապետին Ներսէսի. և անկաւ աշխարհս Հայոց ընդ լծով ծառայութեան անօրէն իշխանութեան Պարսից: Եւ առեալ գինս իշխանայն Հայոց ՚ի թագաւորէն Պարսից՝ ընդ մատնութեանն Արտաշէսի, պատիւ և մեծութիւնս, նման արծաթոյն զոր առին ընդ Յովսեփայ եղբարքն՝ ընդ մատնութեանն Իսմայէլացի վաճառականացն: Եւ այսպէս հրաժարեալք ՚ի դրանէ, եկին յաշխարհն իւրեանց:

ԺՆ. Եւ տանուտէրայն Հայոց, որոց խոստացեալ էր զկաթուղիկոսութիւնն Սուրմակայ արծկեցի երիցոյն, նստուցին զնա յաթոռ կաթուղիկոսութեան Հայոց: Որում՝ սակաւ ինչ ժամանակի անցելոյ՝ ընդդիմացեալ ումանց ՚ի զօրավար իշխանայն Հայոց, մերժեալ ընկեցին զնա յիշխանութենէ կաթուղիկոսութեանն: Եւ յայնմհետէ առա-

քեցաւ նախ 'ի Վռամայ արքայէն Պարսից՝ յաշխարհս Հայոց՝ մարզպան պարսիկ. և յայնմհետէ եղեն խապառ խապուռ անկեալք ընդ լծով ծառայութեան անօրէն ազգին Պարսից։ Եւ կատարեալ էր 'ի գըլուխ բանն անիծից մեծի քահանայապետին Ներսէսի, զոր առաւելապէս անձեցեալ օր քան զօր 'ի թագաւորական տոհմին Արշակունեաց գործք անօրէնութեան չարեացն, որ կամակար համարձակութեամբ միշտ գործէին անամօթեալք։ Մանաւանդ յորժամ ետես սուրբն Ներսէս և զմահն անարգամբ[1], զոր հասոյցն նենգութեամբ Արշակ 'ի վերայ Գնելայ եղբօրորդւոյն իւրոյ, և չկարացեալ հանդուրժել այնպիսի անօրէն գործոյ սուրբ այրն Աստուծոյ Ներսէս, վայրագնեալ սըրտիւ ըստ գրեցելոյ 'ի պատմութեան երկրորդումն, Ճառին հըն-

1. Յօր. արդար։

գետասաներորդի, ասաց, թէ փո-
խանակ զի յաճախեցեր 'ի չարիս
մեծամեծս՝ առաւել քան զհայրն քո
Տիրան, և քան զայլ նմանիսն քո,
որք եղեն չարք և ամպարիշտք յազ-
գէդ Արշակունեաց, և ոչ նմանեալ
նախանձեցար լաւայն և առաքինի
արանց եղելոց 'ի տոհմին քում, ո-
րոց ժառանգեալ զպատիւ թագա-
ւորութեան հարց իւրեանց՝ առա-
ւել ևս փութացան լինել ժառան-
գաւորք բարի գործոց արքայու-
թեանն. այլ օր քան զօր աճեցու-
ցեալ 'ի քեզ տռանց սպատկաւանաց
զամենայն պղծագործութիւնս ըն-
ցեալ կատարեցեր. 'ի վերայ ամե-
նայնի այդորիկ գտար պատճառ
հեղման արեան եղբօրոր-
դւոյն քո Գնելոյ. արդ եղիցիս դու
հեղեալ յերկիր իբրև զջուր ըն-
ւալեալ, և 'ի լարել աղեղան Բարձ-
րելոյն՝ տկարասջիր: Նա կործանու-
մըն որ բերանով մարգարէին ասա-
ցաւ՝ հասցէ 'ի վերայ ձեր, ըմպել

ազգին Արշակունեաց զկեալն բաժակն. արբջիք, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի հաստատեսջիք: Հանդերձ և այլ ևս ծանր և ահագին յաւելուածովք, զոր ասացեալ է սրբոյ քահանայապետին 'ի վերայ ազգին Արշակունեաց:

Խնդրեցին այնուհետև իւրեանց նախարարքն Հայոց յարքունուստ կաթողիկոս, և Թագաւորն Վռամ ետ նոցա զԲրքիշոյ զոմն անուն, ասորի յազգէ այր. որ եկեալ յաշխարհն Հայոց իւրովք գաւառակցօք, ոյք կէին լոյծ կրօնիւք, եկեալք ընդ նմա յԱսորեստանէ, ըստ սովորութեան իւրեանց աշխարհին՝ տանտիկնօք. և ոչ կէին ըստ սուրբ ամբիծ կրօնիցն, զոր եդեալ էր [1] և կարգեալ յամենայն եկեղեցիս Հայոց՝ սրբոյ նահատակին Գրիգորի: Եւ տաղտկացեալ մեծամեծ

1. Յօր. էին.

տանուտեարքն Հայոց և աւագ սեպուհքն և ամենայն ժողովրդոցն բազմութիւնք ընդ վարս մարդկան՝ որք եկեալ էին ընդ կաթուղիկոսին Բրքիշոյի. որ ոչ հաւասարեալ հանգոյն էին կանոնի և վարդապետութեան հրեշտակակրօն կարգաւորութեամբ սրբոյ նահատակին Գրիգորի, որով վարժեալ զամենեսեան մնոյց և հաստատեաց ըստ վերին քաղաքավարութեանն: Առաւել ևս սուգ առեալ հեծէին անմխիթար սքանչելի քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ, որ յառաքելանմանն աջոյ սուրբ հայրապետին Սահակայ ձեռնադրեալք էին: Եւ չկարացեալք հանդուրժել առ 'ի յերկարըս այսպիսի վշտիս և անարժան կարգի, խոտեալ մերժեցին զԲրքիշոյն 'ի քահանայապետութենէն Հայոց. ծանուցանելով Թագաւորին Վռամայ, եթէ Ոչ են կարգք սորա և վարք ըստ կարգի մերոյ աշխարհի ուսմանն. բայց այլ այր

տուր մեզ առաջնորդ ըստ մերում լծին կարգիս, որ եղեալ վերակացու՝ կալցի հաստատուն զկարգ սուրբ եկեղեցւոյ։ Եւ Վռամայ արքային հաւանեալ կամաւ խնդրոյն նոցա, տայր նոցա դարձեալ կաթուղիկոս այլ ասորի, որում անուն էր Շամուէլ։ Որ եկեալ յաշխարհս Հայոց՝ կայր և նա նոյնպէս ըստ կրօնիցն Բրքիշոյի, և սակաւ ինչ կացեալ ժամանակս՝ վախճանէր յաշխարհիս Հայոց։

ԺԶ. Եւ ապա ժողովեալ աւագ սեպուհեացն և բովանդակ բազմութեան ուխտին եկեղեցւոյ և ժողովրդոց 'ի միասին՝ արանց և կանանց, ողբային զսուրբ և զանարատ և զառաքելաշնորհ վարդապետութիւնն՝ զոր սերմանեալ աճեցոյց 'ի նոսա սուրբն Գրիգորիոս և նորին զաւակքն, որք ուսուցին զճշմարիտ և զարդար ուսումն ամենայն լուղաց. զոր ինքեանք նման երանելի առաքելոցն ընկալան, ոչ 'ի մարդ-

կանէ և ոչ 'ի ձեռն մարդոյ, այլ յազդեցութենէ Սուրբ Հոգւոյն շնորհաց: Եւ դարձեալ ժողովեցան միահամուռ, և դիմեալք. բուռն հարկանէին զդրանց սրբոյ տան Աստուծոյ Սահակայ, աղերս Թախանձանաց և բազմավեղ արտասուս արկեալ առաջի Ճշմարիտ քահանայապետին, և ասեն. Մեղաք յերկինըս և առաջի քո. Թող մեզ մեղուցելոցս և ձևացո զքեզ ըստ օրինակի Նախնոյն քո բարեպաշտի սըրբոյն Գրիգորի, որ ոչ յիշեաց զպանչափ տանջանս և զքերանս՝ զոր անցուցին ընդ նա նախնիքն մեր. այլ նմանեալ արարչին ամենեցուն՝ հատոյց փոխարէնս բարի փոխանակ չարեացն՝ զոր հասուցին 'ի վերայ նորա. և ծանուցեալ եցոյց ամենայն բանիւ հաւանեցոց նմա՝ վասն երկնաթռիչս և Ճանապարհս աստուածագիտս. և ուսոյց ամենեցունց ասել հանապազ՝ Թող մեզ զպարտիս մեր, ըստ մեր Թողլոյ

մերոց պարտապանաց։ Արդ որ է-
ղեր դու անդամդար վարդապետ
մեր, զնորին փառաւորութիւն որ-
պաւորեա և դու ՚ի քոյին անձնդ,
զնոյն համբերութեան օրինակ, և
թող մեզ զպարտիս մեր։ Եւ մեք
ջանամք և խնդրեմք ՚ի Դրանէ հաս-
տատել զքեզ ՚ի բնիկ հայրենի ա-
թոռ կաթուղիկոսութեան սուրբ
եկեղեցւոյ, յորմէ լուսաւորեալ՝
տեսաք զայն անմատոյց արդարու-
թեան արեգակնն։ Եւ մի խառ-
նեսցի աղտոր ուսումն ընդ յս-
տակ և ականակիտ վարդապետու-
թեան սրբոյ և առաքելանման հայ-
րապետին Գրիգորի. քանզի ահա
դեռ թուլացեալ մեղկի ՚ի լոյծ ա-
ռաջնորդաց կնիք աւանդոց անա-
րատ քարոզութեան սրբոյն. և
ահա կործանիմք մեք և ծնեալք ՚ի
մէնջ՝ ի յաւիտենական կորուստ։
Սոյնպէս և առաւել ևս քան ըզ-
սոյն բանս աղաչանաց խօսեալ միա-
բանութեամբ ամենայն բազմու-

թեամն 'ի բազում՝ աւուրս ընդ Սըր-
բոյն 'ի տուէ և 'ի գիշերի անդա-
դար, ամենևին ոչ կարէին խոնար-
հեցուցանել զմիտս տանն ճշմարտին՝
'ի բանս խանդաղատական պաղա-
տանաց իւրեանց: Այլ խաղաղա-
կան պատասխանատուութեամբ ա-
սէր ցամենեսեան. թէ, Ես ոչ ուսայ
յերկնաւոր արարչէն և 'ի վարդա-
պետէն Քրիստոսէ բարկանալ ու-
մեք, որ և 'ի խաչին յաղագս խաչա-
հանուացն աղաչէր զՀայր չհամա-
րել նոցա զմեղսն. որ և մեզ ցանկ
բողոքէ ասելով, Օրհնեցէք զհալա-
ծիչս ձեր, բարի արարէք ատելեաց
ձերոց: Այլ քահանայանալ 'ի վե-
րայ տիրանենգ և անիրաւական
մատնիչ ժողովրդոցն՝ ոչ կարեմ.
քանզի Սուրբ Հոգին որ ծնաւ ըզ-
մեզ վերստին սուրբ աւազանաւն՝
ժառանգակից լինել Քրիստոսի,
նոյն ասաց երկնաքաղաքացի ա-
ռաքելն Պօղոսիւ, թէ Մի դառնիք
կի մի դատապարտեսջիք: Եւ ե-

թէ, Դուք որ կարողդ էք՝ պսակաւորու-
թեան տկարացն բարձէք. և դար-
ձեալ ասէ, թէ Իմ են վրէժխնդրու-
թիւնք, և ես հատուցից, ասէ Տէր:
Այդ դուք ձեզէն գիտէք. եղէք
վրէժխնդիր թագաւորին ձերոյ
գործոց, և զայրացեալք նմա՝ ըզ-
սուրբ հաւատ ուխտին մերոյ մատ-
նեալ, ծաղր եդուք առնել անօրի-
նացն: Ի՞ւ զիս արդեօք ջանայցէք
մխիթարել, և կամ ո՞ւմ թախան-
ձեցուցանէք զիս քահանայանալ,
որ զվիրաւոր ոչխար հօտին Քրիս-
տոսի տեսանեմ, ոչ պատեալ և ձի-
թով և գինով օծեալ զվէրսն և ե-
դեալ 'ի վերայ գրաստու և տա-
րեալ 'ի պանդոկի. այլ յօշեալ յան-
խնայ և առաջի գիշակեր գազանաց
ընկեցեալ յօշոտումն: Երթայք յի-
նէն 'ի բաց, և թողուք ինձ ող-
բալ զընդհանուր կորուստ աշխար-
հիս Հայոց, զոր տեսանեմ աչօք
մտացս 'ի զօրութենէ վերին ցուցա-
կութեանն. մի՛ բռնադատէք մխի-

թարկել զխս 'ի վերայ բեկման ժո-
ղովրդեան իմոյ։ Վասն զի զանցս
աղէտիս այսօրիկ յառաջ քան ըզ-
ձեռնադրելն զիս յեպիսկոպոսու-
թիւն՝ եցոյց ինձ վերին կանխասա-
ցութին, գիտելութիւն յանուրջս,
ըստ օրինակի մարգարէական տես-
լեանն, որ ցուցաւ սուրբ Նահատա-
կին Գրիգորի, գիտելութիւն իրաց
առ 'ի յապայ եղելոցս։ Զոր և ձեզ
պատմել այսօր բռնադատիմ առ-
նեղել սրտի իմոյ, և ցուցանիմ ան-
զգամ, որպէս և սուրբ առաքեալն
Աստուծոյ Պօղոս, որ յաղագս սուտ
առաքելոյն և անօրէն մշակացն գը-
րեաց պարծելով առ Կորնթացիսն,
զիւր Ճգնութեանցն ըզհանդէսն։ Արդ
ունկնդիր լերուք ինձ մտադիւրու-
թեամբ ամենայն բազմութիւնք ժո-
ղովրդոց, և պատմեցից ձեզ։

ծե. Յառաջ քան զամս բազումս
խորհուրդք անմխիթարք նեղէին
զիս, անդադար զմտաւ ածելով և
աղաչելով զԲարձրեալն՝ շնորհել

լինիմ արու․ որդի որպէս և Նախնեա֊
ցըն իմոց, որք յայսմ քան զիս էին
ամուսնացեալք` յաղագս որդե֊
ծնութեան։ Եւ արդ վասն զի մա֊
տակարարութիւն հզօրին առ իւրա֊
քանչիւր ոք արդար է, և Ճանաչօղ
առաւելքան եթէ զոր մեք իմա֊
նամք և խորհիմք․ և էի ես 'ի մեծի
հինգշաբաթօջն 'ի զատկի տօնակա֊
ցին 'ի հսկման, հաղորդեալ 'ի ժամ
երեկոյին պաշտաման` որոյ և
մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին,
Ճաշակեալ այլ ընաւ աւելի ինչ ոչ`
բայց հաց և ջուր և աղ, ըստ կա֊
նոնելոյ մեծի և սուրբ ժողովոյնե֊
րեք հարիւր ութ և տասանցն, որք
'ի Նիկիացւոց քաղաքին; այսպէս
կանոնագրեալ հաստատեցին, զո֊
րոց կանոնագրութիւն կնքեալ
Սուրբ Հոգին սահմանեաց։ Եւ կա֊
տարեալ կանոն յերկարման առա֊
ջին զուբուղայիցն, և գտաք պաշ֊
տօնէիցն ընդ նմաելի` ծանր նիրհ֊
մամբ 'ի սաստկութենէ ըմպմօրեալ

ոքնութեանցն՝ որպէս կխամեաք եղեն. որոց զաւուրս քառասնորդայն ուժգին պահօք և անդադար աղօթիւք զցայգ և զցերեկ հանեալ էր. և մանաւանդ 'ի մեծի շաբաթուն առաւել ևս յաւելուածով զնոյնս աճեցուցանել փութային, ուշադրեալք ուրախակից [1] վաստակով՝ հասանել վարձուցն հատուցման: Եւ լոյս ճրագացն և կանթեղացն բորբոքեալ տոչորէր. և ընթերցուն կամաւ յերկարէր զկարդացմունսն, յաղագս սակաւ մի անձնոյ ոգի և բաւելոյ պաշտօնէիցն առաջարկութեան կանոնին: Նոյնն և ժողովրդոցն բազմութեան ժողովելոյ՝ ըստ սովորութեանն՝ 'ի պաշտօն գիշերոյն. քանզի յորդոր կամաւորութեամբն փափաքէր իւրաքանչիւր ոք, այր և կին առհասարակ, ժամանել արթնութեամբ անձին փրկութեան:

1. Այլ օր. ողջնեց:

Եւ ես նստէի մերձ առ սեղանն Աստուծոյ 'ի սուրբ եկեղեցւոջն Վաղարշապատ քաղաքի։

Եւ ահա յանկարծակի բացաւ հաստատութիւնն վերին, ընդ որ ծագեալ լոյսն սաստիկ, և ելից զամենայն երկիր։ Եւ կանգնեալ երեւեցաւ ինձ յերկրի բեմ չորեքկուսի տմպեղէն, որոյ բարձրութիւնն հասանէր մինչև յերկինս, և լայնութիւնն տարածեալ ընդյր զամենայն երկիր։ Եւ 'ի վերայ բեմին երևէր տետրասկեղ յոսկւոյ ոբրիզ՝ խորանարդ, ըստ արժանի սպասաւորութեան տեառն. ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով սպիտակափայլ գունով։ Եւ 'ի վերայ խորանաձև ծածկութեանն՝ յայտնապէս նշան տէրունական խաչին երևէր. որոյ երեւելութիւնն՝ ոչ նիւթեղէն, այլ լուսեղէն ցուցանիւր։ Եւ յանկարծակի եղև շնչիւն խաղաղասիգ օդոյ, և բացաւ փեղկ մի ծածկութի կտաւոյն. ընդ որ հայեցեալ

տեսի, և ահա կայր 'ի վերայ բե-
մին սեղան չորեքկուսի ականակապ
'ի բազմագունի ականց պատուա-
կանաց ընդելուզեալ: Եւ 'ի վերայ
սեղանոյն կայր հաց մի սուրբ և
ողկոյզ մի խաղողոյ, ըստ պատուա-
կան խորհրդոյ երկնաւոր փրկու-
թեան: Եւ մերձ առ սուրբ խոր-
հուրդն՝ երևէր ծառ մի ձիթենի
վարսաւոր պտղալից յոյժ, զորոյ
ոչ կարէի առնուլ չափ բարձրու-
թեանն և լայնութեանն, որոյ բե-
րըն էր բազմապտուղ և ատոք, և
տեսիլն և գեղեցկութիւնն անպա-
տում և սքանչելի: Եւ որոշեալ
չորք ոստք ձիթենւոյն 'ի խոնարհ
կողմ երկրի ձգտեալ մօտէին. որոց
երեք ոստք միաչափք և հաւասարա-
կապտուղք երևէին, և չորրորդն 'ի
նոցանէ որպէս կիսաբաժին և
նուազապտուղ ըստ երկայնաչա-
փութեան երիցն երևէին: Եւ ար-
տաքոյ չորեցունց ոստոցն ոչինչ
բնաւ էին նմանք և կամ հաւասար

պաղաքերութեան [1] պողաքոյծ ա-
տոքութեանն ա՛յլ պտղոյ ձիթեն-
ւոյն. այլ նուազք առաւել թուով
և փոխս սատքութեամբ, որպէս
թէ ծնկեալք էին:

Եւ ընդ աճեկէ բեմին աթոռ մի
բարձր չորեքկուսի ծովագոյն սառ-
նակերպ, և ծածկեալ թանձր կը-
տաւով թխագունիւ: Եւ վերա-
ցեալ կատուն 'ի շնչմանէ քաղցր օ-
դոյն եկելոյ, տեսի և ահա սկտեղ
արծաթի մեծ 'ի վերայ աթոռոյն:
Եւ 'ի վերայ սկտեղն կայր նափորա
մի բեհեզեայ ծալեալ և եդեալ. և
առ նմին գունդ մի ոսկի բոլոր, և
մագաղաթ հաստուածաձև չորեք-
կուսի, գրեալ 'ի սկզբանն կարգս
ինչ սակաւ՝ ոսկէտեսիլ գրով սքան-
չելապէս, իբր թէ ձեռամբ գրչի
Ճարտարի. և 'ի միջոյ կողման մա-
գաղաթին հեռի յոսկէգիր կար-
գացն՝ երևէին այլ կարգք ինչ եղ-

[1] Այլ օր. Քաղաքերութեան:

ծեալք չնջագիրք, որոց ոչինչ բնաւ երեւէր տեսիլ գրոյն և կամ կերպարան, Եւ հուսկ յեզր մագաղաթին հեռի 'ի չնջագիր կարգացն՝ դարձեալ տեսանէի այլ եւս կարգ մի և կէս կարգի, գրեալ ոսկեգիր գրով առաւել սքանչելապէս, լաւ տեսոյ առաջին կարգացն գրելոյ 'ի սկզբանն մագաղաթին: Եւ կիսագիր կարգին մինչև ցմիջոց գրոյն և ևս առաւելագոյն էր ոսկւով, և այն ցկատարումն՝ կարմրագեղով երեւէր: Եւ կային շուրջ զծնօտիւք սկուտեղն անթիւ բազմութիւն տըղայոց արուաց, այլ սակաւ և իգաց. ամենեքեան պայծառացեալք լուսազգեցիկք էին: Բայց Ճառագայթ փայլման պատմուճանաց նոցա՝ էր որ կարմրագոյն արձակէին նշոյլս, և էր որ այլ երփներփն, և գոյնս այլ և այլս: Եւ դէմք ամենեցուն 'ի սուրբ սեղանն հայէին, չդարձուցեալ բնաւ և ոչ ուրեք զաչս իւրեանց 'ի խորհրդոյն փըրկութեան:

Եւ սկսաւ յանկարծակի սաստ-
կապէս դղրդմամբ շարժել աթո-
ռըն: Եւ զմանկտին զոր տեսանէի
'ի տիս տղայութեան, առժամայն
վաղվաղակի փոփոխեալս 'ի հասակ
երիտասարդութեան՝ կատարեալք
լինէին. և եղեալ թևազգեցիկք՝ 'ի
վեր 'ի սուրբ սեղանն, որ ընդե-
լուզեալ 'ի բազմագունի ականց,
թռուցեալ բնակէին[1]: Եւ համբար-
ձեալ սուրբ սեղանն հանդերձ նո-
քօք 'ի վեր քան զբարձրութիւն
հաստատութեան երկնից ծածկէր:
Եւ այսպէս եղեալ աներևոյթ տե-
սիլն ամփոփէր. և ես 'ի մեծ զար-
հուրութին ընկղմեալ ափշէի:

Եւ ահա յանկարծակի կերպա-
րան մարդոյ երևէր ինձ յերկնից,
այր լուսեղէն. որոյ տեսութիւն
սաստկութեան լուսոյն մռայլեցու-
ցեալ ծածկէր զարեգականն լոյս:

1. Աստանօր նոր օրինակք յաւելուն. Եւ զսուրբ Աստուածն երգէին ;

Եւ սլացեալ այրն հասանէր ուր էին կայլ. և իմ առաւել ևս հիացմանց ափշեալ՝ 'ի փայլակնացայտ երեւմանէ սուրն, անկայ վաղվաղակի դողալով 'ի վերայ երեսաց իմոց յերկիր. և նորա բուռն հարեալ կանգնեաց զիս, և հաստատեալ կայոյց 'ի վերայ ոտից իմոց, և ասէ ցիս. Քաջալերեաց, զօրացիր և մի՛ երկնչիր. այլ հաստատեա զսիրտ քո յանուն հզօրին՝ որ արար զամենայն երեւելիս և աներեւոյթս, և շնորհեալ եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատես արարչութեան իւրոյ: Եւ իմ ուշաբերեալ զօրացայ 'ի բանէ նորա և կանգնեալ կայի 'ի վերայ ոտից իմոց: Եւ ասէ ցիս. Վասն է՞ր ես տրտում, և կամ ընդէ՞ր զբաղմունք նանրութեան սպառեն զմիտս քո և զյստակ խորհրդոց քոց: Վասն զի անգիտական խորհրդովք յածեցուցեալ զմիտսդ խուզէիր վասն չլինելոյ քեզ արու որդի, որ քաջածանօթ էիր կամաց

հզօրին՝ որ գիտելութեամբ բաշխէ զիւրաքանչիւր օգուտ, և ոչ զլացութեամբ խափանեալ արգելու յումեքէ զարժանն. և արդ գթալով ՚ի քեզ Բարձրեալն վասն սիրելոյ զքեզ, կամեցաւ դարձուցանել ՚ի քէն զայդպիսի մոլորութիւնս. և մխիթարեաց զքեզ աեաղէամբք այգուիկ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն մեծ, ոչ միայն յառաջիկայս, այլ և առ ՚ի յապա ամենայն իրաց որ լինելոց են մինչ ՚ի վախճան ժամանակի, ծանոյց քեզ և ամենայն հաւատացելոց ՚ի բան. Նորա, որպէս Ճշմարտանախնոյն քում առն Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի. իսկ քեզ մինչ ՚ի կատարած աշխարհի որ ինչ միանգամ լինելոց է՝ եցոյց զամենայն։ Եւ արդ՝ լո՛ւր և պատմեցից քեզ զմեկնութիւն մեծի յայտնութեանդ, որպէս ինձ հրամայեցաւ ՚ի վերին զօրութենէն՝ ծանուցանել քեզ զամենայն. և դու ունկնդիր եղեալ բազում

զգուշութեամբ, գրեա 'ի տախտակս սրտի քո անմոռաց. զոր և 'ի մագաղաթի դրոշմեալ թողցես հաւատացեալ ժողովրդոց զգուշութիւն անսղալ՝ մինչ 'ի վախճան ժամանակի:

Զբանալ հաստատութեան երկնից զոր ունէր՝ և զտարածել լուսոյն սաստիկ ընդ. ամենայն երեսս երկրի. քանզի ահա 'ի պալատենէ կենարարի Որդւոյն Աստուծոյ բացեալ է դուռն շնորհի ողորմութեան նորա առ ամենեսեան, որ սիրեն զնա և պահեն [1] զբան հրամանի նորա, յորս ծագեալ լուսաւորէ լոյս փառաց վարդապետութեան նորա: Եւ ընդ չորեքկուսի կանգնեալ որ երևեցաւ քեզ՝ բարձր յերկրէ մինչև յերկինս, հաւատն Ճշմարտութեան է, որով վերանան արդարքն 'ի ծանրութենէ աշխարհիս կենաց 'ի թեթևու-

1. Այլ օր. կատարեն:

թխուն երկնից բնակութեանն։ Նուղի ամպեղէն գունով երեւեցաւ բեմին. վասն զի որ վերայաւ[1] ամպով՝ նոյն գալոց է վերայուցանել ընդ իւր զարդարս, ուր բազում են և անթիւ օթեւանք 'ի տան արքայութեանն Հօր. զոր և դու տեղեկացեալ ուսար 'ի Սուրբ Հոգւոյն, որ խօսէր ընտիր առաքեալն Պօղոսիւ, թէ, Ամպովք յափշտակիմք ընդ առաջ Տեառն՝ յօդս։ Նու տետրասակեղն ոսկի որ 'ի վերայ բեմին, զորով էր արկեալ մաքուր կըտաւն բարակ՝ որով ծածկեալ էր սուրբ սեղանն և որ 'ի նմա խորհուրդն, գիտեա և ծանիր, զի ծածուկ և անյայտ է խորհուրդ աստուածային գիտութեանն, պատուականութք և մաքրութեամբ, ըստ պատուականութեան մաքուր ոսկոյն և լուսափայլ մաքրութեան կտաւոյն, յորոյ վերայ կանգնեալ

1. Այլօր. երեւեցաւ։

նշան կենդանացուցիչ խաչին՝ որով երեւէր, կենդանացեալ կանգնեցան ամենայն արարածք գլորեալք մե-ղօք. և դարձեալ, զի նախ խաչն երեւի 'ի գալստեան Քրիստոսի, և ապա յայտնի խորհուրդ դատաս-տանին և հատուցման ըստ իւրա-քանչիւր գործոյ։

Եւ զի եղեալ օդ քաղցրաշունչ, որ եբաց զմասն ինչ կտաւոյն, իմա զի ցուցաւ քեզ 'ի Սուրբ Հոգւոյն քաղցր խաղաղութիւնք, որ յայտնէ սրբոց իւրոց զխորհուրդ ծածկեալ աստուածութեան իւրոյ։ Ընդ ո-րով կայր սեղան ոսկի 'ի պատուա-կան ականց ընդելուզեալ. սրբոյ Երրորդութեանն ծանուցանէ մի-ասնականութիւն. որ զվարս և ըզ-ձգնութիւն արդարոցն որպէս ըզ-պատուական ականց զանազանութիւ-առ ինքեան ապաւորեալ զուար-ճանայ, որք զճաշակ կենաց զմար-մին և զարիւն Փրկչին արժանապէս ճշմարտութեամբ՝ ճաշակեալք ընդ-

նմա՝ Ճաշակէն 'ի սուրբ[1] սեղանոյն. ըստ երեւելոյ քեզ հացն և ողկոյզըն 'ի վերայ սեղանոյն, օրհնակ մարմնոյ և արեան կենարար չարչարանացն ծանուցաւ:

Իսկ երեւումն քեզ սքանչելատեսիլ ձիթենւոյն, որ-էր հուպ առ տէրունեան խորհրդն, բարձր և վարսաւոր բազմաբեր պտղալից, կտուրս և զողորմութիւն և զսէր մարդկան որ առ միմեանս՝ եցոյց քեզ ընդունօղն: Քանզի մօտ և առաջին և պատուական աստուածութեանն է աղքատսիրութիւն յամենայն բարեգործութիւնս, որով և առաջին արդարքն ընտիրք երեւեցան, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ[2]. սոցանց որոյ և կուսանացըն արհամարհեալ վաստակք կուսութեանն՝ արտաքոյ հարսանեացն

1. Այլ օր. պատուական:

2. Հին օր. փոխանակ սոցին ասէ. Յոբ և Կոստանդեանոս և նմանք նոցա:

ընկեցան: Սովաւ ճանաչի յանձինս մարդկան կնիք քարոզութեանն Քրիստոսի, որ ասացն, թէ, Յայսմ ծանիցեն ամենեքեան զձեզ թէ իմ աշակերտք էք, եթէ սիրիցէք զմիմեանս. և մանաւանդ որ առաւաելես զուարթամտութեամբ կամաւ կատարեսցէ զսիրոյն պատուիրան՝ ոչ միայն յաղքատս, այլ և յընկերս և յեղբարս, և առ ամենեսեան՝ որով հաստատի խաղաղութիւն աշխարհի. և տէրն փառաց բնակէ 'ի մէջ նոցա, շնորհելով զհանգիստ և զառատաբար պտղաբերութիւններկրի, որպէս տեսանէիր բարձր զձիթենին և լիապտուղ և վարսաւոր:

Եւ ոստք չորք ձիթենւոյն որ 'ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտեալ երեւելով, երեք ոստք հասարակատեալք չափով, և էին առաւել[1] միաթիւք պտղովք, և զչորրորդն 'ի նոսա՝ զոր

1. Հին օր. տառաւել:

կիսաչափն ըստ հասարակութեան
երկրին և պակասաւոր ըստ պտղա-
բերութեանն տեսեր, յորոց չորե-
ցունց պտուղք փոխեք էին և թա-
ռամք, և բերքն պակասք և աննմանք
քանզայլ պտղաքատեսիլ պտուղս ձի-
թենւոյն: Այդ ամփոփեա զունկըն-
դրութիւն մտաց քոց, լուր և ասա-
ցից զոր ինչ սահմանեաց Բարձրեա-
լըն. յայսմհետէ մինչև 'ի վախճան
աշխարհիս՝ երեք տասներեակք ա-
մաց և կէս տասներեկի համառօ-
տեսցի 'ի վերայ ամենայն աշխար-
հի, մինչև յերևումն պղծոյն անա-
պատի, զոր Դանիէլ մարգարէն ա-
սացեալ է Սուրբ Հոգւոյն. և մի-
նչև սոքա յայտնապէս թուով ամք
երեք հարիւր յիսուն, ըստ միա-
զոյգ պտղոց երից ստոյն և կի-
սոյն: Եւ զի տեսեր զպտուղ ստո-
ցըն թառամն և ծնկեալս և ոչինչ
բնաւ նմանս այլ պտղոյն որ 'ի ձի-
թենւոջն էին. տես Ճշգրտապէս և
ծանիր, զի բարձեալ է սէր. և ար-

դարութիւն յամենայն մարդոց, որք ստութեամբ և ոչ ստուգութեամբ կարծեցուցանեն զանձինս սիրունս և պատուիրանապահս. և այն յայտնի գրեալ կայ. և կնքեալ 'ի դպրութեան ամենագիտին Աստուծոյ, որ ներէ երկայնմտութեամբ և հատուցանէ անաչառութեամբ [1]։

Եւ ընդ ահեկէ բեմին, որ ցուցաւ քեզ աթոռ չորեքկուսի ծովագոյն սառնակերպ, ընտրութիւն գահու քահանայութեանն և թագաւորութեանն ցուցանէ, զոր արդարև Բանն Աստուած հաստատէ։ Յորոյ վերայ կայր սկտեղն արծաթի. քանզի խորև զարծաթ ընտիր և փորձ լուսափայլ յամենայն ազգս ընդոծնողաց սփռեալ սարածեցաւ բանն. զոր և սաղմոսերգն վարդապետէ Սուրբ Հոգւոյն, յաւելն, թէ, Բանք Տեառն որպէս զար-

1. Հին օր. անդամէ ստամաքութեամբ։

ծալթ ընտրեալ և փորձեալ յեր-
կրէ. և զասեղն յերկրէ՝ գիտասցես
եթէ վերևուստ Որդւոյն Աստու-
ծոյ մարմնով 'ի սուրբ Կուսէն՝
յայտ առնէ մարգարէն։ Եւ զի երև-
ւեցաւ քեզ ծովագոյն սուսանանման
տեսիլ աթոռոյն, նշանակեալ ցու-
ցանէ զծփումն [1] ալէկոծութեան
աշխարհիս Հայոց։ Քանզի և թխա-
գոյն թանձր կապուտոյն ծածկումն՝
զօրինակ բերէ զթանձրամած սը-
գոյն [2] որ ունելոց է զաշխարհս ա-
մենայն. վասն զի տեսիլդ 'ի վախ-
ճան է։ Եւ նափորտն բեհեզեայ՝
զոր տեսանէիր ծալեալ և եդեալ 'ի
վերայ սկտեղն, և գունդն ոսկի որ
կայր մերձ նափորտանն, նշանակէ
մինն զքահանայութիւնն, և միւսն
զթագաւորութիւնն։ Եւ զի ոչ ոք
էր արկեալ զիւրեաւ զնափորտն, և
ոչ այն ոք էր որ զգունդն ունէր 'ի

1. Հին օր. պղծ—ումն։
2. Նոյն. սև—ոյն։

ձեռին, լուր ստուգապէս։ զի լսեռ-
ցէ մերձ ընդ մերձ թագաւորու-
թիւն յազգէդ Արշակունեաց, և
քահանայութիւն 'ի ցեղէ արժա-
նաւոր քահանայապետին Գրի-
գորի։

Եւ մագաղաթն համաձայն՝ որ
ցուցաւ քեզ գրեալ 'ի սկզբանն
կարգս ինչ ոսկեղէն գրով, զձեռնա-
դրութիւն արանց սրբոց եցոյց քեզ
շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, որք 'ի պա-
ւակէ երանելոյն[1] Գրիգորի յա-
ջորդեն արժանապէս զաթոռ քա-
հանայապետութեան, նոքա են
որք ընտիրք գրեալք ոսկետառիւ
գրով 'ի դպրութիւն կենաց։ Եւ
զի երևեցաւ 'ի միջոյ կողմն[2] մա-
գաղաթին՝ հեռի յոսկեգիր կար-
գացն՝ կարգք ինչ խանգարեալք և
ջնջագիրք, դիտեա զի նուաղելոց են
քահանայապետք ոմանք յաթոռ

1. Հին օր. ցանկալոյն։
2. Նոյն. յաջոյ կողմն։

սրբոյն Գրիգորի, որ ոչ ըստ հրա-
մանի սրբոյ առաքելոյն և ոչ ըստ
կանոնի պատուական սուրբ ժողո-
վոյն երեքհարիւր ութուտասանցն
լինին ձեռնադրեալք յերկնաւոր
պաշտօնն, այլ ըստ փառաց աշխար-
հիս ձգալին 'ի պատիւն յանդգնու-
թեամբ, որք են արծաթասէրք ա-
ռաւել քան աստուածասէրք: Եւ
վասն զի խռովան և օտար է քահա-
նայապետութիւնն և ոչ ըստ հա-
ճոյից Բարձրելոյն, ընչեալ են նո-
քա 'ի գպրութենէ երկնից բարու-
թենէն, տալով դատաստան գեհե-
նին այրմամբ զանձանց և զժողո-
վրդեանն կորստեան: Եւ այլ կար-
գըն և միւս եւս կէս կարգի՝ որ ե-
րևեցաւ քեզ գրեալ աքանչելապէս
ոսկի գրով 'ի սորին եզեր մագա-
ղաթին, ծանիր հաւաստեաւ՝ զի
մերձ յերևումն պղծոյն անապական
դարձեալ յառնէ թագաւոր յազ-
գէդ Արշակունեաց, և նորոգի ա-
թոռ հայրապետութեան 'ի շառա-

ւիլէ սրբոյն Գրիգորի: Վասն զի ոչ էին արհամարհեալք և ընկեցեալք յերկիր 'ի կոխումն, այլ յայտական երևմամբ կայր գունդն, և ծաղեալ պատուականութեամբ ցուցաւ քեզ Նափորան, որ եւ առաւել հաստատապէս ցուցաւ քեզ. և ծանոյց զայս վերին ազդեցութիւնն սքանչելատեսիլ ոսկեգիր կարգովն և կարգակիսաւն, որ 'ի ժամանակս գոռոզացելոյ թշնամւոյն արդարութեան Նաւոցի քահանայապետ արդար, 'ի Ճշմարիտ վիճակէ ցեղին սրբոյն Գրիգորի. և քահանայացեալ առաջինն կատարէ զաւուրս իւր, կրեալ Ճգնութիւնըս բազումս 'ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան; և վախճանի խաղաղական հանգստիւ և ոչ սըրով: Եւ միւս զաւակ նորին յաջորդեալ զաթոռ քահանայապետութեանն՝ և բազում՝ և ազգի ազգի համբերեալ քերանաց և գանից և սովոյ և հալածանաց և դա-

ուրն նեղութեան՝ ժամանակս բազում, յանօրէն իշխանին դահճացըն սրով ընկալցի զվախճանն մարտիրոսութեան։ Այն զի ցուցաքեզ 'ի կարգին մասն մի գրելոյն կարմրագեղով, ստուգեալ հաւատարմութեամբ դաւանեայց զկատարումն մարտիրոսութեանն՝ որ դիպելոց է սրբոյն։

Եւ որ երեւեցաւ քեզ բազմութիւնք տղայոց շուրջ կալով 'ի վերայ արծաթ սկտեղն, զուարթատեսիկ ցնծալից ուրախութեամբ. զի ահա յարգանդէ զաւակիդ՝ որ տըւաւ քեզ յարարչէն, ելցեն բազում շառաւիղք, արք ընտիրք զօրութեամբ. ընդ որս միաբանեալք և այլ բազմութիւնք լաւ արանց՝ յազգէ Նախարարայդ Հայոց, որք զօրացեալք սուրբ բանիւն Աստուծոյ՝ և զյարուցմունս թագաւորաց և զպաշտօնեայս իշխանաց առ ոչինչ համարեալ արհամարհեսցեն, միացուցեալ զանձինս ընդ յոյսն բազ-

ձայն երկնաւոր կոչմանն, չհայելով 'ի մեծութիւնս մնոտիս. և ոչ 'ի փառս առժամայնս. ընդ որոյ վաճառեալ ումանց զփառս անեղծին Աստուծոյ՝ ընդ մնոտի և ապականացու կենաց աշխարհիս, ուրացողք լինին. վասն զի մօտ է առ դուրս վաճառ թուլացելոցն 'ի կորուստ, և հասեալ կայ հուպ օգնութիւն զօրացելոցն 'ի փրկութիւն: Յորս և դու հայեցեալ շնորհի ակամբ տեսեր շուրջ զաստուածային սեղանովն պարելով[1] զորղայսն, չհայելով բնաւ 'ի սայթաքմունս մնոտի հեթանոսական պաշտամանն. յորոց ոմանք կատարելութեան հասեալք՝ մարտիրոսական պսակին լինին արժանիք: Եւ այլք յարանց բազմաց, և ոչ միայն յարանց, այլ գտանին և 'ի կանանց, որք թէպէտ և ոչ սրով, այլ 'ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն զօրացեալք՝

1. Հին օր. զաստուածային բանին պարելով

քաղում բարեգործութեամբք կա֊տարին: Որպէս երեւէին քեզ լու֊սափայլ նշոյլք արձակեալք՝ի մին֊կլուոյն. յորոյ կարմրագոյն փայլ֊մամբ երփներ գոյնն՝ ըկատարելոցն արեամբն ցուցանէ գուշակելով ըզ֊նահատակութիւն. և զայլոցն պէս֊պէս ճառագայթիւք ցուցանէր պշո֊ղումն, որպէս և պայծառափայլ գոյ֊նըս լուսաւորութեան առաքինի֊մարդոյ. վասն զի բազում են և ան֊թիւ ճգնութիւն և վաստակք ա֊րանց արդարոց և սրբոց:

Եւ վասն զի շարժեցաւ սասանիկ դղորդմամբ աթոռն զոր տեսեր, և որ երբեմն տղայք քեզ երեւէին՝ յաճումն կատարելութեան բովան֊դակեալք՝ յերկրէ յերկինս թռու֊ցեալ համբարձան, բովանդակա֊պէս քեզ զերկրիս կենցաղս արդա֊րոյն և՛ի յերկինս պլնելոց նոցա զհրեշտակականման փոփոխումն ե֊ցոյց պարգևատուն բարեաց: Քան֊զի թբրև զտղայս յաշխարհի կացին

արդարքն անձեղութեամբ, չդար-
ձուցանելով և ոչ ուրեք պճայե-
ցուածս մտաց խուրեանց՝ 'ի զբաղ-
մունս նանրութեան, այլ ուշա-
դրեալք[1] 'ի հրաւիրումն երկնա-
ւոր ուրախութեանն եւեթ հային:
Քանզի բազում և խիստ դղորդ-
մունք յայսմհետէ լինելոց են յաշ-
խարհի, յարուցմունք թագաւո-
րաց 'ի վերայ միմեանց, սովք և
սասանութիւնք և բազում նեղու-
թիւնք[2], որք պմնաւոր գալուստ
որդւոյն կորստեան նշանակեն. որ
եկեալ նստցի՝ ըստ գրեցելոցն՝ 'ի
տեղւոջն սրբութեան, ցուցանե-
լով զինքն Աստուած. որ հաշի և
մաշի 'ի վերին զօրութենէն. զոր
տէր Յիսուս սատակեսցէ հոգւով
բերանոյ իւրոյ: Եւ յայնժամ կա-
տարեալ վարուք առաքինութեամբ
թուչին արդարքն 'ի յաւիտենից

1. Հին օր. առ. եդեալք:
2 Նոյն. ընկղմելութեան:

յարկին, և այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցին։ Եւ ապա յայտնապէս կատարի առ նոսա բանն տէրունեան բարբառոյն որ ասէ, Թէ, Ուր եսն եմ՝ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի։ Եւ դու կնքեազգեսիկդ որ ցուցաւ քեզ լծուով յայտնութիւն 'ի բարձանց. քանզի ոչ վրիպեսցի այսի բան մի՝ մինչև կատարեսցի ամենայն։

Եւ ես իբրև 'ի քնոյ զարթուցեալ 'ի տեսլենէն՝ զոր եցոյց ինձ Բարձրեալն, որպէս արթնութ̃ յայտնապէս, և 'ի զարմացման մեծի եղեալ՝ փառաւորեցի զմարդասէրն Աստուած, որ արժանի արար զանարժանութիւնս իմ այսպիսի մեծ և ահաւոր տեսչութեան։ Եւ առեալ գաղտարեցի 'ի յայտնելոյ զայս ումեք մինչև ցայսօր ժամանակի։ Եւ արդ պատմեցի ձեզ ոչ միայն առ նեղեալ սրտիս, այլ և թաքուցանել երկուցեալ. զի մի իբրև կլացօղ պատուհասեալ դատեցայց 'ի

յուսացողէ յայտնութեան այսորիկ. որ և գրով իսկ հրամայեաց ինձ զաւանդս զայս թողուլ աշխարհի:

ԾԸ. Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսքս բազմութեան աւագանւոյն Հայոց՝ տանուտերացն և սեպհացն և միահամուռ ժողովրդոյն բազմութեան՝ 'ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ, յարտասուս հարեալ զարհուրեցան: Եւ այնուհետև ոչ ոք ինչ իշխէր յաղագս այսպիսի բանից ասել ինչ ընդ Սրբոյն և կամ ճառել:

Եւ յայնմհետէ ամփոփեալ զինքըն առաքինւոյն յամենայն աշխարհածուփ վրօսանաց, աղօթից միայն պարապէր և վարդապետութեան. վասն զի բազումք յեպիսկոպոսաց և յայլոց 'ի պատուական քահանայից ոչ երբեք ժուժէին տեսել և մեկուսանալ 'ի մշտաբուխ աղբերէ վարդապետութեան սրբոյն, ուր ուրեք և գիտէր, 'ի յոստանի և կամ 'ի հովս: Եւ կացեալ ամն բա-

զումն, և հասեալ 'ի յերկար ծե-
րութիւն՝ վախճանեցաւ խաղաղա-
կան հանգստիւ 'ի գաւառին Բագ-
րեւանդայ, 'ի գիւղն որ անուա-
նեալ կոչի Բլուր, 'ի սկզբան ամսին
երկրորդի Յազկերտի որդւոյ Վռա-
մայ Թագաւորին Պարսից, յամ-
սեանն Նաւասարդի, որ օր երեսուն
էր ամսոյն, յերրորդ[1] ժամու ա-
ւուրն. որ և զօր ծննդեան Սրբոյն
'ի ստոյգ դիտողաց և 'ի պատմու-
թենէ երանելոյ առն Կորեան՝
հաստատեալ գրեցաք լինել և նոյն
օր ծննդեան Սրբոյն. 'ի նմին ամ-
սեան:

Եւ վասն զի ոչ գոյր իւր արու
որդի՝ բայց միայն դուստր մի, զոր
էր տուեալ կնութեան Համազաս-
պայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց
սպարապետի, որ ծնաւ 'ի Համա-
զասպայ երիս արու որդիս, զսուր-
բըն Վարդան և զսուրբն Հմայեակ

1. Հին օր մի. յերկրորդ:

և զերանելին Համազասպեան. որոց եւ և կնքեաց սուրբ այրն Աստուծոյ Սահակ զստացուածս գեօղից իւրոց և ագարակաց, և որ ինչ միանգամ էր իւր՝ ետ նոցա 'ի ժառանգութիւն և զաւակի նոցա մինչեւ ցյաւիտեան: Եւ ամբարձեալ զձեռս իւր օրհնեաց զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ. և պատուիրեաց նոցա պահել զվարդապետութիւն պատուիրանի սրբոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց և աւանդեաց ճշմարտութեամբ ամենայն աշխարհիս Հայոց, ծառայել և երկիր պագանել միումըն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ տեառն մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի:

Որոյ առեալ զոսկենչալի նշխարս Սրբոյն՝ բազմութեամբ քահանայից և ազատաց, տարան 'ի գաւառն Տարօնոյ 'ի բնիկ գիւղն իւր սեփհական՝ յանուանեալն Աշտիշատ. և անդ կազմեալ հանգստարան Սըրբոյն, պատուեցին զպարկեշտ մարմին

արդարոյն ըստ արժանի կայանից ճշմարտին: Ուր և շինեալ եկեղեցի մեծապայծառ և վկայարան Սրբոյն՝ զարդարեցին պատուական և մեծագին սպասուք. հիմնայուցեալ կանգնեցին 'ի տեղւոջն վանս բազմութեան պաշտօնէից. կարգեալ դարմանս անպակաս պաղոց 'ի հանգիստ առաւելեալ եղբայրութեանն. ժողովս սարկաւագականս աշխարհայորդոր բազմութեամբ հաստատեցին 'ի տեղւոջն, որ ըստ ժամանակի բազմամբոխ ժողովրդօք կամաւոր յօժարութեամբ՝ ազատք և քահանայք դաւառին, այլ և կարի յոյժ հեռաւոր տեղեաց գիմեալք[1] յօր կարգադրութեան նորա սօնեն: Որ և բազում օգնականութիւնս առողջութեան ըստ իւրաքանչիւր ախտից շահին 'ի նշխարաց Սրբոյն, և ուրախանլից սրտիւ.

1. Հին օր. դիմեալք։

գաւառան ¹ 'ի բնակութիւնս իւրաքանչիւր:

ԺԹ. Եւ յետ վեց ամսոյ կատարման նորին տարւոյ հանգստեան սրբոյ Սահակայ՝ փոխանեցաւ երանելին Մաշթոց 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, զոր և Նոր-քաղաք անուանեն, յերեքտասաներորդի աւուր ամսոյն մեհեկանի. զոր առեալ իշխանին Ամատունեաց Վահանայ՝ զմարմին առաքինւոյն՝ տարաւ յիւր 'ի գեօղն, որ անուանեալ կոչի Օշական: Եւ յոյժ մեծարանօք զդին երանելւոյն կազմեալ, տօն յիշատակի առնէին ամենափոյթ պատուով ամենայն բազմութիւնք ժողովրդոցն Այրարատոյ:

Զորոյ զհետ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեանն աշխարհիս Հայոց հրամանաւ երանելւոյն Մաշտոցի՝ սուրբն Յովսէփ, որ էր 'ի գա-

¹. Յօր. գաւառայն:

ւառէն Վայոց ձորոյ, 'ի գեղջէն ուրումանուն էր Խողոյիմք։ Եւ 'ի բարեխօսութենէ սուրբ հանգուցելոյն արանց՝ շնորհեցաւ աշխարհիս Հայոց պաշտօն ուղղափառ հաւատոց, մինչեւ ցամն երկոտասաներորդ Յազկերտի արքային Պարսից որդւոյ Վռամայ։

Վերջ բանիս այս։

ԴՐՈՒԱԿ Բ.

Ի. Նուէր Յազկերտի արքայի հա-
պարապետ մի Միհրներսեհ անուն,
այր չարաշնար և դժնամիտ. որոյ
արկեալ 'ի միտս 'ի շատ ամաց ըզ-
խորհուրդս անօրէնութեան 'ի կոր-
ծանումն և 'ի կորուստ թուլամիտ
ուխտից. որում գտեալ օժանդակ
չար և սադրիչ անօրէն թիւնաւոր
բազմաժամանակեայ մտածութեն
իւրում՝ այր մի 'ի տոհմէն Սիւ-
նեաց, որոյ անունն էր Վարազ-
վաղան. որով ըստ նմանութեան
սատանայի՝ որ 'ի դրախտին օձիւն
խաբեաց զնախաստեղծին հաղոր-
դըն, նոյնպէս և նա նովաւ զիւրոյ
դառն կամացն վճարել ջանայր ըզ-
հաճոյսն: Եւ էր Վարազվաղանս
այս փեսայացեալ իշխանին Սիւ-

նեաց Վասակայ. որ և ըստ համ֊
բաւոյ ոմանց՝ ատելութեամբ մե֊
ծաւ ասէին զկեալն ընդ միմեանս
զՎարազվաղանայ և զդստեր իշխա֊
նին Սիւնեաց. յաղագս որոյ ծանր
քինու հայէր հայր աղջկանն ընդ
փեսային իւրում, և հնարէր սպան֊
մամբ խնդրել զվրէժս 'ի թշնա֊
մեաց դստերն իւրոյ, մինչև հա֊
լածեալ հանէր զնա յաշխարհէս
Հայոց:

Եւ չարխնամցին Վարազվաղանայ
դիմացեալ զանհնարին ուրախու֊
թիւնն Վասակայ, և զի ոչ կարէր
հանդուրժել սաստիկ բռնութեան
աներոյն՝ յաղագս հզօրապէս Ճո֊
խութեան որով վարէր 'ի ժամա֊
նակս իշխանութեան իւրոյ, փա֊
խուցեալ յերկիրն Պարսից՝ առ
Միհրներսեհ հազարապետն Ա֊
րեաց անկանէր: Եւ վաղվաղակի
խորհուրդ դիւական 'ի միտս ար֊
կեալ, առաջնորդ կորստեան աշ֊
խարհին լինէր. Ճանաչելով 'ի նոյն

խորհուրդ չարութեան յորդոր և զկամս Միհրներսեհի. մտածութիւն անօրէն 'ի միաբանութիւն բանսարկուին 'ի մէջ առեալ՝ ուրանայր զճշմարտութիւնն, և առներց հաստատելոյ յարարչէն 'ի սպասաւորութիւն մարդկան՝ արեգական և լուսնի՝ երկիր պագանէր. և ճեղքեալ ինքնակամ յօժարութեամբ 'ի սուրբ և յարդար քարոզութենէն կենաց՝ զոր նահատակն և առաքեալն Հայոց Գրիգորիոս բազում և մեծամեծ վիշտս կրելով՝ անձանձրոյթ աղօթիւք և անզղրաւ խնդրուածովք՝ զցայգ և զցերեկ վարդապետեալ սերմանեալ զամենայն ոգւի, արհամարհեալ մերժէր յինքենէ անօրէնըն Վարազվաղան: Եւ մտեալ 'ի տուն մոխրանոցին՝ զկրակն սսաց պուլ աստուած, և ուրացեալ ճշանքակ և 'ի միաբանական սուրբ Երրորդութենէն՝ եղեւ դեղապարծ մահու և մատուռակ կորստեան ոգւոյ

անօրինական Միհրներսեհի, ամենայն տկարամիտ անձանց։ Որում՝ այնուհետեւ եղեալ վարդապետ, ուսուցանէր փութապէս 'ի տուէ և 'ի գիշերի դառն իշխանն Միհրներսեհ զպիղծ սեպուհն Սիւնեաց զՎարազվաղան, ասելով այսպէս. Թէ, Հայեաց միույ աչօք և տես թագաւորութիւն մի այսպիսի, որ ահաւոր է և 'ի վեր քան զամենայն թագաւորութիւնս, և սաստկութիւն առն և ձիոյ և հրահանգի և կամ կազմութիւն զինու, որ սարսեալ դողացուցանէ զամենայն տեսողս և լսողս, զհնազանդս և զանհնազանդըս. ընդ նմին և զօրինացս յայտնապէս ըստ արժանի մեծ թագաւորութեանս զընտրողութիւն, զստոյգն և զվայելուչն։ Քանզի ո՞վ ոք ոչ տեսանէ յամենայն տիեզերս զարեգականն զփառաւորութիւն, որոյ ճառագայթիւք լուսաւորին ամենայն եղեալք խօսնոյ և անխօսնոյ, և կամ զհրոյ օգտակարու-

թիւն, որով կերակրին և վայելեն ամենայն բնաւորք, և կամ տարերքս, և քաղցրախառն օդոց շընչմունք, որով բոյսք և սերմունք առոգացեալք և հասեալք ՚ի կատարելութիւն, մատուցանեն մարդկան զկեալն բարի և զուրախանալն: Արդ՝ թէպէտ և անհնազանդ են մեզ այնոքիկ, տեսանեն զայսամենայն և ոչ իմանան. վասն զի ոչ ունին իբրև զմեզ մեծ իմաստս և խոհականութեան հրատս: Եւ վասըն զի չկարացեալ ճանաչել այնպիսեաց զաստուածս, և ոչ զօգուտն՝ որ յիւրաքանչիւր ումեքէ յաստուածոյն բաշխին ՚ի մարդիկ, յայտնի է և ստուգապէս՝ թէ և աստուածոցն ցասուցեալ՝ չկամեցան զիւրեանց բարութիւնն, որ ՚ի միոյ միոյ որոշողութեամբ պարգևելի յաշխարհս, ծանուցանել անմոայն: Իսկ որք ընդ մերով մեծ իշխանութեամբս հնազանդեալ են ազգք, և ընդ ձեռամբ այսպիսի ա-

հեղ եւ սաստիկ կարգեալք են ընդ թագաւորութեամբ, կորնչին ըզ-յաւիտենական կորուստն, եւ մեք մեղադրեալք յԱստուծոյ պատուհասիցիմք։

Զորոյ անմիտ վարդապետութիւն զխորամանգ ուսուցչին Միհրներսեհի՝ լուեալ խելայնոր աշակերտ Նորա Վարազվաղան, չկարաց կգալ յապշութենէ սատանայական պղտորեալ մտացն, եւ առնել անդրէն պատասխանի անզգայեալ վարդապետին, թէ, Աստուած որ ինքն յինքեան պակաս է եւ թերակատար, զի՞րդ կարէ տալ այնպիսին այլում կատարելութեան խրնդիրս։ Քանզի զգոյան իւր ոչ կարէ տալ խնդրողին. իսկ որ ինչ իւր ոչ գոյ ուրուք, այլ որպէս մասն ինչ 'ի բազում մասանց յումեքէ առեալ ունիցի յանձին, կարէ տալ յայնմ մասնէ զոր ինչ ունի. իսկ զոր ինքն ոչ ունի, յայտնի է թէ եւ այլում շնորհել զայն ոչ կարէ։

Վասն զի թէ սապացեալ ոք՝ կա-
րօտեսցի զովանալոյ, և մատու-
ցեալ զայն խնդրեսցէ դարձեալ 'ի
ջերմութենէ, չպատահէ խնդրոյն.
այլ 'և խնդրողն յոյժ անմիտ ձանա-
չի յամենեցունց և արժանի ծաղու:
Քանզի և նոյն ինքն խնդրողն հա-
ւատացեալ գիտէ, թէ որ ինչ
ինձս պիտի, յորմէ կամիցի խըն-
դրել՝ նորա չէք, և ոչ տալ կարէ.
և (թէպէտ) բազում թախանձա-
նօք և յերկար գեղջերմամբ խընդ-
րեսցէ յայնպիսոյն, անմիտ է և լի
է ապաշաւութեամբ. որպէս թէ
'ի ջրոյ ոք խնդրիցէ ցամաքութիւն,
և 'ի հրոյ հայցիցէ ոք զովութիւն,
և կամ վարեդակն աղաչեսցէ ոք
յաղագս զովացուցանելոյ, և կամ
'ի գիշերոյ պահանջեսցէ ոք լոյս:
Այլ վերկեալն 'ի նոսա յԱստուծոյ
մատուցանս՝ կան և ունին, սահմա-
նեալ զնոյն և մատակարարեալ ըստ
իւրաքանչիւր մասին, հարկաւորին
անդադար հատուցանել աշխարհի՝

ոչ իւրեանց կամօք, այլ ըստ հրամանի արարչին իւրեանց, որ էն Աստուած Ճշմարիտ, արարիչ ամենայն լինելութեան ժամանակաց և տարերց, ջերմութեան և ցրտութեան և ցամաքութեան և խոնաւութե, լուսոյ և խաւարի. և ունի յինքեան զամենայն բովանդակապէս. և որք խնդրեն 'ի նմանէ արժանաւորապէս՝ տայ և լնու զամենայն կատարելապէս ըստ իւրաքանչիւր ուրուք պիտոյից և կամաց:

Զոր և իւր ունել զայս ամենայն 'ի մանկութենէ իւրմէ անօրէնն Վարազվաղան՝ քաջ գիտէր. բայց 'ի նախանձ անօրէնութեան ընկղմեալ ընդ աներոյն՝ խորհէր 'ի միտս իւր այրն աստուածուրաց, սադրելով նմա դիւին՝ որ միացեալ ներկեալ էր 'ի սրտի նորա, թէ իմաստս այս իմ և ջանս և արարուած՝ երկուց իրաց առիթ է ինձ բարւոյ: Կամ հաւանի աշխարհն Հայոց և ուրանայ, մեծաց պարգևաց և պա-

տուոյ արժանի լինիմ յԱրեաց, որպէս հաւատարիմ նախագիտ և օգտացոյց այսպիսի կարևոր և մեծ իրաց. և կամ չհաւանելին յանձն առնուլ՝ և ընդդիմանան, չկարացեալ կալ առաջի այսպիսի մեծի ուժոյ՝ կորնչին ամենեւին տամբք և կարասեաւ. կորնչի Թերևս և իմ Թըշնամին յիրիս յայսմիկ: Եւ ես Թէպէտ և ոչ միոյ այլ իմիք չհանդիպիմ բարւոյ, սակայն շատ իսկ է ինձ և բաւական՝ լուրն և տես կորուստեան Թշնամւոյ իմոյ, քան զամենայն օգուտս և մեծուԹիւնս՝ որ են յաշխարհի:

Եւ զայս ամենայն չար իմացմունըս անձին իւրում և զաւակի իմացեալ Սիւնոյ սեպհին անօրինի և տարեալ 'ի գլուխ, չմոռացաւ և աստուածային տեսչուԹիւնն. այլ աստէն իսկ նախ ընկալեալ յարդար դատաստանէն Աստուծոյ ըզվճիռ հատուցման՝ ըստ արժանի գործոց իւրոց. քանզի տեսիլ նշա-

ւակի եղև ամենայն տոհմին իւրոյ և գաւառին մարդկան։ Վասն զի 'ի խորհրդակցէն 'ի դիւէն իւրմէ տանջեալ ամս բազում՝ առաջի ամենեցուն հանապազօր նշաւակօք, զդետնեալ փրփրէր անզգայութք, և չկարացեալ ասել թէ մեղայ։ Վասն որոյ գտեալ դիւին ամենաթափուր զայրն 'ի խնամոց մարդասիրին, յետոյ ապա սաստիկ անհնարին խայտառականօք՝ մինչ 'ի բազում ժամանակս չարալլուկ կտտանօք պարկուցեալ՝ հեղձոյց։ Որ և զմնացորդս ժահահոտ չարահամ խորակին իւրոյ եթող զաւակին իւրում. ըստ գրեցելումն 'ի վեշտասաներորդումն սաղմոսին, Յագեցան կերակրօք, ասէ. որ միւս ևս թարգմանիչ՝ խոզենեաւ ասէ, և թողին զմնացուածս տղայոց իւրեանց։ Եւ այսպէս նորա տասէն ընկալեալ զհատուցումն մեղաց իւրոց, պահի և անշէջ գեհենոյն 'ի տարտարոսին՝ մնանել յաւիտենից

և անանց լուսոյն: Յորոց ձեռն ընկլիզըն սուեալգայր տակաւ յերեւոյթն՝ կանխաւ տեսութիւն մարգարէական սուրբ Նահատակին Գրիգորի տեսլեան, որ երևեցաւ նմա յԱստուծոյ. աղբեւրն կենաց, յորում լուացեալ գառք սևագոյն այծեացն՝ 'ի սպիտակակիզն գոյն օդեայ դարձեալք՝ արեգակնանման լուսափայլեալք երևէին. յորոց կէսք 'ի լուացելոցն յետս դարձեալք ընդ կրունկս՝ անցանէին ընդ ջուրն, և փոխեալք 'ի նմանութենէ սպիտակացեալ գառանցն՝ 'ի գոյն սևացեալ գայլոցն, յարձակէին 'ի վերայ գառանցն և արեան ճապաղիս հանէին: Որոց նախ և առաջին յառաջատեսութեանն սրբոյն 'ի գառնութենէ 'ի գայլութիւն փոփոխման՝ այն այր 'ի տոհմէն Սիւնեաց եղև, պատճառ կորստեան բազմաց և կործանի աշխարհիս Հայոց:

ԻԱ. Եւ լուեալ զայս ամենայն

բանս անօրինին Միհրներսեհի և խնդալից եղեալ, քանզի եգիտ սատակ մահաթոյն և գրգռիչ անօրէն խւրումչար մտածութեանն վայրն պդխուապգեաց զՎարազվաղան, մըտեալ խնդալից առ Թագաւորն Յազկերտ, սկսաւ խօսել ընդ նմա առանձինն և ասէ. Ոչ միայն 'ի վայելչութենէ շահից, եթէ որպէս 'ի դէպ է տերանց օգտել 'ի ծառայից՝ վասն ունելոյ հոգալ պարտ է տերանց, այլ և յաղագս գլխոյ ողջոյ արժան է զմտաւ ածել, որով ոգիք ծառայից մի կորիցեն: Վասն զի որպէս դու վասն քո շահից և հարկաց փոյթ յանձին ունիս՝ զի օգտեսցիս, նոյնպէս և աստուածք զորդւոցն գլխոց ջերմագոյն ևս դրեն և կամին տեսանել, և աստուածոյն արժանի առնել. չկարէ ոք ասել զպարգևս և զպատիւս, որ այնպիսոյն յաստուածոյն մթերեալ պահին. Թող թէ որ ոք բազում ոգիս հնարի 'ի մո-

ըրութենէ 'ի Ճանապարհ ածել, և զանէծս անցուցանել ընդ արդարս, փառք և շքեղութիւնք որ այնպիսեացն ոգւոց ընձեռին յաստուածոյն՝ ոչ ոք կարէ բանիւ ասել զայն և պատմել, և կամ ընդ գրով բովանդակել: Արդ՝ քանի՞ աշխարհք են որում դուք իշխէք աստուածաբար, և զոր սպանանել կամիք յիշէք և զորս կեցուցանել:

Եւ նախ առաջին որպէս Հայոց մեծ աշխարհն պիտոյ է և օգտակար, և առ նմին Վրաց և Աղուանիցն, և միայն օգտիցն ևեթ հայիք՝ զոր ընդունիք յաշխարհացն. և որ մեծն է և կարևոր յաղագս այնչափ կորուսեալ ոգւոց գիւտի՝ զայն բնաւ 'ի մտաւ իսկ չածէք և ոչ հոգայք. և զայս ոչ գիտէք՝ եթէ ընդ ամենայնի այնչափ անձինն համար տալոց էք աստուածոյն: Զի եթէ հոգայք ընդ այնչափ ոգւոյ փրկութեան, գիտացէք զի աւելի քան զաստի թագաւորու-

թեանդ մեծութեանդ զոր ունիք, օգտոյն բարի և մեծութիւն որ լինէր անդ՝ շատ օգուտ էր ձեզ և այլոյ: Ես առաւել այլ օգուտս մեծամեծս և կարևոր իրս տեսանեմ յիրս յայս Արեւաց աշխարհէս: Վասն զի դուք ինքնին դիտէք և ամենայն Ասիք՝ զաշխարհն Հայոց, թէ որպէս մեծ է և պիտանի, և մօտ և սահմանակից է կայսեր իշխանութեանն. և զօրէնս և պաշտօն զնոյն ունի, զի կայսր վերիշխանութիւն նոցա ունի: Եւ եթէ և մերոց օրինաց ընտանեցուցանէք զնոսա և ընդելնուն, և կարեն ճանաչել եթէ յայժմ մոլորեալ էին, և արդ 'ի ճանապարհ եկեսցեն, այնուհետև զձեզ սիրեն և զԱրեւաց աշխարհս, և 'ի կայսերէ և յօրինաց նորա և յաշխարհէն մերժին և հեռանան 'ի բաց: Եւ լինի այնուհետև աշխարհն ընդ մեր սերտ սիրով և միաբանութեամբ: Եւ յորժամ Հայք սերտիւ մեր լինին,

Վիրք և Աղուանք այնուհետև մեր
իսկ են: Եւ իմ՝ թէպէտև էր յա-
ռաջագոյն հոգացեալ զայսպիսի
մեծ իրս, և զմտաւ ածեալ ցուցա-
նել ձեզ, առաւել ես հաստատեալ
յառնէն՝ որ 'ի Սիւնեաց տոհմէն՝
գիտայ հեռանալ 'ի մոլար օրինա-
ցըն զոր ցայժմ ունէր, և ընարել
զճշմարիտ և զհաստատուն օրէնս
մեր, զոր կամիս և ախորժելով
յանձն էառ. զոր 'ի նմանէ աւելա-
գոյն ծանեայ, և հաստատեցի զօ-
գուտ հոգևոր և զմարմնաւոր, որ
յիրացս յայսցանէ լինելոց է ձե-
րում՝ թագաւորութեանդ և առ
հասարակ ամենայն Արեաց աշխար-
հիս: Այլ և որ սերտ սիրով ես
զանձն իւր ոյրն և ընարեաց զլաւն,
արժան է դիպել երեւելի փառաց
և առաւելապէս պատուոյ քան զա-
մենայն ընկերակիցս իւր և առհ-
մակիցս, որպէս զի սեսեալ տոհ-
մին նորա և ամենայն Հայոց աւա-
գանոյն՝ զմեծամեծ բարիս և զշքե-

ղութիւն՝ որ 'ի ձէնջ 'ի վերայ նորա յայտնի լինի, 'ի նախանձ գըր-գռեալ և նոքա այսպիսի կենաց և բարւոյ հանդիպել՝ յօժարութ̃բ յանձն առնուն զձեր հրաման, և միզմիով ելեալք փութով կատարեն զկամս ձեր: Եւ եթէ այս այսպէս լինի, մինչ 'ի խաղաղութեան և յանհոգութեան կայ թագաւորու-թիւն Արեւաց աշխարհիս. ապա թէ ոչ լինիցի այս այսպէս, կասկածեմ յառաջիկայն՝ մի գուցէ որոսմօրէ-նացն են հաստատուն, նոցին և ծառայութիւն առնել ցանկան, և լինի ոչ փոքր կասկած Արեւաց աշ-խարհիս յիրացն յայնցանէ:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն յար-մարութին բանից լսէր Յազկերտ ար-քայն Պարսից 'ի չարախորհուրդ և 'ի դժնամիտ հապարտացեալն իւր-մէ Միհրներսեհէ, հաճեալ ընդ ի-մաստն և գովեալ՝ յայտնէր մոգու-ցըն և այլ աւագանոյն Արեւաց ըզ-բանս ամենայն Միհրներսեհի: Եւ

ամենայն Արեւաց առ հասարակ ղարմիօյեալ եւ գովեալ վիրաւոն, վաղվաղակի կոչէր զմոգսն, եւ գրեալ զօրէնս մոգութեանն՝ տայր բերել 'ի Հայս: Եւ արարեալ հրովարտակս առ ամենայն Հայոց աւագանին եւ գրէր այսպէս:

ԻԲ. Թագաւորացն առաջնոց՝ որ նախ քան զիս իմ նախնիքն էին եւ զայս թագաւորական գահ ունէին, ոչ գիտեմ եթէ յաղագս այլ ինչ մեծ անպարապութեանց, եւ թէ չխորհելով զայսպիսի ծանր եւ կարեւոր պէտս, չհոգացան իրացս: Իսկ իմ զմտաւ ածեալ, 'ի մոգուցն եւ յայլ իմաստոցն եւ յաւագ մարդկանէ Արեւայ աշխարհիս տեղեկացեալ, թէ որ միանգամ ընդ իշխանութեամբ մերոյ թագաւորութեանս են, որպէս օգտիւք եւ այլ հպատակութեամբ վայելեմք 'ի նոցանէ, ևս առաւել պարտիմք ընդ փրկութիւն եւ ընդ գիւտ ամենեցուն հոգւոց հոգալ եւ գտանել. եւ եթէ

յանկարծ ծուլացեալ գտանիմք յայսպիսի մեծ հոգողութենէ, տեղեկացաք յօրինաց մերոց՝ թէ ծանըր պատուհաս կրելոց եմք յաստուածոյն: Արդ եթէ մեք պատուհասիմք վասն չբողոքելոյ ումեք 'ի ձէնջ, ձեզ առաւել աւելի ևս արժանի է երկնչել, թէ հեղգայք ինչ յիւրաքանչիւր հոգւոյ օգտէ, զի 'ի մէնջ պատուհասիք և յաստուածոց: Վասն որոյ և զօրէնըս մեր զստոյգ և զարդար՝ գրեցաք և տուաք բերել առ ձեզ. և կամիմք եթէ որպէս դուք օգտակար աշխարհի էք և մեր սիրելի, զմեր արդեօք զարդար և զկշիռ օրէնս ուսանիցիք և ունիցիք, և չպաշտէիք զայնպիսի օրէնս՝ որ ամենեցուն մեզ յայտնի են թէ սուտ են և անօգուտ: Արդ լուեալ ձեր զմեր հրամանսդ, կամաւ և սիրով յանձըն առէք, և բնաւ ամենևիմբ ըզմիտս ընդ այլ ինչ մի տանիք: Այլ և այս կայ մեզ և մեզ, զի վկարծեցեալ

զձեր օրէնսդ՝ առ մեզ գրել հրամա-
յեցայք ձեզ, եթէ որպէս կորու-
սեալ էիք մինչև ցայսօր։ Եւ յոր-
ժամ դուք իբրև զմեզ Ճանաչօղք
Ճշմարիտ մեր օրինացս լինիք, Վիրք
և Աղուանք ըստ մեր և ձեր կամս
չիշխեն ելանել։

ԻԳ. Եւ ընկալեալ զայսպիսի հրո-
վարտակ ամենայն Հայոց աւագա-
նոյն, և ընթերցեալ զամենայն գը-
րեալսն 'ի հրովարտակին, և զայն
ևս իմացեալ՝ թէ զօրէնս անօրէ-
նութեան իւրեանց՝ գրով առա-
քէ առ նոսա, ծանուցեալ և զառ
'ի ծածուկ նենգս թշնամւոյն՝ զոր
ձգէր խորամանկութեամբ յան-
արատ հօտն Քրիստոսի, ողբա-
մեալ առողջախորհուրդ ժողո-
վուրդք սուրբ հօտին Քրիստոսի՝
'ի կոր կործանեցան, թէ ընդէ՞ր
իսկ բնաւ այնպիսի դառն լի թիւ-
նօք ծնեալ 'ի նոցանէ Ճառեցան
իրքս. Մի՛ գուցէ, ասեն, աղե-
ցեալ 'ի պակասամիտ և 'ի փառա-

խնդիր անձինս թերահաւատ մար-
դոց, չարաչար ձգտեալ արմատս՝ կործանչիցն բազումք փրթեալք 'ի Ճշմարիտ և յարդար հաւատոցն Քրիստոսի:

Ժողովեցան այնուհետև ըստ հրամանի ստանուտերացն Հայոց սուրբ եպիսկոպոսք ըստ գաւառաց աշխարհին Հայոց, և պատուական երիցունք և վանականք, որք են այսոքիկ. Սուրբն [1] Յովսէփ, որ թէպէտ և երէց էր ըստ ձեռնադրութեան, այլ զկաթուղիկոսութեան Հայոց զաթոռն ունէր 'ի ժամանակին. Տէր Անանիա Սիւնեաց եպիսկոպոս, Տէր Մուշէ Արծրունեաց եպիսկոպոս, Տէր Սահակ Տարօնոյ եպիսկոպոս, Սուրբն Սահակ Ռշտունեաց եպիսկոպոս, Տէր Մելիտէ Մանձկերտոյ եպիսկոպոս, Տէր Եղնիկ Բագրևանդեայ եպիսկոպոս, Տէր Սուրմակ Բզնունեաց

1 Յոր. Ն. Յովսէփ։

եպիսկոպոս, Տէր Թաթիկ Բասենոյ եպիսկոպոս, Տէր Երեմիա Մարդաստանի եպիսկոպոս, Տէր Գագ Վանանդեայ եպիսկոպոս, Տէր Բասիլ Մոկաց եպիսկոպոս, Տէր Եղբայր Անձեւացեաց եպիսկոպոս, Տէր Տաճատ Տայոց եպիսկոպոս, Տէր Քասուն Տարբերունոյ եպիսկոպոս, Տէր Զաւէն Մանանաղւոյ եպիսկոպոս[1], Տէր Եղիշէ Ամատունեաց եպիսկոպոս, Տէր Երեմիա Ապահունեաց եպիսկոպոս: Այսոքիկ ամենեքեան եպիսկոպոսք, և 'ի պատուական երիցանց՝ սուրբն Ղեւոնդ, և Խորէն 'ի Մրենեայ, և Գաւիթ, և այլ պատուական երիցունք, և սուրբ ժամականք բազումք, հանդերձ սքանչելի և հրեշտակակրօն ուրանամքն Աղանսու, որ էր յազգէն Արծրունեաց: Եւ որք 'ի Նախարարացն էին ժողովեալք, տէրն Սիւնեաց Վասակ, և տէրն Արծրունեաց Ներշապուհ, Վրիւ

1. Սա ոչ յիշի յԵղիշեայ:

Մաղխազ, տէրն Մամիկոնէից և սպարապետն Հայոց Վարդանն, տէրն Վահեւունեաց Գիւտ, տէրն Մոկաց Արտակ, տէրն Անձեւաձեաց Շմաւոն, տէրն Ապահունեաց Մանէճ, տէրն Վանանդեայ Արտաւան, տէրն Արշարունեաց Արշաւիր, տէրն Ամատունեաց Վահան, տէրն Գնունեաց Ատոմ, տէրըն Պալունեաց Վարազշապուհ, տէրն Աշոցայ Հրահատ, տէրն Գիմաքսենից Հմայեակ, տէրն Աբեղենից Գադրիկ, տէրն Առաւեղենից Փափագ, Վրէն Ձիւնական: Այսոքիկ ամենեքեան աւագ սանուտեարք, հանդերձ աւագ սեպհօք և բարեպաշտ եպիսկոպոսօք, և աւագ քահանայիւք և վանականօք, պատասխանի հրովարտակին գրելին առ Թագաւորն Յազկերտ և առ ամենայն աւագանին դրանն՝ այսպէս [1]:

1. Թէպէտ և ձեռնարկողք թղթոյն նոյնք են որ յԵղիշեայ միջին, այլ թուղթքըն օտար են յայնմանէն:

ԻԴ. Ի լուսաւոր և 'ի ճշմարիտ օրէնս մեր գրեալ է, որ ձեզ ընդունայնութիւն և բարբանջմունք թըւին, թէ ծառայք հնազանդ լերուք մարմնաւոր տերանց ձերոց՝ որպէս Աստուծոյ. և մեր ըստ կարի զօրութեան մերոյ երկուցեալ նախ 'ի հրամանէ օրինաց մերոց, և ապա 'ի ձեր 'ի մեծ թագաւորութենէդ, եղեալ 'ի մտի՝ ոչ միայն ըստ երկիւղի մարդկան որպէս առ ականէ ըստ օրինի չար ծառայից ծառայել ձեզ, այլ կամաւ իսկ և յօժարութեամբ՝ յամենայնի զձեր կամս և զհրաման կատարել. և ծառայել ձեզ ոչ միայն կարասոյ ծախիւք, այլ և զարիւն անձանց մերոց և որդւոց 'ի վերայ դնել: Բայց վասն հոգւոց մերոց գիւտի և կամ կորըստեան՝ զձեզ ինչ ամենեւին այդ հոգ մի աշխատեսցէ. և վասն պարգևի և պատուհասի՝ որ երկնչիքդ յաստուածոցդ՝ յաղագս սիրոյ ոգւոց, որպէս ասէքդ, 'ի մեր անձինս և

յոգնիս հասցէ յԱստուծոյ օգուտն այն և կամ պատիժ։ Բայց դուք զիրսդ եւեթ զայդ լսեալ ներեցէք մեզ․ քանզի որպէս անհնար է մարդկային բնութեանց փոխել զերկնից անեսչութիւնն յայլ տեսութիւն, նոյնպէս և անհնար է՝ որ ՚ի բնէ ուսեալ եմք և հաստատեալ յօրէնս յայս, անսալ այդպիսի հրամանի և հաւանել․ զոր և լոկ բանիւք անգամ լսել ոչ կարեմք, քանզի և կամիմք իսկ ոչ։

Այլ վասն օրինաց ձերոց, զոր դրեալ էր և տուեալ բերբեր առ մեզ, մեք ձեզ ոչ երբէք լսեմք։ Մինչ որ այդր լինիմք ՚ի դրանն, և կամ ՚ի ժողովոյդ՝ որ ձեր օրէնսուսոյցդ իմն կոչին, այսպն արարեալ արհամարհեմք․ թող թէ և գրոց ևս յօժարեցուցանէք զմեզ, կարդալ և լսել որ ինչ ոչ է մեզ պիտոյ և ինդիր։ Այլ յառաւել ևս պատուելոյ ըզթագաւորութիւնդ ձեր՝ և բանալ անգամ դպրեալդ կամ տեսանել ոչ

կամեցայք. զի զօրէնս՝ զոր ձանա-
չեմք եթէ սուտ են և անմիտ մար-
դոյ բարբանջմունք, զոր բաղում
անգամ մեր լուեալ է 'ի ձեր ա-
նուանեալ սուտ վարդապետացդ,
և տեսեալ եմք իբրև զձեզ, զայն ոչ
կարդալ պարտ է և ոչ լսել: Վասն
զի ընդ կարդալն՝ հարկեմք և ծառայ
առնել, ուստի օրէնքն և օրէնսա-
դիրքն և որք պաշտեն զայդպիսի
խաբէութիւնս՝ 'ի միասին թշնա-
մանին: Յաղագս որոյ և ոչ զմեր
օրէնս գրել և տալ բերել առ ձեզ՝
ըստ հրամանիդ ձերոյ՝ 'ի դէպ և
պատշաճ համարեցաք: Զի եթէ
զձեր սուտ և զարժանի ծաղու
օրէնսդ չհամարեցաք արժանի կար-
դալոյ և մատուցանելոյ 'ի մեզ,
զի մի թշնամանեսցուք զձեզ՝ ծաղր
առնելով զօրինօքդ, զոր ըստ ձե-
րում իսկ մեծի խրատոյդ պարտ
էր զմտաւ ածել 'ի գրելն և 'ի տալ
բերելն առ մեզ, մեք զիմրդ զայս-
պիսի զաստուածասէր և զճշմա-

րիտ օրէնսն՝ գրիցեմք առ ձեր ան-
գիտութիւնդ, յայպանումն և 'ի
թշնամանս: Բայց այս ևեթ ձեզ
'ի հաւատոյս մերոյ յայտնի լիցի,
զի տարերց ոչ ծառայեմք, արեգա-
կան և լուսնի, հողմոց և կրակի,
որպէս դուքդ. և բազում աստուա-
ծոցդ՝ զոր անուանէքդ դուք 'ի
յերկրի և 'ի յերկնի, պաշտօն ոչ
մատուցանեմք: Քանզի ուսաք և
հաստատեալ ծառայեմք միում
միայնոյ Ճշմարտին Աստուծոյ, որ
արար զերկինս և զերկիր և զամե-
նայն ինչ որ 'ի նոսա. և նա միայն
է անուանելոցդ 'ի ձէնջ աստուա-
ծոցդ՝ Աստուած և արարիչ, թա-
գաւոր թագաւորաց և տէր տե-
րանց. և նմա միայնոյ վայելէ ամե-
նայն բանաւորաց՝ մատուցանել
երկրպագութիւն և պաշտօն:

ԻԵ. Եւ գրեալ զայս ամենայն
բանս 'ի նամակին սուրբ քահանա-
յից ժողովոյն, և հանդերձ ամե-
նայն նախարարօքն Հայոց, ետուն

տանել առ Թագաւորն Արեաց Յազկերտ: Եւ նորա հրամայեալ կոչել զմոգսն և զամենայն աւագսն դըռանն, եւ բանալ զնամակն՝ զոր առաքեցին Հայք, և կարդալ առաջի ամենեցուն: Եւ լուեալ զբանս նամակին Թագաւորն հանդերձ մոգօքն, և ամենայն աւագանեաւ դըռանն, և սրամտութեամբ բարկութեան գրգռեալ՝ հարցանէր ցմոգսըն և ցամենայն Արեաց աւագանին, թէ ձեզ զիա՞րդ թուի 'ի ծառայից այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ խրեանց տէրն: Իսկ դասք մոգուցն և ամենայն մեծամեծացն աւագանոյն դըռանն՝ յոտն կացեալ ասացին, թէ զնոցա կորուստն անձանց խրեանց և աշխարհի գրեալ է առ ձեզ. բայց ձեզ թէ որպէս պարտ է ծանուցանել նոցա զձեր տէրութիւն և ըզնոցա ծառայութիւն, զայն դուք գիտէք: Առաւել ևս գրգռեալ զթագաւորն և զամենայն աւագանին՝,

ասելով. Եթէ ոչ ուսանէք ունէին նոքա յայլուստ օգնականութեան յոյս, զայդպիսի բան 'ի միտս իսկ իւրեանց նկատել չիշխէին, թող թէ նամակաւ առ ձեր թագաւորութիւնդ առաքել: Զայս չարախորհուրդն Միհրներսեհ ասէր:

Եւ թագաւորն Յազկերտ իբրև լուաւ զայս ամենայն 'ի մոգուցն և յամենայն գրան աւագանոյն, սրտմտութեամբ զայրացեալ՝ հրաման ետ վաղվաղակի հրովարտակս առնել յաշխարհն Հայոց և Վրաց և Աղուանից: Եւ հրամայէր դրել յերեսին հրովարտակին, զի ամենայն տանուտեարքն և աւագ սեպուհքն երեցունց աշխարհացն՝ փութով և անխափան 'ի դուռն եկեսցեն. և որ ոք, ասէ, ծուլասցեալ յապաղեսցէ, առանց ամենայն թողութեանց՝ մահու պատուհաս կրեսցէ: Եւ հասեալ հրովարտակս այս յերեսին յաշխարհսն Հայոց, Վրաց և Աղուանից, և ընթերցեալ առաջի նո-

ցա, իբրև լուան զայնոսիկ սոսկալով կոչումն զամենեցունց, անդէն և անդ գիտացին զպատճառս իրացն՝ թէ չէ խաղաղութեամբ, այլ կորըստեան որդւոց է սոսկումն կոչմանս այսորիկ. տրտմեալք ողբէին, և յԱստուծոյ օգնականութիւնն ապաստանեալ ապաւինէին:

Պատրաստութիւն այնուհետև երեքին աշխարհքն առ միմեանս առնէին և ուխտադրութիւնս, և բազում՝ երդմամբ աւետարանին հաստատէին: Խորհէին, չերթալն որպէս ապստամբութիւն կարծեցուցանել, և զերթալն խռովեալք տարակուսէին. հաշուէին զերթալն լաւագոյն, և ելից իրացն զԱստուած կոչէին օգնական: Բայց վերբեանց զմիտս և զբանս և զխորհուրդս՝ միջնորդութեամբ սրբոյ աւետարանին՝ անքակ և աներկեւան առ միմեանս հաստատէին. թէ Երթամք այո, այլ ուրանալ զարարիչն երկնի և երկրի ոչ հաւանիմք: Եւ

այս կատարի մեզ յԱստուծոյ, յոր-
ժամ ցուցանեմք զմեզ Քրիստոսի
մի մարմին և մի հոգի. յիշելովըզ-
սուրբ զառաքեալսն՝ զքարոզըքն
սուրբ եկեղեցւոյ, որոց էր սիրտ մի
և ոգի մի. որոյ բարեխօսութեամբ
ուղղեսցէ զմեր պատասխանիս ա-
ռաջի ահեղ Աթոռոյն՝ փրկիչն
մեր և տէր Յիսուս Քրիստոս, և
սպասեսցէ զմեզ յարձակմանէ չար
գայլանին, որ դիմեալ գայ 'ի վերայ
մեր. քանզի ոչ երբէք Աստուած
զմիաբանեալս 'ի բարի կամս՝ եթող
'ի ձեռաց: Իսկ եթէ ոք որոշեալ
ձեղքեսցի յայս ուխտէս միաբա-
նութեան, եւ Որդի մարդոյ՝ որ-
պէս և ինքն իսկ ասէ, ուրացեալ
ընկեսցէ զայնպիսին յերեսաց իւ-
րոց առաջի Հօր և հրեշտակաց երկ-
նից:

Եւ այսպէս միաբանեալք ուխ-
տիւք և երդմամբ երեքեան աշ-
խարհքն, Հայք, Վիրք և Աղուանք,
գնացին 'ի դուռն:

Եւ որք 'ի ժամուն 'ի մեծամեծ աւագանոյն Հայոց՝ յուղլի անկեալ Ճանապարհորդեցան այսոքիկ են։ Ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ Սիւնեաց տէրն, որ և 'ի ժամուն մարզպանն էր Հայոց. և 'ի տոհմէն Արծրունեաց Ներշապուհ. 'ի տոհմէն Ռշտունեաց Արտակ. 'ի տոհմէն Խորխոռունեաց Գադիշոյ. 'ի տոհմէն Մամիկոնէից Վարդան, Հայոց սպարապետ եւ տէրն Մամիկոնէից. 'ի տոհմէն Մոկաց Արտակ. 'ի տոհմէն Ապահունեաց Մանէճ. 'ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան. 'ի տոհմէն Վահեւունեաց Գիւտ. 'ի տոհմէն Անձեւացեաց Շմաւոն. եւ յաշխարհէն Վրաց բդեշխն Աշուշա, եւ այլ տանուտեարք աշխարհին։

ԻԶ. Եւ հասեալք ամենեքեան սոքա 'ի դուռն՝ յանդիման եղեն նախ մեծամեծաց դրան արքունի, և ապա Թագաւորին Յազկերտի։ Հրաման տուեալ արքային Պար-

ոից Յազկերտի առ վայրկեան , որպէս զի ամենայն աւագանին դրանն , համդերձ երեւելի մոգօք , առաջի նորա լիցին 'ի խորանին : Եւ ասա-ցեալքն 'ի Թագաւորէն կատա-րէին առ վաղիւն :

Այս հրամայէր զուգեկեալսն 'ի Հայոց , 'ի Վրաց եւ յԱղուանից զառաջեաւ ածել : Եւ նախկոյն հարցեալ զՀայոց տանուտեարսն և զսեպուհսն , ասէր . եթէ Նախ և առաջին կամիմ լսել 'ի ձէնջ , ե-թէ զինչ համարեալ եմ ես ձեզ , կամ թէ դուք որպէս կարծէք ըզ-ձեր անձինս լինել իմ[1] : Եւ նոցա պատասխանի արարեալ միաբան ա-սացին . եթէ Այդ հրամանիդ սե-տութիւն և գիտելութիւն՝ և ա-ռանց պատասխանի լսելոյ 'ի մէնջ՝ յայտնի է ամենայն Արեաց և Ան-արեաց : Եւ Թագաւորն անդրէն երկրորդեալ ասաց՝ եթէ Յայտնի

1. Յօր. Գ :

և անծածուկ են այնոցիկ՝ որ ընդ իմոյ իշխանութեամբ են և հրամանի իմում ընդդիմանալ չիշխեն ամենեւին. բայց ես 'ի ձէնջ կամիմ լսել, և զձեր ճանաչողութիւնդ կամիմ գիտել, եթէ զինչ հաշուեալ կարծէք զիս, ասացէք ցիս: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ ասացին. եթէ, Մեք զձեզ թագաւոր գիտեմք, որպէս ամենեցունց՝ առաւել եւս մեր. իշխանութիւն ունիս նման Աստուծոյ 'ի վերայ մեր և ամենայն մարդոյ՝ որ է 'ի թագաւորութեան քում, սպանանել և կեցուցանել:

Եւ Յազկերտի արքայի լուեալ 'ի նոցանէ եւ ամենայն դրանն աւագանւոյն զայսպիսի պատասխանիս, ասէ ցնոսա թագաւորն Յազկերտ. Այդ պատասխանիք ձեր՝ 'ի նամակէն զոր եատուք բերել առ իս՝ շատ հեռի են և աննմանք: Վասն զի 'ի նամակին յայտ արարեալ էր, եթէ իւիք իւիք՝ որովք ծառայեմք

քեզ, և կամաց քոյ և հրամանի չընդդիմացեալք հաւանիմք. և է ինչ զոր ոչ քեզ պարտ է ասել և ոչ մեզ հնազանդել և յանձն առնուլ: Այդ 'ի մեր Թագաւորութենէս և ամենայն Արեաց 'ի ձէնջ նախ և առաջին կարեւոր և պիտոյ խնդիր այդ է, և այդու Ճանաչն մեր առ ձեզ տէրութիւն և խնամարկութիւն, և ձեր առ մեզ արդարամտութեամբ ծառայութին և հնազանդութիւն, զի զվաստակոյ եւ զօգտէ, որ մինչեւ ցայսօր ձեր առ մեզ Թագաւորս և առ Արեաց աշխարհս ցուցեալ գոհ եմք. եւ արդ կամիմ պատուով եւ մեծամեծ փառօք արձակել զձեզ յաշխարհն ձեր, միայն թէ զայդ եւս զիմ կամս, որ վասն ձեր հոգւոյ փրկութեան հոգացայք՝ յանձըն առնուք, եւ դառնայք 'ի կորըստեան Ճանապարհէն, յորում ցայժմ իբրև զկոյր մի 'ի խաւարի շրջեալ էիք: Ապա եթէ այլազգա-

գոյն լինչ խորհելք, եւ արդարեւ յորում միտս և մոլար օրէնս յայժմում կեցեալ էք և 'ի նմին յամառեալ սնոտիք, դուք Հայք, Վիրք եւ Աղուանք, առ ոչինչ համարիմ զայնչափ 'ի ձէնջ օգուտս եւ վնասակս, այլ կնաւ և որդւովք և ազգաւ կորուսանեմ 'ի միջոյ:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս պատուոյ և խոստմանց և մահու սպառնալեաց 'ի Թագաւորէն Պարսից Յազկերտէ՝ երեցունց աշխարհաց ազատանոյն, լռեցին առ վայր մի այլքն. բայց յառաջ կացեալ աներկիւղ և քաջասիրտ միօք Վարդանայ Մամիկոնէից տեառն և Հայոց սպարապետի, պատասխանի ետ Թագաւորին Յազկերտի առաջի ամենայն բազմութեանն և ասէ. եթէ Բազումք են յայս երից աշխարհաց յազատորերոյ, որք են աւագ քան զիս և գահու և աւուրբք, և շատ են՝ որ 'ի խոնարհ են. զվաստակ և զհպատակու-

թիւն՝ զոր ծառայից պարտ է առ իւրեանց տեարցն և առ Թագաւորն առնել, զայն նախ դու՝ որ ամենեցուն տէրդ ես՝ և ապա ամենայն Արիք, զիս և զիւրաքանչիւր 'ի նոցանէ մինչեւ ցայժմ, քաջ գիտէք, և ոչինչ պիտոյ է ինձ և կամ ումեք 'ի նոցանէ զիւր զվաստակ և զպաս ծանուցանել ձեզ: Յայսմհետէ և յառաջ 'ի մտի այսպէս եդեալ իմում անձին, զի եթէ և դոյ հնար առնել զմի անձն իմ բազում անձինս, զոյժ և զյօժարութիւն կամաց առաւել եւս քան զնոյնս, զկեանս և զկարասի՝ որ գամ մի յիմում տանս կայ՝ ձեր առնելով, և 'ի վերայ Արեաց տեառն եւ 'ի վերայ Արեաց աշխարհի եդեալ է 'ի մտի մաշել: Բայց զօրէնս՝ զոր ուսայ յԱստուծոյ 'ի մանկութենէ իմմէ՝ թողուլ, եւ ընդ երկիւղի մարդոյ փոխանակել՝ չէ հնար: Զի եթէ 'ի մարդոյ ընկալեալ էր զարդար վարդապե-

տուԹիւնն՝ զոր հաստատեալ է 'ի միտս իմ, գիտէի Թէ ճշմարիտ են՝ և ուրանալի, ողորմելի զանձն իմ համարէի. Թող Թէ օրէնս, զոր ընկալայ և ուսայ 'ի բերանոյ Աստուծոյ, վաճառել ընդ երկիւղի մարդոյ եւ սնոտի փառաց. քաւ լիցի: Իմ պատասխանիք այդ են, յորում ցանկամ մեռանել, քան Թէ կալ ուրացուԹեամբ առանց Աստուծոյ: Իսկ այլքս, որ կան առաջի ձեր ամենեքեան՝ որ են 'ի քրիստոնէական կարգէ, բաւական է իւրաքանչիւր ոք ընդ անձին իւրոյ տալ պատասխանի:

Եւ լուեալ այլ ազատանոյն, որք էին յերից աշխարհաց՝ Հայոց, Վրրաց և Աղուանից, զպատասխանիսն աներկիւղուԹեամբ զսպարապետին Հայոց Վարդանայ, և ըզսատանիկ սրտմտուԹիւն զտեսլեան Թագաւորին, ետուն պատասխանի և ասեն. Ներեսցէ մեզ արքայ ասուրս ինչ խորհել ընդ միմեանս,

և առնել ձեզ պատասխանիս հաւ-
ատարմապէս միաբանութեամբ. վա-
սըն զի յաղագս հոգւոց ընտրողու-
թեան խնդրին 'ի մէնջ պատասխա-
նիքդ, յորում կայ առաջի գիւտ
եւ կամ կորուստ յաւիտենականն:
Եւ ոչ է պարտ սախլպով. և անքննին
միօք առաջի ձեր առնել այդպիսի
մեծի խնդրոյ դարձուած բանից.
քանզի զնախնի և զսովորական
հայրենի աւանդութեան մերոյ
խնդրէք զքակտումն, և զյանձն-
առութիւն բռնադատէք օրինաց՝
որոց ոչ եմք եղեալ մեք և կամ
հարք մեր ընդունողք և սիրողք:
Եւ թագաւորին ամենայն աւա-
գանեան յանձն առեալ, հաւա-
նեցան բանիցն. և շնորհեալ նո-
յա պժամակալութեան խնդիրն,
արձակեցին պատեանն:

ԻԷ. Յայնժամ 'ի մի վայր ժողո-
վեալ նախարարացն ամենեցուն,
որք էին յերեցունց աշխարհացն՝
Հայոց, Վրաց և Աղուանից, և

տարակուսելովք յանձինս իւրեանց՝ խորհուրդ 'ի մէջ առեալ՝ թէ զինչ-պիսի հնարիւք և միաբանութեամբ ելս իրացն կարասցեն գտանել. և յածեցուցեալ զմիտս 'ի բազում յուզմունս խնդրոյ պակաս աւուրս, յայս միտս առ վայր մի հաւանեցան և հաստատեցան, եթէ այլ ոչինչ գոյ մեզ հնար զերծանել յորոգայթէս, զոր ձգեալ չար որսորդին սատանայի՝ պաշարեաց զմեզ, բայց եթէ առ ժամ մի յանձն առնումք պատճառանօք զհրամայեալսն նոցա. և երթեալ իւրաքանչիւր յաշխարհ, այնուհետև կամ կեամք ծառայելով ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի՝ յոր ծնաք աւազանին նորոգութեամբ 'ի ձեռն ամենասուրբ վարդապետութեան նահատակին Գրիգորի և նորին զաւակի, և կամ թողեալ զաշխարհ՝ գնամք իւրաքանչիւր յօտարութիւն կնաւ և որդւովք, ապաւինեալք և հաստատեալք 'ի բան կենարար Փրկ-

չէին՝ որ ասէ. Թէ, Յորժամ հալածեսցեն զձեզ 'ի քաղաքէս յայսմանէ՝ փախիջիք 'ի միւսն։ Ապա եԹէ զանձանց միայն զփրկուԹիւն եղեալք 'ի մտի՝ ընդդիմանիցիք անօրէն հրամանաց իշխանին, անԹիւ բազմուԹեան արանց եւ կանանց, ծերոց եւ տղայոց լինիցիք պատճառ յաւիտենից կորստեանն. զորս խաղացուցեալ այսր՝ զընաւս ծառայեցուցանեն անօրէնուԹեանց պաշտամանց ազգաց յազգս։

Արդ Թէպէտ և ածեալ ուրուք զմտաւ զայսպիսի որոշողուԹեամբ առանձինն, և զնոյնս դարձեալ խորհեալք միաբանուԹեամբ առ միմեանս զաւուրս սակաւս զցայգ և զցերեկ, սակայն ոչ իշխէին յայտնել զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից զմտածուԹիւն միաբանուԹեան իւրեանց. Ճանաչելով 'ի միտս իւրեանց, Թէ նմա ոչ է հնար յանձըն առնուլ և հաւանել այսպիսի

խորհրդոյ, ունելով զանշարժ ըղ-
հաւատ հոգւոյն խորոյ 'ի վերայ
հաստատնոյ վիմին Քրիստոսի։ Բայց
սակայն և չյայտնել[1] նմա և չըն-
պատմել զայս ամենայն, չկարէին
հանդուրժել. քանզի գիտէին ե-
թէ առանց նորա ամենայն խոր-
հեալքն 'ի նոցանէ եւ պատճա-
ռադրութիւնք և արարուածք՝
թերիք են և անկատարք։ Զի
թէպէտ և կարծէին լինել կարող
ըստ պատճառախնդիր խորհելոցն՝
զերծանել խաբէութեամբ և գո-
ղանալ զմիտս թագաւորին և զա-
մենայն Արեաց հրապարակին, և
դառնալ յիւրաքանչիւր երկիր,
սակայն գիտէին թէ թերակատար
և ոչ լիապէս լինի նոցա գործ
խորհրդոյն եւ իրացն առաջար-
կութիւն։ Վասն զի տեսեալ էր ա-
մենեցուն և լուեալ 'ի գրոց ճանա-
չէին, եթէ ամենայն իրք այնպիսի

1. Յօր. չայտնել։

գործոյ 'ի բնէ յոլով Մամիկոնէից ազգաւ և նոցա միաբանութեամբ եղեալ էին 'ի գլուխ:

Որոց ածեալ զայս ամենայն զմը-տաւ նախարարացն ամենեցուն և սեպհացն, որք էին 'ի դրանն ժողովեալք, միաբան եկին առ տէրն Մամիկոնէից և Հայոց զօրավարն Վարդան, եւ յայտնեալ նմա ըզխորհուրդն՝ պատմեցին զիւրեանց զիմաստս զամենայն և զոր խորհեալ էին առնել. յաւելեալ 'ի նոյնըս թախանձումն և աղերս ամենեցունց, առէին. Հայեաց, ասեն, 'ի մեզ անընդոստ միօք; հայեաց, ասեն, և յառաջիկայ դիպմունս բազմութեան բիւրոց մարդկան պատահելոց չարաչար աղէտից. յիշեա զհառաչանս մարց, զմտաւ ած զողջոյց ողբումն, զծերոց ըզ-տխուր եւ զպառաւանց վարելոց յօտարութիւն, և այլ ամենեցունց դիպելոց այսպիսի անհնարին և չար վշտաց: Թէ լոկ միայն

մարմնոյ աշխատութեամբ եւ մահուամբ էր կրել վայր ամենայն, համայն ծանր էր և դառն և արժանի լալոյ, Թող Թէ առ հասարակ առաջի հոգւոյ և մարմնոյ գայթակղութիւն և կորուստ: Եւ ոչ եթէ լոկ հարեւանցի լինի հասելոյ վտանգիս վախճան, այլ ցանկ մածեալ խաւար ամբարշտութեան Թանձրամածութեամբ ունելոց է զսուրբ եկեղեցիս մեր և զժողովուրդս, զկանայս եւ զծնունդս մինչեւ յաւիտեան: Եւ եթէ դու միաբանելով մերում խորհրդոյս՝ կարասցես առ վայր մի հաւանեցուցանել զ.քո միտսդ, գիտեմք զի ողորմութեան գիպլիմք բազումքս. այլ և ոչ ընդհանուր եկեղեցիք երեցունց աշխարհացն մատնին յաւէր, և ոչ վարին 'ի գերութիւն բովանդակ աշխարհացն բնակիչք, զի ոչ շարժի սուրբ հաւատն 'ի հիմանէ. այլ Թէ և առ վայր մի դղորդ հասանէ՝ կանգնէ հաստատ անդրէն և

հաստատէ աջ ամենակալին։ Եւ այս լինի հաստատ այսպէս, եթէ կարասցես վայր մի հիւանդանալ վասն մեր, որպէս զի ողջացուսցէ զմեզ բեւ հանդերձ ամենագթածն բժիշկ՝ Բանն Աստուած։

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառըն Մամիկոնէից 'ի նախարարսն Հայոց, Վրաց և Աղուանից, ամենեքին ոչ առնու յանձն լսել և հաւանել այսպիսի բանից, և կամ ընաւ հաղորդ լինել այսպիսի խորհըրդոյ. այլ յոյժ խռովեալ մեծաձայն գոչմամբ ասէր ցամենեսեան. Թէ, Մի՛ լիցի ինձ տեառն արարչին իմում՝ պատճառանօք և կամ ճըշմարտութեամբ, և մի՛ ուրանալ զայն՝ առաջի անօրէն և մահկանացու ազգի, որ ուրանայ զուրացօղս իւր առաջի Հօր և հրեշտակաց սրբոց։ Քաւ լիցի ինձ յաղագս զմտաւ ածելոյ զկարիս և զվիշտս զկնոջ և զորդւոց և զազգի, տալ 'ի մոռա-

ցուցանէ զոր ասէն, թէ, Որ սիրէ ըն-
կեր և զորդիս առաւել քան զիս,
չէ ինձ արժանի: Այլ դուք որ այ-
ժըմ՝ յերեցունց աշխարհաց ե-
կեալք էք տանուտեարք և սե-
պուհք, շնորհիւ ողորմութեամբն
Քրիստոսի լի էք ամենայն զօրու-
թեամբ և լաւութեամբ. զի ըստ
ազատութեան արուեստն տա-
ւելեալ էք ամենայն հրահանգիւ,
և ճանաչիք երեւելի 'ի մէջ սպա-
յից և 'ի մէջ ամենայն ազգաց, և 'ի
մարտս և 'ի կարգս քաջութեամբ. իսկ
զճշմարիտ և զարդար հաւատն ու-
սեալ էք յԱստուծոյ 'ի ձեռն ա-
ռաքելանման հովուին սրբոյ նահա-
տակին Գրիգորի և Ներսէսի զաւա-
կի. բաւական էք ընդ խորագան-
չելի անձին տալ պատասխանի, և
որպէս խորհիք՝ կարիցէք առնել.
այլ ինձ ոք 'ի ձէնջ՝ զոր ինչ ան-
հնար է ինձ լսել բանիւք, թող թէ
և առնել արդեամբք, մի՛ առնէք:
Եւ լուեալ զայս ամենայն ըն-

խօսս՝ բազմութեան նախարարացն
աշխարհացն երեցունց 'ի զօրավա-
րէն Հայոց 'ի տեառնէն Մամիկո-
նէից Վարդանայ, թէպէտ և յան-
հնարին տրտմութիւն ընկղմեալք
խռովէին, այլ սակայն ոչինչ թոյլ
տուեալ լինէին 'ի բանիցն առաջ-
արկելոցն. խմբեալ և առ կա-
րիս վտանգին և այլ հնարս մաղ-
թանաց: Եւ ժողովեալք 'ի մի
վայր՝ կոչէին առ ինքեանս զիշխա-
նըն Մոկաց զԱրտակ, և զնա ա-
ռաքել փութացուցանէին՝ ան-
ձանձրոյթ խանդաղատանօք նըս-
տել առանձինն և խօսել ընդ ըս-
պարապետին իւրեանց՝ տեառն
Մամիկոնէից տոհմին: Եւ նա ինքն
էր այր համեստ, միտայի և քաջ.
և տէրն Մամիկոնէից Վարդան
առաւելապէս պատուով սիրէր
զԱրտակ: Որ և հաւանեալ հրա-
մանի նախարարացն Հայոց, յան-
ձըն առնոյր ամենայօրդոր փու-
թով ջանալ ընդ նմա, յարաժամ

աղաչէր. զոր և առնէր իշխանն Մոկաց Արտակ, մերթ առանձինն և մերթ հանդերձ աւագանեաւն Հայոց՝ ըստ յանձնառութեանն իւրոյ. ուր ոչ դադարէին զցայգ և զցերեկ խօսել ընդ նմա զնոյն բա-նըս և զայլերս 'ի բազում աւուրս։ Զորս և սախպագոյնս և անհանգիստ 'ի նոյն խորհուրդս ճեպեցուցանէր զամենեսեան բդեշխն Վրաց Աշուշայ, որ էր այր խելագի և խորհրդական, և ունէր կին յազգէն Արծրունեաց զքեռի մեծի սեպհին Մամիկոնէից[1] եղբօրն Վարդանայ. որ և առաւել յորդորէր յառաջագրեալն Աշուշայ զամենայն բազմութիւն նախարարացն Հայոց եւ զտէրն Մոկաց զԱրտակ, խօսել ընդ զօրավարին Հայոց Վարդանայ զայս ամենայն առանց յա-

[1]. Այս բառս պակասէր եղծօք, զոր պահանջէ վկայութիւն նորին պատմչի, որպէս տեսցի 'ի Գ.Լ. ԿԲ։

տաղելոյ։ Եւ ինքն զնոյն խօսել ընդ նմա ոչ կամէր անձանձրոյթ բողոքելով, և ստէպ հայեցուցանելով յիրսն, թէ որչափ յանհաւանելն քո՝ կորուստ երեցունց աշխարհացն լինի, և 'ի հաւանելն և յանձն առնուլն՝ դիւր բազմաց, և անձին ապաշխարութեան ակնկալութիւն։

Եւ տեսեալ նախարարացն և սեպհացն երեցունց աշխարհացն զկամս սպարապետին Հայոց Վարդանայ՝ այնպէս անշարժ և անհաւանս 'ի յորդորմունս խօսից նոցա և աղաչանաց, բերեալ հարկաւորէին այնուհետեւ մատուցանել նմա 'ի Սուրբ Գրոց առակս դիպողս՝ ըստ պատշաճի հանդիպելոյ 'ի ժամանակին, որք տեղեկացոյնք էին 'ի նոսա գրոց սուրբ եկեղեցւոյ, յիշեցուցանելով նմա որպէս առն ուսելոյ եւ տեղեկի,— քանզի յոյժ հմուտ էր եւ ընդել գրոց վարդապետութեան՝ ուսեալ

և խրատեալ՚ի սուրբ հայրապետէն ՚ի Սահակայ ՚ի հաւոյն իւրմէ,— կցրեալն սրբոյն Պօղոսի յաղագս Արարչին, թէ որ ոչն գիտէր մեղս, վասն մեր մեղս արար: Եւ դարձեալ զկնքեան իսկ Պօղոսի զիջանելն, և նշով զանձն ոչնչացեալ լինել՝ վասն ազգատոհմին փրկութեան, զոր գրեալ ասէր ՚ի թղթի Հռովմայեցւոց, եթէ, Ուխտիւք խնդրէի ես իսկ ինքն նզովեալ լինել ՚ի Քրիստոսէ, վասն եղբարց իմոց և զուակաց և ազգականաց ըստ մարմնոյ, որք են Իսրայէլացիք, որոց որդեգրութիւնն և փառքն և կտակարանքն և օրէնսդրութիւնքն և պաշտօն և աւետիքն: Ա՛ռ յանձն, ասէ, և դու լինել վասն մեր սռակաւորս, նզովս. չես մեծ և առաւելեալ ՚ի հաւատս արդարութեան քան ըզսուրբ առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս. բայց ժողովուրդքն Հայոց, Վրաց և Աղուանից յոյժ շատ են

քան զժողովուրդն խաչահանուացըն Հրէից:

Եւ յորժամ զայսպիսի բազում բանս և սաէպ թախանձանօք զաղաչանս գնէին առաջի զօրավարին Հայոց Վարդանայ՝ երեցունց աշխարհաց աւագ տանուտեարքն և սեպուհքն, բերէին այնուհետև և զսուրբ աւետարանն, եդեալ ամենեցունց առ հասարակ զձեռս 'ի վերայ՝ երդնուին. ասելով. Եթէ դու եւեթ առ վայր մի կարացես յանձն առնուլ պատճառանօք զասացեալս թագաւորին, և զերծուսցես զմեզ յորոգայթադիր թշնամւոյն յարձակմանց, ամենայն ասացելոյ 'ի քէն լուիցուք և արասցուք, դնելով զանձինս մեր 'ի վերայ ուխտին սրբութեան, և հեղլով զարիւն մեր 'ի վերայ ամենայն աշխարհին փրկութեան: Եւ եթէ դիպեսցի մեզ թողուլ զաշխարհ և զամենայն ստացուածըս և փախչել յօտարութիւն,

ընտրեսցուք հանդերձ կանամբք և որդւովք. և սիրով յանձն առցուք զաղքատութիւն և զմուրողութիւն. միայն 'ի բարկութենէս ևեթ ապրեսցուք: Եւ որ ոք թուլացեալ 'ի բանիցս յայսցանէ՝ ստեսցէ ուխտիս այսմ, և նենգութեամբ որոշեսցի յերդմանէ սուրբ աւետարանին, և 'ի միաբանութենէ բազմութեանս այսորիկ, որոշեալ ձեղքեսցի և նա նման Յուդայի, որ ձեղքեալ մեկնեցաւ 'ի գնդէն սուրբ առաքելոցն. և բաժին այնպիսոյն առանց ապաշխարութեան և թողութեան ընդ նմին լիցի մնացեալ անշէջ բոցոյն՝ զոր պատրաստեաց Աստուած սատանայի և արբանեկաց նորա: Եւ որ ինչ փառք և կամ գերութիւնք և դղրդմունք աշխարհաց երեցունց հասցեն, յանձնէ այնպիսոյն և միաբանելոցն ընդ նմա խնդրեսցէ վրէժխնդիրն մինչև ցյաւիտեան: Իսկ զբարի և զօգտակար պահ-

պանութիւնն՝ զոր շնորհեալ փրկի-չին Քրիստոսի պարգեւեսցէ բա-զում ոգւոց երեցունց աշխարհա-ցըս, վասն քո առ վայր մի հաւանե-լոյդ մեզ, եղիցի միացեալ ժառան-գութիւնն այն 'ի փրկութիւն թո-ղութեան ոգւոյ քո և ազգի մին-չեւ ցյաւիտեան:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս 'ի բերանոյ երից աշխարհաց ազա-տանոյն՝ զօրավարին Հայոց Վար-դանայ տեառն Մամիկոնէից, տե-սեալ և զկնքել ամենեցուն ահա-ւորապէս երդմամբ զսուրբ աւե-տարան ուխտին, որոյ առաջի ուխ-տեցին և աւանդեցին կնքով, յար-տասուս հարեալ՝ յանձն առ վայր մի զպատճառանօք վիրաւորելն վա-սըն երեցունց աշխարհացն և բազ-մութեանց 'ի նոսա արանց և կա-նանց:

ԻԸ. Եւ այնպէս միաբանեալք ա-մենեքեան յանձն առնուլին կատա-րել խաբէութեամբ զհրաման թա-

պատուորին, և երթեալք 'ի սուտ մոլորանացն, կէսքն 'ի նոսա ցու-ցանէին, այլ ոչ ամենեքեան, ընդ-պատճառանօք և ո՛չ ճշմարտու-թեամբ պխոնարհուին գլխոյ իւ-րեանց սուտ պաշտամանն: Եւ ո-մանք թէպէտ և դիտէին զանյա-րական գլորումն, այլ ցանկացեալք աշխարհիս փառաց՝ փոխանակե-ցին զփառս անեղծին Աստուծոյ ընդ եղծանելի և անցաւոր կենաց աշխարհիս:

Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Պարսից և ամենայն մեծամեծաց. Դրանն և մողուցն, նուէրս ազգի ազգի բազում խնդութեամբ մա-տուցանէին աստուածոց իւրեանց: Խրախ մեծ ուրախութեան առնէ-ին յաւուրն յայնմիկ. հռչակելով այն օր լինել անշարժ հաստատու-թիւն թագաւորութեան իւրեանց, կեալ խաղաղութեամբ աներկիւղ այնուհետեւ յամենայն թշնա-մեաց: Եւ տրուցեալ պատանու-

տեարսն եւ զսեպուհսն վերեցունց
աշխարհացն Հայոց, զՎրաց և
զԱղուանից 'ի հանդերձս թագաւո-
րականս զարդարէին. այլ և բազում
և այլ ազգի ազգի պարգեւօք և պա-
տուօք, գիւղօք և ագարակօք, ըստ
իւրաքանչիւր ուրուք ախտոյից լը-
ցուցանէին զամենեսեան. զորս և
'ի հրաժեշտի կացուցեալ՝ փութա-
ցուցանէին հասանել յիւրաքան-
չիւր աշխարհ։ Տուեալ ընդ նոսա
բազմութիւն սուր վարդապետաց,
զոր եւ մոգ անուանեն, յորդորէ-
ին ուսանել զուսմունս ծաղրելի
շնչմանց և ընդունչսարկու քար-
թընչմանց խօսան, որպէս լօձա-
կոչսն և զորովայնախօսս. պա-
տուէր տային յերեսին աշխարհին
կարգել զխաբէութեան դպրոցս,
և ուսուցանել առ հասարակ ըղ-
բնսուն՝ զարս և զկանայս՝ զուս-
մունս մոգուցն։

Որոց առեալ 'ի յանձն՝ զբազ-
մութիւն մոգուցն տանել ընդ իւ-

քեանս յօժարելն։ Երթեալք այ-
նուհետեւ հրաժարեալք 'ի թա-
գաւորէն Յազկերտէ և 'ի մեծա-
մեծ աւագանոյն դրանն, գովու-
թիւնս սուտս և շնորհակալու-
թիւնս խաբէութեամբ իւրաքան-
չիւր ոք 'ի պատճառելոցն առ վայր
մի ըստ իւրում զօրելոյ իմաստից
մատուցանէին թագաւորին և ա-
մենայն աւագանոյն Արեաց, մա-
նաւանդ առաւելագոյն չարաթու-
նին Միհրներսեհի։ Եւ էր պատ-
ճառ շնորհակալութեանն յամենե-
ցունց միայն այս. եթէ, Ամենայն
թագաւորք որ յառաջ քան զձեզ
էին 'ի գահուդ յայդմ, ձեր նախ-
նիքն, սիրէին զմեզ՝ հոգալով զմեր
շինութիւնս և զօգուտս մարմնա-
ւորս. բայց դուք առաւել ցուցէք
զսէրն՝ որ էր առ մեզ, զի զյաւի-
տենական կենդանութիւնն մեր
զմտաւ ածիք ծանուցանել մեզ եւ
պարգեւել։ Եւ եթէ նախնեացն
քոց ծառայեցաք յամենայնի յօ-

ժառուԹեամբ և կամաւ յամենայն պէտս՝ յոր և հրամայէին մեզ. իսկ քեզ՝ ամենայն անձին պարտ է ոչ իբրեւ զմի անձն սպասել մատուցանել, այլ որպէս զբազում՝ անձինս զմի անձն առնել, և անձանձրոյթ հպատակել զցայգ և զցերեկ օգտախնդիր Թագաւորութեանդ. քանզի յաղագս գիտի մոլորեալ ոգւոյս մերոյ փութով հոգայար:

Եւ սոքա իւրաքանչիւր անձին այսպիսի ինչ, և եւս առաւել, ըստ իւրաքանչիւր կարի՝ ասացեալ գովութիւնս՝ լռեալ դադարէին: Իսկ սպարապետն Հայոց Վարդան տէրն Մամիկոնէից՝ կարգեալ զիւրըն զառանց պատճառանաց զանսուտ բանս և զլինելոց իւրս, որպէս 'ի դէմս գովութեան Թագաւորին և ամենայն բազմութեան աւագանոյն Արեաց, ասէր այսպէս. Թէ Զիմոց զնախնեացն զհպատակութիւն և զվաստակ՝ զոր յայս

դուրս և առ ձեր Թագաւորու-
Թիւնդ արարեալ է, 'ի ժամանակէ
յորմէհետէ կարգեալ եմք 'ի ձեր
ծառայութիւնդ, դուք ամենե-
քեան քաջագոյն գիտէք. և ինձ
ոչ է պիտոյ յաղագս պարագային ի-
րաց մի ըստ միոջէ տեղեկացուցա-
նել զձեզ, զոր ստուգագոյն առա-
ւել ճանաչէք քան զիս: Իսկ Թէպէտ
և շատ նուաղ եմ քան զիմ նախ-
նիսն, սակայն որչափ կարն էր յիս,
եդեալ էր 'ի միտ արդար վաստա-
կօք հաճել զմիտս ձեր. և ուր
հասեալ էի 'ի գործ 'ի ձեր հրամա-
նէ, տեսեալ էր զօրագլխաց ձերոց
և իմ ընկերաց՝ ըստ իմ ուժոյ միա-
մըտութեամբ զիմ զգործն և զվաս-
տակն: Բայց արդ յայսմհետէ այս-
պէս կամք են, ջանամ զի Թէ ցայ-
ժըմ գործեալ ինչ իցէ՝ և ոչ ար-
ժանի անուան կամ գովութեան,
յայսմհետէ հնարիմ ամենայն զօ-
րութեամբ և ուժով՝ օգնակա-
նութեամբն Աստուծոյ՝ գործել

գործ այնպիսի, զոր ոչ միայն առաջի ձեր Արեաց, այլ և 'ի կայսեր դրանն և յայլ ազգս պատմեսցի համբաւն այն մինչեւ ցյաւիտեան:

Եւ զայս բան՝ որպէս 'ի շնորհէ Աստուծոյ, սպարապետին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից ասացեալ, զոր հռչակելոց էր զնահատակութիւնն որ առ Աստուած 'ի դարս յաւիտենից: Եւ զայսպիսի սաստկութիւն լուեալ թագաւորին Պարսից և ամենայն աւագանոյ դրանն, մեծաւ շնորհակալութեամբ զարմացեալք գովեցին զնա և գոհացան. քանզի ծածկեաց Աստուած զբան խոստմանցն զոր ասաց գործել սպարապետն Հայոց Վարդան՝ յաղագս մեծի անուան համբաւոյ, զոր պարգեւեաց նմա Աստուած զանուն նահատակութեան յազգս յաւիտենից:

Եւ հրաժարեալք այնուհետեւ յամենեցունց երկրեան աշխարհք,

Հայք, Վիրք եւ Աղուանք, առեալ ընդ իւրեանս զդասս բազմութեան մոգուց, դարձան յիւրաքանչիւր աշխարհս, հաստատեալ բազում անգամ և 'ի Ճանապարհին զնոյն ուխտ երդման աւետարանին սրբոյ. հրաժարեալք և 'ի միմեանց գնա֊ ցին յիւրաքանչիւր աշխարհս, ազդ֊ առնել միմեանց 'ի ժամանակի ըստ Աստուծոյ հրամանատրութեանն՝ զպէտս գործոցն զոր խորհեցան կատարել: Բայց զբդեշխն Վրաց զԱշուշայ և զերկու որդիս իշխա֊ նին Սիւնեաց Վասակայ, զԲաբիկ և զԱտրներսեհ, ոչ արձակեաց Թագաւորն Պարսից Յազկերտ ընդ այլ նախարարսն Հայոց. հա֊ յելով 'ի յառաջինկայ իւրացն ան֊ յայտութիւն, կասկածեալ զգու֊ շացաւ:

ԻԹ. Արդ՝ եկեալ հասանէին սա֊ նուաեարքն Հայոց հանդերձ սեպ֊ հօքն և որ ընդ ինքեանս, յաշ֊ խարհս Հայոց, ողջք և ոչ ողջք,

կենդանի կիսամեռք․ որք ոչն տեսանէին ըստ յառաջ լուսաւոր եկեալն ողջամբ։ յայնպիսի հեռաւոր ճանապարհէ։ Եւ ելեալ ընդ առաջ նոցա գաւառք պաշտօնէիցն Քրիստոսի, բերելով ընդ ինքեանս զնշան կենսատու խաչին և զնշխարս սըրբոյ առաքելանման Նահատակին Գրիգորի, զձայն սաղմոսաց զոր երգեաց մարգարէն Դաւիթ Սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ, որում և ինքեանք երբեմն ձայնակից եղեալք՝ առաւելագոյն քան զպաշտօնեայսն նուագէին զերգս երկնաւոր ցնծալից ուրախութեամբ։ Այլ անդ էր լսել զձայն լալոյ և զձայնս գուժի, գոչիւնս ողբոց և բարբառ ճչոյ, սըղայք անձկոտք 'ի գրկաց հարց իրեանց պակուցեալք փախչէին, կարծելով այլափոխեալս ինն, և ոչ ըզնոյնս նկատելով կերպարանս՝ վարհուրէին․ ստէպ հայելով յերեսս մարցն, զորս տեսանէին կողկողագին միշտ և արտօսրաբուղխս,

յաղագս որոյ ինքեանք յարատ-ևոս հարեալ տղայքն՝ ոչ ոք կարէր լռեցուցանել 'ի դայեկացն կամ 'ի դաստիարակացն: Ընդ որ հայեցեալ այնոցիկ՝ որք պատճառանօք և ոչ ճշմարտութեամբ ուրացողքն էին, փութանակի և առ ժամայն կամէին յառնել և ընդ ինքեանց սուրն ելանել. որոց ոչ պիտէր և առ վայր մի կեալն, քան թէ զայնպիսի տեսանել զաղէտս և ժուժկալել. որք զկերակուրս ուրախութեան, ըստ բանի սաղմոսերգին, իբրեւ զմոխիր ուտէին, եւ զըմպելին իւրեանց արտասուօք խառնէին. քանզի ոչ ոք հաւանէր ընդ նոսա կամակից լինել սեղանոյ, ոչ կին, ոչ որդի, ոչ աղախ, ոչ ծառայ ոք և ոչ սպասաւորք:

Նա էր այնուհետև տեսանել զպամենեւեան քակտեալս 'ի միմեանց և պատառեալս. և զորոց քաղցր և անխորժակ բարբառ փրկչին Քրիս-

տօսի, որ ասէր. Թէ Ես և այլ ոչ-խարք՝ որ ոչ են յայսմ գաւթէ, պարտ է և զնոսա ածել այսր՝ զի եղիցին մի հօտ միոյ հովուի Ճշ-մարտի, զոր Աստուած միայնոյ, և կատարէր զասացեալն. յանկար-ծակի աքցանեալ Թշնամւոյն՝ ցր-ուեաց վեր ՚ի վայր, և արար իբրև զհօտ՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ. Վասն ամենայնիւ այսորիկ սուգ առեալ կո-ծէին կանայք սուգ ազատացն և այրիք ՚ի հրապարակս, մանկամարդ-ունականայք, օրիորդք ՚ի սրահս դռնափակեալս, հարսունք ՚ի սե-նեակս։ Սուրբ եպիսկոպոսք պա-տուականն քահանայիւք և եկեղե-ցական ուխտիւ, ծերովք և տղա-յովք և ամենայն ժողովրդոցն բազ-մութեամբ՝ կառաչ բարձեալ լային ՚ի տանն Աստուծոյ։ Եւ էր տեսա-նել ծեփեալ արեանց հոսմամբք զամենայն դէմս ուղղափառ մար-դոյ։

Իսկ մնացուցն գունդք սոխապով

բնագաւառէն տանել զերակս 'ի պաշար որբութեանց Տեառն, և յայլ ականաւոր և գեղեցիկ տեղիս, շինել ատրուշանս և կարգել քեռնակիրս փայտակրաց 'ի պէտս կիզման չաստուծոյն անյագի. որոյ յուսէն յանկզգայս՝ ոչինչ շնորհ ունի պաշտօնէիցն, և 'ի կրել արտաքս զաւելորդ թրքածս մոխրոյացն՝ հանձրացուցանէ զպաշտօնադէմ զկրողն պաշտօնէայս:

Լ. Եւ արդ՝ տեսեալ զայս ամենայն չարիս տէրն Սամիկոնէից և Հայոց սպարապետն Վարդանայ, կոչեաց առ ինքն զամենայն միահամուռ զբազմութիւն դրան իւրոյ՝ սկսաւ խօսել ընդ նոսա և ասել. Ես ոչ ուրացայ զարարիչն իմ և զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ կամաւ և կամ առ երկիւղի, քաւ լիցի. և ոչ զվարդապետութիւն և զհաւատս սրբոյ աւետարանին, զոր ուսայց և հաստատեաց յիս Ճշմարիտ հաւն իմ Տէր Սահակ, մերժեցի յինէն.

այլ առ վայր մի մինչև 'ի ժամս յայս յաղագս ձեր ամենեցուն գիտալ՝ կորեայ պատճառանօք, զի գտեալ զիս ձեռօք հանդերձ՝ ապաշխարեցից և կեցից: Վասն զի ուսեալ եմ և յիշեմ զքարոզութիւն սուրբ մարգարէիցն, թէ Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա և ըզկեալն. և զոր 'ի միւսում վայրի Սուրբ Հոգին ասէ. թէ Յորժամ դարձցիս և հեծեծեսցես, յայնժամ կեցցես: Արդ՝ փոխանակ զի թողի զնա պատճառանօք առ վայր մի վասն ձեր, կամիմ ստուգութեամբ փոխանակ այնր թողուլ զամենայն ինչ իւրս կենցաղոյս այսորիկ մինչև իսպառ: Եւ որ ոք 'ի ձէնջ կամակից կարող էք լինել՝ արհամարհելով զամենայն սնոտի կեանս աշխարհիս, յանձն առեալ ձեռօք հանդերձ վասն անուան Քրիստոսի՝ ընտրեմ գնալ յօտարութիւն:

Եւ նորա խօսեցեալ զամենայն այսպէս ընդ ընտանիս տանն իւրոյ,

պատասխանի ետ՛ նմա երանելի եղ-
բայրն Հմայեակ և ասէ. Փութա
կատարել զոր խորհիդ, և մի յա-
պաղեր. քանզի ոչ ոք կարէ լինել
երաշխաւոր անձին իւրում և ոչ
ժամ մի. Աստուծով՝ եթէ [1] կեց-
ցուք, և առանց խղճի մտաց վախ-
ճանի աւուրն դիպեսցուք, գամ մի
չկարասցեմք վաղ և կամ անագան
զերծանել՚ի մահուանէ. Թէ մու-
րողութեամբ լցէ և թէ օտարու-
թեամբ՝ նովաւ եւեթ կեցցուք, և
անուամբ նորա պարծեսցուք զօր-
հանապազ: Զուրացութեանն եւեթ
վանումն ՚ի բաց ընկեսցուք ՚ի մէնջ,
և խառնեալ ՚ի հօտն Քրիստոսի՝ կա-
մաւ յանձն առցուք զամենայն
վիշտս որ և հասանէ ՚ի վերայ մեր,
եթէ սով, եթէ սուր. և կամ թէ
յօտարութեան՝ մուրողութիւն և
վախճան:

Եւ այսպէս միաբանութեամբ

1. Յօր. Աստուծով է Թէ:

արհամարհեալ զամենայն մնոտի մեծութիւն կենցաղոյս այսորիկ՝ առ ոչինչ համարեցան. այլ հանդերձ հաւանելովք ընդ ինքեանս դրամբ և ընտանեօք՝ դէմ՝ եդեալ անցեալ՚ի կողմանս իշխանութեանըն Յունաց Ճեպէին, ուր և թագուցանել միաբանութեամբ և կամ աստ անդ ցրուել զանձինս կարասցեն: Եւ եկեալ հասանէին՚ի գիւղ մի, որոյ անուն էր Արամանայ, ՚ի նահանգին Բագրաւանդայ, մերձակայ սահմանակից Բասենոյ և Տուարածատափայ. ուր և սակաւ ինչ աւուրս կամեցեալ հանգչել, և վաղ եղեալ Ճանապարհն գնալ պատրաստէին սախպով:

Յանկարծակի իրազգած եղեալ այսպիսի խորհրդոյ և գնացից յաշխարհէս Հայոց՝ զմեծէ սպարապետէն Հայոց, զոտեառնէն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ եղբարբք իւրովք, դրամբ և ամենայն ախիւ՝ իշխանին Սիւնեաց Վասա-

կայ՝ որ և Մարզպան էր Հայոց 'ի ժամանակին, և ամենայն տանուտերացն Հայոց և սեպհացն, խորտակեալ սրտիւ զարհուրէին. ըզմտաւ ածեալ զամենեցուն, որք 'ի փրկութիւն անձանց իւրեանց խընդրէին, թէ արդ գիտեմք զի կորեաք 'ի սպառ. և ոչ է հնար մեզ զերծանել 'ի չարէս յայսմանէ մինչև իսպառ: Քանզի տեղեկացեալ ճանաչէին ամենեքեան՝ թէ առանց առաջնորդութեան ազգին այնորիկ և ոչ մի ինչ իրք և գործք աշխարհիս Հայոց երթեալ էին 'ի գլուխ: Խորհուրդ 'ի մէջ առեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ՝ հանդերձ ամենայն տանուտերամբք Հայոց և աւագ սեպհօք, և զմիտս ամենեցուն յիւր կամսն հաւանեցուցանէր, ասելով թէ, պարտ է փութով զհետ զօրավարին Հայոց Վարդանայ Մամիկոնէին՝ քահանայս առաքել ընտիրս և որս աւագս 'ի տանուտերացս Հայոց, և աղաչանօք դարձուցանել

զնա այսրէն. զի առանց նորա մեր այս ամենայն կամք և խորհուրդք՝ և ոչ մի ինչ վճարին։

Եւ արարեալ նամակ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ իւրով մատանեաւ, հրամայէր նամականի առնել և այլ ամենայն աւագ տանուտերացն Հայոց, և կնքեալ զնամականին իւրաքանչիւր ուրուք մատանեաւ, տայր բերել և զկնքեալ աւետարանն ուխտին. և արս պատուականս յայտ արարեալ՝ի քահանայից, զերանելին Ղեւոնդ երէց, և զերանելի երէցն զԵրեմիա ՝ի Նոր քաղաքէ, և զերանելի երէցըն Խորէն ՝ի Սրբենոյ, և արս աւագս ՝ի տանուտերացն Հայոց, զիշխանն Արշարունեաց Արշաւիր, զիշխանն Դիմաքսենից զՀմայեակ, և զիշխանն Աբեղենից զԳարգիկ. և տուեալ ցնոսա իշխանին Սիւնեաց Վասակայ զամենայն նամականին և զաւետարանն երդման, դեսպանս արձակէր զկնի նորա։

Որք հասեալ գտանէին զնա և որք ընդ նմայն էին՝ յառաջագրեալ գեօղն յԱրամնայ:

Եւ ապա արարեալ՝ մտանէին զառաջեաւ, պատմէին երանելոյն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետին, և առաջի եղբարցն իւրոց՝ Հմայեկայ և Համազասպայ, զպատճառս իւրեանց փութանակի հասանելոյն առ նոսա, զխորհուրդն և զխօսս հանդերձ երդմամբ որ եղեն ամենայն Հայոց՝ միաբանութեամբ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. յառաջ բերեալ և զաւետարանն երդման՝ ունէին առաջի երանելոյն Վարդանայ և եղբարց նորա: Տային 'ի ձեռս նորա և զնամակն Վասակայ զտեառն Սիւնեաց և զայլոց ապստացն Հայոց և զեպիսկոպոսայն և զքեպհացն, և պատգամ կարճառօտիւ ամենեցուն բան, և ասէին ցերանելին. Թէ, Դու աւասիկ հանդերձ եղբարբքդ և հաւանեալ ընտա-

նեօքդ, որք հոգացեալ են ապրե-
ցուցանել ընդ քեզ զինքեանս, անձ-
նապուրք լինիք, բայց մեք ամենե-
քեան կորնչիմք զանխախձան կո-
րուստն: Վասն զի ոչ է հնար մեզ
սատանց ձեր, և ոչ զաւակի մերում
երբէք պատահել փրկութեան և
կեալ: Բայց որպէս հոգացեալ խը-
նամ տարէք ձեզ, նոյնպէս և զայս-
չափ զբաղմութեան ոգիս մի թո-
ղուք կորնչել. քանզի եմք աստ բա-
զումք, որք և ազգախառն և ա-
րեան ձեր եմք. պսակեցարուք և
ընդ մեզ 'ի Քրիստոսէ, որպէս ցան-
կացեալ ջանայք ընդ ձեր միայն պը-
սակին:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ
'ի քահանայից և 'ի նախարար
պատգամաւորացն եկելոց՝ սուրբ
սպարապետին Հայոց տեառն Մա-
միկոնէից Վարդանայ հանդերձ ե-
րանելի եղբարբքն իւրովք. և զսուրբ
աւետարանն ունէին ռեսեալ, և
զնամականին կարդացեալ զիշխա-

նին Սիւնեաց Վասակայ զմարզպա-նին Հայոց, և զայլոց զիւրաքան-չիւր ուրուք զընկերակցացն, պա-տասխանի ետ միաբանութեամբ ամենեցուն և ասէ. Ես և եղբարք իմ և ընտանիք կարեւոր՝ ընտրե-լագոյն քան զամենայն ինչ որ է յաշխարհի՝ հաստատեալ եմք ըն-տրել և պատնէլ զօգուտն փրկու-թեան գլխոյ, և ուսեալ եմք հաս-տատուն և զանշարժ բանն որ ասէ,— յոր և հաստատացեալ եմք անշար-ժութեամբ,— թէ, Զի՞նչ օգուտ է մարդոյ թէ զաշխարհս ամենայն շա-հեսցի և զանձն իւր կորուսցէ. և կամ՝ զի՞նչ տայցէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ: Եւ ոչ զմեր ևեթ զօգտուոց խնդրեմք զօգուտն, այլ և ընդ այլոցն խնդամք ընդ փրկու-թեան: Եւ ոչ որ փախուցեալս եմք՝ յերկիւղէ ոք ինչ սրոյ կար-ծիցի զայս զմէնջ, յորմէ ոչ ոք երբէք զանգիտեալ յազգիս մե-րում, ոչ երբէք. և թէ որպէս 'ի

վերայ ընկերի բարւոյ՝ առաւել քան զանձին միշտ հոգալով՝ զանձն եղեալ է այսմ տոհմի, զայն և ամենայն՝ դուք Հայք՝ գիտէք ստուգութեամբ 'ի պատմութենէ գրոց, և 'ի լսելոյ ձեր յաւագաց։ Բայց 'ի նենգաւոր խաբէութենէ ձերմէ՝ զոր արարեալ է ձեր ընդ նախնիս մեր հանապազ, զայն ամենայն յիշելով, գնացեալ եմք լինել անձնապուրծք. որպէս ցանկ ձեր մղեալ է զմեզ 'ի նեղ, և զձեր անձինս 'ի բաց ունելով, մեր միայն ազգս պատահեալ է վշտաց մեծաց և մահուց։ Բայց սուրբ և երկնաւոր հըրաւիրակիդ աւետարանի՝ ոչ կացեալ ոք է ընդդէմ 'ի մեր ազգէս, և ոչ մեք կամք. քաւ լիցի։ Դուք թէ միամտութեամբ վարիք և կամ երկմտութեամբ, դուք գիտէք, և նբ աւետարանդ՝ որ ճանաչէ զամենայն և դատի ըստ իւրաքանչիւր գործոյն։

ԼԱ. Եւ զայս ասացեալ սրբոյ ա-

ւոյն Վարդանայ տեառն Մամիկո-
նէից և Հայոց սպարապետի, կա-
մակցութեամբ երանելի եղբարցն
իւրոց և սիրելեաց, զարմանն ան-
դրէն առ ընկերսն իւրեանց ՚ի բա-
նակն Հայոց։ Եւ եկեալք ՚ի միա-
բանութիւն բազմութեանն, ոչ առ-
նէին դուլ և դադար խորհուրդք
սրբոյ սպարապետին Հայոց Վար-
դանայ՝ լոկ միայն առնելն կատա-
րել քահանայիւք և այլ բազմու-
թեանն պաշտօնէիւք դրանն իւրոյ՝
զպաշտօն կարգեալ ժամուցն, զոր
զցայգ և զցերեկ բազում փութով
վճարէին անյապաղ. այլ միաբա-
նութեամբ ամենայն Հայովք եր-
թալ յեկեղեցի ցանկայր։ Բայց
թէպէտ և նեղէր չերթալով, այլ և
կամաւ արգելեալ առ վայր մի
համբերէր իրացն, հոգալով և ըզ-
պէտս ընկերացն որպէս իւրոյ տա-
նըն և անձին. մանաւանդ յաղագս
Աշուշայի Վրաց բդեշխի և որդւոց
իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, զո-

րըս արգելեալ պահեայց անդրէն 'ի դրան Թագաւորին Պարսից Յազկերտ։ Եւ զայս խորհէր սուրբն Վարդան, իբրև ոչ առ 'ի պէտս ինչ օգնականութեան իւրում առաջադրեալ գործոյն, քանզի չխորհէր զյաղթութեան ինչ անուն գտանել, այլ զհեղուլն արեան անձինն 'ի վերայ շինութեան ուխտի եկեղեցւոյ տենչէր [1] ըմպանել. բայց հոգայր իբրև զբարեսէր, թէ մի՛ գուցէ դժուար ինչ արանցն 'ի Թագաւորէն գիտել՝ և վնասիցին։

Բայց իշխանն Ամատունեաց Վահան ոչ տայր դուլ և դադար զօրավարին Հայոց Վարդանայ. այլ մերթ ինքեամբ և մերթ այլովք ստիպէր՝ փաղփաղակի յայտնել զիրս ապըստամբութեանն, կարծեցուցանելով որպէս հողւոյ եւեթ հոգալ ըզգութ փրկութեան. բայց ոչ հոգալով ինչ կարի յայն միտս՝ ըստ

1 Յօր. ճենչէր։

խօսիցն փութացուցանէր զկայա-
նել իրայն, այլ վասն մթերից առա-
ջին ոխութեանն՝ զոր ունէին առ
միմեանս իշխանն Սիւնեաց Վասակ
և տէրն Ամատունեաց Վահան:
Բայց ըստ ծանր խոհականութեա-
նըն լուրոյ հայեցեալ նկատէր, թէ
կամ՝ չհաւանեալ ապստամբել իշ-
խանն Սիւնեաց Վասակ՝ մեռանի
յիւրոյն ընկերաց անարժան մա-
հուամբ, կամ՝ թէ հաւանեալ առ
վտանգին ապստամբել, արգելեալ
անդրէն 'ի դրանն որդիքն երկո-
քեան՝ չարաչար կենօք վտանգեալ
պատահեն մահու. և կամ բազմա-
ժամանակեայ կարեւոր կապանաց
և բանդից դիպեալք՝ տանջին ան-
խնայ:

Իսկ սուրբ այրն Աստուծոյ Վար-
դան՝ տէրն Մամիկոնէից և Հայոց
զօրավարն՝ ոչ 'ի բանս ինչ ուրուք
հայէր, այլ զհոգս ընկերաց հոգայր,
և 'ի նահատակութիւնն յանկա-
ցեալ ընթանայր: Եւ այնպէս ձր-

գեալ բանի զաւուրս գալստեանցն յերկար, մինչև յաւուրս տօթոյն մօտելոյ. և հասեալ ամիսք տօթոյն ջերմութեան, չու արարեալ ամենայն բազմութիւնն Հայոց 'ի տեղիս հովոց, գային հասանէին 'ի գաւառն՝ որ կոչի Ծաղկոտն, մերձ 'ի բերդն ամուր՝ զոր Անգղն անուանեն. զայն տեղօք արարեալ բանակետեղս արանց՝ դադարէին անդ զաւուրս տօթոյն:

ԼԲ. Իսկ մոգքն՝ որ 'ի դրանէն նախարարքն Հայոց ուսուցիչս ածեալ էին ընդ իւրեանս, իբրև տեսին թէ արհամարհեալ են յաչս նոցա իւրեանք և օրէնք նոցա, քանզի կանայք նախարարացն զորս կարծէին մոգքն աշակերտել՝ այնք և տեսանել անգամ գարշէին զնոսա, այլ զորդիս իւրեանց և զդստերս պատուիրէին սոցա դաստիարակացն՝ չանցուցանել երբեք առ նոքօք մօտ. իսկ արքն՝ որք պատճառանօք կարծեցուցանէին զինքեանս

ուրացողս, սուտ վարդապետացն և հայ ուտել մուաջի իւրեանց չարա-յին Թոյլ, և շրջելին ողորմելի սա-վանաչք. ընդ 'ի բաց և փախչել չիշխեին, և կային առ նոսա` զմինչ ծանուցանէր նոցա և զկորուստ. և տակաւին գրեալ գալով 'ի դուռն վերա ապստամբութեանն փութա-նային:

Այսպ խնդրեալ սպարապետին Հայոց Վարդանայ` Թէ կարի հրա-չակին իրք ապստամբութեանն, և 'ի կարի հեղգալոյն մեծամեծ գոր-ծելին փառք, խորհուրդ 'ի մէջ ա-ռեալ պատուերս բազում, և ժողո-վեալ զպատուական եպիսկոպոսս և վանկանաւոր երիցունս և զաւագ տանուտեարսն Հայոց և զսեպուհն առանձինն, չև դեռ ևս յայնմ ժա-մու կամեցեալ յայտնել զբանսն իւրեանց մարզպանին Հայոց Վա-սակայ, կնքելով ոչ միայն լռել վասն որդւոյն եւեթ պատուածն ստեն 'ի փրկութեան գործէն, այլ պատա-

մել փառաւորէր առատածառելոյ խորհրդոյ նորա ճանաչեալ կըլոճմունս, ասէր ցամենեսեան այնուհետեւ յայտնապէս այրն երանելին Վարդան. թէ, Մինչեւ ցե՞րբ համդուրժեմք թագուցանել զճշմարտութիւնն եւ կորնչիմք. եւ այս համբաւ ելեալ տարածեալ ելից զամենայն տեղիս. այլ յայտնի լուսով գնասցուք իբրեւ 'ի տուընջեան, եւ որդիս լուսոյ կոչեսցուք:

Մի ոմն յՈստանեայ տանէն, որում՝ անուն էր Զանդապղան, սեռին ժանդ, որդի անօրէնութեան, որ բաղում՝ եւ անապաշխար չար գործեալ էր 'ի կեանս իւրում, լսէր յումանց վխորհեալն Հայոց, եւ երթեալ վաղվաղակի պատմէր նմանայն իւրում Վասակայ: Որոյ բանից իրազգած եղեալ նենգաւոր բըսուքին՝ սաստ նախարարքն Հայոց, կալեալ գնա 'ի գեօղն որ կոչի Արծակ, տարեալ կապեցին 'ի մէսումեսս 'ի գեօղ յանուանեալ

Ներդկուլս, 'ի նմին Նապրեանդ-գաւառի. զոր և ոչ յետ բազում աւուրց՝ ըստ արժանի գործոյ իւրոյ անօրէնութեանց՝ քարկոծեալ սատակեցին:

Եւ ապա յայտնապէս ժողովեալ միաբանութեամբ ամենայն տանուտեարքն Հայոց և սեպուհք, եպիսկոպոսօքն և բազմութեամբ ամենայն քահանայից և ժողովրդովք, առ երանելի սպարապետն Հայոց՝ տէրն Մամիկոնէից Վարդան, և հանդերձ նովաւ մինն Թափ ըստ Գիրոց հրամանին բոլորեքեան առ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, առ մարզպանն Հայոց. և յայտնեալ նմա միաբան ամենեցուն զխորհուրդն, թէպէտ ջանայր յապաղել նա, մի վասըն որդւոյն իւրոյ՝ որք 'ի դրանն էին, և դարձեալ զի և կեանքն իւր իսկ 'ի խնամս չարին մնայէին հանապազ, ոչ ինչ այնուհետև թոյլ տային սայթաքել խորհրդոց նորա այսր անդր. այլ թէպէտ և ոչ կա-

մաւ, սակայն 'ի հարկէ յանձն ա-
ռեալ միաբանէր ընդ նոսա: Բերել
դարձեալ հրամայէին նախարարքն
Հայոց սուրբ եպիսկոպոսացն և ե-
րիցանցն՝ զաւետարան ուխտին սըր-
բոյ. և երդուեալ ամենայն բազ-
մութիւն զօրացն ազատացն և ան-
ազատացն, հանդերձ իշխանաւն
Սիւնեաց Վասակաւ և ամենայն
տանուտերամբք և սեպհօք՝ հաս-
տատէին զերդումն. և որոյ մա-
տանեաւ չև ևս էր կնքեալ զա-
ւետարանն՝ կնքէին. և համբարձեալ
առ հասարակ զձեռս ընդ երկինս՝
բարբառելով ասէին այսպէս, ամե-
նայն բազմութիւնն, այր և կին
միաբան խնդալից.

Զքեզ՝ Սուրբ Հայր, արարիչ եր-
կնի և երկրի, և զՈրդիդ քո միածին
զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և ըզ-
Սուրբ Հոգիդ կենդանարար, զան-
որիչ և զանքակ Երրորդութեանդ
միութիւն, խոստովանիմք արարիչ
երկնի և երկրի, տեսակաց և անտե-

սից. որ միայնդ ես Աստուած, և չիք այլ ոք բաց 'ի քէն: Որ և ըստ մարդասիրութեան յաղագս փըրկութեան մերոց՝ 'ի վախճանի աւուրցս՝ մի 'ի Սրբոյ Երրորդութենէդ ծնար 'ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, և զամենայն կարիս բարձեալ քոյին մարմնովդ, զոր 'ի սուրբ և յԱստուածածնին կուսէն առեր, տարեալ բևեռեցեր 'ի խաչափայտի. յորում հեղեալ զսուրբ արիւն քո՝ ազատեցեր զաշխարհս 'ի ծառայութենէ մեղաց անիծից, մեռար, թաղեցար և յարեար, և վերացեալ յերկինս՝ ետուր աւետիս խոստման. սպասել առ քեզ զամենեսեան, որ խոստովանին առ քեզ, Աստուած Ճշմարիտ, թագաւոր թագաւորաց և տէր տերանց: Եւ մեք վկայեմք և խոստովանիմք զքեզ՝ Աստուած աստուծոց և տէր տերանց, Աստուած քաւիչ մեղաց մերոց. ուրացեալքս և զղջացեալքըս՝ յանցուցեալքս և յողորմու

թիւնդ ապաւինեալքս, գլորեալ-քըս և կանգնեալքս։ Ընկալ զմեզ որպէս զորդին ուրացող, որ ծա-խեալ աղտեղեցաք զհանդերձ սուրբ մկրտութեանն, զոր զգեցուցեր մեզ աւազանին լուացմամբ, անառակ անօրէնութեամբ թաւալեցաք 'ի տղմի ուրացութեանց իբրև զգա-սական խոզայ։

Եւ արդ, դարձեալ առ Ճշմարիտ Հայրդ երկնաւոր աղաղակեմք առե-լով. Մեղաք յերկինս և առաջի քո. շնորհեա մեզ բարեխօսութեամբ լուսաւորիչ առաքելոցն, և վաստա-կովք սուրբ նահատակին Գրիգորի նոյին նմանոյն և գործակցի, զթո-ղութիւն մեղաց մերոց. և զգեցո մեզ զառաջին պատմուճանն, և մա-քրեա զոտս մեր 'ի խոչիցն չարեաց, որով ծակոտեալ 'ի թշնամւոյն կա-պացոյց զմեզ։ Եւ ագո մեզ կօշիկս պահպանութեան՝ աւետարանին սրբոյ. և դիր զմատանին՝ զգծած խաչի քո՝ 'ի մատին աջոյ ձեռին մե-

րոյ, որով կնքեալք զբոլոր անդամս մեր՝ սարսեալ բանսարկուն փախիցէ 'ի մէնջ: Եւ որպէս հեղեր դու զարիւնդ քո սուրբ 'ի վերայ մեղաւորաց՝ 'ի փրկութիւն յանցաւորաց, պարգևեա և մեզ հեղուլ զարիւնս մեր 'ի վերայ խոստովանութեանս այսորիկ և իւրաքանչիւր թողութեան մեղաց: Եւ որ ոք հեռացեալ յուխտէ երդմանցս այսոցիկ ցուցցի ուխտազանց, և 'ի միաբանութենէս մերմէ որոշեսցի, եղիցի նա արտաքս. ընդ Յուդայի, որ մերժեալ ընկեցաւ 'ի գնդէ սուրբ առաքելոցն. և առանց ամենայն թողութեան կացեալ 'ի ձախու կողմանն՝ լուիցէ 'ի քէն զահագին բարբառն, զոր ասես յանօրէն հատուցմանն, թէ, Երթայք յինէն, անիծեալք, 'ի հուրն յաւիտենից, որ պատրաստեալ է սատանայի և արբանեկաց նորա:

Եւ ասացեալ զամենայն խոստովանութիւն զօրհնութեանն և զա-

ներքին՝ մխիթարութեամբ ամենայն բազմութեանն 'ի հայն մեծ արանց և կանանց, հնչէաց երկիրն ամենայն 'ի բարբառոյ զօրացն բազմութեան: Եւ դրեալ զայս ամենայն բանս հաւատոյ ուխտին, և կնքեալ նախ մատանեաւ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, և ապա մատանեօք ամենայն տանուտերացն Հայոց և աւագ սեպհացն, և եդեալ 'ի սուրբ աւետարանի երդմանն, ետուն յպատուական եպիսկոպոսն և ցաւագ քահանայութիւնն՝ որ էին անդ: Եւ կատարեալ զայս ամենայն այսպէս, դիմեցին մեծաւ ցնծութեամբ և հոգեւոր երգովք 'ի տուն Տեառն, և երկրպագեալ միոյն միայնոյ Ճշմարտին Աստուծոյ լի անձկով, և յերկար և անձանձրոյթ ծունրդրութեամբ կատարեցին զաղօթսն:

Եւ արձակեալք յաղօթիցն ; ամէն զօրացն բազմութիւն դիմեցին 'ի տուն միհրանոցին, չմնալով ըն-

նաւ աւագայն հրամանի. և առեալ զկրակարանն՝ վարեցին 'ի ջուրսն զկրակսն, որպէս 'ի գիրկս եղբօր, ըստ աւանդոյ սուտ վարդապետացն Պարսից. զոր ըմբռնեալ ջրոյն թըշնամաբար և ոչ եղբայրաբար՝ ծախեցին: Բայց զմոգուցն բազմութիւն պահել առ օրն հրամայեցին զգուշութեամբ. և 'ի վաղիւն 'ի ծագել արեւուն արս 'ի նոցանէ թուով սպանին սրով՝ 'ի գիւղն որ կոչի Ջարեհաւան:

ԼԳ. Եւ կատարեալ զայս ամենայն գործս ըստ աւելոյս կարգաւ, դադարեցին անդէն զաւուրս սոթոյն: Եւ ապա փութացան իջանել յԱյրարատ գաւառ. քանզի լուան թէ Միհրներսեհ Արեաց հազարապետ եկեալ 'ի Փայտակարան քաղաք՝ դուռն կազմէ, և ընդ Աղուանս արձակէ 'ի Հայս. զոր և Աղուանից ազատք, որ ուխտակիցք էին Հայոց, ստէպ փութացուցանէին հասանել առ իշխանս,

և անդէն առ Աղուանս 'ի դիմի
հարկանել նոցա պատերազմաւ։
Եւ արդ եկեալք յԱյրարատ
գաւառ, և զայս համբաւ լուեալ 'ի
կողմանց Աղուանից, ստիպէր զե-
րանելի սպարապետն Հայոց Վար-
դան զտէրն Մամիկոնէից՝ իշխանն
Սիւնեաց Վասակ, գնալ պատահել
նոցա դնդաւ. և զինքն ծնայուցա-
նէր անդէն պատճառանօք, ասե-
լով. թէ, Ես աստէն պատրաստիմ.
գուցէ, ասէր, այլ ինչ իմացեալ չա-
րախորհուրդն Միհրներսեհ՝ գոր-
ծիցէ ընդ մեզ։ Այլ ինքն Վասակ
զխաբէութեան ճանապարհն կազ-
մեալ նիւթէր 'ի սրտի իւրում, ու-
նելով կամակիցս և այլ աստուա-
ծանենգ արս խորհրդոյն իւրոց
յազատացն Հայոց։ Իսկ երանելի
սպարապետն Հայոց՝ տէրն Մամի-
կոնէից Վարդան, ասէր ցիշխանն
Սիւնեաց Վասակ, թէ, Որպէս ա-
ծաք զմտաւ՝ պարտ է մեզ նախ զօ-
րըս առաքեմք առ կայսր՝ արձա-

կել. և ապա զոր ինչ հրամայեսցես ինձ՝ առնեմ անխափան: Եւ նորա յաղագս ճեպով զիւր առաջի եղեալ զխորհուրդն կատարելոյ՝ յանձն իւր առնոյր զասացեալսն յերանելի սպարապետէն 'ի Վարդանայ կատարել:

Եւ փաղփաղակի նամականի արարեալ առ կայսրն և առ ամենայն աւագանի դրանն Յունաց և առ այլ իշխանս և կողմնակալս, առ բըդեշխն Աղձնեաց. և առ իշխանն Անգեղ տան, 'ի Ծոփս և 'ի Հաշտեանս և յՆեկեղեաց, և այլ իշխանաց իւրաքանչիւր տեղեաց, և առ մեծ ըսպարապետն Անտիոքայ: Եւ զայս ամենայն Թղթեան կնքէր նախ ինքըն իշխանն Սիւնեաց Վասակ իւրով մատանեաւ, և ապա ամենայն տանուտեարքն Հայոց: Եւ պատրաստեալ ճանապարհին Յունաց կազմէին զիշխանն սանն Ամատունեաց Վահան, որպէս զայր մտացի և խորհրդական, և սուրբ սեպուհն

զՀմայեակ՝ զեղբայրն Երանելի զօ-
րավարին Հայոց Վարդանայ 'ի Մա-
միկոնէից տոհմէն, և զերանելին
Մերհուժան՝ զեղբայր սորին Ա-
ղանայ՝ 'ի տոհմէն Արծրունեաց:
Յորոց ձեռն տուեալ զնամականին
իշխանին Սիւնեաց Վասակայ և ա-
մենայն Նախարարաց աշխարհին
Հայոց, յուղարկէին առ կայսր և
առ այլ ամենայն յառաջնորդեալ
առաջանին Հայոց:

ԼԴ. Եւ սպարապետն Հայոց տէ-
րըն Մամիկոնէից Երանելին Վար-
դան՝ առեալ ընդ իւր 'ի սանուտե-
րացն Հայոց, որք ջերմեռանդ սը-
րով ձեպէին մարտիրոսութեան
ժամուն պատահել, որք էին այսո-
քիկ. Խորէն Խորխոռունի, Արշա-
ւիր Կամսարական, և Թաթուլ Դի-
մաքսեան, և Արտակ Պալունի, և
Փիւռն Վահեւունեաց, և Հմայ-
եակ Դիմաքսեան, և այլ տանու-
տեարք և սեպուհք, և բազմամբք 'ի
զօրացն Հայոց, որք ինքնայօժարք

փութով փափագէին լինել վրէժ-խնդիր ուխտի սուրբ եկեղեցւոյ, և տալ զանձինս 'ի մահ 'ի վերայ սուրբ Ճշմարիտ հաւատոյն Քրիս-տոսի. և այլ գունդք 'ի զօրացն Մարզպետական այրուձիոյ, փոյթք 'ի գործ պատերազմին առաքինու-թեան. զօրս և չարախորհուրդ իշ-խանին Սիւնեաց Վասակայ ծանու-ցեալ ոչ հաւանս լինել չար միա-ծութեանն, կազմեալս առաքէր ընդ նմա. և զօրոց գիտէր պհոլովումն 'ի վատթար կողմն և ոչ ուղղակի 'ի խորհուրդ ուխտապահութեանն՝ 'ի տանուտերացն Հայոց և 'ի սեպ-հացն, որք էին երեւելագոյնք, և յայլ ռամիկ բազմութենէն, զայնս արգելեալ առ իւր պահէր։

Եւ հրաժարեալ երանելի զօրա-վարն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք և այլ զօրուն արամբք՝ որ էին ընդ նմա, յիշխանէն Սիւնեաց Վասակայ և յայլ մնացելոցն ընդ

նմա աւագանոյն, ողջախորհուրդ մտօք գնային 'ի գործ պատերազմի: Եւ մտեալ 'ի տուն Տեառն, որ է սուրբ եկեղեցին, երկիր պագանել տեառն Աստուծոյ ամենակալի, առեալ զսուրբ աւետարանն և զնշան կենսատու խաչին՝ ողջունէր, դնելով անդ 'ի վերայ բաց աչացն և ճակատու. զնոյն առնէին ջերմեռանդն սիրով և որք ընդ նմայն էին ամենեքեան. և ողջամբ գնային ամենեքեան յորդորմամբ սիրոյ: Եւ չև ևս ձեռնայեալք, տեսանէր[1] օձեռանս ոչ բազումս յԱյրարատոյ՝ երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան. և իշխանն Սիւնեաց Վասակ վաղվաղակի գաղտ դեսպանս առնէր առ Միհրներսեհ հազարապետն Արեաց, և զխուր նենգաւոր խորհուրդըն նամակաւ ծանուցանէր նմա: Նոյնպէս արար նամակ և առ Նիխորական Սեբուխտ, և առ այլ ա-

1. Խառնակ կա՞ պակաս է 'ի բանիդ

ւածս՝ — զորս տարածեալ էր Միհըր-
ներսեհի 'ի վերայ Հայոց, եւ զՎեհ-
շապուհ հաւատարիմ՝ վերակացու
արար, որ էր 'ի ժամուն սենեկա-
պան արքունի, յետ 'այնորիկ ապա
եւ դայլապետ եղեւ Արեաց, — յո-
րում՝ գրեալ եղոյց նոցա նենգաւոր
իշխանն Սիւնեաց Վասակ զիւր խա-
բէութեանն կամս. Դուք, ասէ,
անհոգ լերուք յեկեղոյդ ընդ Վար-
դանայ 'ի վերայ ձեր, եւ մի ինչ կար-
հուրիք. վասն զի շատք այն են՝ զորս
ես աստէն պահեցի առ իս. եւ զայլս
բազումս ընդ այսր ընդ այնր ցրուե-
ցի. եւ դա յոյժ սակաւուք է եւ ոչ
բազմօք: Եւ զայն ոչ յիշէր ան-
օրէնն, թէ Սիրտք իշխանաց 'ի ձեռս
Աստուծոյ են. քանզի որում կարծէր
համախորհուրդն շնորհ ինչ առնել
նոցա, առաւել եւս զօրութիւնն Աս-
տուծոյ 'ի բարկութիւն սրամտու-
թեան փոխէր. եւ այնու գրգռէր
զնոսա 'ի վերայ նորա. որ եւ 'ի ժա-

մուն կատարեալ՝ կուտեցաւ 'ի գլուխ նորա ցուցականութեամբ:

ԼԵ. Եւ հասեալ յԱղուանս երանելւոյ զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից, ազդ եղև զօրագլխացն Պարսից եկք Հայոց. որոց լուեալ փութացան անցանել ընդ գետն մեծ, զոր Կուր գետն կոչեն, և ընդ առաջ եկին նոցա մինչև 'ի գետօղն որ կոչի Խաղխաղ, յերկրին Աղուանից: Եւ տեսեալ սրբոյ ըսպարապետին Վարդանայ զանթիւ բազմութիւն գնդին Պարսից, և յինքեանս հայեցեալ թէ յոյժ սակաւք են, սկսաւ խօսել ընդ զօրն Հայոց, և յիշեցուցանել զբան Ս̃բ Հոգւոյն, զոր մայրն մարգարէին Սամուէլի՝ ցնծութեամբ քաջալերեալ 'ի Քրիստոս երգելով ասէր. թէ, Մի պարծեսցի հզօրն 'ի զօրութեան իւրում, և մի պարծեսցի մեծն 'ի մեծութեան իւրում. այլ որ պարծելոցն իցէ՝ յԱստուած պարծեսցի: Քանզի ոչինչ 'ի է նուա-

զէս և 'ի բազում յաղթութիւնս և պարտութիւնս, յԱստուծոյ ակնարկութեանն հրամանի: Եւ զայս ասացեալ երանելի զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վարդանայ, հայեցեալ և 'ի կամս ընկերակցաց իւրոց և ամենայն գնդին որ ընդ նմա, թէ որպէս չերմեռանդըն սիրով զօրացեալք էին և քաջալերեալք, խրախալից միօք փառաւորէր զփրկիչն ամենեցուն ըզտէր Յիսուս Քրիստոս:

Եւ հասեալք 'ի ժամ մարտին, հայեցեալ տեսանէին ըստ օրինի կարգմաննկատելոյ զգունդն Պարսից: Կարգէր և զիւր գունդն երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան՝ ըստ բաւականին այրուձիոյն իւրոյ՝ ընդդէմ նոցա. յերիս առաջս բաժանեալ՝ սայր 'ի ձեռս իւրաքանչիւր զօրագլխի. որում աջոյ կողմանն կացուցանէր զօրագլուխ զիշխանն Արշարունեաց զԱրշաւիր Կամսարականն, որ էր և փեսայ

զօրավարին Հայոց արիոյն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից, ունելով զդուստր նորա 'ի կնութեան. և նիզակակից տայր նմա զՄուշկաւագ սեպուհ՝ յազգէն Դիմաքսենից. և զահեակ կողմն տայր 'ի ձեռըն Խորենայ Խորխոռունոյ. և զօրավիգն ընդ նմա կացուցանէր ըզՀմայեակ Դիմաքսեանն. և ինքն սուրբ զօրավարն Հայոց Վարդան՝ պատրաստէր զինքն միջոյ տեղւոյն յարձակման։ Եւ այսպէս յօրինեալ զճակատն, և յԱստուծոյ խնամոցն ապաւինեալք՝ յարձակեցան 'ի վերայ թշնամեացն:

Յորս նախագոյն յառաջեալ 'ի տեղի մարտին՝ Կամսարականն Արշաւիր և Մուշ սեպուհն Դիմաքսենից, որք յանգիտութենէ տեղեացըն՝ գիտէին թանձրախոր սաստիկ մօրից. Կամսարականն Արշաւիր և Մուշ 'ի յառաջելագոյնս գիմեցանցն երիվարացն, անկեալք 'ի տիղմն հանդերձ երիվարօքն խրե-

լին. անդ կատարեալ պատկեր երանելի սեպուհն Դիմաքսենից Մուշեղն՝ 'ի Խորականայ [1]: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր լիջեալ յերիվարէն 'ի հետիոտն՝ սպանանէր ըզՎուրկն՝ զեղբայր Լփնայ Թագաւորին, և 'ի բաց ձգեալ զերիվարն 'ի սաստիկ խոր տղմոյն, ուր և մոյկ մի վերծեալ յոտանէն՝ Թաղեալ մնայր անդէն 'ի մօրին, և ինքըն Կամսարականն միամոյկ ոտըզմաթաթաւ հանդերձ ամենայն զինուն հանեալ զերիվարն 'ի ցամաք, անվեհեր քաջաբար նման Թռչնոց յերիվարն հեծանէր. և զարհուրեցուցեալ զԹեւ խուռն կողման Թշնամեացն՝ փախստական առնէր: Եւ հայեցեալ տեսանէր զերանելի սպարապետն Հայոց զտէրն Մամիկոնէից Վարդան՝ հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք և ամենայն Հայոց գնդաւն, զի արարեալ փախըս

1. Գուցէ 'ի Նիխորականայ:

տակաւին և Նոյա՝ ածելին առաջի իւրեանց զբազմութիւն զօրացն Պարսից. յորոց զկէսն սրովք իւրեանց գլխաթաւալս յերկիր կործանէին, և զկէսն գետավէժս արարեալ հեղձամղձուկ առնէին. և զայլսն 'ի Նոյանէ դաշտացն և անտառախիտ մայրեացն ցրուեալս վանէին:

Իսկ ոմանք յաւագորերոյ Պարսիցն եղեալք 'ի Նաւս՝ յայնկոյս գետոյն մեծի՝ փախստեայք լինել ձեպէին: Որ և զԿամսարականն Արշաւիր զիշխանն Արշարունեաց ստիպով փութացուցանէր երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան՝ ըզկնի փախստէից նաւայն նետաձիգ լինել, 'ի հաստատաձգութիւն և յանվրէպ դիպողութիւն առնն վստահեալ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր, որպէս և միշտ կամակատար էր բանի սրբոյ զօրավարին, վաղվաղակի հաւանեալ առ 'ի նմանէ հրամանին՝ զկնի նաւավա-

րայն և փախստէիցն նետաձիգ լինէր։ Եւ խոցեալ զնաւավարն և զայլս բազումս 'ի նաւուն՝ կարէվէրս առնէր. որոց ընդ տապալել վիրաւորայն՝ կործանէին նաւքն. և բազումք 'ի նաւավարացն և գլխաւորացն Պարսից գետասոյզ եղեալ կորնչէին։ Եւ այսպէս շնորհեալ նոցա զյաղթութիւն՝ վերին օգնութեանն՝ դառնային 'ի բանակս իւրեանց, գոհանալով և օրհնելով զԱստուած։

Եւ դադարեալք անդէն 'ի տեղւոջն զօրն զայն, 'ի վաղիւն չուեալք անցանէին ընդ գետն մեծ, անուանեալն Կուր գետ, և հասանէին 'ի պահակ որմոյն, որ է ընդ մէջ իշխանութեանն Աղուանից և Հոնաց. և գտեալ անդ զպահապանս պահակին և այլ զօրականս պարսիկս բազումս, յորոց սուր 'ի վերայ եդեալ կոտորէին. և զպահակն յանձըն առնէին Թագաւորազնի միում Աղուանից՝ որում անուն էր Վահան.

եւ զնոյն արձակէին դեսպան 'ի Հո-
նըս՝ եւ առ այլ ամրականս տեղեա-
ցըն, զորս հաւանեցուցէ միաբա-
նել նոցա գնդաւ. որոց կամաւ եւ
յօժարութեամբ զօգնելն յանձն
առեալ՝ հաստատէին երդմամբ:

ԼԶ. Եւ մինչդեռ այս ամենայն
կատարէր այսպէս՝ յաջողութեամ-
բըն Աստուծոյ ըստ կամաց նոցա,
յանկարծակի դեսպան հասանէր
առ երանելին զօրավարն Հայոց
Վարդան, եւ առ ամենայն գունդն
որ ընդ նմա էին, գոյժ տրամու-
թեան եւ համբաւ չարաչար, ասե-
լով. թէ, Արդ ստեացանօրէնն Վա-
սակ ուխալին Աստուծոյ, եւ նեն-
գեալ դրժեաց աւետարանին երդ-
մանն, եւ 'ի յետս կացեալ ապըս-
տամբեաց 'ի միաբանութենէ Քրիս-
տոնէութեանն. Նոյնպէս եւ միա-
ցեալքն անդէն առ նմա աւագա-
նին Հայոց՝ յետս կացեալ ընդ նը-
մա ապստամբեցին, եւ դարձու-
ցեալ զերեսս իւրեանց 'ի Ճանա-

պարհէն արդարութեան՝ մոլորե-
ցան զհետ սատանայի. դեսպան ար-
ձակեցին 'ի Պարս, նամակօք ու-
տագրեցին ընդ նոսա. և զբերդեան
ամրոցացն Հայոց 'ի բաց կալան,
և զխուրեանցն բերդակալս արա-
րեալ՝ զգուշացուցին, և զորդիս
տոհմին Մամիկոնէից և Կամսարա-
կանաց և զայլոց տանուտերացն՝
ժողովեալ յիւրաքանչիւր դայեկաց,
յամուրս բերդից իշխանութեանն
Սիւնեաց եւ անցուցանել, և հրա-
մայեաց պահել զամուրսն, զգու-
շութեամբ. և այս նենգաւորն
Վասակ տայ տանել զողջոյն առ
Թագաւորն Պարսից: Եւ որք խո-
տորեցան զհետ սատանայի ընդ
ուխտանենգին Վասակայ՝ են այ-
սոքիկ. իշխանն Բագրատունեաց
Տիրոց, իշխանն Խորխոռունեաց
Գադիշոյ, իշխանն Ապահունեաց
Մանէճ, իշխանն Վահեւունեաց
Գիւտ, իշխանն Պալունեաց Վա-
րազշապուհ, իշխանն Աբեղենից

Արտէն, իշխանն Ռուրծայ Ներսեհ, և այլք յոստանկաց, և սեպուհք ոմանք յիւրաքանչիւր տոհմէ:

Եւ լուեալ զայս ամենայն գործ աղէտից, զոր էր գործեալ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ և այլ նախարարացն որ ընդ նմա, երանելոյ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վարդանայ՝ հանդերձ նախարարօքն և զօրուն որ ընդ նմայն էին, չտրտմել ոչ կարէին. և զանձինսն և զգերեալ ուղայսն 'ի պահպանութիւն ամենահնար աջոյն յանձն արարեալ նուիրէին, ասելով այսպէս. Ահա աւեալ հեծանոց 'ի ձեռն՝ փրկիչն ամենեցուն Քրիստոս, սրբել զկալ իւր և ընտրել, զցորենահատն ժողովել յերկնից 'ի շտեմարանսն, և զյարդն մատնել անշէջ բոցոյն[1] կիզլուց անխնայ: Եւ եղիցուք մեք սրբեալք ցորենահատ, և ցանկու-

1. Այլ օր. հրոյն:

թեւամբ սպասեսցուք աւուր նա-
հատակութեան մերոյ. յորում
թէ արժանի եղեալ դիպեսցուք
մահին սրբոցն, փախՃան մեր բարի
զմեզ պսակէ. և զաղայս՝ պահպա-
նեալ սնուցանէ, և 'ի տեղիս իւ-
րաքանչիւր և յիշխանութիւն ա-
ծեալ հասուցանէ, և զարբանեակս
սատանայի բաղում զղջմամբք ամա-
չեցուցեալ նշաւակէ ասա և 'ի հան-
դերձելումն:

Եւ ասացեալ զայս երանելոյն,
չուեցին միաբան ամենեքեան յաշ-
խարհէն Աղուանից յերկիրն Հա-
յոց 'ի գաւառն Այրարատոյ. և
անդ զաւուրս դառնաշունչ օդոյ
ձմերայնոյն՝ ըստ սովորութեան
իւրեանց դադարեալք, փութային
առ հասարակ անձկով զաւուրս
գարնանային ամսոյն տեսանել, և
յօր իւրեանց նահատակութեան
պսակին հասանել: Քանզի ոչ ևս
ինչ այլ բնաւ ածէր զմտաւ ոք զ-
յաղթութիւն և կամ զպարտումն,

այլ ցանկացեալք որպէս ծարաւիք բաժակին փրկութեան՝ իւրեանց կատարմանն պատահել և ընդունել մնային:

Իսկ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ ոչ երբեք դադարէր գրել նամականի առ իշխանս և շինականս և քահանայս աշխարհիս Հայոց, ցուցանէր իմն բերեալս 'ի դրանէ ուխտս սուտս և վկայութիւնս ընդունայնս, թէ արքայից արքայ զքրիստոնէութիւն շնորհեաց աշխարհի, և զվնաս կոտորածի մոգուցն չխնդրէ. և զապըստամբութենէն ասէ, թէ բնաւ և յիշեմ իսկ ոչ, միայն թէ 'ի բաց դառնայք 'ի խրատուէ և 'ի բանից Վարդանայ, և մի կորնչիք ընդ նըմա: Եւ զինքենէ գրէ ուխտանենգըն Վասակ, թէ ես լինիմ միջնորդ այսմ ամենայնի, և անվնաս պահեմ զաշխարհս Հայոց: Եւ սուրեալ 'ի ձեռս սուտ քահանայից պգրեալըն՝ նենգաւորին Վասակայ, որոց

անուանքն են չքնաղանայիցն այս , Ջանգակ մի ոմն[1] , Սահակ Ջայնող , և միւս ոմն Պետրոս Երկաթի։ Եւ էին Սահակն և Պետրոսն 'ի գաւառէն Սիւնեաց , յորոց ձեռս տայր գաղտ յերանելի սպարապետէն Վարդանայ՝ նենգաւորն Վասակ՝ զգրեալսն շրջեցուցանել ընդ աշխարհս Հայոց . զոր լուեալ թուլացելոցն 'ի հաւատս և անյուսիցն , հաւատացեալ բանից նենգաւորին՝ կորնչէին։ Իսկ պինդքն և մարտիրոսութեան տենչօղքն՝ իբրև լսէին զայս ամենայն բանս ցնորից ,ևս առաւել պնդեալք զօրանային . և աւուր աւետաբեր փրկութեան իւրեանց սպասէին յուսով։

Լէ . Եւ կատարեալ զաւուրս ձըմերային ցրտաշունչ օդոցն , և հասեալ 'ի տօն մեծ զատկին բովանդակ ուխտապահքն , և ամենայն

1 . Թուի խանգարեալ մականուն Ջանգակին ։

աշխարհի եղեւ խնդութիւն հրեշ-
տակաց և մարդկան. քանզի խաւ-
նուրդք խաղաղութեան եղեն ընդ
միմեանս աւետաւոր յարութ̃բ
կենարարին. զոր տօնեալ ուրա-
խութեամբ պուարձանային:

Եւ յետ սակաւ ինչ աւուրց ան-
ցելոց լուան, եթէ զօր եհաս բա-
զում'ի Շէր և 'ի Զարեւանդ գա-
ւառ: Եւ երանելի սպարապետն
Հայոց՝ տէրն Մամիկոնէից Վար-
դան ազդ առնէր ուխտապահացն,
որք յաղագս տօնի աւուրցն եր-
թեալք էին 'ի տունս իւրեանց՝
կատարել զտօնն զատկի առ ընտա-
նիս իւրեանց, եթէ գունդ բազում
հասեալ գայ՝ բերելով աստուա-
ծասիրացն պսակս երկնաւորս.
արդ որ ոք ցանկայ առնուլ՝ անձա-
պարեցէք, զի մի' վրիպեսցի ոք և
զղջանայցէ. և եթէ ոք խորհի այլ-
ազգ ինչ, որպէս և այլքն՝ որք խո-
տորեցան զկնի սատանայի, դադա-
րեալ հանգիցէ ուր և թուեսցի

հաճոյ ումեք: Քանզի ոչ ոք պսակի ընդ ընկերաց իւրոց՝ թէ ոչ տանջի. այլ իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում՝ գանձէ զհողեղէնսն և զյաւիտենականսն:

Եւ զայս լուեալ Ճշմարտասիրացն և զանմահութիւն սիրողացն՝ գըրգեցան, ելեւելս առնելով զմիմեամբք, որպէս հօտք որ 'ի ձայն այլ փութայցեն զկնի հովուաց: Թուի ինձ, ոչ այնպէս ընթացեալ երագունս Աբրահամայ 'ի տանել զորթն հրեշտակացն՝ որք խոստացան տալ նմա զորդին, որպէս ճեպեալ ընթանային զօրքն Հայոց՝ զհետ երանելոյն Վարդանայ սպարապետին Հայոց, երթալ յընթրիսն Քրիստոսի և ուտել զհաց հրեշտակաց:

Եւ այսպէս եղեալք բազմամբութեան սուրբ առաքելոցն ամենեքեան մի սիրտ և մի հոգի, առաքէր երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան՝ միաբանութեամբ առա-

դանոյն որ ընդ նմայն էին՝ սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց, որում անուն էր Առանձար, իբրեւ երեք հարիւր հեծելով, երթալ լրտեսել զբազմութիւն զօրացն Պարսից, և տալ գրգիռս եթէ հնար իցէ, առ 'ի փութապէս, ասէ, գալ բերել մեզ զպատկեր արքայութեան, զոր 'ի ձեռն նոցա պարգեւէ մեզ փըր-կիչն Քրիստոս՝ յաւիտենից բարու-թեանցն տուիչ։ Եւ երթեալ Առան-ձար և գունդն որ ընդ նմա, այն-պէս շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ, որպէս զի տեսին զբանակն Պար-սից. և պնդօր վերջապահ թեւով միով անկեալ, զբազումս հանէին ընդ սուր, և զայլս փախստականս արարեալ արկանէին 'ի զօրն Պար-սից. և ինքեանք դարձեալ ողջան-դամբ հասանէին ուրախութեամբ 'ի գունդն Հայոց, և պատմէին նո-ցա զԱստուծոյ զօրութիւնն, զոր յաջողեաց նոցա Փրկիչն։

Եւ լուեալ երանելի սպարապե-

ոյն Վարդանայ հանդերձ միահա-
մուռ զօրօքն՝ գոհանային և օրհ-
նէին զամենահզօրն Աստուած։
Պատմէին և վասն զօրագլխոյն, թէ
Մուշկան Նիւսալաւուրտ և Գո-
ղրվձն են. տային գիտել և զայն
եւս[1], սթափութեամբ հասանել
'ի միջոյ կողման աշխարհիս։ Զոր
լուեալ երանելւոյ սպարապետին
Հայոց և որ ընդ նմայն էին, եւս
առաւել ձեպէին երթալ ընդդէմ
նոցա. նախ վասն վաղվաղակի պա-
տահելոյ նոցա ժամու մարտիրո-
սութեան. քանզի անձանձրոյթ
աղօթէին հանապազ 'ի տուէ և 'ի
գիշերի, լինել արժանի այնպիսի
մասին երկնաւորի. և երկրորդ՝ ա-
սէին, թերևս անդէն 'ի տեղւոջն
'ի Հեր և 'ի Զարաւանդ գաւառին՝
վճարին ելք գործոյն պատերազ-
մին. և ոչ ոք կինէր արկել զօրուն
Պարսից հասանել յաշխարհն Հա-

1. Պահանջի յաւելուլ Ենի հասն ։

յոյ սպանութեամբ և գերելով յարձակել և վնասել։ Եւ սոյս Թէպէտ և ածեալ զայսպիսի ինչ զմտաւ՝ կամէին փութալ, սակայն Եւս առաւել սախալով եկեալ հասանէին գունդն Պարսից 'ի գաւառըն Արտաց, հուպ 'ի գեօղն որ կոչի Աւարայր, 'ի շրջափակ տեղի Տղմուտ դաշտին, զոր ընտրեաց յաղագս երկիւղի զօրացն Հայոց. ամուր[1] ապաստանի անձանց համարէին պատշաճ, և 'ի միջի նորա ածեալ զակիշ բանակէին։

ԼԸ. Իսկ 'ի յաւուր ուրբաթու մեծի տօնին պենդեկոստէին՝ գիմեալ հասանէին մերձ 'ի նոյն տեղիս զօրքն Հայոց, գտեալ անպատրաստագոյն զզօրսն Պարսից. որոց Թէ կամեցեալ էին՝ կարող էին մանաւորապէս վնասել երամակարձակ ծուլացելոյն, բայց Թոյլ տուեալ դադարեցին յայնմ ա-

1. Յօր. ապաւոր։

ւոր. քանզի ոչ էր եդեալ 'ի միտ նահատակութեան փափաքողաց՝ այնուհետև յաղթել, վասն տեսանելոյ հանապազօր զհոգեկորուսայն զապականութիւն, այլ միշտ և հանապազ 'ի կէս կոչման և տենչալի մարտիրոսութեանն փութանային հասանել:

Եւ ժողովեալք այնուհետև մօտ առ զօրսն Պարսից բանակէին, մինչ եդեալ սահմանն ընթացից տուընջեանն կատարէր: Եւ հասեալք 'ի ժամ՚երեկոյին, և զկանոն պաշտամանն ժամուն աղօթիցն ըստ սովորութեանն լցեալ՝ զուարձանային չափաւոր ուրախութեամբ կերակրովքն: Եւ կատարեալ զամենայն՝ առնուին հրամանն 'ի սուրբ քահանայիցն արթուն խնդրուածովք կատարել զգիշերն յաղօթս: Եւ Ղեւոնդն ամենայն դասք քահանայիցըն՝ մերթ սաղմոսարանին գոբլաձիւք, մերթ վարդապետական բանիւք քաջալերէին զբազմութիւն

ղօրայն, վայր մի քաջանալ և ամե-սպառ բարեացն լինել ժառանգաւոր: Իսկ սուրբ երէցն Յովսէփ, որ և զկաթուղիկոսութեանն Հայոց ունէր զաթոռ, հրամանն տայր երանելոյ տեառն Աստուծոյ Ղեւոնդի խրատել զժողովուրդն և քաջալերել: Եւ սուրբ երէցն Ղեւոնդ զամենայն զգիշերն անձանձրոյթ առաքելական վարդապետութեամբ զօրացուցեալ ուսուցանէր զամենեսեան յորդաբուխ իմաստութեամբ, առակաց մեկնութեամբք, հոգեշնորհ վարդապետութեամբ· որոյ բանքն նման քաղցրութեան մեղու բղխէին 'ի բերանոյ արդարոյն, որ էր լսողացն ցնծութիւն· և ախորժաբար զնա ծանուցանէր վերին ազդեցութեամբ լուսաճաճանչ պայծառութիւն 'ի նմա ներքին մարդոյն, և տեսակութիւն հրեշտակականման երեսացն կերպարանին: Զոր և յառաջագոյն ժամանակի կալով 'ի քուն սրբոյն, այլն

Աստուծոյ Մաշթոց վարդապետին նորին՝ հանդերձ աշակերտօք իւրովք երանելեաւն Կորեամբ և Արձանաւ, տեսանելին արթնութք՝ ճառագայթեալ շուրջ զնովաւ լոյս սաստիկ՝ որք անդէն և անդ ծանեան երանելի արքն Սուրբ Հոգւով զվախճան սորոյն թէ նահատակութեամբ կատարի. զոր թէպէտ և նմա ոչ յայտնեցին զաքանչելագործութեան զտեսութիւնն, սակայն 'ի բազում շնչելն՝ պատմեալ հուչակեցաւ բան երեւմանս այսորիկ: Որ յուսուցանելն իւրում՝ բազում բանս հոգեւորս՝ յիշեցուցանէր ամենեցուն զվարս և զժուժկալութիւն առաջնոյն. և նախ զանապատունն զհամբերութիւն սորոյն Գրիգորի, ապա զայլոյն ամենեցուն. Որոյ գիտացեալ սէ, զվաղ և զանազան կենցաղոյս զվախճան՝ ընտրեցին ըմբռնել զյաւիտենից կեանսն: Ոմանք տանջանօք և մահուամբ, ոմանք պահօք և

գեղանատարած անկողնօք, այլք աղ-քատսիրութեամբք՝ յանգէտս ընդ-ունել զհրեշտակս արժանի եղեն. և կէսք աշխարհաշինութեամբք, և արդար դատողութեամբ ե-րեւեալ՝ ընտիր գտան Աստուծոյ: Քանզի ոչ բոլորեցունց դիպի մար-տիրոսութեան [1] վիճակն, այլ ըստ ժամանակի որպէս և բաշխէ վերին տեսչութիւն: Եւ պարտին առող-ջքն՝ արդար վաճառականութ̅բ գնել ընդ անցաւորիս զանանցն, ընդ ապականացուս զանանց բա-րութիւնն: Իսկ պահեալքդ այժմ մեծի և պատուական բաժակի, փութասջիք լինել արժանի՝ հա-սանել ՚ի մասն ժառանգութեան սրբոյն ՚ի լոյս. զորոց զպատուա-կանութիւնն սաղմոսերգուն գոչէ ասելով. Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց իւրոց: Ահա և Ճգնասէր Գրիգորիոս վարդապետն

1. Յօր. մարտիրոսութեան:

ձեր կոչէ զձեզ յերկնային քաղաքն Երուսաղէմ, յամենատենչ և անուշահոտ ընթրիսն Քրիստոսի, ուստի մերժեալ են ցաւք և տըրտմութիւնք և հեծութիւնք:

Բազում և այլ բանիւք հոգեղինօք և շնորհօք վարդապետութե̃ք, քաջալերէր զիւրաքանչիւր ոք 'ի մեծամեծ աւագանոյն Հայոց՝ սուրբըն Ղեւոնդ, հանդերձ երանելեան Յովսէփաւ. որ թէպէտ և զձեռնադրութիւն երիցութեան ունէր, սակայն յաթոռ կաթուղիկոսութեանն էր փոխանակեալ արժանաւորապէս: Որոց՝ խրատեալ և զօրացուցեալ հոգեւոր բանիւք զամենայն գիշերն, լինէր ամենայն մարդ 'ի կամաւոր լսողացն՝ վառեալ որպէս աներկիւղ ամրութեամբ Սուրբ Հոգւոյն զինու: Որք զօրինագրեալ ժամս գիշերոյն կարծէին երկայնագոյն քան զայլ գիշերացն. տեսանել զառաւօտ փրկութեանն բաղձային, որպէս

զի հասեալք արբցեն զբաժակ արքայութեանն երկնից։

Որոց աստուածաշնորհ բանից և մարտիրոսայորդոր վարդապետութեան հրեշտականման տեառն Յովսէփայ և Ղեւոնդի՝ մտադիւրութեամբ լուեալ երանելոյն Վարդանայ տեառն Մամիկոնէից, տայր պատասխանի. Թէ, Սուրբ քահանայից եկեղեցւոյ պատիւ ձեռնադրութեան ոչ է 'ի մարդկանէ, այլ 'ի Սուրբ Հոգւոյն յաջորդեալ շնորհէ. նոյնպէս և բանք սոցա զամենայն առողջ խորհուրդս լսողացն 'ի յերկինս հայեցուցանէ. որպէս և այժմ իսկ զամենայն գիշերս անհանգիստ ձայնիւ յորդորէին զամենեսեան յերկնաւոր ընթրիսն, յիշեցուցանելով մեզ զչարչարանսըն սրբոյն Գրիգորի. յորոց բազումք որ աստ կամք, ոչ միայն աշակերտք՝ այլ ազգախառնութեամբ եմք հաղորդեալք։ Փութասցուք ժամանել՛ի հարսանիսն Քրիստոսի,

և 'ի հրաւիրականն՝ 'ի գունդ սուրբ առաքելոցն, և յընթրատուն Քը-րիստոս, որ բացեալ զդուռն արքայութեանն՝ սպասէ ընդունել զամենեսեան և ուրախ առնել. որոյ ուրախութիւնն մշտնջենաւոր է և անմոց և անվախճան: Փութացուք առանց յապաղելոյ, և մի՛ ոք նման Յուդայի՝ որ յառաքելական դասուէն քակտեցաւ, նման նմա գտցի. որպէս և յայսմ գիշերի տեսէք, որք մերկեալ զկնի սատանայի ընթացան: Այլ ես բաժակին՝ որում վաղնջուցն ցանկացեալն էի՝ փափաքանօք ընդունիմ, և ըստ գըրեցելումն գոչեմ. Զբաժակ փրըկութեան ընկալայց և զանուն Տեառն կարդացից:

Եւ զայս ամենայն այսպէս խօսեցեալ սրբոյ զօրավարին, 'ի ժամ հասուն ասելոյ՝ հրաման տային սուրբն Յովսէփ և Ղեւոնդ, հանդերձ ամենայն քահանայիւքն ըղպաշտօն կանոնին կատարել, որով

նպարակել տալ վառեալ զինու Հոգւոյն՝ յուղարկէին յաստուածատուրն վայելչութեան դրախտն: Եւ հաղորդեալ զօրացն Հայոց 'ի պատուական խորհրդոյն մարմնոյ և արեան [1], 'ի գործ առաջիկայ իրացն փութային:

ԼԹ. Վասն զի մերձեալ էր այնուհետև ժամ՝ ելից արեգական, և գունդն Պարսից Հակառակ 'ի պատերազմ պատրաստէին և վառէին: Եւ սուրբն Վարդան տէրն Մամիկոնէից բաժանեալ զիւր գունդն յերիս յառաջս, միջոցի գնդին կարգէր գլխաւոր զտէրն Արծրունեաց, և զմարդպետն Միհրշապուհ՝ հանդերձ իշխանաւն Ռշտունեաց Արշաւրաւ և երանելի արամբն Արտակաւ իշխանաւն Մոկաց և այլ աւագ նախարարօքն. և կողմանն աջոյ կարգէր աւագ՝ զերանելին Մախազ Խորէն, հան-

1 Յոր. պակասի Տեառն կամ Փրկչին:

գունդ երանելեան Թաթուլ անուա-
որն Վանանդայ և սուրբ արամբն
Ներսեհիւ Քաջբերունեաց, և այլ
ազգ նախարարօքն. և ընդ ահե-
կէն կողմանէ պատրաստէր զինքն
իւրով գնդովն և իշխանաւն Աուա-
ւեղենից Փափագաւ, և այլ իշխան
նախարարօքն Հայոց. քանզի յայն
կողմանէ առաւելապէս երեւէր
զակիշ[1] գնդին սիւնի զօրուն և այլ
զօրաւոր արանց նշանք դրօշիցն:
Եւ զՀամազասպեան զիւր եղբայ-
րըն թողոյր մերձապահ. և պա-
տուիրէր նմա մի զոք բռնադատել,
այլ յորդորել միայն բանիւք՝ յա-
ղագս իւրեանց փրկութեան:

Եւ այսպէս բաժանեալ յերիս
յառաջս զզօրսն Հայոց՝ սրբոյն
Վարդանայ, և օրհնեալք 'ի բերա-
նոյ սուրբ քահանայիցն, օրհնա-
բանելով զԱստուած, յարձակէին
'ի վերայ միմեանց երկոքին կողմանե-

[1] Յօր. Կոտէն:

քըն՝ Հայոց և Պարսից: Եւ ելեալ-լըս արարեալ այնուհետեւ, յառաջէին որք ցանկացօղք մարտիրոսութեան պսակին, և զզօրսն Պարսից 'ի փախուստ դարձուցանէին զառաջինն: Իսկ այլ բազմութիւն զօրացն Հայոց՝ որք առ հարկի և ոչ կամաւ, մանաւանդ զի և զայլս[1] յերկուանալոյ և դարձուցանելոյ յետս՝ որք յերկնից բարութեանց ցանկացեալք էին, անդէն 'ի փախուստ դարձեալ կորընչէին զյաւիտենից կորուստն: Եւ տեսեալ զօրացն Պարսից զգունդըն Հայոց լքեալս և պարտասեալս առ 'ի կոտորել զայգն խըրեանց, հայեցեալ և յայն եւս՝ զի փախուցեալ երթային զօրքն Հայոց, 'ի մէջ առեալ շուրջ զնոքօք պատեալ ծովանային. ուր և ցանկալի խնդրոյն դիպեալք՝ կատարէին այնոքիկ: Սոխայով այնուհե-

1. Ցօր. գրչ. պակասին բառք ինչ'

սեւ ղճէս փախստէիցն Հայոց անցանէին զօրքն Պարսից. որոց հասեալ՝ զոմանս կոտորէին, և զայլ ոմանս արգելեալ 'ի տեղի ինչ ամրոց՝ արգելուին. որոց ոմանք հատեալ զնիզակափակ գիշերոյն պահապանացն, և զբաղումս 'ի նոցանէ կոտորեալ՝ գնային ողջանդամք: Եւ այգոյն 'ի փախստէիցն Հայոց ձերբակալ արարեալ ածին 'ի բանակն, և կոտորեցին սրով, և զայլս բազումս արկեալ զփղօք՝ սպանանէին. և մնացորդք փախստէիցըն յայլ և յայլ տեղիս Հայաստան աշխարհին ցրուեցան:

Բայց ովք 'ի ժամուն երանելի և երկնաւոր կոչմանն եղեն արժանաւորք ընդ սրբոյն Վարդանայ և նահատակեցան, են այսոքիկ. յազգէն Խորխոռունեաց՝ երանելին Խորէն. յազգէն Պալունեաց՝ երանելի սեպուհն Արտակ. յազգէն Գնդունեաց՝ երանելին Տաճատ. յազգէն Դիմաքսենից՝ երանելին

Հմայեակ. յազգէն Քաջբերու-
նեաց՝ երանելին Ներսէհ. յազգէն
Գնունեաց՝ երանելին Վահան. յազ-
գէն Ընծայնւոյ՝ երանելին Արսէն.
յազգէն Սրուանձտայ՝ երանելին
Գարեգին։ Եւ որպէս շատ խուզիւ և
բազում քննութեամբ հարցեալ և
ուսաք զնահատակելոցն թիւ՝ որք
'ի տեղւոջ պատերազմին պսակե-
ցան ընդ աւագ Նախարարսն, եր-
կերիւր եօթանասուն և վեց այր։
Եւ զորս յամրոցացն խջուցեալ
սպանին սրով և կամ փղօք կոխե-
ցին, եօթն հարիւր և յիսուն այր.
որք լինին միահամուռ, հազար ե-
րեսուն և վեց այր[1]. զորոց իւրա-
քանչիւր անուն վարձահատոյցն Քը-
րիստոս գրեալ պահէ 'ի դպրութեն
կենաց։ Իսկ 'ի զօրացն Պարսից որք
անկան 'ի պատերազմին յաւուրն
յայնմիկ՝ զոր ստուգիւ համարեալ
պատմեցին մեզ տեղեկացեալք 'ի

1. Վարդանաւ հանդերձ 1036։

զօրագլխայն Պարսից, երեքհա-
զարք հինգ հարիւր քառասուն և
չորս այր:

Խ. Եւ յետ վճարելոյ այսպէս գործոյ պատերազմին, և մարդասիրին Աստուծոյ զիւր սիրելիսն առ ինքն կոչելոյ, հրովարտակ առնէր Մուշկան Նիւսալաւուրտ առ թագաւորն Արեաց Յազկերտ, և զելս գործոյ պատերազմին գրել տայր, գրեալ զյաղթութեանն աւետիս, և յանուանէ զհամար անկելոյն յերկոցունց կողմանցն պատերազմին: Զոր լուեալ արքային Յազկերտի զկոտորումն[1] լաւ արանց 'ի գնդէն Պարսից և զմահուան Վարդանայ, յահաւոր սուգ ընկղմեալ խռովէր, յիշելով զքաջութիւն առնն, և զլաւութիւնն՝ զոր արարեալ էր ընդ թշնամիս բազում անգամ 'ի վերայ աշխարհին Արեաց՝ եցոյց: Պատաս-

1. Յօր. կոտորածն:

խանի առնել հրամայեր հրովար-
տակին, և զՄուշկան Նիւսալա-
ւորս հանդերձ գնդաւն 'ի դու-
ռըն կոչէր: Եւ զԱտրորմիզդ ոմն ա-
նուն՝ յաշխարհէն Հայոց՝ մարզ-
պան հրամայեր Թողուլ, որում
յանձն առնէր հրովարտակով ըզ-
մարդիկն Հայոց՝ չընդոստուցանել,
այլ սիրով նուաճել, և զպաշտօն
քրիստոնէութեանն համարձակա-
պէս առնել ամենեցուն: Եւ տե-
սեալ Մուշկանայ զհրովարտակն
Թագաւորին Յազկերտի, և լուեալ
զբանսն 'ի հրովարտակէն, կայու-
ցանէր 'ի Հայս մարզպան զԱտրոր-
միզդ Արշական, և զիւրս ամենայն
ըստ գրեցելոցն 'ի հրովարտակէն
Թագաւորին՝ նմա յանձն առնէր:
Դառնայր Մուշկանն հանդերձ ա-
ւագանւովն և այլ ամենայն գնդիւն
յերկիրն Պարսից: Եւ մնացեալ
Ատրորմիզդ մարզպան աշխարհին
Հայոց, բաւում Թուղթս խաղա-
ղութեան առնէր 'ի տեղիս տեղիս

Հայոց աշխարհէն թէ, եկայք շինեցարուք աներկիւղութեամբ, և մի ինչ զարհուրիք. յորս գրէր և կնքէր աւետաւոր բանս, շնորհել ամենեցուն զկարգ քրիստոնէութեան, որպէս և կամիցի ըստ իւրաքանչիւր կամաց: Որք 'ի համբաւն՝ խնդութեամբ 'ի Պարսից և 'ի Սիւնեաց՝ ժողովեցան ամենեքեան:

ԽԱ. Սա և 'ի վերայ ժողովելոցն առ երանելին Հմայեակ յամուրսն Տայոց՝ գունդ կազմէր այրձիոյ բազմութեամբ 'ի Պարսից և 'ի Սիւնեաց. և յերկուս բաժանեալ ըզգունդն՝ կարգէր նոցա զօրագլուխըս զԱրտէն դարբեղեան և զՎարազշապուհ պալունի: Քանզի բազմութիւն փախստէիցն Հայոց, նախարարք և սեպուհք, ոստանիկք և ռամիկք՝ դիմեալ 'ի յերկիրն Տայոց, ժողովէին առ Հմայեակ եղբայր սրբոյ զօրավարին Վարդանայ, որ էր յամեալ յաշխարհէն

Յունաց, խնդրել զօրս 'ի Թագա-ւորէն, ըստ յառաջագոյն դրելոյն 'ի կարգի։ Որք երթեալք յանդի-ման եղեն Թագաւորին Թէոդոսի. որոյ լուեալ զպատճառ նոցա եր-թիցն, սիրով լսէր 'ի նոցանէ, և յանձն առնոյր՝ օգնել նոցա գըն-դիւ. և մինչդեռ պատրաստէր զի-րըս խոստմանն, հասեալ վախճան սրբոյն՝ վճարէր 'ի կենցաղոյս։ Եւ Թագաւորէ փոխանակ նորա Մար-կիանոս, որոյ և տեղեկացեալ նո-րա զպէտս խնդրոյն նրայն Հայոց, հարցանէր զաւագս դրանն, թէ որպիսի թուի ձեզ պատասխան առնել արանցդ եկելոց յաշխար-հէն Հայոց առ ձեզ։ Պատասխանի տուեալ Անատոլեայ՝ որ 'ի ժամուն սպարապետ էր Անտիոքայ, և Փլորենտի ուրումն առն՝ սորիազ-գայ, որ էր աւագ դրանն Թագա-ւորին, և այլն. Մեզ ոչ թուի հա-ճոյ արհամարհել զուխտ և զհաս-տատութիւն, զոր 'ի բազում ժա-

մանաւանդ գրեալ և կնքեալ է առաջին Թագաւորայն, և գրգռել պատերազմու ընդ մի խաղաղացեալս, և 'ի բաց հանել զաշխարհ մի 'ի ծառայութենէ Թագաւորին իւրեանց։ Այլ և զեւս անյայտ իրայդ սպառ է ածել զմտաւ, զոր ոչ ոք կարէ գիտել, թէ որպէս՝ դիւրեաւ և կամ սաստիկ սղորմամբ պատերազմի եղեալ վճարեսցի։ Եւ զայս այսպէս ասացեալ՝ կասեցուցին զմիտս Թագաւորին, և վնասեցաւ անկանելութիւնն Հայոց՝ որում՝ ուշ եղեալ մնայցին, և ոչ պատահեցաւ։ Եւ մինչդեռ յապաղեալ էր զորաց պատասխանոյն այսպէս, հասեալ գործ պատերազմին Հայոց և Պարսից՝ կատարէր։

Եւ տանուտեարքն Հայոց և նախարարք, որք երթեալն էին յաշխարհն Յունաց, իբրև տեսին՝ թէ ոչինչ օգնեցան յաղագս որոյ աշխատեալ էին, դարձան և փութա-

յին գոնեայ ՚ի յուսոյ փրկութե-
նէն չվրիպել, այլ զի արժանի լիցին
ընդ ընկերս իւրեանց ըմպել զմար-
տիրոսութեան բաժակն: Եւ ոչ
ժամանեալ ՚ի գործ ժամու պա-
տերազմին, առ վայր մի առ լե-
րամբն որ կոչի Պարխար՝ մերձ առ
սահմանակցութիւնն Խաղտեաց՝
ամրագոյն տեղի մի գտեալ դադա-
րեցին, թէ որպէս առաջիկայ իրացն
մարթասցեն պատրաստել: Յորոց
վերայ տեղեակ առաջնորդօք ե-
կեալ զցայգն, և ընդ ծագել առա-
ւօտուն պատրաստաքն զինուքն անկա-
նէին ՚ի վերայ այնոց նորին ընկե-
րաց՝ Հմայեկայ Մամիկոնէի, ՚ի
գիւղն որ անուանի Որջնհաղ՝ ՚ի
գաւառին Տայոց. քանզի ՚ի ժա-
մուն իջեալ էին ՚ի յամրոցացն լե-
րինն Պարխարայ. որք[1] փախստէի-
ցըն ձեպով յիւրաքանչիւր երիվա-
րըս հասանէին: Ոմանք մերկան..

1. Յոր. որք:

դամբ և ոմանք վինէաւք հարկանէին 'ի զօրացն Պարսից. և դարձուցեալ ընդ կրունկն անդէն փախըստականս առնէին. յորոց ըղբազումս անդէն 'ի շինամիջին և զայլս 'ի մէջ այգեստանոյն յերկիր կործանէին: Անդ զկատարելութե՛ պսակն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակ փափաքանօք և բաղում ցանկութեամբ խնդրէր, ժամանել զկնի սուրբ եղբօրն իւրոյ, և վաղվաղակի լսելի լինէր. զի հայեցեալ Աստուծոյ 'ի փափաք ոգւոյն՝ կատարէր զհայցուածսն, և պսակէր զսուրբն:

Իսկ զօրն ուխտապահացն որք առ. սրբոյն Հմայեկի ժողովեալ էին, իբրև տեսանէին զնա՝ 'ի սուգ մեծ մտեալ 'ի վայր կործանէին, հունելով ամենևին յոյս ինչ մխիթարութեան. այլ սնձամբ անձին այր իւրաքանչիւր զվճիռ վասն մահու և չարաչար կորստեանն կատարեալ տեսանէր. զարհուրեալք

անդէն 'ի վեր 'ի լեառն դառնային
'ի Պարխար, հայթայթանս իմն
առ չարի, և սուգ պատճառանաց
մեծի և ահաւոր հասելոյ տրտմու-
թեան հաշուէին: Եւ լուեալ Ատ-
րորմզդին մարզպանին Հայոց զայն-
չափ լաւ արանց զծախս 'ի կնդէն
Պարսից և Սիւնեաց, թէպէտ և
սաստիկ տրտմութեամբ խռովէր,
այլ յորժամ լսէր զվախճան հրա-
ժարելոյն որբոյն Վարդանայ և
Հմայեկի, մխիթարեալ ուրախա-
նայր մեծապէս, ճանաչելով զքար-
ձումն սպառապուռ քաջ զօրավա-
րացն:

ԺԲ. Խորհուրդ 'ի մէջ առեալ
թէ 'րպէս հնարեսցին որսալ զար-
սըն փախստականս առանց Արեաց
կռուոյ, և ըմբռնել ըստ կամաց և
'ի հարկատրութեան կացուցանել
զաշխարհս Հայոց. և յայս միտս
հաստատեալ կային, թէ բայց մի-
այն սուտ երդմամբ և սնոտի խոստ-
մամբ հաւանեցուցանել զմիտս որե-

րոյն՝ կարասցէն առանց կռուոյ։ Առաքէր առ նոսա մարզպանն Ատրորմիզդն 'ի բանէն արքային Յազկերտի, և երդնոյր նոցա դաւով թէ ոչ զոք սպանանեմք 'ի ձէնջ, և ոչ զազատութիւնդ և զպատիւ հանեմք յումեքէ։ Եւ այսպէս նենգով նուաճեալ զմարզիկն՝ կալապամենեսեան և տայր խաղացուցանել 'ի դուռն Արքային. զիշխանն մեծ Արծրունեաց զՆերշապուհ, և զիշխանն տանն Վանանդեայ, և զիշխանն տանն Արշարունեաց զԱրշաւիր, և զիշխանն տանն Անձեւացեաց զՇաւուռն, և զիշխանն տանն Ամատունեաց զՎահանն, և զիշխանն Գնթունեաց, և զիշխանն Աշոցայ, և զիշխանն Առաւեղենից զՓափաք, և զիշխանն Տաշրայ ըզՎրէն, և զիշխանն Արծրունեաց զԱպրսամ, և զայլսն 'ի տանուտերացն և յաւագ սեպհացն, խաղացուցանէին 'ի դուռն Թագաւորին Յազկերտի։ Կամեցեալ չու առ-

նուէլ վնաս 'ի դուռն և ինքն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ, բայց նախ տայր խաղացուցանել յառաջագոյն քան զինքն:

Իսկ 'ի սուրբ քահանայից Հայոց՝ զորս կալեալ էր նախագոյն և եդեալ 'ի տեղիս տեղիս յամուրս բերդից Սիւնեաց, զսուրբ երէցն Յովսէփ, որ զկաթուղիկոսութեանն ունէր զաթոռ 'ի ժամուն, և զտէր Ղեւոնդն, և զքահանայսն Արածայ զտէր Սամուէլ և զտէր Աբրահամ. ընդ որս կալեալ տանէլին և զսուրբ եպիսկոպոսն Ռշտունեաց զտէր Սահակ, և զդրան երէցն իշխանին Արծրունեաց Ներշապհոյ՝ զտէր Մուշէ, և զսուրբ երէցն Արշէն և զսուրբ սարկաւագն զՔաջաջ: Բայց զսուրբ եպիսկոպոսըն Բասենոյ զտէր Թաթիկ՝ էր յառաջագոյն տուեալ տանել զօրագլխացն Պարսից 'ի Խուժաստան, ըստ քսելոյ իշխանին Սիւնեաց, և անդ խիստ կապանօք պա-

հէր: Տայր խաղացուցանել և ըղձալին, որ կալեալ էր իւր 'ի տոհմէն Սամիկոնէից և Կամսարականաց, և 'ի յայլ տոհմէ իշխանացն Հայոց. կարծեցեալ սանել մեծապէս սպաս Թագաւորին Յազկերտի և ամենայն աշխարհին Արեաց, և առնուլ պատիւ Թագաւորութեան և պարգեւս: Որ եւս առաւելապէս եղեւ նմա յԱստուծոյ աձուձն ձայլանայ՝ յաւուր թշնամանաց իւրոց, յորժամ նշանակեալ խայտառակեաց զնա Յազկերտ՝ ամենայն ուսադանով դրանն, ըստ աներեւոյթ սադրելոյ նոցա 'ի վերուստ ազդեցութեան արդարադատին Աստուծոյ:

Արդ խաղացուցեալ զնոսա զամենեսեան առաջի իւր յերկիրն Պարսից՝ նենգաւորն Վասակ, յերեքտասաներորդումամի Յազկերտի արքային Պարսից, և ինքն չուարարեալ սաստիկ կազմութեամբ և ուժգին ախիւք, մերձ 'ի հասա-

նէրն առ Թագաւորն Պարսից, և զկարծեցեալ զխաբէական զլուր զմխիթարութիւնն ծանուցեալ Թագաւորին և աւագանոյն Արեաց, և առնուլ վարձս ըստ մոլեկան խորհելոյն իւրոյ՝ զԹագաւորութիւնն իսկ Հայոց։ Ապա Թէ յայնմանէ վրիպեալ լինէ, ասէ, գտանիմ, համոյն զայլն ամենայն զպատիւ և զգահս տուանց ամենայն երկրպագութեան և յերկուանալոյ գտանիմ, և իմ են։ Եւ զանէր Աստուած ոչ հարցեալ, որ ասէ մարգարէիւն, Թէ, Թագաւորեցին և ոչ ինեւ, և դաշինս կռեցին՝ և ոչ իմով կամաւ. որում՚ի ժամ պատահելոյ նենգաւորին, ըստ իւրում կարծեաց, այսպիսի մեծամեծ պատուոյ, յառաջեալ արդարախնդիր բանին Աստուծոյ, և զդիմակս նենգաւոր խորհրդոց նորա մերկացեալ՝ ցրուեալ վէր 'ի վայր տապալեաց զամենայն դառն մտածութիւնս առն, որպէս զվայրա-

թոյն խորհուրդն Աստուածութեան:

Եւ արդ եկեալ սա զմիջօրեաւ ճանապարհին, ուր զսուրբ քահանայսն տեսանէին կապեալս, նստուցեալս ՚ի վերայ ջորւոց, և բազմութիւնք չուելոյն՝ որ էին ընդ անօրէնին Վասակայ, հասին նահատակացն Քրիստոսի: Եւ նոցա հարցեալ՝ եթէ ո՞յր է բազմութիւնս այս, լուան ՚ի մարդկանէ թէ Սիւնեաց տեառնն է. և նոքա ասեն. Աւադիկ մօտ առ մեզ գայ: Լռեալք[1] ՚ի հարցանելոյ սուրբքն, ճանապարհին ուշադրէին. և սուրբըն Յովսէփ հարցանէր ցայրն Աստուծոյ՝ Ղեւոնդ, թէ, Գիտեմ թէ հասեալ գայ ՚ի մեզ Վասակ՝ լրբի անամօթութեամբ սրտիւ գալ առ մեզ յողջոյն, և քոյ զմտաւ ածեալ՝ որպէս պարտ է առնել մեզ հրամայեա, և այնպէս առնեմք մեք: Եւ սրբոյն Ղեւոնդի պատասխանի ար-

1. Յօր. լռեալք.

ւեալ ասէ. Զվարդապետութիւն Փրկչին մի խնդրեր ուսանել 'ի մարդոյ. Յոր քաղաք կամ գեօղ մտանիցէք՝ ողջոյն տայցէք. և ուր գայցէ որդի ողջունի, հանգիցէ ողջոյնն ձեր 'ի վերայ նորա, ապա թէ ոչ լիցէ արժանի՝ առ ձեզ դարձցի ողջոյնն: Եւ այն ինչ կատարեալ նոցա զհարցուածն առ միմեանս, եկեալ հասանէր առ նոսա նենգաւորըն Վասակ Սիւնեաց տէր. և տեղեկացեալ 'ի նոցանէ՝ փաղփաղուկ խղճանէր յերկնարէն և ողջունէր զուրբան. որոց ոչինչ բնաւ կարծեցուցեալ թշնամութիւն ընդ նմա՝ յոյժ խնդալից սիրով տեսանէին զնա: Եւ մանաւանդ սուրբն Ղեւոնդ, որոյ անտրտում և զըւարթերես միշտ տեսակ իւր, և ախորժակ բանիւ ըղձմտութեամբ խօսէր երկարս ընդ Վասակայ Սիւնեաց իշխանին: Որ իբրև լսէր ըզքաղցրաբանութիւնն և զշնորհալի բանս երանելոյն՝ խելացնորեալ 'ի

դիւէն՝ կարծեաց թէ սոքա ոչ գիտեն իսկ զիմ արարեալ ՚ի սոսա ըզչարիս. յաղագս որոյ և առաւելագոյն մխիթարեալ ՚ի բանից առն Աստուծոյ Ղեւոնդի, երթայր ընդ նոսա երկարագոյնս։

Եւ յետ կատարման խօսիցն՝ կամեցեալ կոչել զնոսա Սինեաց տէրըն, զօրս և յաւուրն յայնմիկ աղաչեաց զսուրբսն ճաշել ընդ նմա յօթեւանին։ Եւ յառաջեալ սակաւ մի նենգաւորին Վասակայ ՚ի նոցանէ, ձայն զկնի եդեալ սըրբոյն Ղեւոնդի՝ կոչէր զնա պատուոյն անուամբ մեծաձայն. Սինեայ տէր, Սինեաց տէր։ Եւ նորա յօժարամտէս պատասխանի արարեալ. Տեարք, զինչ ասէք. և սրբոյն ասացեալ. Զամենայն ինչ մեր ասացեալ ընդ քեզ՝ զախտոյն և զառաւել օգտակարսն մոռացար հարցանել, թէ ո՞ւր երթաս։ Եւ նենգաւորին Վասակայ լուեալ զայս և ՚ի մեծ տրտմութիւն ըն-

կըշմեալ՝ առեր զարմացմամբ. Ա-
տէրն իմ երթամ, գտանել 'ի նմա-
նէ ըստ արժանի մեծ վաստակոցն
զհատուցումն մեծ: Եւ սրբոյն
Ղեւոնդի պատասխանի տուեալ
ասէ. Կարծեցուցանէ՞ զքեզ դեւդ՝
որ պատրեալ սադրեաց զքեզ նեն-
գել սուրբ աւետարանին ուխտի,
թէ արդ միայն թագաւորութե՟
աշխարհին Հայոց կարեն Արիք
տալ քեզ ըստ արժանի վաստակոյ
քոյ զհատուցումն. այլ և ոչ մի
ինչ է որ կարեն տալ քեզ փոխա-
րէնս. բայց թէ արդարև դու կեն-
դանութեամբ զգլուխդ 'ի վերայ
ուսոցդ 'ի Հայս տանիս, ապա ընդ
իս տեսուն Աստուծոյ չէ խօսե-
ցեալ: Եւ զայս լուեալ նենգաւոր
իշխանին Վասակայ, վհատեալ
խզեցաւ ամենայն սնոտի յոյսն
իւր. և անդէն ծանեաւ զբեկումն
անձին իւրոյ, որ մերձ ընդ մերձ
հասանելոյն էր 'ի վերայ նորա:

Քանզի ոչ վրիպէր բան սրբոյն, մինչեւ կատարէր ամենայն։

ԽԳ. Եւ որդ հանեալ 'ի դուռնն՝ նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց, եւ տեսեալ նախ զաւագանի դրանն արքունի, մտանէր եւ առաջի թա-գաւորին Յազկերտի. ընդունէին զնա թագաւորն եւ ամենայն մեծա-մեծքն արքունի՝ առ վայր մի մեծա-րանօք եւ շքեղութեամբ։ Զի թէ-պէտ եւ գիտէին զմիտս նորա եւ զեր-դումն, եւ զուխտն զոր ուխտեալ էր նենգութեամբ ընդ սրբոյն Վար-դանայ եւ ամենայն իշխանաց աշխար-հին Հայոց՝ յաղագս զնոսա կորու-սանելոյ եւ զինքն հաւատարիմ ցու-ցանելոյ, սակայն ոչինչ կդայու-ցեալ տային գիտել նմա. այլ լա-ւութեամբ[1] որպէս զանգէտս պա-տուէին զնա՝ որպէս զայր հաւա-տարիմ եւ բարեգործ, մինչեւ ա-ծեալ հասուցանէին 'ի դուռն ըն-

1. Գուցէ լռութեամբ։

սուրբ քահանայն Աստուծոյ, և զԱւագս 'ի տանուտերացն Հայոց, 'ի սեպհացն՝ որ սպասաւորքն էին, ընդ նմին և 'ի տոհմէն Մամիկոնէից և Կամսարականաց և յայլ ազգաց զօրաց մանկունսն ապըստամբայն, զորս նախագոյն տարեալ նենգաւորին կացուցանէր առաջի հազարապետին Միհրներսեհի և այլ աւագանոյ դրանն:

Եւ անօրէն հազարապետն Արեաց հրամայէր նախ զքահանայսն ածել յառաջեաւ. և հարցանէր զսուրբ երէցն Արածայ զՍամուէլ, և զնորին զհոգւոյ որդին զսուրբ սարկաւագն զԱբրահամ, որոց ըդկրակն անյուսուցեալ էր զԱրտաշատու. Որպիսի՞ համարձակութեամբ և ո՞յր հրամանաւ իշխեցէք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ, և ոչ ածէք զմտաւ զահ թագաւորաց և զերկիւղ իշխանաց. և այնպիսի մեծ կրակի իշխեցէք ձգել զձեռս ձեր. զի թէ մարդոյ եղեալ

էր այնպիսի յանդգնութիւն՝ համայն արժանի մահու էր գործն, թող թէ յաստուածան: Եւ ընկալեալ զայս սրբոյն երկոցունց, տեառըն Սամուէլի և Աբրահամայ, ետուն պատասխանի միաբանութբ՝ էր ինչ որ ստուգախօսութեամբ, և էր որ եպերանօք, ցուցանելով զիւրեանց աներկիւղ համարձակութիւնն, և լսողացն զանզգայաբար հարցմամբն ծիծաղելով: Ասեն. Երկնչել զերկիւղ պարժանին և Զարդար 'ի թագաւորաց և իշխանաց, նոյն օրէնքն մեր հրամայեն. բայց զԱստուծոյ երկիւղն փոխանակել ընդ երկիւղի մարդոյ՝ ոչ առնումք յանձն: Իսկ յաղագս կրակին՝ որ ասէք ցմեզ թէ ապանէք, մեզ զկրակն ոչ պան հարկանելով և ոչ չարաչար խոշտանգանս ածելով նմա՝ վնասեցաք ինչ. այլ հայեցեալ 'ի ժամանակ ամբոխին և 'ի սպասաւորաց վատթարութիւնս, ուր առ ոչինչ համարեալ.

զերկիւղ տատանածոյն խուրեանց՝ թողլին զնա որպէս ոչինչ արհամարհանօք, և յինքեանք զնայլին՝ և մեր տեսեալ միայն զկրակն առանց մարդոյ՝ մռիրեալ, և այնպէս կացեալ 'ի բաղում աւուրս առանց ուրուք խնամ տանելոյ, սուսք ըղմոխիրն հեղաք 'ի բաց. վասն զի զայն 'ի նորին սպասաւորացն տեսանէսաք հանապազօր՝ կրելով ցանկ զմոխիր և հեղլով յերկիր: Բայց որպէս չարախօսայն մերոց խմացուցեալ է ձեզ զմէնջ, թէ ասեալ զկրակն 'ի ջուր վարեցլին, յայդմ ընաւ իսկ չէ արժան արդարադատութեանդ ցանուլ մեզ և ամահապարտս ունել, այլ գովութեան և պատուի անել արժանի: Զի թէ արդարև ըստ ձեր բանիցդ՝ զոր լուեալ է յուսուցչացն ձերոց՝ խօսից, և ճշմարիտ է վկայութիւնն այն, և զի եղբայր է ջուր կրակի, մեր ոչ միայն զի անյուցեալ չէ և ծխասեալ զկրակն, այլ և մեծա-

բեալ է զնա և բալի արարեալ: Այդ թէ արժանի մահու էն, այնոքիկ են արժանի՝ որ թողլին և արհամարհեցլին զկրակն և զնայլին. և ոչ մեք որ սուսք և յեղբայր նորին սուսք՝ զի պահեսցէ սիրելապէս և բազում շքեղութեամբ, և 'ի ժամու տայցէ 'ի բաց:

ԽԴ. Ըստ սմին օրինակի պատուհասեալ հարցանէին և զայլ սուրբ քահանայսն Աստուծոյ, զսուրբն Յովսէփ՝ զարդարև զկաթուղիկոսըն Հայոց, և զսուրբ եպիսկոպոսն Ըռշտունեաց զտէր Սահակ, և զամենասուրբ երէցն զտէր Ղեւոնդ, և զայլ սուրբ քահանայսն՝ որք էին ընդ նոսա 'ի հարցմանն. զսուրբն Մուշէ աղբակացի, որ էր դրան երէց իշխանին Արծրունեաց Ներշապհոյ, և զսուրբն զԱրշէն երէցըն, որ էր 'ի գաւառէն Բագրեւանդայ, 'ի գեղջէն որ կոչի Եղեգեակ, և զսուրբ սարկաւագն ըզՔաջաջ, որ էր և նա 'ի գաւառէն

Ուրշտունեաց, աշակերտ սրբոյ Ե-
պիսկոպոսին Սահակայ, թէ Որ-
պիսն աներկիւղ համարձակութ̃բ,
անձամբ 'ի վերայ թշուառացեալ
անձանց ձերոց զայդչափ բազում
մահապարտութիւնն դիզեալ կու-
տեցէք. աւերեցէք զատրուշանսն,
սպանեցէք զայնպիսի ձոխ կրակա-
նի, որ յաստուածոց շնորհեալ
Արեաց աշխարհիս 'ի պահպանու-
թիւն վառ և մնասակար լրաց, որ
'ի թշնամեաց ուստէք յարձակե-
լոց 'ի վերայ մեր և ամենայն կող-
մանց, այն կրակարանոյն անշիջաս պա-
հեալ էր զմեզ և պահէին: Սպա-
նէք զմոգեանն, կորուսէք ձերով
կախարդութեամբ զայնպիսի քաջ
այր զՎարդան, զի օգտակարու-
թիւն էր Արեաց տեառն. և զմե-
ծամեծ գործոց նորա յիշումն առ
Արեաց աշխարհին, զոր բազում
զօրագլուխք և այլ Արիք յիշեն,
ընդ որս և նորա կախ եղեալ էր.
այլ և զոր իւր խոկ աստուածա-

Նման տեսոն խորովք աչօք տեսեալ էր 'ի Մարվիռոտ՝ [1] զնորա քաջասրրտութիւնն: Սակաւ մարդիկ են յԱրեւոյ աշխարհին, որ կարեն ասել ըստ արժանի գովութեան յայրըն և 'ի նորա արարած. և դուք ձերով անպիտան և ծիծաղակար ուսմամբ թշուառացուցեալ կորուսէք զայնպիսի այր: Եւ յայնպիսի աշխարհի հեղան անթիւ արիւնք և բազում Արեւաց և Անարեաց: Եւ արդ ոչ կարէք արդեօք ձեզէն ձերոյին անձանց գտանել հնարս մահու և վճարիլ 'ի բարեբար լուսոյն, զոր անարժանութեամբ և ոչ իրաւացի տեսանէք այսօր, քան թէ սատակիլ և ըստ արժանի ձերոյ գործոցդ պատահեալ բազում տանջանաց՝ վատամահ լինիք:

Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս

[1]. Մէրվի-ռուտ, գետ և քաղաք 'ի Մարկիան աշխարհի Պարսից:

սպառնալիցս և վրանս պատուհասալիցս զչարաթոյն հալածչապետին Արեայ Միհրներսեհի, և զամենայն դրան աւագանոյն, յառաջ կացեալ այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ երէց պատասխանի և ասէ. Սոքա ամենեքեան, որ կանս 'ի հարցման առաջի իշխանութեանդ ձերոյ, ընդ որս և դուք զբանս երկարեալ խօսիք, ըստ օրինաց մերոց և ըստ աստուածատուր հրամանի կարգադրութեան եկեղեցւոյ՝ որոշումն ունին ըստ քահանայութեան պատուոյ: Եւ ծանուցանելով զմի մի 'ի սրբոց՝ ցուցանէր նոցա զիւրաքանչիւր որ թէ՞ ով է, և կամ զի՞նչ է անուն ուրուք նոցա, և թէ որպիսի աստիճանաւ ըստ քրիստոնէական կարգի պատուեալ է: Քանզի և թէպէտ ըստ համբաւոյ լուեալ էր նոցա զանուանս սրբոյն և զգործ զիւրաքանչիւր ուրուք՝ զոր գործեալ էր յաշխարհին Հայոց, սա-

կայն և անծանօթ էին անուանք որբոյն, և ըստ քրիստոնէութեան օծմանն անտեղեակ էին իւրաքան-չիւր պատուոյ: Եւ զայլոյն Յով-սեփայ ասէր. Զսա զոր տեսանէ-քըս, Թէպէտ և մանկագոյն քան զիս տեսանէք ամօք, այլ պատուով կարգեալ է արժանաւորապէս, և գլուխ է ամենայն Հայոց քահա-նայութեանց: Եւ զսուրբն Սահակ ցուցեալ ասէր. Սա զկարգ օծման ըստ Ճշմարիտ և արդարև քրիս-տոսատուր ձեռնադրութեան մե-րոյ օրինաց՝ զկատարեալն ունի. Իսկ այլքս և ես միաբանս եմք ըստ կարգի քահանայութեանն: Իսկ Թէ և ոք նուազ հաղորդելով այժմ ժամուս, մանաւանդ դիպելով ես խնդրոյ կատարելութեան և դրո-ցի արժանի, և մեծ եւս է այնպի-սին յաննախանձ արքայութեանն Աստուծոյ. և ոչ է իմ բան՝ այլ որ արարիչն մեր և վարդապետն՝ նա ասաց, Թէ որ ախորժելով ըն-

պարտաւորէ ամենեցուն, մեծ կոչեսցի յարքայութեանն Աստուծոյ: Որք և զպատասխանիս ձերոց ընդ մեզ այդչափ բանից և ըսպառնալեայ հրամայեցիք առնել մեզ ինչ. քանզի ոչ իբրև զանգէտս գործեցաք անխորհուրդ զայնպիսի մեծ և ահաւոր գործ, և զըղջացեալ եմք, և կամ այժմ կարծիցեմք յոմանց՝ երկիւղիւ և ոչ ուրախութեամբ կալ առաջի ահաւորութեանդ ձերոյ. այլ 'ի վերայ գործելեայն ուրախ եմք և ցնծամք. այլ մեք պատրաստեալ եմք ազգի ազգի վշտաց, և մահու եւս փափաքելով սպասեմք՝ զի արժանի լիցուք:

Իսկ յաղագս ատրուշանացն աւերելոյ՝ որ ասէքդ, և կամ կրակին ապականելոյ, ասէ 'ի մեր գրի. Աստուածք՝ որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն 'ի ներքոյ երկրի: Վասն զի կրակ 'ի բազում նիւթոց լինի. և է զի յորոց նիւ-

թոյ լինի՝ ՚ի նոյունց և շիջանի, և է յորժամ լինի՝ ՚ի նոցունց անձեալ բորբոքի: Արդ ծնանի հուր յերկաթոյ և ՚ի քարէ և ՚ի ջրոյ և ՚ի փայտէ. այլ է և ուրն ապխտակ՝ որ ՚ի նըմանէ լինի հուր. լինի ՚ի կաւարծաթոյ հուր, յորժամ ընդդէմ արեգական ոք շողայուցեալ դիցէ: Եւ ծնեալն յերկաթոյ հուրն՝ թէ կուտեսցես ՚ի վերայ նորա երկաթ՝ կործնչի. և եղեալն ՚ի քարէ՝ եթէ ծածկեսցես զնա քարամբք՝ անցանէ. նոյնպէս որ ՚ի ջրոյն և յայլ նիւթոյ. իսկ եղեալն ՚ի փայտէ հուր՝ ՚ի փայտէ վառեալ զօրանայ. արդ ոչ հուրն, այլ փայտն արժանի է անուանել աստուած, որ և ծնանի և կենագործէ: Արդ ո՞չ արդեօք իցէ յետին մոլորութիւնն չար, զթշնամին մխեանց եղբարըս անուանել և զմարդկան հաստուածս՝ աստուած: Որ զիւր զեղբայր և զծնօղ որպէս թշնամիս ծախէ, զիա՞րդ նա զթշնամանիչս իւր

և կամ՛ զերկրպագութն գիտէ պատուել կամ՛ թշնամանել. և դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ուտեն և անխնայ: Ոչ պակասէ յամենայն նիւթս հուր, ապա ուրեմն ամենայն նիւթք երկրի աստուածք. ապա թէ այդպէս գիտէք, ընդէ՞ր կուրացեալ մտօք զկէս միայն անուանէք աստուածք, և զկէսն յաղտեղի գործ ծախեալ թշնամանէք. որպէս յաղիւսոյ և 'ի քարանց զկէսս ապարանս շինէք, և զկէսս՝ տունս դաշտանաց և աղտեղութեան շինէք. և յարծաթոյ՝ զկէսս ըմպելիս կազմէք, և զկէսս՝ անօթս աղտեղութեան կազմէք: Հրով՝ աստուածոյն զարջասս և զոչխարս խորովէք և եփէք, և ջերով պղնձամանս և զթասախս և զամբս լուանայք. և զկէսն առանձինն և կամ՛ խառնեալ ընդ գինի՝ ըմպէք, և ոչ զարհուրիք և սոկայք: Եւ մի եւս մի ըստ միոջէ հարկաւորիցիմք ասել և կամ՛ թը-

ւէլ կանգնայութիւնդ ձեր. զոր արթուն և քաջ նահատակն Վարդան և նորուն նմանիքն՝ որք ոչ կարացեալք այսպիսի խաբէութեան ծառայել, բողոքէին ձեզ հնազանդաւոր, թէ՝ սուտ են պաշտամունքդ ձեր և անմտոյ վարդապետութիւնք, և չքնելք. զի բնութիւնք՝ զիրաւունս ոչ տան ճանաչել, որպէս և այժմ. յաղագս որոյ ոչ հանդուրժեալք, ետուն զանձինս խուրեանց 'ի մահ և պատկերացն, որոց և մեք քաջալերիչք էաք և աղդարեւ Ճշմարիտ վարդապետք նոցա ։

Եւ ասացեալ վայս ամենայն սըրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի, որպէս ընդ մի բերան զովեցին սուրբ քահանայքն մեծաձայն բարբառով, և ուրախ եղեն յոյժ։ Եւ լուեալ զմեծաբարբառ զովութիւն սրբոցն, և զերկրպագումն երեսաց նոցա տեսեալ անօրէն Միհրներսեհի և այլ աւագանւոյն Արեաց՝ որ նըս-

տէին առաջի նորա, 'ի ցասուցն բարկութեան եղեալ, սաստ յնոսա. Ոչ հրամայեն մեզ օրէնքն մեր ցանուլ ուսմեք, մինչ չեւ ինչ լուեալ 'ի բերանոյ նորա. արդ զուարթացեալս իմն տեսաք զձեզ ընդ խօսս աշխարհակորուսիդ այդորիկ, զորոյ քաջ տեղեկացեալ լուեալ է մեր զամենայն գործս, և զկախարդասար վարդապետութիւն դորա, որով կորոյս զպիտանի այրն զքաջըն Վարդան և զընկերս նորին. ըստ որոյ արժանի պատրաստեալ պահին[1] դմա չարաչար հատուցմունք և մահք: Բայց դուք գիտել տուք մեզ՝ թէ և ձեր նի՞յն բանք են, զոր մահապարտ այդ իշխեաց աներկիւղ համարձակութեամբ յանդըգնել և խօսել առաջի մեր:

Եւ սուրբն Յովսէփ և սուրբն Իսահակ ետուն պատասխանի և ասեն. Զամենայն բանդ. և զպա-

1. Յօր. պատահէն:

տասխանիդ, զոր ըստ արժանի իւրոյ սրբութեանդ արար՝ Աստուծոյ օգնականութեամբն քաջալերեալ, և խօսեցաւ ընդ ձեզ տէրդ Ղեւոնդ, 'ի յերկար ժամանակաց բազում անգամ զմտաւ ածեալ հաստատակաց մեր ամենեցուն՝ զոր այսօր դա ըստ իւր աստուածաշնորհ գիտութեանդ գեղեցկապէս յօրինեալ կարգեաց առաջի ձեր, խորհեալ էր մեր և խօսեալ. որք 'ի դոյն միտս ամենեքեան և 'ի դոյն կամս ամենեքեան կամակիցք եմք, և խնդրեմք զի արժանի լիցուք վճարիլ 'ի դմին: Իսկ դու ախտիւ դառնութեան առ զայրացմանդ թշնամանեցեր զդա. երանի այնոցիկ՝ որ մնաց աչօք սըրբատեսք լիցեն և արդարահայեացք. այլ մարմնական ախտիւ մեծամեծք ըմբռնեալ տկարանան, է զի և կրտսերք. և դուք այդպիսի ախտիւ մի զայրագնեալ թշնամանէք,

զի դուք էք արժանի եպերանաց բազմաց։

Եւ զայրագնեալ 'ի վերայ սրբոցըն անօրէն իշխանն յաղագս Թըշնամանացն, որպէս Թէ 'ի Թագաւոր կողմն դարձուցին սուրբքն զքրքանսն, հրաման ետ դահճացն հարկանել խստապէս շղԹայիւք զբերանսն երանելեացն, մինչև լըցեալ բերանք նոցա արեամբ՝ հոսէր արտաքս։ Եւ այսպէս վճարեալ արձակեաց զատեանն. իսկ սուրբքն ըստ օրինակի սուրբ առաքելոցն՝ գնային խնդուԹեամբ յերեսաց ատենին, զի արժանի եղեն վասն անուանն Քրիստոսի՝ անարգանաց և գանից և պատասխանատուուԹեան։

ԽԵ. Իսկ զայլս 'ի կապելոց՝ որք էին 'ի տանուտերացն և յաւագ սեպհացն, որք էին 'ի նմին ատենի, հրամայէր Միհրներսեհ դահճացն՝ տանել զնոսա, և խիստ կապանօք պահել, մինչև լինին Թագաւո-

բըն, ասէ, առաջի իւր հարցէ և լուիցէ զոր ինչ խօսին։ Եւ մնեալ 'ի փողլոն անօրէնն Միհրներսեհ առաջի Թագաւորին Յազկերտի՝ ասաց նմա գիտել զամենայն հարցուածս իւր և զպատասխանիս քահանայից Հայոց։ Եւ սրտմտեալ Թագաւորն հրամայեաց 'ի փաղոն առեալ մեծ լինել առաջի իւր, և այր Արի և Անարի և զոր ինչ և ունէր ոք զպատիւ Թագաւորին՝ կազմ առաջի իւր եկեսցեն, և զկապեալսն զամենեսեան ածել առաջնեաւ։ Բայց զորայսն և զման-կունսն 'ի տոհմէն Մամիկոնէից և Կամսարականացն, և որք յայլ տոհմէն՝ հրամայէր անօրինին Միհրներսեհի՝ տալ 'ի բաց ում'և կամեսցի։

Եւ լուեալ զայս ամենայն զինուորքն, որ ոք ունէր զպատիւ Թագաւորին, փող անդր հասանելին յառեանն։ Իսկ ուխտանենայք իշխանն Սիւնեաց Վասակ արկեալ

զինուորեալ զամենայն պատիւս՝ զոր ունէր 'ի թագաւորէն, գայր միանէր 'ի խորսմանն ու ըքունի մեծաւ շքեղութեամբ. քանզի բայց 'ի պատուոյ թագաւորայն որ նուաղէր նմա, այլ ոչինչ 'ի պատուոյ արքունի պակաս էր՝ զոր ոչ ունէր. և կարծէր այնուհետեւ առնուլ ըզթագաւորութիւնն մեծ աշխարհին Հայոց: Եւ զայն ոչ գիտէր թշուառացեալն, եթէ Տէր հեռացեալ էր 'ի նմանէ, և այն ախղծ խեղդէր զնա. և բան սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի 'ի նմին ժամու կատարէր 'ի վերայ թըշուառականին: Եւ լցեալ Արեօք ամենայն խորամանն, հրաման տայր թագաւորն զապստամբսն Հայոց կապանօք ածել առաջեաւ:

Եւ ածեալ կացուցանէին ըզնոսա առաջի թագաւորին, և հարցեալ թագաւորին, ասէ ցնոսա. Որպիսի՞ համարձակութեամբ և կամ զի՞նչ զմտաւ ածեալ և կամ

զի՞նչ այժ օգնականութեան տե-
սեալ՝ գիտիցէք յայնպիսի ահաւոր
գործ, յորում՝ տեսանէիք զկո-
րուստ անձանց ձերոց և զաշխար-
հին, որպէս եղև իսկ և տեսէք:
Եւ լուեալ զայս ամենայն նախա-
րարացն Հայոց, լուռ եղեն առ
վայր մի, և ոչինչ ետուն պատաս-
խանի: Եւ երկրորդեալ զբանն
թագաւորին՝ ըստ առաջին հարց-
մանն, խնդրէր 'ի նոցանէ ստիպով
պատասխանի: Եւ նոցա տուեալ
պատասխանի՝ ասեն. Շնորհեսցէ
մեզ բարերարութիւնդ ձեր վայր
մի՝ զոր մեք 'ի մէնջ ցուցանեմք,
լսել 'ի նմանէ զամենայն 'ի բնէ
զմերոց իրաց՝ զաճումն, զխորհելն
և զառնելն. վասն զի ոչ է պարտ
ամենեցուն մեզ անկարգ ամբո-
խիւ խօսել առաջի քո:

Եւ թագաւորին և ամենայն
աւագանոյն յօժարութեամբ յան-
ձին առեալ՝ հրամայեաց: Եւ նո-
ցա յառաջ մատուցեալ զԿամսա-

բանականն Արշաւիր, ասացին լսել ՚ի նմանէ բովանդակապէս պատմենոյն. և Կամսարականն Արշաւիր զօրացեալ ՚ի Սուրբ Հոգւոյն, յառաջ մատուցեալ աներկիւղաբար սկսաւ խօսել առաջի թագաւորին և ամենայն աւագանւոյն, և ասէ.

Ի սկզբան իսկ զիրացդ զայդոցիկ պատասխանս, յորժամ ՚ի ձեր թագաւորացդ ՚ի միտս ծնեալ՝ յայտնեցաւ մեզ բանն, և զիրացդ բուռն հարկէք՝ որում մեզ ծառայել հրամայէիք, և օրէնս իմն հարկաւորէիք ունել մեզ՝ զոր ոչ մեք և ոչ նախնիք նախնեաց մերոց գիտէին և կամ ծառայեալ էր, և բաղում անգամ բողոքեցաք թէ անհնար է մեզ յանձն առնուլ և ծառայել օրինաց, որոց նախնիքն մեր ոչ ծառայեցին, որ և մնաց մերոց ծանր թուի և արհամարհանք. և այսպիսի ՚ի մէնջ բողոքելոյ՝ ձերոյին իսկ վկայէ անսուտ հրապարակդ: Եւ իբրև ոչ

կամեցայք լինել, ըստ բնաւոր կամաց ձերոց, և հարկաւորութեամբ. յանձն էառուք տանել զպաշտօնն, զոր շրթամբք առ երկնից մեծարեցայք սուտ, կամեցեալ գողանալ վայր մի խաբէութեամբ զերկիւղ ձեր. և սրտիւք գարշելի համարեցայք զգործն և ատեցաք, եղեալ 'ի մոխ զերծանել հնարիւք և երթալ յաշխարհն մեր, և թողուլ զաշխարհն մեր և գնալ կնաւ և որդւովք, և երթալ կորնչել յօտար երկիր: Զոր նախ քան զամենեսեան ըստ ամենեյուն խորհրդոյն երևելին ըստ աշխարհին իշխանաց՝ ծառայն ձեր Վարդան արար, զոր գիտեն և վկայեն բանից իմոց արք պարսիկք յաւուր տոհմայ, որ այժմ ողջ են և աստ են առ ձեզ: Առեալ ըոկ զիւր կին և զընտանիս իւր՝ դէմ եղեալ գնաց փախստեայ 'ի ձերոց երկիւղէ յերկիրն Յունաց:

Եւ զգայուցեալ զայս տեսանդ

Սինեաց Վասակայ, փութով ըն-
հետ դեսպանս արար զաւագ տա-
նուտերսն և սեպուհսն. և ըն-
տուրս քահանայսն, և զուրս
գիրս օրինաց մերոց կնքեալ ի-
րովք մատանեաւ, որով և եր-
դուան իսկ, ես տանել առ նա:
Ընդ որս յղեաց և զիս, և գրեաց
'ի նամակին առ նա այսպէս. Թէ,
Զի՞ ես փախուցեալ, և կամ՞ զի՞նչ
երկիւղ քո՝ յորմէ դուգ երկըն-
չիս, և ինչ ոչ յայտնեցեր. արդ
մի փախչիր և մի երկնչիր յումե-
քէ. զի թէ յԱրեաց տեառնէն
և 'ի նորին ուժոյ զարհուրեալ
ես, մի երկնչիր. դարձիր, և նա-
մակ առնեմք առ կայսր, և զան-
ձինս մեր նմա 'ի ծառայութիւն
տամք. և նա հաւատայ՝ թէ զայս-
պիսի մեծ աշխարհ նմա մեր կա-
մաւ 'ի ծառայութիւն տամք,
խնդութեամբ և կամաւ յանձն
առնու, և զօր տայ մեզ. և նոքա
և մեք միաբանեալք՝ մինչ աշխատ

ունիմք զանձըն Արեւաց եւ զԱրիս: Ապա թէ կայսրն այլազգատոցնս ինչ խորհի եւ չճանաչէ զիւր օգտութիւն, եւ ես մինչ Վրաց մարզպանն էի եւ Դուռն Աղուանից յիմում ձեռին էր, բազում զօրագլուխք Հոնաց[1] ընդ իս բարեկամացան ուխտիւ եւ երդմամբ, եւ այսօր նովին երդմամբ երթեւեկեն առ իս. եւ հարկքս ամենայն աշխարհիս Հայոց առ իս են, եւ գործակալք ամենայն յիմում ձեռին են, եւ այլ եւս բազում կարասի՝ զոր ՚ի պարսիկ գործակալացն հանի՝ որ առա ՚ի Հայս էին, եւ յիմում գանձի կայ. յորմէ թէ զմի մասն՝ Հոնաց տամ՝ առնել, անտի այնչափ ասատիկ հանեմ Հոնս, որչափ զի հօղն Պարսից չբաւիցէ նոցա յաւարի:

Եւ գրեալ զայս ամենայն երդմամբ Վասակայ Սիւնեաց տեա-

1. Զօր. ասա և ՚ի ստորև Յունաց ... Յոյնս:

տըն, դարձոյց բանն զՎարդան, որ էր մօտեալ օտար իշխանաց; որք ոչ են հնազանդեալ ձերում իշխանութեանդ: Եւ նամակն զոր գրեաց առ Վարդան՝ Միւնեայ տէրդ՝ ողջ է, և կնիք սոսա առ մեզ. տեսանել հրամայեցէք: Եւ յաղագս որդւոյն Խուրոյ այսպէս ասէր. Եթէ ոք 'ի Հայս Պարսիկ է, զամենեսեան կապանօք յամուր բերդս դնեմ, մինչև հարկաւ արքայն զիմ որդին 'ի բաց արձակեսցէ: Ցորոյ[1] կալաւ արս սակաւըս 'ի Պարսկաց, առ վայր մի կալեալ. և յորժամ լինին նենգաւորութեամբ զմերոյ կորըստեան խորհուրդ 'ի մէտ արկեալ տարաւ 'ի գլուխ, ապա զնոսա 'ի բաց արձակեաց: Նամականի առաքեալ առ կայսրն և առ այլ աւագանին դրանն և առ սպարապետըն Անտիոքայ, և զՎահան Ամա-

1. Յօր. յորս:

տանիլ և զայլս 'ի նախարարացն յիւրաքանչիւր տանէ 'ի Հոռոմս արձակեաց. և զՎարդան և զմեզ ընդ առ յԱղուանս 'ի կախս դումարեաց. և ինքն յանզգայ զմեզ նենգեալ՝ յայս չար մղեաց. և զայնպիսի սխտանի զձեր ծառայ սպան, և այնչափ ազնուութեան Պարսից և Հայոց կոտորածի և աշխարհին կորստեան եղև պատճառ: Եւ արդ ինքն զարդարեալ աւագիկ որպէս բարեգործ նստի 'ի մէջի ձերում անհոգութեամբ: Բայց դուք ընամականին զամենայն՝ զոր գրեալ և կնքեալ է առ կայսր և առ ամենայն աշխարհն Հոռոմոց, և կամ առ այլս բազումըս, տեսանել հրամայեցէք զայն. և որպէս ձեզ Արեաց կամք է՝ հրաման տուեալ կատարեցէք 'ի վերայ մեր: Զի ուր գրեալք և կնքեալք 'ի մէջի են, որպէս ձեր արդարութիւնդ, աւելորդ բանից և շատախօսութեան պէտք անդ ոչ են:

Եւ լուեալ զայս ամենայն կար-
գաւ 'ի Կամսարականէն Արշաւ-
րայ՝ որքայլին Պարսից և ամենայն
աւագանոյն դրանն, տեսեալ զնա-
մականին՝ զոր գրեալ էր Վասա-
կայ Սիւնեաց տեառն, և 'ի վերայ
հասեալ, մեծապէս հիացեալ թա-
գաւորն Յազկերտ և ամենայն իշ-
խանք դրանն զարմացան:

ԽԶ. Յայնժամ յաւուր կոչեցեալ
թագաւորին զիշխանն Սիւնեաց
Վասակ, սկսաւ սաստիկ և տաւա-
նեղապէս զայրացեալ սրտիւ խօ-
սել ընդ նմա և ասել. Էր արդա-
րեւ լուեալ մեր զայդ ամենայն
նենգաւոր իրս քո և զորպարտաւ-
ծրս. բայց արդ աղէ ասա՛, զինչ-
խորհելով և կամ որպիսի՞ ինչ զմը-
տաւ ածեալ զայդպիսի իրս չա-
րաց իշխեցեր ձեռնարկել և գոր-
ծել. քանզի դու էիր իշխան և
գլուխ աշխարհին Հայոց, նախ
քաջալերել բանիւ զմարդիկն, զոր
'ի նամակացն գրելոց 'ի քէն, զոր

տուեալ մեր կարդալ, առողջու-
թեամբ տեղեկացաք. Երդմնեցու-
ցեալ զվաստակաւոր և զմիաբանն
պիտանի ծառայն մեր զՔաջն Վար-
դան և զընկերակիցս նորա՝ խաբե-
ցեր նամականիւ առ կայսր և առ
նորին սպարապետն. Երդմնեցու-
ցեալ նենգով զմիաբանն քաջ և
պիտանի զվաստակաւորսն մեր ըզ-
Վարդան և զայլ ընկերս, և դար-
ձեալ գումարեալ զնա զօրու յԱ-
ղուանն՝ ՚ի վերայ Պարսկաց գու-
մարտակին համարձակեցուցեր եր-
թալ. Նենգութեամբ մատնեալ զաշ-
խարհն Արեաց կորուսեր, և կո-
տորածի այնչափ լմոց ծառայից
Արեաց և Անարեաց եղեր պատ-
ճառ: Զի զմիաբանն ծառայ մի ըզ-
մեր, որպէս զՎարդան, և կայսր
և կամ Հոնաց արքայ բնութ̄ե
յինէն հանել կամէին, ամենայն
Արեաց ուժովս կռուէի և չտայի
հանգչել, մինչև այսրէն յիս հա-
նէի: Եւ արդ դու ընդ քո ձեռն

զայնպիսի ծովային սպանիւր, և ըզմեծ և զպխոսանի աշխարհ մի կորուսեր, և դու իշխեցեր ըռբոքար առ մեզ լիբրև անդէտս քո նենգաւոր գործոյդ գալ, և զմեզ սեսանել: Բայց զայս գիտեա, զի յայսմ հետէ Սիւնեաց տէր չես. և զչարիսն ամենայն զոր խորհեցար և կատարեցեր, կուտեսցի ամենայն 'ի վերայ չար գլխոյ քո: Եւ զհարկեր զկմոյ աշխարհին Հայոց և կամ զԹարսկայն՝ զոր սպանեցին, և զկարասին այնչափ՝ զոր հաներ, հրամայեցաք խնդրել 'ի տանէ քումմէ և յորդւոյ քոյ՝ մինչև վճարեսցի ամենայն:

Իսկ ողորմելին ուխտադրուժն Վասակ Թէպէտ և կամէր խօսել ինչ և տալ պատասխանի, չգտնէր ած ուժգն բանից և կամ ախորժէր. վասն զի ուխտանենգութիւն սրբոյ աւետարանին, և բան անիծից երանելւոյն առն. Աստուծոյ Ղեւոնդի եկեալ հասեալ 'ի վե-

րայ նորա, պատնեալ փակեալ պա-
շարեցին զնա: Որ թէպէտ և կայր
ինչ վաստակս առնն առ Պարսիկս,
և չմնայր ցուցանել 'ի ժամուն,
և այն ոչինչ էր օգուտ. այլ առա-
ւել ևս 'ի դատախազութիւն ե-
ղեալ մեռանելոյն նմա: Եւ կատարէր
առ նա բան սաղմոսերգին, թէ, 'ի
դատաստանէ յուրմէ ելցէ դատա-
պարտեալ և աղօթք նորա 'ի մեղս
դարձցին: Հրամանաւ տայր Թագա-
ւորն Յազկերտ սինդէն զառաջեաւ
կոտորել 'ի նմանէ թշնամանօք
զամենայն պատիւն զոր ունէր.
և ձաղեալ զնա պայկարցն մերկա-
ցուցին զնա. մերկացուցեալ 'ի նը-
մանէ զզարդարանս պատուոյ ան-
րութեանն, հանին զնա խայտա-
ռականօք արտաքս քան զՀրապա-
րակն արքունի: Եւ 'ի նմին ա-
ւուր զթշնամին նորա զսեպուհն
սիւնի զուրացողն զՎարազվաղան
առեր 'ի վերայ աշխարհին Սիւ-
նեաց կացուցանէին, որոյ ոչքան

ժամանակս կալեալ զիշխանու-
թիւնն Սիւնեաց՝ բազում արա-
րեալ անիրաւութիւնս, և բազում
տունս մոխրանոցս շինեալ յաշ-
խարհին Սիւնեաց, 'ի դայթակ-
ղութիւն տանն իւրոյ, բազմաժա-
մանակեայ տանջեալ 'ի գիւղ ըստ
յառաջագրելոյն՝ դառն մա-
հուամբ սատակեցաւ չարաչար:

Եւ նենգաւորն Վասակ կացեալ
'ի դրանն այն ինչ կարի վշտագին
և նեղութեամբ բազմաւ, մաշէր
զաւուրս իւր հառաչելով և յո-
գւոց հանելով զամենայն օր և
զժամ. մինչև թշնամանակերպ
ձաղանօք սփռեալ զթաթս ձե-
ռաց իւրոց՝ ինքնին զիւրոյին ծե-
ծէր զդէմսն, ասելով. Ահա ընկալ
զայս ձաղս, ասէր, զոր ես բե-
րէի .քեզ ուխտանենգութիւն սըր-
բոյ աւետարանին և արեան նա-
հատակութեան սրբոյն Վարդա-
նայ Մամիկոնէի և այլոցն ցանկա-
լի հաղորդելոյն ընդ նմա, որոց

ժառանգեալ զյաւիտենից կեան֊սըն՝ ընկալան զանուն բարի յերկրի և անանց յազգաց յազգս իւրեանց: Իսկ դու, ով, մեղաւոր անձն իմ, կեաս խղճիւ և ցաւօք մտաց զանկաւաթիւ զաւուրս կենցա֊ղոյս, և պատրաստեալ պահիս մշտնջենաւոր և անանց գեհենին: Եւ զայսպիսի բանս հաւաչանաց նորա և լալոյ մինչև յօր մահուան իւրոյ՝ խօսէին ընդ մեզ զայս ար֊դարապատումն սպասաւորք նո֊րին իշխանին Վասակայ: Որոյ և վախճանն իւր անդէն յերկրին Պարսից վճարեր, ըստ բանի առն Աստուծոյ սրբոյն Ղեւոնդի:

Խէ. Իսկ զսուրբ քահանայսն Աստուծոյ, զոր Յովսէփ կա֊թուղիկոս և զտէր Սահակ Ռըշ֊տունեաց եպիսկոպոս, և զերա֊նելի երէցն տէր Ղեւոնդ, և զը֊տէր Մուշէ դրան երէցն Ներշա֊պըհոյ Արծրունեաց տեառն, և զտէր Սամուէլ երէցն Արածոյ,

և զտէր Աբրահամ սարկաւագ, և զտէր Արշէն երէց Եղեգեկի, և զտէր Քաջաջ սարկաւագ, զոսա ութ քահանայս և զքրիստոսասէր կապեալ Նախարարքն Հայոց, որոց անուանք են այսոքիկ. 'ի տոհմէն Սիւնեաց երկու եղբարք Բաբկէն և Բակուր. 'ի տոհմէն Արծրունեաց Ներշապուհ և Շաւասպ և Տնգին և Մեհրուժան և Պարգեւ և Տաճատ. 'ի տոհմէն Մամիկոնէից Համազասպեան և Համազասպ և Արտաւազդ և Մուշեղ. 'ի տոհմէն Կամսարականաց Արշաւիր և Թաթ և Վարձայ. 'ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան և Առանձար և Առնակ. 'ի տոհմէն Գնունեաց Ատոմ. 'ի տոհմէն Դիմաքսենից Թաթուլ և Սատոյ, երկու եւս այլովք տոհմակցովք. 'ի տոհմէն Անձեւացեաց Շմաւոն և Առաւան. 'ի տոհմէն առաջին Առաւեղենից Փափիկ և Վարազդէն և Իսաս. 'ի տոհմէն Արծրու-

նեաց Այրարատ. ՚ի տոհմէն Ման-
դակունեաց Սահակ և Փարսման.
՚ի տոհմէն Տաշրացեաց Վրէն. ՚ի
տոհմէն Ուխտենից Բաբիկ և Յո-
հան: Եւ զատ երեսուն և մի այր
՚ի նախարարացն Հայոց, հրաման
տայր Թագաւորն Յազկերտ խստա
կապանօք պահել անդէն ՚ի Վրկա-
նի, մինչև յամն վեշտասաներորդ
թագաւորութեանն իւրոյ:

ԽԸ. Եւ յամի վեշտասաներոր-
դի թագաւորութեանն իւրոյ՝
Յազկերտ չու արարեալ ամենայն
զաւրութեամբ իւրով խաղայր ՚ի
պատերազմ ՚ի վերայ Քուշանաց.
հրամայէր և զկապեալսն Հայոց
զքահանայսն և զնախարարսն՝
խաղացուցանել ընդ իւր ՚ի Վր-
կանէ: Եւ ելեալ յԱպար աշխարհ,
և եկեալ ՚ի Տահաստանն՝ որ ա-
նուանեալ կոչի Նիւշապուհ, հրա-
մայէր պահել անդ զկապեալսն
Հայոց՝ զքահանայսն և զնախա-
րարսն, ՚ի գեղեակ Տահաստանին

Նխուշաւղուհ։ Բայց զերանելի զեր-կու քահանայսն, զանէր Սամուէլ և զԱբրահամ, հրամայէր ընդ խուր խաղացուցանել. զոր չարաչար վշտով և բուռն կապանօք և գա-նիւ տայր նեղել հանապազօր, առ և երկիւղ արկանել 'ի վերայ քը-րիստոնէիցն՝ որք ընդ նմա 'ի կա-րաւանին էին։ Եւ հասեալ 'ի սահմանս թշնամեայն, և ոչ սա-կաւ մի մասամբք կատարէին խըն-դիրք թագաւորին, այլ ամենայ-նիւ նկուն եղեալ դառնայր ամօ-թալից, կորուսեալ 'ի զօրաց իւ-րոց արս ընտիրս և անկանաւորս, նոյնպէս և յայլ ռամիկ այրու-ձիոյ։ Քանզի ոչ դէմ յանդիման ճակատեալ թշնամեայն պատե-րազմէին ընդ զօրսն Պարսից, այլ յեղակարծումն անկեալք 'ի վերայ միոյ միոյ թևուի՝ հանէին ընդ սուր զբազումս, և ինքեանք դար-ձեալ անվնասք աներևոյթք լի-նէին։ Եւ այսպէս 'ի բազում ա-

ւորս արարեալ՝ վանէին սաստիկ հարուածովք զզօրսն Պարսից:

Եւ Թագաւորին Յազկերտի տեսեալ զայնպիսի թեթեւութիւն ծանակմանց իւրոց, յանհնարին տրտմութիւնս ընկղմեալ մաշէր. մտայոյզ եղեալ խնդրէր գիտել՝ թէ վասն որոյ պատճառանաց եղեւ դիպեալ նմա այնպիսի ծանր թեթեւութիւն: Եւ կացեալ ՚ի տարակուսի՝ ձգէր զպատճառսն մերթ յանմիաբանութիւն գնդին իւրոյ եւ մերթ ՚ի մոգուցն ծուլութիւն. թէ, Ուրեմն ոչ կարացին ընծայիւք եւ արժանաւորապէս զոհիւք հաճել ըզմիտս աստուածոյն, որոյ ցասուցեալ՝ ոչ կամեցան օգնել մեզ. այլ թողեալ ՚ի ձեռանէ՝ զօրացուցին թշնամեացն, եւ մեք վատնեալք դարձաք լի ամօթով: Եւ մոգուցն իմացեալ զտրտմութիւն թագաւորին, խորհուրդ ՚ի մէջ

առեալ խրատու անօրէն հազա֊
րապետին Միհրներսեհի, սկսան
խօսել ընդ թագաւորին և ասեն.
Արքայ քաջ, մի՛ յածեսցին միտք
քո յայլ խորհուրդ՝ վասն վաս
տակաւորաց, որ դիպեցաւ մեզ
'ի թշնամեացն. այլ 'ի յասմանէ
աստուածոյն, որ կարի խիստ
զայրացեալ էր մեզ յաղագս աս֊
տուածասպան քահանայիցն Հա֊
յոց, որ վաղ արժանի էին մա֊
հու, և ձեր անփոյթ արարեալ
կան կենդանի մինչև ցայսօր:
Չի եթէ լոկ մոգդասպանք իսկ
էին, և դուք այդքան յերկարեալ
պահէիք առանց մահու, սակայն
կարի ծանր էր և արժան մեղա֊
դրութեան գործն. Թող թէ յԱս֊
տուած իշխեցին ձգել զձեռս՝ ըս֊
պանանել, և նոքա կեան և զարև
տեսանեն. յիրաւի պատժեալք
մեք յաստուածոյն գանիմք ան֊
խընայ:

Եւ լուեալ զայս թագաւորին 'ի

մոգուցն, և կարծեցեալ ստոյգ զսուտ պատճառս Նոյա, և 'ի մեծ սրտմտութենէն[1] պրգուելոյ ընդ կապեալ քահանայն, հաշուելով թէ արդարև վասն Նոյա եղև այսչափ կատարած զօրացն իւրոց, վաղվաղակի հրամանն տայր՝ նախ զնոսա որ ընդ իւր քահանայքն էին, զորս երէցն Սամուէլ և զորս սարկաւագն Աբրահամ, յանհերևոյթ տեղի ինչ տանել շատ 'ի կարաւանէն հեռի, և անդ գլխատել, յաղագս չգը-տանելոյ ուրուք 'ի քրիստոնէից և պատուելոյ զոսկերս Նոյա : Բայց յառաջ քան զսպանանելն զնոսա՝ հրամանն տայր զաջ ձեռն կարել զսրբոյն Սամուէլի, և դնել 'ի ձեռին տեառն Աբրահամու . նոյնպէս հրամայելով՝ և սրբոյն Աբրահամու կարել զաջ ձեռնն, և դնել 'ի ձեռին տեառն Սամու-

1. Յօր. դրդմ—թե—ն :

էլի. Փոխանակ, ասէ, զի իշխե-ցին ձգել զձեռս իւրեանց 'ի սր-տուականն կրակն և սպանանել. և ապա սրով կտրել զգլուխս նո-ցա: Եւ այսպէս վկայեցան սուրբ-քն յամենեանն հրոսից, որ օր եօթն էր ամսոյն, 'ի գաւառին որ անուանեալ կոչի Վարդգէս:

ԽԹ. Յետ այսորիկ դեսպանս հրամայէր առնել Թագաւորն Յազ-կերտ վաղվաղակի և յայժ փու-թով յայլուրս երանելոյ եպիս-կոպոսին Բասենոյ Թաթկայ, որ կայր 'ի կապանս յԱսորեստանի, 'ի բազում՝ ժամուց աննջեալ չա-րալլուկ տանջանօք. և հրամա-յէր սպանանել անդէն և անհետ առնել զմարմին սորայն, յաղագս չգտանելոյ ուրուք 'ի քրիստոնէ-ից՝ 'ի պատիւ տանելոյ զոսկերս նորա: Եւ հասեալ դեսպանին անդ, կատարեալ մոգուցն զհրա-մանն և լցեալ խնդութեամբ. բայց յառաջ քան զխախճան սըր-

բոյն՝ կերեցին նախ տանջանօք պատուէրս բազում զմարմին սըրբոյն յաւերացն, և ապա ըստ հրամանի Թագաւորին հատեալ ուսերաւ զգլուխն և սպանին:

Ծ. Նոյնպէս տայր հրաման և վասն այլ քահանայիցն սրբոց, զորըս Թողլին կապեալս 'ի Նիւշապուհ 'ի դղեկին: Տայր հրաման Վեհդենշապհոյ ամբարապետի՝ տանել ընդ իւր երկուս ևս այլ օգնականս յաւագանոյն, զՋնիկան՝ մայպետն արքունի, և զԱրվան անդերձապետ՝ 'ի ձեռանէ մովպետաց մովպետի, երթալ փութով յառաջ քան զինքն, և հանել զսուրբ քահանայսն 'ի բանտէն՝ ուր էին կապեալք նոքա և նախարարքն Հայոց, և տանել ըզնոսա հեռի 'ի քաղաքէն յանկոխ և յանապատ տեղի, և անդ չարալլուկ տանջանօք, որպէս և կամեսցի, բարձցէ զնոսա 'ի կենացս: Բայց յոյժ պատուիրս

նաւ զգուշացուցանէր Թագաւո-
րին՝ Վեհգենշապհոյ, ոչ տալ ու-
մեք գլխաել՝ ոչ ղաւնուլ և ըղձնալ
ընոսա 'ի քաղաքէն, և ոչ ըճանա-
պարհն՝ ընդ որ ամենիցին, և ոչ
ղանկել մահուանն՝ ուր սպանա-
նիցեն զնոսա: Քանզի լուեալ է,
ասէ, մեր սատուգութեամբ, թէ
ուեղի, ասէ, վասն այսր կարի
խնդան 'ի մահ՝ որք 'ի մոլար ա-
ղանդն են քրիստոնէից, զի այդ-
պէս ասեն, թէ ոսկերք այնոցիկ՝
որք յաղագս Աստուծոյն իւրեանց
մեռանին, և որ ոք, ասէ, յիւ-
րում՝ աւանն ունիցի ինչ անուն, թէ
և փոքր իմիտոր ինչ ունի, և վասն
ինչ և խորամանկ 'ի նա և 'ի նորա
ասուհս և 'ի սիրելիս ոչ մերձենայ:
Եւ պայս ևս ասեն, թէ 'ի բանս
ասենի յաղթութիւնս տան և ի-
մաստս և քաջութիւնս դասնել
և պարհպանութիւն: Եւ մինչև 'ի
մահ ջանան անձամբ և կարասուով
գոնէ ատամն մի կամ եղունկն մի

գտանել յայնպիսեացն, և 'ի տու-
նըս խուրեանց տանել: Այլ և զայն
ևս 'ի հաւատարիմ մարդկանէ՝ որք
'ի մոլար աղանդին նոցա էին եղեալ,
ապա զմեր լուսաւոր և զարդար
օրէնս ունին, տեղեկացեալ եմք՝
թէ կանայք նոցա, ուստերք և
դստերք, և զզարդս ոսկւոյ և ար-
ծաթոյ և մարգարտոյ տարեալ
ուրուք նոցա, թէ կարի փոքր
ինչ յոսկերաց այնր մեռելոյ տայր
նոցա, զայն մեծարգոյ և պա-
տուական համարին: Եւ զի՞նչ ևս
այլ աւելի ասեմ. և զհարց և ըզ-
մարց զարդս՝ զոր յանոսն նոցա
արարեալ է մեծաւ աշխատու-
թեամբ՝ ձիթակս և կամ զոտակս
ինչ մարգարտոյ կարի մեծագնոյ,
կանայք քրիստոնէից չհամարին
ինչ հանել յանձանց և տալ և գը-
նել փխրանս ինչ յոսկերաց այն-
պիսեացն: Այլ դուք ուշիմ լե-
րուք, և յայնմ վայրի եղիցի սպա-
նումն նոցա՝ ուր յայնպիսեաց

կործեաց և պատուոյ՝ սպանեալքն և որք սպասէին ոսկերացն՝ վրէպեալ լիցին:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ 'ի Թագաւորէն ամիրապետին Վեհդենշապհոյ յԱպար աշխարհին, և մտեալ 'ի դղեակ Շահաստանի Նիւշապհոյ՝ խօսէր բանս սուտս, և տայր աւետիս նենգութեամբ, թէ արքայից արքայ հրաման ետ ինձ զհայ երիցունսն որ աստ 'ի կապանս են՝ արձակել յաշխարհն իւրեանց. և վասն այլ ազատանոյն որ 'ի Հայոց էն՝ պայման արար, թէ ես յորժամ գամ՝ արձակեմ 'ի կապանաց: Եւ լըւեալ զայս բազմութեանն՝ որ էին 'ի Շահաստանին, կործէին գոլ արդար զխօսեցեալսն 'ի Վեհդենշապհոյ: Բայց սուրբ քահանայքն իբրև լուան՝ իսկոյն գիտացին ազդեցութ̃բ Սուրբ Հոգւոյն զհասեալ բարի ժամ յուսոյ նահատակութեան իւրեանց. սկսան խօսել

ընդ նախարարս Հայոց, ընդ որս կապեալն էին, և առեն. Թէպէտ և կամէր արդեօք Վեհդենշապուհ թաքուցանել զճշմարտութիւն բանին՝ ոչ կարաց. քանզի երկոքեան մեր այդ իրք այդպէս կատարելոց են, որպէս և լուանն իսկ ՚ի նմանէ ամենեքեան. զի դուք իբրև ողորմութեամբն Քրիստոսի արձակելոց էք ՚ի կապանացդ, և մեք զօրութեամբ Սուրբ Հոգւոյն կատարեալ զպատուական պսակս կենցաղոյս պանդխտանոցիս, փութալոց եմք ՚ի բնիկ աշխարհն մեր և ՚յընտանիս, ուր դասք առաքելոցն են և օթևանք սրբոցն, ՚ի բանակ տանուտեանն և յարքայիցն ամենեցուն Քրիստոսի, որ ասայն. Ուր ես եմ՝ անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի:

ԾԱ. Եւ սոյն դեռ ևս խօսելով զայս այսպէս, մի ոմն ՚ի դահճացն՝ որ սիրելապէս ընդունելութիւն ունէր ընդ կապեալ

նախարարս Հայոց, լուեալ ճշգըր-տապէս յերանելւոյն Խուժկէն[1], և-կեալ յայտնէր նոցա զպատիր խոր-հուրդն. և ասէր գիտել զարդարն, թէ որպէս տուեալ է հրաման թագաւորին յաղագս սպանման քահանայիցն: Զոր ստուգեալ նախ-արարացն՝ լային դառնապէս. իբ-րև ոչ եթէ ոչ կամելով զնահա-տակութիւն սրբոյն, որում և ինքեանք իսկ փափաքէին լինել արժանի, այլ մնալոյ 'ի նոցանէ որբք և անմխիթարք:

Իսկ սրբոյն և յառնէն իսկ ճըշ-գրտեալ զիւրեանց հաստատա-պէս աւետիսն, զօրացեալք զո-ւարճանային ցնծութեամբ, և տո-ւեալ փառս Աստուծոյ՝ իսկոյն ե-րեկոյին պաշտամանն պատրաս-տէին. քանզի և անագանագոյն

1. Իբրև նախածանօթ չիցէ Խուժի-կըդ, այլ յետոյ ծանօթանայ 'ի պատ-մութեանս:

լոկ էր այնուհետեւ ըստ այլ ա-
ւուրց պաշտաման ժամ: Որ քան-
զի եւ եկք ամբարտակապետութիւն 'ի
Տաճկաստանին ոչ ինչ էին վաղ, վա-
սըն որոյ կալ զգիշերին անդէն հար-
կաւորեցաւ 'ի Տաճկաստանին: Եւ-
սրբոյն կատարեալ զկանոն երե-
կոյին պաշտամանն, վայելէին սուղ
ինչ եւ դոյզն ուռճկոմն որպէս բաղ-
մախորտիկս անուշահոտութեամբ.
եւ անուշակ ընթրեացն ուրախու-
թեանն չերկարեալ զուրախու-
թիւն ճաշակմանն, մխիթարու-
թեան շնորհիւ զօրութեամբ Աս-
տուծոյ Սուրբ Հոգւոյն. եւ յա-
րուցեալ յընթրեացն, փառաւո-
րելով եւ օրհնելով զԱստուած՝ կա-
տարէին պաղօթսն: Հրամանն տա-
յին սուրբ քահանայապետքն Աս-
տուծոյ՝ կապելոյն նախարարաց՝
աղօթից եւ տքնութեան պատրա-
ստելոյ ըստ կարգի իւրաքանչիւր
ուրուք զգիշերին պահն, առեալ ցա-
մենեսեան այսպէս. Զի եթէ որք

՚ի ձէնջ այսր յուղարկեալ էիք[1]
՚ի Հայս, ո՛չ ապաքէն առ իւրա-
քանչիւր սիրելիս թուղթս ող-
ջունացոյցս և պատգամս ուրա-
խալիցս յղէիք խնդութեամբ. Նաև
յաղագս ճանապարհորդելոյ ՚ի
ձէնջ ուրուք խնդրէիք յԱստու-
ծոյ ողջամբ հասանել առ իւրա-
քանչիւր ընտանիս, և ղեգեալ ձեզ
նմա զբանն կատարել: Եւ արդ ա-
ւասիկ յուղարկիմք մեք ՚ի ձէնջ
առ Աստուած. խնդրեցէք ամե-
նեքեան ՚ի փրկչէն Քրիստոսէ և ՚ի
սուրբ նորա Հոգւոյն՝ լինել ան-
երկիւղ քաջալերութեամբ ամե-
նեցուն մեզ արժանի երկնաթուիչ
ցանկալի ուղւոյն, տանել ձեզ ող-
ջոյն և զյանձնարարութիւն առ
բազումողորմն Քրիստոս և առ
սուրբ գունդն առաքելոյ և մար-
գարէից և ամենայն սրբոց: Որոց
միջն բարեխօսութեամբ թախան-

1. Յոր. յուղարկեալ:

ձեռացն դարավալից գութ բաղում ողորմ արարչին Քրիստոսի, լինել մեզ մխիթարիչ և փրկիչ. և արձակեսցէ զմեզ յերեւելի կապանացդ՝ յորում էքդ, և ամաչեցուցանէ զնախանձորդս ձեր և զթշնամիս: Տացէ ձեզ տեսանել զաշխարհն Հայոց և զընտանիս ձեր. և անդ ամփոփեալ զոսկերս իւրաքանչիւր ուրուք զձեր առ ոսկերս հարց ձերոց ժողովեսցէ. և յանհերեւոյթ կապանաց սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր՝ պահեսցէ անմեղս յօր տեառն Յիսուսի Քրիստոսի:

Եւ լուեալ զայնպիսի հրաման 'ի սուրբ քահանայից Քրիստոսի՝ ամենայն նախարարացն, ետուն պատասխանի և ասեն. Ո՞վ արդեօք յաղթիցէ քում յարքայութեանն, ուր ոչ գոյ աքնութիւն և ոչ ծանրութիւն տաղտկութեան. և կամ ո՞ արդեօք ախտացեալ տրտմեսցի յանանց բարու-

թեանն, ուստի մերժեալ են յաւէտ և տրտմութիւնք և հեծութիւնք: Եւ մեզ օրս այս կարապետ է և առիթ աւուրն յայնմիկ, ուր վարդապետութիւնք սուրբ քահանայից Աստուծոյ քարոզեալ լինելի լինէր 'ի միջի մերում. և տրտմութիւն ընդէ՞ր իսկ բնաւ ծնանիցի 'ի սիրտս ուրուք, որք արժանի եղաք յանկ զծնողս մեր և զհոգևոր վարդապետս 'ի կենդանութեան մերում 'ի մարմնի իբրև զհրեշտակս տեսանել, և 'ի վախճանի իբրև զզուարթունս: Բայց որ արտասուեմքս փղձկալով, որպէս փրկչին ամենեցուն Քրիստոսի զԵրուսաղէմ տեսեալ կամ' զՂազար' զոր յարոյց 'ի մեռելոց, թէ ընդէր իսկ անմահ և անախտ ստեղծուած յարարչէն' դերեալ 'ի խաբէութենէ թըշնամւոյն, դարձեալ 'ի հող' անկաւ ընդ ախտիւ և մահուամբ:

Եւ այսպիսի բանս աւետարանիցս

լուեալ 'ի նախարարայն սուրբ քահանայից Աստուծոյ, մեծաւ ուրախութեամբ սկսան ամենեքեան տարածել զձեռս 'ի յերկինըս, գոհանալ զԱստուծոյ և ասել. Գոհանամք զքէն, Աստուած, որ 'ի շնորհէ քարոզութեան սուրբ առաքելոյն բազում ծնար տաքեալս, և 'ի շնորհէ ճգնազգեցիկ մարտիրոսայն անթիւս ծնար նահատակս. որպէս առաքելայն և խոստովանողն տէրն Գրիգորիոս, արարողն ուղիղ գործոյ և ուսուցիչն յստակ և անհեղգ վարդապետութեան, նախանձեցուցեալ զամենեսեան 'ի բարի նախանձ՝ ծնաւ վարդապետս և անթիւ նահատակս, յոլով միանձունս, անչափ դասս կուսանաց, զամենայն անձն բնաւ տաճար բնակութեան Սուրբ Երրորդութեանդ յօրինեաց: Գոհանամք զքէն, Փրկիչ. որ 'ի հօտէն Սրբոյն Գրիգորիոսի զոչխարսն առաւել քան զհօվիւս

բանաւորս արարեր, և զաշակեր-
տըս 'ի ժողովրդենէն առաւել քան
զվարդապետս յօրինեցեր գիտու-
նըս: Ահա և մեք այժմ զօրա-
ցեալք քաջալերեցեալք 'ի բանից
շնորհալից հոգևոր ծննդոցս մեր,
հարցք յորդւոց, վարդապետք յա-
շակերտաց, քահանայք 'ի ժողո-
վրդոց: Եւ արդ յուղարկեմք 'ի
սոցանէ ուրախութեամբ, որոց
արկեալ զմեզ յուղի՝ առ քեզ ա-
ռաքեն. և ինքեանք միալով 'ի
մարմնի՝ ընդ քեզ են և առ քեզ,
և քեւ զօրանան: Պահեա զսոսա
ամենազօր աջովդ քո, պարսպեա
զսոսա ամրութեամբ Սուրբ Հո-
գւոյդ քո, մխիթարեա զսոսա ու-
րախութեամբ բանի քո. զխաղա-
ղութիւն քո տուր սոցա, և աճե-
ցո 'ի սոսա զշնորհսն:

Եւ այսպէս օրհնեալք զերա-
նելի կապեալսն, և հզօր Ամենա-
կալին յանձնեալ, ասեն. Նա պա-
հեսցէ զձեզ ողջս, և Հոգւովն իւ-

րով որքով մխիթարեսցէ զձեզ Հանապազ. և դուք մի՛ տրտմիք, այլ ուրախութեամբ ուրախ լերուք յայն՝ որ ասացն, թէ Ոչ թողից զձեզ որբս, գամ՝, ասէ, առ ձեզ. որ եկեալ կայ է, և է 'ի միջի ձերում. որ արձակէ զձեզ 'ի կապանացդ յորում էքդ, և պահեսցէ զձեզ յուսով օգնականութեան իւրոյ. և տայ ասել ձեզ համարձակաձայն պարծանօք, թէ, Վասն քո մեռանիմք զօրհանապազ, համարեցաք որպէս զոչխար 'ի սըպանդ: Նա ամենատեսն խորտակէ զսատանայ 'ի ներքոյ ոտից ձերոց, երևելիս և պայծառս ցուցցէ ըզձեզ 'ի մէջ ազգիս ամբարշտի, և դարձուսցէ զձեզ 'ի յերկիր ձեր: Պահեսցէ զտունս ձեր, մնուսցէ զայգիս ձեր, ժառանգեցուսցէ զաւակի ձերում զվիճակ հարց իւրեանց: Նմա փառք և այժմ և յամենայն յաւիտեանս. ամէն:

Եւ կատարեալ Արքայն Ղևոնդի

զբանս վարդապետութեան և մը-
խիթարութեանս այսորիկ՝ ըստ
հրամանին Սրբոյն Յովսեփայ և
Սրբոյն Սահակայ, որոյ և նոյն
օրհնեալ վերանելի նախարարան
և զայլ ժողովեալսն ընդ նոսա,
յանձնեցին զամենեսեան Սրբոյ
Երրորդութեանն, և կատարեցին
զաղօթս: Եւ եղեւ ամենայն անձն
երանելի կապելոցն նախարարացն
որպէս զանձինս այնոցիկ՝ որք ժո-
ղովեալ էին ՚ի վերնատունն և ըն-
նակէին ընդ սուրբ առաքեալսն,
լցեալք Սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ,
քաջալերեալք և ապաւինեալք ՚ի
յոյսն երկնաւոր:

ԾԲ. Եւ մինչդեռ ուրախացեալ
ցնծայր ամենայն խոհարան լսո-
ղացն՝ որպէս բազմախորտիկս ա-
նուշահոտ Ճաշակօք, հոգեշնորհ
վարդապետութեամբ առաքելա-
նման վարդապետացն, գային հա-
սանէին յանկարծակի բազմու-
թիւնք դահճացն յամբարապե-

ահն, ջանիւք բազմօք սաստկա-
պէս լուցեալք. քանզի ըստ ան-
անց և անփոփոխ ձայնարձակութե
յաստուածային հրամանատուու-
թենէն՝ Թռչնոյ, ժամ՚էր այնուհե-
տև հաւուն խօսելոյ. ունելով ընդ-
ինքեանս բազմութիւն դարբնաց
գործովք արուեստաւորութեան
իւրեանց, սալիւք և ուռամբք,
կռանօք և խարտոցովք, խարտել
և կոփել և 'ի բաց ջնջել զերկաթ-
ոյն 'ի ձեռաց և յոտից և 'ի պա-
րանոցէ սրբոյն. և զոր ոչն կա-
րացեն կոփել խարտոցօքն, ու-
ռամբք ջարդեալ զբեւեռս երկա-
թոյն, դնելով 'ի վերայ սալիցն
բեկեալ հանին 'ի բաց: Քանզի
ստուարք էին և ծանունք քան
զբնութիւն ամենայն երկաթոյ,
որովք զայլ մահապարտն կա-
պէին, զոր 'ի նոյն իսկ անուն ար-
եալ էր առնել մոգուցն, որպէս
յանուն արանց փառախրատից և
աշխարհակորուսաց և աստուա-

ծառայանաց. և մանաւանդ շղթայք սրբոյ կաթուղիկոսին Յովսեփայ, զոր ետ առաւել քան զառաքելութիւն այլոց շղթայիցն ստուարագոյնս աւելին զնորայն և անհեդեդս:

Եւ տեսեալ սուրբ քահանայիցըն Աստուծոյ զերկեալս 'ի դահճացն ընդ Վեհդենշապհոյ, և ըզբաղմութիւն դարբնացն, գիտացեալ՝ որոնեալք խուզէին առհասարակ. վասն զի ցանկանային երկնաւորական կոչմանն՝ նոյն զարդու, զոր յաղագս անուանն Աստուծոյ արժանի եղեն կրելոյ վայնչափ ժամանակս կամաւ և ցնծութեամբ 'ի մարմնի իւրեանց. թէ և հասեալք նովիմբ 'ի տեղի նահատակութեանն, ուր եղեալք արժանիք յաւիտենից փառացն, անդ ապա դնելով յետս միանգամայն զշղթայսն և զկապանս երկրային ծանրութեանց այսր աշխարհիս կամէին ախորժելով:

Բանքլի զոր օրինակ փառայն յան-
կացօղք արք և կանայք, որք ան-
յագութեամբն համակեալք ոս-
կովք և պատուական ակամբք և
մարգարտովք կապեն ախորժելով
զիւրդյին անձանց զձեռս և զոտս
և զպարանոց, զորս թէ ոք 'ի թշ-
նամեաց և կամ՛ 'ի բռնաւոր իշխա-
նաց կապէր առ վասնզի և նովիմբ
այր կալ և չհանել 'ի բաց, սաս-
տանայլին վղձկալով, և չոմնէին
ժոյժ և առ ձայր մի, և արդ են-
քեանք զինքեանս կապեն, և չհամա-
րին ծանր և ոչ զգան. այլ և զոր
յայլսն տեսանեն յայնպիսի նիւ-
թոյ՝ նախանձին թէ ընդէ՞ր ոչ այն
ևս 'ի մերում՝ զարդուս չէ. բայց
իբրև այլոց կայ, ես ի՞ւ երեւիմ
քան զոք [1] աւելի. և թէ կուտէր
ոք զամենայն նիւթս աշխարհիս
պատուականութեան 'ի վերայ
այնպիսայն, մինչև հեղձամղձուկ

1. Յոր. զոքն։

եղեալ խեղդէր՝ շատս չասէր։ Բայց և ոչ այնպիսիքն երեւէին պաճուճեալք անցաւոր պարգեւքն՝ այնպէս գեղեցիկք և շքեղք և ամենայն տեսողաց պատուականք, որպէս երեւէին հայրանման որդիք նահապետին Գրիգորի՝ ցանկալի շղթայիւքն՝ երջանիկք և հըրեշտականմանք, զոր ունէին պարծանօք և խնդութեամբ 'ի սուրբ ձեռս իւրեանց և 'ի պարանոցի։ Յորս մատուցեալ դարբինքն և 'ի բազում ժամս ջանացեալ խարտոցօք և այլ·ազգի ազգի հնարիւք, և ոչ կարացին կարել զատուարութիւն բեւեռայն. յետոյ սալս եդեալ 'ի վերայ սալից և ուռամբք ջարդեալ, հազիւ զերծուցեալ հանէին զերկաթսն 'ի մարմնոյ սրբոյն, չարաչար կոտորելով և վիրաւորելով զմարմինս նորա. որք զահագին ցաւս վշտացն առ ոչինչ համարեալ. այլ և ձգտեալ յերկարէր գործն մինչեւ յերրորդ

ժամաւուրն, հանդերձ ընդ նոսա կապեալովք նախարարօքն Հայոց, աղօթիւք և փառաւորելով զյա-ւայածոյցն զՔրիստոս օրհնէին:

ՄԳ. Յայնժամ հրաման տայր Վեհդենշապուհ, և որք ընդ նմա օգնականք էին՝ կոչել 'ի ծածուկ 'ի գիշերի զականաւոր արս Տահաստանին, նոյնպէս և զերեւելիս ոմանս 'ի մոգուցն. և պատուիրէին նոցա հրամանաւ արքունի. Դիք, ասէ, զկեանս 'ի մահ զիւրաքանչիւր անձին և տան, և յիշեցէք զերկիւղ թագաւորաց, որք նման աստուծոց իշխեն սպանանել և կեցուցանել, պատուել և անարգել. և մի՛ զոք յօրէս յայսմանէ մինչեւ ցբովանդակել ամենայն կարաւանին արքունի և 'ի Վրկան հասանել, զՀայ այր՝ ուստի և իցէ, կամ 'ի մանկտւոյ կապելոց նախարարացն Հայոց՝ որ 'ի Տահաստանին են, և կամ՛ 'ի մանկանց կապելոցս երիցանցս՝

զորս մեք այսօր 'ի բաց տանիմք,
և կամ բնաւ Հայ զոք՝ որ յան-
կարծ թէ և այլ ուստ ուստեք ե-
կեալ լիցի այսր բնակել, թողուլ
արտաքս քան զդուռն Տաճկաստա-
նիս. և դաւանիցիք առանց ամե-
նայն թուլութեան ազգաւ հա-
րեալք և դառն մահու մեռանի-
ցիք 'ի թագաւորէն, և մեր ան-
ձինք անպարտ լիցին յայնպիսի
չարեաց՝ որ 'ի վերայ ձեր հասա-
նիցեն. այլ զգուշացարուք երկիւ-
ղիւ և հոգալով հատուցանել բա-
րի շնորհակալութիւն 'ի վերայ
անձանց և մեր և ձեր հասարա-
կաց: Քանզի բաւ հրամանի թա-
գաւորին երկնչելին, թէ մի՛ գու-
ցէ ոք 'ի մանկանց նախարարացն
կապելոց՝ գաղտ այլակերպեալ
հետազօտիցէ. զայն Ճանապարհ
գնացից նոցա: Զոր փրկիչն Քրիս-
տոս ընդ նոսին իսկ առաքեալ էր
զցուցակ և զյայտնի աշխարհի
գանձուն մեծի, և նոքա նման

Հրէիցն՝ Պիղատոսի զօրուն հրա-
մայէին պահել զգերեզմանն, զոր
Բանն Աստուծոյ հրեշտակօք բա-
ցեալ յայտնէր զինքն հաւատա-
ցելոց յանուն նորա. որ և առա-
ջին և կատարեալ երևեցուցանէ
անսուտ զասացեալս իւր հանա-
պազ. Թէ՝ Որ հաւատայ յիս՝ ըզ-
գործն զոր ես գործեմ նա գոր-
ծեսցէ, և առաւել եւս գործես-
ցէ:

Եւ կատարեալ դահճացն զգոր-
ծըն ըստ հրամանին Վեհդենշա-
պըհոյ, խաղացուցանել այնուհե-
տև 'ի Տահաստանէն զսուրբսն
փութային: Եւ տեսեալ զայն նախ-
արարացն Հայոց որք անդէն 'ի
գըեկի Տահաստանին մնալոց էին
'ի կապանս, քաջալերեալք և ա-
պաւինեալք 'ի յոյսն երկնաւոր՝
աներկիւղ համարձակութեամբ ա-
ռաջի ամենայն բազմութեանն հը-
րապարակին Պարսկաց՝ օտարացն
և որք անդէն 'ի Տահաստանէն,

անկեալք յոտս սուրբ քահանայիցն Աստուծոյ խնդալից և ուրախասիրտ համբուրէին յերկար ողջունիւ զոտս նոցա, աղաչելով և ասելով, թէ յիշեսջիք զմեզ անմոռաց յուրախութեանն ձերում՝ և յարքայութեանն։ Նոյնպէս և սուրբ քահանայքն Աստուծոյ ընկալեալք սրտիւք և զուարթալից երեսօք ընկալեալք զամենեսեան 'ի գիրկս իւրեանց, ասէին. Աստուած զօրութեանց օրհնեսցէ զձեզ, և տացէ ձեզ տեւողութիւն 'ի փառս անուան իւրոյ, և զօրացուսցէ զձեզ առաջի ազգացս հեթանոսականաց. և արձակեալ զխարիսխս ձեր յերեւելի կապանացդ՝ յորում էքդ, առաջնորդեսցէ ձեզ յաշխարհն ծննդեան ձերոյ, և 'ի գիրս հարցն ձերոց հանգուսցէ զոսկերս ձեր. և յաներեւոյթ կապանացն սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր,

ածցէ զձեզ 'ի գաւառն՝ ուր զմեզ յուղարկեցէք , և բնակեցուցէ զմեզ ձեօք հանդերձ յաւիտենից յարկսն , ուր Փրկիչս է ընդ աջմէ Հօր :

Եւ տեսեալ անօրինացն այնպիսի ուրախալից հրաժեշտ 'ի միմեանց սուրբ քահանայիցն և նախարարացն Հայոց , այպանէին ընդ միտս իւրեանց ծաղրելով, հաշուէին զնոսա լինել անգէտս հրամանի Թագաւորին , և ասէին դարձ ցմիմեանս. Զի Թէ գիտէին երկեանն զմահն՝ զոր պատրաստեալ է նոցա , ոչինչ արդեօք բազո՛ւմ սաստարս լալոյ զինքեանս , այլ այդպէս ծիծաղել և ուրախանալ ոչ լինէին կարող: Եւ զայն ոչ գիտէին ամբարիշտքն՝ եթէ այն էր ցնծութիւն և նոյն լուր ուրախութեան , և ընդ այն զուարճանային անյագ խնդութեամբ հրաժարեալքըն և միացեալքն: Եւ ողջունեալք զմիմեանս սուրբ քահանայիցն և

նախարարացն Հայոց , յուղար-
կեալք գնային՝ կոչեցեալք 'ի պա-
կուժն : Եւ երթեալք սուրբ քահա-
նայքն Աստուծոյ կազմէին ճեպով,
և այլ մանկունք 'ի սպասաւորացն
երանելեացն , որք եկեալ էին ընդ
նոսա լինքնակամ յօժարութեամբ
յաշխարհէն Հայոց , սրբանեկել
նոցա և սպասաւորել 'ի կապան-
սըն. որք և վիճակի բարւոյ մա-
սինն լինել արժանիք տենչալինն:
Եւ մանաւանդ առաւել Խորէն ե-
րէց, որ էր 'ի գաւառէն Այրա-
րատու, 'ի գեղջէն՝ որում անուն
էր Որկովի, և երանելին Աբրա-
համ երէց, որ էր 'ի գաւառէն
Տայոց , 'ի գեղջէն՝ որում անուն
էր Զենակս: Զոր տարեալ Վեհ-
դենշապուհոյ և որք ընդ նմայն էին,
և հարցեալ՝ թէ դուք յո՞ կազմիք.
և լուեալ 'ի նոցանէ՝ թէ ուր գնո-
դեւոր տեարք մեր և զվարդա-
պետս տանիք, ընդ դոսա պա-
րատ եմք երթալ 'ի կեանս կամ

'ի մահ: Եւ սրամտեալ Վեհդեն-
շապհոյ՝ հրամանն տայր բռնաբար
ունել զնոսա և տանել անդէն 'ի
Տահաստանին. պատուէր տայր
ըստ աւագին հրամանին զգուշա-
նալ նոցա բազում պահպանու-
թեամբ: մինչև ցժամանակ մահա-
նելոյ ամենայն զօրացն արքունի
յոստանին. և այս, ասեն, իշխեա-
ցէ ծառայ ոք կապելոց Նախարա-
րացն Հայոց ելանել 'ի Տահաս-
տանէն 'ի պէտս արքանեկութեն,
ուր և սպասեսցեն տեարքն իւ-
րեանց: Զոր իբրև տեսեալ երա-
նելեաց քահանայիցն Ռուբէնայ և
Աբրահամու զբռնաբար դահճացն
արգելուլն զնոսա անդէն 'ի Տա-
հաստանին, մեծապէս խռովեալք
տրտմէին, հաշուելով անարժան
զանձինս այնպիսի երկնաւոր պը-
սակի, զոր և առնլոց էն սուրբ
վարդապետքն նոցա՝ որդւք Նահա-
տակին Գրիգորի:

ԾԳ. Զուէր այնուհետև ամիս-

րապետն. Վեհգնիշատակուհ Հան-
գերձ քահանայիւքն 'ի Նիւշա-
պըհոյ՝ 'ի վեցերորդ ժամու առաւու-
րըն, ընդ Ճանապարհն՝ որ ելանէ
'ի Վրկանն: Եւ լուեալ զայս առն
միոյ վաճառականի, որ էր ազգաւ
Խուժիկ, որոյ ըստ օրինի վաճա-
ռականութեան շատ անգամ՝ Ճա-
նապարհորդեալ էր 'ի Հայս, որ և
զլեզու հայերէն խօսից քաջ տե-
ղեկաբար գիտէր. և էր ինքն այր
'ի մանկութենէ իւրմէ կեցեալ ա-
ռաքինի վարուք, եղեալ որդի քը-
րիստոսական և հաւատացեալ ծը-
նողաց, որ և ջերմանելլի քահանայ-
յըն Աստուծոյ և զնախարարսն
Հայոց՝ որ 'ի կապանսն էին, յոյժ
ընտանութեամբ գիտէր, առ որս
և բազում ծախս յընչից և սպա-
սաւորութիւն արարեալ էր մինչ
'ի Վրկանին էին, ուշադրելով զա-
մենայն օր և ակն ունելով մասին
նշխարաց սրբոցն 'ի կատարումն
նոցա լինել արժանի. սորա ըն-

ւեալ զհրաման Թագաւորին՝ ձե-
ռով և անյապաղ ոչինչ զգացու-
ցեալ ումեք՝ Թողոյր և զգրաստ
իւր և զկարասի 'ի մանկունս իւր
և յընկերս, և իւր առեալ 'ի գը-
րաստուց իւրոց գրաստս տակու-
նըս և ուժեղս, և նմանեալ ան
կարաւանի՝ գնայր ընդ ճանա-
պարհ՝ որ երԹայր յԱպար աշ-
խարհն, և ուղեկցեալ ճանապար-
հորդեր ընդ ամբարակապետին
ընդ Վեհդենշապհոյ, յուսանելով
նմա զճանապարհայնն և յօԹե-
ւանս ուր հանգչէին՝ բազումարԹ-
նուԹեամբ շուառուԹիւնս, և հա-
ճոյ եղեալ Վեհդենշապհոյ. ամե-
նայն գործ հպատակուԹեան Խու-
ժընկին՝ սիրէր զնա յոյժ և խնա-
մարկելով ողջունէր. վասն զի Ա-
տուած էր՝ որ յաջողէր զիրն:

Եւ եղեալ համարձակապէս յըն-
դունելուԹեան մեծի իշխանին՝
Խուժկին, հայցանէր առ 'ի սը-
Թափելոյ ամբարապետեան զԽու-

ժիկն՝ յաղագս գեղջն նորա և ծնո-
ղացն, թէ որպիսիք էին և ուստի:
Եւ Խուժիկն պատճառադրելով
խօսէր ընդ նմա այլաբանութիւնս,
սուտ պատճառս և դիպողս ըստ
առաջարկելոյ նորայ գործոյն: Որ-
դի եղեալ եմ ես, ասէ, ծնողաց
օրինաւորաց, որք 'ի նախնեաց
իւրեանց կրօնի և արեգական հա-
ւատարմոյէս եղեալ են ծառայք,
որոց վիս 'ի նոսա յանձնեալ է 'ի
մանկութենէ իմմէ, և նոցա պահ-
պանութեամբն կացեալ եմ 'ի մի-
ջի մինչեւ ցայսօր և կամ, ճանա-
չելով յայտնապէս յանձին իմում
զաստուածոյն օգնականութիւն:
Յիշելով երանելոյ Խուժկին ըզ-
պատճառադրութիւնն վարդա-
պետին հեթանոսաց Պօղոսի, որ
երբեմն հաւատոյն փարախեցի ըն-
նէր, և դարձեալ այնուր հռովմա-
յեցի. որ ոչ էր յայսցանէ 'ի ժա-
մուն և ոչ մի, այլ հաւատովք ա-
ւետարանին քարոզ էր և վարդա-

պէտ, և քաղաքս 'ի Կիլիկեցւոց գաւառէն էր, տարսոնայի, մանաւանդ թէ սուրբ և հոգեղէն վերին զօրայն էր դասակից. բայց զմիտս լսողացն առ վայր մի սայթաքեցուցանէր. այսր անդր, զի զճշմարտութի̄ անձեցուցեալ հաստատեսցէ. այսպէս և երանելի Խուժիկն սպարօղական բանիւք զմիտսն Վեհդենշապհոյ խնդացուցանէր 'ի ժամուն, որպէս զի զիւր ընթացիցն անենչանս տարեալ 'ի գլուխ՝ կատարեսցէ ըստ կամի:

Իսկ ամբարտաւանն Վեհդենշապուհ որպէս թէ յաստուածոց համարէր զպատահումն նմա Խուժկին, անսանելով զայրն յամենայնի չոքողակ, և առաւել փարկանէր հաւատարիմ և ըմբռնն գործոյ իրացն՝ յոր երթայր. վասն որոյ և չտայր թոյլ առն և ոչ ժամ մի հեռանալ յիւրմէ, այլ 'ի տուէ և 'ի գիշերի մօտ ունէր առ իւր բազում յարգանօք և սիրով. և հա-

ւատայր նմա զխորհուրդ թագա-
ւորին և զպէտս գործոյն՝ յոր եր-
թայր. վասն զի ըստ յառաջագոյն
տեսանելոյն, Աստուած էր որ ըն-
տանէր զնրան ըստ խորոց կամացն
'ի քաղաքումն և յամօթ անօրինա-
ցըն, և յօգուտ և 'ի փառս եկե-
ղեցւոյ նորոյ սրբոյ: Եւ կատա-
րէր բան Սուրբ Հոգւոյն՝ որ ա-
սէր, թէ՝ Խորհեցան ոչ լինել, և
գաշինս կռեցին և ոչ խմով բանիւ:
Եւ սաղմոսերգն ասէ. Խորհեցան
խորհուրդ՝ զոր ոչ կարացին հաս-
տատել:

Այս պատճառէր երանելին Խու-
ժիկն ակէտս լինչ զլուր տեսանել
ույուր. և խնդրէր աղաչելով հը-
րաժեշտ 'ի Վեհդենշապհոյ. որով
յամենայն օգտակար լրայ և կոր-
ծեայ հեռայցուցեալ զմխոս ամ-
բարակապետին՝ տասել հաւա-
տարմագոյն յուշանէր նմա զխն-
քըն, գխտելով յապգեցութենէ

Սուրբ Հոգւոյն, եթէ չասայ[1] թոյլ Աստուած արձակել զնա նմա: Իսկ Վեհդենշապուհ և բնաւ իսկ ոչ առնոյր յանձն լսել բանից Խուժկին, այլ ասէր ցնա գաղտ. եթէ, Դու որ օրհնօք սնեալ ես և կեաս 'ի փառս կրակաց, ո՞չ կաս առ իս յօժարութեամբ և ուսանես զկորուստ անօրէն կրակասպան մահապարտացն, և ուրախանաս: Եւ երանելոյ Խուժկին լուեալ զայնպիսի բանս յամբարշտեալէն, մեծաւ երկրպագութեամբ շնորհ ունէր սիրոյն Վեհդենշապհոյ. այլ 'ի սրտի իւրում փառս տալով օրհնէր զամենահզօրըն և զյարդարիչն ամենայնի զԱստուած, որ տայր խօսել ամբարշտապետին և աղաչել զգուշակ նշխարացն սրբոյն՝ երթալ ընդ նոսա 'ի տեղի նահատակացն Աստուծոյ. այն որ լինելոց էր ցինչ և

1. Յօր. փայ:

խայտառակիչ Թագաւորին հրա-
մանի, և ցուցակ և բաշխիչ մեծի և
երկնաւոր պանձու սրբոյն:

Իսկ երանելոյ Խուժկին համ-
բարձեալ առ տէր Աստուած պա-
ղօթս սրտի իւրոյ, խնդրէր 'ի
Բարձրելոյն շնորհել նմա ուշ և
լայնութիւն սրտի, որով արժանի
լիցի գրել հաւաստեաւ 'ի տախ-
տակս մտաց իւրոց` որպէս յար-
ձանագրի` զամենայն հարցմունս
բնաւորայն և զպատասխանիսն
և զաղօթսն, զոր իւրաքանչիւր որ
սրբոյն 'ի ժամ կատարման մա-
տուցանէր Աստուծոյ. որպէս զի
պատմել Ճշմարտապէս կարասցէ
'ի կարգի առ 'ի յիշումն ամենայն
հաւատացելոց լսողաց յազգս յա-
ւիտենից: Եւ ընկալեալ 'ի յա-
խորժալուր 'ի տուչէն պգեւս
մաղթանօք խնդրոյն իւրոյ` պատ-
մել անդադար ցնծալից սրտիւ ա-
մենայն ուղղափառ ժողովրդոց,
յամենայն տեղիս 'ի պարմայու-

մին և 'ի փառս անուանն Քրիստոսի:

ԾԵ. Իսկ Վենդենշապհոյ 'ի սկզբանն ոչ համարեր արժանի պատմել Խուժկին զսուրբ քահանայիցն, զոր ինչ գործելոց էր ընդ նոսա, այլ ասէր, թէ՝ 'ի Վրկան տանիմք և անդ արձակեմք: Եւ երթային այն օր 'ի գեօղ մի՝ որում անուն էր Ռեւան[1], հեռի 'ի Նիւշապհոյ որպէս հրասախօք վեցիւք և թէ աւելի ևս, ըստ չափոյ համարուց Պարսկայն, և դադարեին անդ մինչև ցառաւօտուն պահն: Յարուցեալ փութով գալով, ոչինչ զգայցուցեալ ումեք 'ի գեղջէն, և ոչ ամենեցունց զորս ընդ ինքեանս, բայց միայն երանելի Խուժկան և ա-

1. Խնդրելի է տեղիդ յարեւելից հիւսիսոյ Նիւշապհոյ (որ է իբր ընդ 37^0 Լայն. 'ի Խորասան), զի յայնմ կողման նշանակին լերինք և ապարք:

նորէն դահճօքն, որովք սպանա-
նելոց էին զսուրբսն, ըստ հրա-
մանի Թագաւորին. գնային 'ի
գեղջէն լռելեայն: Եւ առեալ ըզ-
սուրբսն դահճացն՝ գնային զբո-
վանդակ մնացեալ մասն 'ի գիշե-
րոյն՝ ընդ անկոխ անապատն հե-
ռի 'ի գեղջէն՝ որպէս պարսիկ հը-
րասախս մի մղոն և Թէ աւելագոյն.
և ընդ ծագել առաւօտուն հասա-
նէին 'ի տեղի մի քարուտ, առա-
պարաձոր, աւազուտ. 'ի տեղի՝
յոր ոչ հասանէր արօտական, և
ոչ բնաւ անցանէր ընդ նա ու-
ղեւոր, վասն ոչ գտանելոյ երբէք 'ի
նմա ճանապարհ:

Եւ արկեալ աԹոռս երեցունց
իշխանացն՝ նստէին, ամբարտաւե-
տըն Վեհդենշապուհ, և Ջնիկան
մոգպետն արքունի և Մոգան ան-
դերձապետն: Իսկ երանելոյն Սուժ-
կին համբարձեալ առ արարիչն
մենայնի զուշն:

Եւ կայուցեալ զսուրբ Նահա-

տակին յառնենի՝ առէ ցնոսա Վեհ-
գենշապուհ. Բազում՚ և անհամար
չարիս գործեալ է ձեր, և բազում
Արեացն կոտորածի պատճառ
էք. զի թէ լոկ միայն երկուց և
կամ՚ երից անձանց մահու պատ-
ճառ էիք, սակայն մեծ էր, և չէ-
իք արժանի կելոյ, թող թէ այն-
պիսոյ աշխարհի մեծի, որպէս
Հայքն էն, և այնչափ բազում՚ ա-
րեանց՝ որ անդ հեղան. և ամե-
նայնի այնմ դուք էք պատճառք,
և ձեր առնելով և խրատու գոր-
ծեցաւ ամենայն գործն այն: Եւ
'ի վերայ այդչափ ձերոյ յանցա-
նաց և մահապարտութեան՝ ար-
քայից արքայ առ ձեզ կարի բա-
րերարութիւն արար, զի մեզ հր-
րաման ետ և ասէ. Թէ հաւանին
արեգական և. կրակի երկիր պա-
գանել, և զմեր օրէնս յանձն առ-
նուն պաշտել, նոցա զմահապար-
տութիւն թողում՚, և զզաւա-
որեարսն որ կապեալ է՝ արձակեմ՚

'ի Հայս, և զիւրաքանչիւր ուրուք զտանուտէրութիւն տամ և զգահ և զպատիւ։ Արդ դուք յիշեցէք՝ և զձեր անձինդ զմտաւ ածել և զայնչափ կոտորեալ զօրս, որք 'ի բանակին էին. և զի զհրամանն արքայից արքայի կամու և ախորժելով յանձն առէք. և որպէս եղէք պատճառք բազում արեանց, լերուք այժմ պատճառք բազմաց կենդանութեան. ապա թէ ոչ առնուք յանձն, և սակաւին 'ի նմին ապշութեան յամառեալ կեայք, դուք մեռանիք, և զնոսա հրամայէ սպանանել. և ամենայն արիւնքն որ յառաջն հեղան և որ այժմ հեղլոց են, 'ի ձեր յոգւոյ խնդրին յաստուածոց։ Եւ զայս ամենայն բանս խօսեցաւ Վեհդենշապուհ հանդերձ ընկերօքն իւրովք ընդ սուրբսն։

Հրաման տային երանելոյն Սահակայ եպիսկոպոսին՝ Թարգմա-

նել Սրբոյն Յովսէփայ և Սրբոյն Գէւորգի և այլոց ընկերակցայն. քանզի սուրբ եպիսկոպոսն միայն գիտէր պարսկերէն, և այլ ոք 'ի սրբոցն ոչ գիտէր: Որոյ անդրէն պատասխանի արարեալ սրբոյ ե- պիսկոպոսին Սահակայ, ասէ ցԴե- նշապուհ և ցայլսն որ նստէին ընդ նմա. Մի՛ սայք ինչ, ասէ, ասել յդռսա բանս, որ ոչ են ար- ժանի սոցա լսողութեան. վասն զի խօսք՝ որ ինձ ասելի թուին և արժանի ծաղու, զի՞ եւս ասեմ ցնոսա, զոր գիտեմ թէ իբրեւ լը- սեն՝ և զձեզ և զյղեալսն 'ի միա- սին անդոսնեն: Արարէք զինչ և կամիք, և մի՛ յերկարեալ խօսիք ընդ մեզ բանս սնոտիս և պատրա- նս ընդունայնս:

Եւ սրտմտեալ Դենշապուհոյ և այլոցն՝ ասեն ցսուրբսն. Դուք հար- կաւորութեամբ ասա ցգոսա, թող գիտասցուք և զգոցա զխօսս և զ- կամս: Եւ սրբոյ եպիսկոպոսին

կարձառօտիւ զբանսն և զպատ-
գամս Թագաւորին ասացեալ ցը-
սուրբս ընկերակիցսն իւր . և սրբո-
ցըն լուեալ՝ մեծաձայն ծաղու ան-
գոսնեցին զբանիւքն . զոր և ի-
մացեալ տնօրէն իշխանացն՝ ա-
ւաւելապէս զայրացան: Սակայն
պատասխանի տուեալ սրբոյ կա-
Թողիկոսին Յովսեփայ ասէ , Թէ ,
Եղեւ հարցումն այդ ատենաւ 'ի
դրան առաջի հազարապետին ա-
րեաց Միհրներսեհի , և լուեալ 'ի
մէնջ զբանս մեր և զկամս , զոր և
Թագաւորին գիտել ետ . նոյն են
մեր ամենեցուն կամք և բանք , և
ոչ փոփոխեմք զբանս մեր , որպէս
երբեմն խօսեցաւք իբրեւ զան-
խորհուրդս , և այժմ զղջացեալ
ապաշաւեմք իբրեւ զվնասակարս:
Այս եւեթ խորհուրդ և խնդիր
օր քան զօր աճէ 'ի սիրտս մեր ,
Թէ ընդէ՞ր ոչ այսօր քան զերեկն
և զեռանդն ցուցանի գործ յան-
ձինս մեր լաւութեան և արա-

բուսած բարւոյ 'ի հաւատս՝ յորում եմք, խորհել 'ի սոյն և կեալ սովաւ և 'ի միասին վախճանել։ Այլ յաղագս երկրպագութեան արեգականդ, որ ասէք՝ թէ հրաման ես թագաւորին, զոր թէ յանձն առեալ հաւանիք, ասէ, կեայք դուք և ուղստտորեարն՝ որ 'ի կապանին են. և եթէ յամառեալ չկամիք առնուլ յանձն, և դուք մեռանիք և զնոսա հրամայեմք ըսպանանել. մեզ՝ մի լիցի ուրանալ զճշմարտութիւն և ծառայել սուտ անուանելոց աստուածոց, որ ոչ են աստուածք. և մերով ուրացութեամբ ումեք 'ի հաւատացեալ կապելոցն՝ մի լիցի արձակումն և 'ի յաւիտենից անլոյծ կապանան անկանել. զոր և նոքա այժմ առաւել ես քան զմեզ խնդրեն յԱստուծոյ, զմեր վասըն Աստուծոյ զվախճանն՝ քան թէ զկեալն մեր ուրացութեամբ։ Այլ թէ հնար էր ձեզ այժմ՝ դի-

աւել մարգարէութեամբ, թէ որ-
պէս (վասն) պատուհասից այդո-
րիկ՝ զոր բերէք առ մեզ հրամա-
նաւ թագաւորին, թուիք մեզ[1]
անմիտք և կորուսեալք և դուք և
որ զձեզն յղեաց, ողորմելի զան-
ձինս ձեր և զթագաւորին քան զա-
մենայն թշուառացելոց 'ի մարդ-
կանէ հաշուելիք. բայց զոր ինչ
կամիք՝ արարէք վաղ, և կամ՝ երբ
կամիք:

Եւ առաջեալ զայս սրբոյ կա-
թուղիկոսին Յովսեփայ, սրամը-
տեալ զայրացաւ Վեհդենշապուհ
և որք ընդ նմա հաւատարիմքն
էին, և հրաման ետ սրբոյն Սա-
հակայ առնել ցնա. Զի թէպէտ և
թուին մեզ ծանր թշնամանքդ՝ ո-
րով թշնամանեալ ասացեր զմեզ
անմիտս և կորուսեալս, սակայն
առ համարձակապէսն յանդգնու-
թեանքն՝ զոր իշխեցեր յառաջուա-

1. Յօր. և Բուռէ. զմեզ:

ծանման թագաւորին ասել բանս անարժանս, մինչեւ ոչինչ թուին 'ի մեզ կողմն թշնամանք մեր ան-ձանց և թեթեւութիւն: Բայց դու գիտես, զի քեզէն զկորուստ անձինդ խնդրեցեր և աւեր, և կեալ քեզ այսուհետեւ անհնար է. սակայն սպառ է մեզ և զիւ-րաքանչիւր յայլոց գիտել զկամս և զընտրողութիւն, վասն զի օ-րէնք մեր այսպէս ասեն:

ԾԶ. Եւ հրամայեաց սրբոյն Սա-հակայ ասել ցնոսա, թէ մի ան-սայք անմիտ բանից դորա, և զան-ձինս ձեր յայդպիսի խօլ խրա-տուէ 'ի բաց կալջիք, և մարդ-կաբար զկեանս ընտրեցէք քան ըզ-մահ: Եւ դա որ ինքն այժմ իշ-խեաց խօսել զայդպիսի բանս մա-հապարտութեան, վասն զի մեծա-մեղ է և չէ արժանի կելոյ, իւր իսկ վասն գործոցն չարաց դմա կեալ. իսկ դուք թէպէտ և էք տակաւին ինչ մատասակարք, և զկամս թա-

գաւորին եւեթ տանէք և արե-գական երկիր պարգանէք, հրամա-յեաց զփոխան թողուլ ձեզ, և ըզ-ձեզ՝ պատուով ողջանդամ 'ի տու-նըս ձեր արձակել:

Հրամայեցին եւս Վեհդենշա-պուհ և այլ հաւատարիմքն որ ընդ նմայն էին՝ սրբոյն Սահակայ, ասել ցերանելի այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ. թէ, Մեր լուեալ է վա-սըն քո՝ թէ օրինաց քրիստոնէից իբրեւ զքեզ ոք տեղեակ չէ, և 'ի քո խրատուէ աւելի եւս կորեաւ աշխարհն Հայոց. արդ՝ այդպիսի մեծ և իմաստուն մտաց պարտ է ճանաչել զարքայից արքային զբա-րերարութիւնն, զի զայնչափ վը-նասն թողու ձեզ և ձեզ Ճշմարիտ Աստուած ծանուցանէ: Արդ՝ որ-պէս եղեր խրատատու և բազումք մեռան 'ի քո առնելդ, լեր այժմ խրատատու կենաց, և թող կեան և դոքա և այլ բազում անթիւ անձինք. ասա ցդոսա զի պադցեն

արեգական երկնի և կեցցեն. և դու այնալիսի պատիւս դտանես 'ի թագաւորէն՝ որովք անուանի լինիս 'ի քում աշխարհին և յամենայն ազգս: Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ երկայնմտութեամբ և ծայրելով թարգմանէր առ վայր մի Սրբոյն՝ զամենայն բանս անբարակապետին և զնորուն անօրէն գործակցացն, որպէս զի ծանուսցէ անօրինայն պատասխանեօք Սրբոյն՝ զիւրաքանչիւր անձին զերանելեայն զկամս և զփափագ և զանշարժ հաստատութիւն նոցա 'ի հաւատն:

Եւ սրբոյ սան Աստուծոյ Ղեւոնդի սկսեալ խօսել առանձինըն ընդ սրբոյն Սահակայ՝ ասէ. թէ, Մեղ գոյս պատասխանի այնքան պարտ է առնել, որչափ արար պատասխանի փրկիչն Պիղատոսի յատենին: Բայց զի ծանուսցուք աներկիւղ զցանկութեանս մերոյ զխնդիրն, ասա

ցգոսա․ Դուք առացէք աւագին զոր ինչ լուեալ է ձեր վասն իմ; թէ օրինացն մերոց տեղեալ եմ; և բազմութեան ժողովրդոյ եղեալ եմ՝ ուսուցիչ, ցուցանէ ձեզ տիոյ իմոյ մերձաւորութիւն ՚ի կատարումն: Եւ արդ ընտրողութիւն լաւ գիտութեան իմոյ՝ որում դուք իսկ վկայէք՝ զի ուսեալ եմ յԱստուծոյ և ոչ ՚ի մարդոյ, այսօր յաղագս երկիւղի մահկանացու և ապշեալ մարդոյ՝ մտացեալ փոխանակիցե՞մ; և կուրընչիմ․ քաւ լիցի․ և լուեալ յանդիմանիցիմ բանիւն, թէ Որ ուսուցեր զբազումս՝ զանձն քո ո՞չ ուսուցեր: Եւ վասն սպառուի և փառաց՝ զոր խոստանայք տալ, մեզ մի լիցի առնուլ զպատիւ ՚ի հօրեղէն և ՚ի մահկանացու մարդոյ, զոր ցեց և ուտիճ ապականէ և գող ական հատանէ և տանի․ որ զգեցեալ եմք զփառս և զպատիւս յերկնաւոր և յանմահ ա-

ջայն Բարձրելոյ, զոր ոչ երկինք և ոչ երկիր և որ 'ի նոսա պատուականութիւնք են՝ արժել ոչ կարեն: Մի ինչ պակաս է 'ի մեր երանելի փառաւորութենէս, բաժակ մահուդ, որում իբրեւ ըղպապաքեալ ծարաւիս փութամք ըմպել: Արբուցէք վաղվաղակի, և թո՛ղ ուրախացեալք զերծանիմք յերերալից ախտաւորակաց կենցաղոյս. և մի ևս յերկարեալ ձըգտէք զանձինս և զմխտասակոր բանս բանդագուշեալ թագաւորին ձերոյ:

Եւ սրբոյ սան Աստուծոյ Կեւոնդի կատարեալ զիւր պատասխանին, աղաչեցին զսուրբ եպիսկոպոսն զՍահակ՝ երանելի երէցն Մուշէ և երանելի երէցն Արշէն և երանելի սարկաւագն Քաջաջ՝ ասել յանօրէն իշխանն և նոյա բանիւ, թէ՝ զոր ինչ սասայցին սուրբ վարդապետքն մեր և հոգեւոր հարքս մեր Յովսէփ և մեր Կե-

ունդ, դոյն էն մեր կամք և խըն-
դիրք · կատարեցէք փաղփաղակի
յոր եկեալդ էք, և մի՛ յապաղէք ·
և խնդրեմք յԱստուծոյ պար-
գևել մեզ և արժանի առնել ըզ-
մեզ յաւիտենական պատուոյն և
երկնից արքայութեանն :

Եւ լուեալ զայս Վեհգենշա-
պուհ և անօրէն գործակցացն, և
'ի սրամտութիւն բարկութեան
գրգռեալք՝ կամեցան և այլ պատ-
րողական բանս և խօսս ընդդիմա-
նելս խօսել ընդ սուրբ նահատակ-
սըն. կարծեցեալք թերևս կա-
րասցեն ձեղքել զոք 'ի գնդէ ան-
քակ միաբանութեանն , որում
անհնար էր լինել. սկսան ստիպել
և այլ զսուրբ եպիսկոպոսն Սա-
հակ, զի թարգմանեսցէ նոցա և
այլ զոր ինչ կամիցին խօսել ընդ
Սուրբսն: Եւ սրբոյ եպիսկոպոսին
Սահակայ պատասխանի տուեալ
ասէ ցՎեհգենշապուհ և ցայլ
գործակիցս նոցա թէ, Ես որ մին-

չեւ ցայժմս կամակատար ծանու-
ցայ ձեզ և զասացեալն 'ի ձէնջ
Թագադիմանեցի Արքայս, իբրև ոչ
եթէ ձեզ և կամ՝ պակշոտեալ բա-
նից Թագաւորին ձերոյ կամեցայ
արբանեկել. քանզի զի՞նչ ար-
դեօք հարկ 'ի վերայ կայ մարդոյ՝
որոյ մինչ իւր առ իւր են և զգայ
խելաց իւրոց, զայդպիսի զձեր
բանդագուշանաց բանս՝ իւր իսկ
լսել, թող թէ յականջս այսպիսի
իմաստուն և խորհրդական մար-
դոց լսելի առնել. բայց այսքան
միայն՝ զի ասասել ես ծանիցի
ձեր յիմարութեանդ նշաւականք,
և 'ի մեզ զօրացեալ հաստատեսցի
Ճշմարիտ և աստուածուսոյց քա-
րոզութեանն մերոյ անշարժու-
թիւնն:

ԾԵ. Եւ սրտմտեալ անօրէն ե-
րեցունց իշխանացն, ոչ եւս առ
'ի յերկարոն հանդուրժել կարա.
ցեալ Արքային, որպէս շնորհ առ-
նելով Թագաւորին ընդ այնչափ

թշնամանելոյ գնա, յարուցեալ ինքնին Վեհգենշապուհ առաջի գործակալոյ իւրոյ՝ հարկանէր սուսերաւ զուս սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, և հուպ 'ի գօտին մերձեցուցանէր զվէրսն. և սըրբոյ եպիսկոպոսին 'ի սաստիկ հարմանէն դրդուեալ՝ ոչ դըրեալ անկանէր յերկիր, այլ 'ի քարի մի յեցեալ հաստատէր. և որպէս 'ի բերանոյ ամենայն Սրբոյն սկսաւ ասել այսպէս. Գոհանամք զքէն, Քրիստոս, որ բազում անգամ կենդանաբար պատնըգ՝ անմռնչական զենմամբ մատակարարեալ անծախութեամբ բաշխեցար 'ի ձեռաց մերոց. իսկ արդ և զմեզ իսկ մարդասիրապէս արարեալ զենուլն ընկալ զամենեսեան արժանաւորապէս զպատարագեալսս՝ 'ի հոտ անուշից։ Եւ ասացեալ սրբոյ եպիսկոպոսին այսպէս, թէպէտ և յորդեալ հոսէին վտակք արեանն 'ի վերէ Սըր-

բոյն, սակայն կայր զօրացեալ ու-
ժով շնորհօք հզօրին, որպէս զի
բնաւ չէր վիրաւորեալ:

Եւ սոյն հրամայէին և զսուրբ
կաթուղիկոսն զՅովսէփ գլխատել
սրով. և մերկացուցեալ դահճա-
ցըն զՍուրբն՝ ասաց երիցս. Դարձ
անձն իմ՛ ի հող և ի հանգիստ
քո, զի Տէր բարի արար քեզ. և
այսպէս ընկալաւ սրով զվախճան
կատարելութեանն:

Իսկ յայլում Սրբոյն Ղեւոնդի
հրաման եղեւ դահճացն՝ անօ-
րէն իշխանքն՝ մերկացուցանելըզ-
սուրբն և քարշել ոտիցն ընդ-
քարաժեռ կողմնուտ տեղիս լան-
ջախողմանցն: Եւ այնպէս քարշե-
ցին յերկար ժամս, մինչեւ զա-
մենայն մարմինս Սրբոյն զլանջացն
և զթիկանցն քանցեալ քերեցին
ի մորթոյն, մինչեւ ոսկերացն
մերկանալ ի մորթոյն. վասն զի
զերանելի այրն Աստուծոյ զՂե-
ւոնդ սաստկագոյն ատէին ամե-

նոյն Պօղոսիւք խրատատու և պատճառ լինել ամենայն երայն Վարդանայ և գործոյն՝ որ 'ի ժամանակին յայնմ գործեցան յաշխարհիս Հայոց: Եւ մինչդեռ կեամք 'ի դահճացն քարշէին զերանելին Ղևոնդ, այլքն կարեցին սրով. զգլուխ սրբոյ երիցոյն Մուշէի և զսուրբ երիցոյն Արշէնայ և զայլւոց սարկաւագին Քաջաջայ. որոց 'ի ժամ' վախճանին կատարմանն ասացեալ, Տէր Յիսուս՝ ընկալ զոգիս մեր:

Եւ ապա աշխատեալ դահճքն որ քարշէին զՍուրբն Ղևոնդ, ածին 'ի նոյն տեղին սուղ ինչ ոգով, ուր և այլ Սուրբքն կատարեցան, և անդ հատին զգլուխ Սրբոյն սուսերաւ. որ 'ի ժամ' իւրոյ կատարմանն զուարթագին ձայնիւ ասաց. Գոհանամ' զքէն, Քրիստոս, որ բազում գթութեամբ քո օգնեալ պահեցեր զիս 'ի մանկութենէ իմմէ, և հասուցեր 'ի ժամս յայս,

արժանի արարեր մասին Սրբոց քոց. ՚ի ձեռս քո, Փրկիչ, յանձն աւանեմ՛ զհոգի իմ։

Եւ սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ կայր եւս սակաւ ոգով, զորս յետ վախճանելոյն ամենեցուն՝ կտրեցին զգլուխն սուսերաւ. որոյ մատուցեալ նուաղ ձայնիւ աղօթս, և մատուցեալ զանձինն՝ աւանդեաց զոգին։

Եւ այսպէս ՚ի վեշտասաներորդում ամի Թագաւորութեան Յազկերտի, որ օր քսան և հինգ էր ամսոյն հրոտից՝ պսակեցան սուրբքն վեցեքեան. սուրբ կաթուղիկոսն Յովսէփ ՚ի Վայոց ձորոյ, սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ յՌըշտունեաց, սուրբ երէցն Արշէն ՚ի Բագրեւանդայ, սուրբ այրն Աստուծոյ Ղեւոնդ երէց ՚ի Վանանդոյ, սուրբ երէցն Մուշէ յԱղբակայ, սուրբ սարկաւագն Քաջաջ յՌըշտունեաց, յԱյրար աշխարհէ, մերձ ՚ի գեօղն Մոգուց՝

որ անուանեալ կոչի Ռեւան: Եւ որպէս տուրքիւ և ջերմ խնդրով Կամսարականին Արշաւրայ հարցեալ ցերանելի Խուժիկն, և լըւեալ 'ի նմանէ պատմեալ մեզ ըզխօսս իւրաքանչիւր ուրուք և ըզվախճան Սրբոյն, գրեցաք համառոտեալ:

Եւ փնայեալ 'ի բաց 'ի տեղւոջէն Վեհգենշապհոյ և այլ իշխանացն որ ընդ նմա էին, ընտրեցաւ այս ինն թուով՝ թաղին 'ի տեղւոջն կայմ պլինու. ընդ որս նախ տաւաջին ըստ Աստուծոյ ազդեցութեանն՝ զերանելի Խուժիկն ընտրէր Վեհգենշապուհ և թագոյր ողջաչելով, որպէս զկարի սեպհականացոյն և սիրոյ իւրում հրամանին: Որոց հրաման տուեալ առէին ցպահապանսն, թէ մինչեւ ցաւուրս տասն և կամ եւս աւելի պահեսցեն զգուշութեամբ զգլխակունսդ. որպէս զի գիշատեալք 'ի թռչնոց՝ ընկեսցի

այր անդր ոսկրոտին, 'ի գլուխ լերանց և կամ 'ի խորաձոր տեղիս քարանձաւաց, մինչև եկեալ անցցէ 'ի բաց կարաւանն արքունի. գուցէ, աւաղ, եկեալք 'ի քրիստոնէից լրաղըած յումեքէ եղեալ, դառնիցեն զոսկերս դոցա, և առեալ սփռիցեն յամենայն քըրիստոնէայս, և մեք դառնիմք մեղապարտք առաջի Թագաւորին:

Եւ մնացեալ անդ պահապանացըն ըստ հրամանին Վեհդենշապըհոյ և Մովան անդերձապետի և Ջնիկանայ մովպետի, և կացեալք զայն աւուրս, խորհէր 'ի միտս իւր երանելին Խուժիկն, եթէ զինչպիսի հնարիւք ցուցանիցէ Աստուած ճանապարհ առնն, որով արժանի լիցի գողանալոյ զնշխարս Սրբոցն յայլոց պահապանացն: Եւ մինչդեռ երանելին յայնպիսի խոհականութեան վըրանգի կայր, յանկարծակի 'ի նը-

մին աւուր յերեկորեայ գիշերոյն՝ լինէր շարժումն մեծ 'ի տեղւոջն, բամբիւնք սաստիկք և ձայնք ահա-գինք յանդնդոց հնչէին, կու-տեալք բազմութիւնք ամպոց զեր-կիրն ծածկէին, ձայնք որոտմանց և փայլատակունք կերպիւս գոլա-ցուցանէին. և սիւն լուսոյ ըստ օրինակի ծիածանի իջեալ յեր-կնից՝ շուրջ պարուրեալ զնահա-տակաց զմարմինս ծրափակէր. և կործանեալ յերկիր պահապանքն կիսամեռք լինէին, չգիտելով այր զընկեր ընաւ. արդեօք թէ ո՞ւր իցէ. որք և գլորեալք յերկիր՝ ոչ կարէին կալ հաստատուն՝ քան-զի գողումն մեծի շարժմանն 'ի վեր ոստուցեալ զնոսա ընկենոյր յերկիր. և այսպէս կքեալ ոտիւք և կարկեալ խօսիւք՝ լինէին խոր-տակեալք ամենեքեան: Իսկ զե-րանելի Ռուժիկն աջ հզօրին պա-հէր անհողդս. ուրախալից մտօք փառաւորէր զԱստուած, խմա-

ցեալ այնուհետեւ՝ թէ արդ հաս-
տատ կատարին բազմաժամանա-
կեայ յամենայն կամաց խորոց
խնդիրք: Եւ կատարեալ միապէս
երկիւղիւ զգիշերն ողջոյն և ըզ-
տիւն բովանդակ է վերկրորդ եւս
գիշերին մինչեւ 'ի ժամ արեգական
ծագման, և ապա լուծին ձայնք
անդնդոյն հնչմանց, և որոտմունք
ամպոցն փարատեալ ցածնուցին,
և դադարէր երկիրն 'ի շարժելոյ,
և ցայտմունք փայլատակմանցն
ամփոփէին յերեւելոյ. և լինէր
այս լոկ շուրջ պտտեցելումն իբրեւ
ասպարխօք երկուք: Իսկ պահա-
պանքն յահագին ապշութենէ
թմբութեանն սակաւիկ մի ոգի
առեալ՝ աչս ածէին փախչելոյ 'ի
տեղւոջէն. այլ 'ի յոյժ բեկմանէ
սրտիցն երկիւղէ՝ ոչ կարէին կանգ-
նել 'ի յերկրէն. լոկ հայէին եւեթ
ընդ միմեանց դէմ, և խօսել ինչ
ոչ կարէին:

Բայց վինն ժամու աւուրն եր-

բորդի յարուցեալ Երանելին Յու-
ժիկն, որպէս թէ կամաւ՝ կայր
'ի կայս հայելով զկնի իւր՝ փախ-
չէր 'ի տեղւոջէն, զի փնտռս զօրա-
ցուսցէ 'ի կանգնել և զկնի իւր
հետևացուցանել 'ի վայրայն։ Որոց
տեսեալ զերանելին Յուժիկն զի
երթայր խեկրեկս յընթացի, ու-
շաբերեալք առ վտանգի՝ զկնի նո-
րա սրանային 'ի տեղւոյն, չիշխե-
ցեալք ընաւ դառնալ և հայել 'ի
տեղին առ Երկիւղի. և անդեալք
զհետ Վեհդենշապհոյ և գործա-
կցացն նորա փութային. բայց Ե-
րանելին Յուժիկն ընդ այլ ճանա-
պարհ որոշէր 'ի նոցանէն։ Եւ հա-
սեալ պահապանացն առ Իշխանն
յաւուր վեցերորդի, պատմէին
զամենայն անցս աղէտիցն՝ որ ան-
ցին ընդ նոսա զաւուրն մի և զգի-
շերս երկուս. զորոց զգոյն Երե-
սայն տեսեալ Դենշապհոյ և ըն-
կերայն նորա, և զանցս ահագին
իրացն մի ըստ միոջէ լուեալ՝ զար-

հուրեին: Եւ տաշեալք 'ի բա-
գում ժամս հիանային. խորհուրդ
'ի մէջ առեալ՝ ոչինչ կարեին ի-
մանալ հնարս. բայց զպահապան-
սըն եւեթ լուեցուցանել ջանային,
չյայտնել ումեք ամենեւին, եւ ոչ
ընաւ յիշել ումեք զմին քահա-
նայից եւ կամ զայնպիսի նշանաց
երեւմունս: Բայց ինքեանք միայն
խոճոճելով առանձինն զարմաց-
մամբ որպէս յանզգայութիւն ըն-
կըղմէին, ասելով Պենշապուհ եւ
Ջնիկան ցմիմեանս, եթէ, Ոչ են
իրք քրիստոնէից թեթեւ ինչ եւ
դուզնաքեայ. այլ հաստատ մեծ է
զօրութիւն օրինաց նոցա եւ հա-
ւատոց. եւ մեք յանգիտութեան
մնացեալ կործանիմք եւ չգդամք:

Իսկ Երանելի Խուժիկն գիտա-
ցեալ՝ թէ յածոյց Աստուած զա-
մենայն կասկած յամենայն կող-
մանց, այլ եւ զպատասխանիս իշ-
խանացն լուեալ՝ զոր ինչ պահա-
պանացն արարին, եւ թէ ոչ ոք

առնէ փոյթ ոսկերացն սրբոց, առեալ ընդ իւր ասան եւս այլ ընկեր, զորոյ կարի քաջ գիտէր զհաւատս քրիստոնէութեանն, առնուլն ընդ ինքեանս և գրաւ-մըս, և ըստ իւրաքանչիւր անձին Սրբոցն սապատս չորեքկուսիս. և դնացին լաւէլեայն 'ի գիշերի յիր-սըն [1]. և մերձեալք 'ի վայրն՝ վրի-պէին 'ի տեղւոյն՝ ուր մարմինք Սրբոցն կային, քանզի յոյժ աղ-ջամղջին էր գիշերն. և աշխա-տեալք առ վայր մի, տրտմէին, անարժանս կարծեցեալ զանձինս դիւտի երկնաւոր պանձուն: Եւ մինչդեռ նոքա խռովեալք յածէ-ին ընդ տեղին, և ահա յանկար-ծակի 'ի նմանութիւն լուսաւոր արծուոյ ալայեալ հասանէր յեր-կնից, և իջեալ նստէր 'ի վերայ մարմնոյ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեւոնդի. և լուսաւորեալ տեղի-

1. Այսպէս յօրինակին:

քըն տուաւել եւս քան 'ի տուէ՝ երեւէին յայտնապէս մարմինք իւրաքանչիւր Սրբոյն: Եւ նոցա ուրախակից սրտիւք զուարթացեալք երկիր պագանէին տեառն Աստուծոյ, և ձեռն 'ի գործ արկեալ՝ ժողովեցին զիւրաքանչիւր ոք յականէ 'ի մի մի սապատ, որպէս նշմարեալ երեւիւր իբրեւ գրով երանելի Խուժկին. յորոց բուրեալ հոտ անոյշ 'ի մարմնոյ սրբոցն՝ լցեալ զուարթացուցանէր զամենեցուն զպայութիւն խելացն:

Եւ բարձեալ վաղվաղակի գրաս-տուփ՝ փոխէին յայլ տեղի յանապատին, հեռի 'ի տեղւոյն իբրեւ երիւք պարսիկ հրասախօք. և դադարեալ անօթս եւթն վասըն քաջ յածնւոյ լորաց երկուղին, ապա մաքրեցին զոսկերս Սրբոյն յանուշահոտ մարմնոյն. զոր և պատեալ արժանաւորապէս կտաւօք՝ թաղէին պատուով անդէն յանապատին զգուշութեամբ. և

զոսկերսն առեալ բերէին 'ի շա-
հաստանն , և աւուրս բազումս
ունէին առ ինքեանս 'ի ծածուկ:
Այսր լսելեայն սկսանէին տալ և
ոմանց տուպքինի քրիստոնէից՝ որք
'ի կարաւանսն էին. որք ընդու-
նէին՝ հաշուելով գինս փրկու-
թեան ոգւոց և մարմնոց: Եւ ըա-
ախպով յիւրաքանչիւր աշխարհս
տային հատուցանել վաղվաղակի ,
յօդուստ երկնաւոր կենդանու-
թեան ընտանեաց միանգամայն և
դասուսն: Բայց վասաչին պտուղ
աստուածաշնորհ մեծի պանծանն՝
բերեալ նախ երանելոյ Խուժկին
մատուցանէր կայսելոյ նախարա-
րացն Հայոց. որք ներքեւ արժանի
եղեալք ընդունելին պայծառի
փրկութեան վերնեանց պսակին ,
անդէն և անդ ճանաչէին թէ այս-
ելութեամբ այց առնէ նոցա Աս-
տուած , և երբ և է արձակին 'ի
կապանացն , բարեխօսութեամբ
ոսկերաց Սրբոցն , ըստ բանի սըր-

րոյ սա՛ն Աստուծոյ Ղեւոնդի . զոր 'ի խրատէն իւրում 'ի գիշերին՝ աւետաւորեալ զդիպելոյ նոցա 'ի շնորհէն Աստուծոյ , տեսանել զաշխարհ իւրեանց . որք կատարելոցն էին ասացեալք Սրբոյն 'ի ժամու իւրում:

Սկսեալ այնուհետեւ մի ըստ միոջէ պատմել կարգելոց նախարարացն Հայոց երանելի այրն Աստուծոյ Խուժիկն, զոր անուանել յայսմՃառէ Խուժիկ ծանրանամ, եւ զանուն սքանչելեացն ոչ ոք հոգացեալ պատմեաց մեզ, այլ ամենայն էառն գրեալ պահէ յօր մեծ այցելութեանն, եւ պարգեւէ առատապէս զվարձս վաստակոց նորա ընդ հաճոյս անուան իւրոյ . ասէր եւ ոչ լուէր զխնամն մեծամեծըս եւ զօգնութիւն հզօրին զոր արարեալ էր նմա . եւ թէ որպէս 'ի Վարդգէս յայտնեալ Քրիստոսի զխորհուրդ թագաւորին ծա-

նոյյ նմա, և նոյն ուղեկցեալ ա-
ռաջնորդեաց նմա յուսով: Մե-
ծարոյ, ասէր, և հաւատարիմ ա-
ռաջի Դենշալհոյ համբարտակա-
պետին երևեցոյց զնա, մինչ զի ա-
պաչելով զնա և բանի ասանէ օվանե-
օրինին 'ի ձեռն հզօրին Աստուա-
ծոյ 'ի տեղի տենչալի նահատա-
կութեան Սրբոյն, որում կամաց
հնարաւոր է ամենայն. որ եղէ
արժանի տեսանել զամենայն, զոր
ոչ կարծէի լսել և տեսանել մի-
ըստ մտջէ, որում ոչ արժանի լե-
ալելոյ համարէի զանձն իմ. զհար-
ցումն բանաւորայն և զպատաս-
խանիսն միոյ միոյ Սրբոյն, զալօ-
թըս և զկատարումն զիւրաքան-
չիւր անձին, տեսի կարգաւ և
լուայ. ահա արդ և մեծի մասին
ձերոյ անձանձրոյթ խնդրելով՝
զիս անարժանս արժանի արար
Տէրն Սուրբ Երրորդութեանն,
մինչեւ երկնաւոր գանձու նշխա-
րայն սրբոցն գայր լինել ձեզ լը-

րօղ. փախոյց ամօթով զպահա-պանսն տագնապեալս, զարհուրե-ցոյց զանհաւատ զվերակացուացն զոխրաս, ցրուեաց զանմիտ թա-գաւորին զխորհուրդս, և բարձ-րացոյց զանուն եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ: Զայսպիսի բանս պարծա-նաց և խնդութեան պատմէր ան-ձանձրոյթ երանելին վաճառակա-նըն՝ ամենայն հաւատացելոցն 'ի Քրիստոս. որ էր երբեմն վաճա-կան երկրաւոր գանձուն, և եղեւ յանկարծ վաճառական բարի գոր-ծովք պատուական մեծի երկնա-ւոր գանձուն մարտիրոսական նըշ-խարաց:

Նոյն խօսք և մխիթարութիւնք էր յաւէտ կապելոցն նախարարացն Հայոց ցերս և 'ի մուտս իւրեանց, 'ի նստել 'ի տան և յառնել, 'ի սօնս և յամապղուխս. զոր և պատմեալ անցաք ցնծութեամբ՝ զուարճացուցանէին նորոգելով զամենայն մեղկեալ միտս լսողացն,

և հաստատէին 'ի հաւատս ար-
դարութեան: Եւ մանաւանդ տէ-
րըն Արշարունեաց կամսարականն
Արշաւիր. որ յամենայն ժամու
'ի տուէ և 'ի գիշերի վարդապե-
տութիւն Սրբոյն, և մանաւանդ
խօսք և հոգեւոր խրատ Սրբոյն
Ղեւոնդի, և պատասխանիք իւ-
րաքանչիւր ուրուք ըստ հարց-
մանն սպանողացն, և աղօթք միոյ
միոյ 'ի ժամ՝ կատարմանն եղեալք,
այն էր նորա հոգւոյն կերակուր
և որոճումն քաղցր, զոր առէր և
ընդ գուբողայս սայլմալին միաբա-
նեալ՝ պատմէր անձանձրոյթ հա-
նապազ: Զոր և մեր յոլովագոյն
լուեալ 'ի հրաշալի Կամսարակա-
նէն՝ գրեցաք յօժարապէս հաւա-
լով. զոր թէպէտ ըստ տկարամտու-
թեան մերոյ ոչ եղեաք բաւական
յիշել զբովանդակն 'ի կարգի, այլ
և ոչ բնաւ դաւեալ անյուշք՝ յա-
պաղեալ մնացաք յինչ ծուլանա-
լով:

. ՇԸ. Եւ մինեալ Թագաւորին Յազկերտի ըստ կարգելոյ ժամանակին յաստանն ՚ի Վրկան, և միաչամնուռ ամենայն աւագանոյն և զօրացն՝ որ ընդ նմա էին, համարձակութիւն ոյնուհետեւ տային բնակիչք շահաստանին, որք ՚ի Նիւշապուհն էին ըստ հրամանին Դենշապհոյ, նախարարացըն Հայոց՝ որք ՚ի դղեկին ՚ի կապանսն էին, արձակել զմանկունս խուրեանց և կամ զայլ ոք որ ընդ նոսա լինէին՝ ՚ի ալէսս արքունեկութեան ուր և կամիցին։ Զոր իբրեւ լուան երանելի երիցունքն Խորէն և Աբրահամ, վաղվաղակի փութով ՚ի Վրկան հասանէին, և անկեալք հրապարակաւ առաջի ամբարապետին Դենշապհոյ, բողոք բարձեալ ասէին. Եթէ Դու յորժամ զհոգեւոր տէրն մեր և զվարդապետս ՚ի Նիւշապհոյ աւեր գնացեր, ընդ որս և մեք կամեցաք ուղեկից լինել, և դու

բնաբար հրամայեցեր խիստ պահպանութեամբ արգելուլ ըղձեզ անդէն մինչեւ ցայժմ. արդ եթէ տարեալ ուրեք յերկիր օտար և անդարձ անցուցեք զնոսա, առնելով բարերարութիւն պատմեցէք մեզ՝ երթալ և մեզ և լինել անդարձ ընդ նոսա. այլ կեալ անդէն և փախչանիլ պատրաստ եմք. տեսանելով եւեթ զնոսա յանկամք արժանի լինել. և եթէ բապանէք զնոսա, կամեցարուք և 'ի վերայ մեր տալ զնոյն հրամանն, զոր պատուական և մեծարգոյ համարէաք զմահն այնպիսի քան զամենայն զփառս և զմեծութիւնըս աշխարհիս:

Եւ Վեհգենշապուհ լուեալ զայնպիսի բանս 'ի նոցանէն, և ընդ համարձակութիւն աներկիւղածութեան արանցն զարմացեալ ինքն և ամենայն բազմութիւն հըրապարակին, պատասխանի տըւեալ ասաց ցերանելին, թէ Ճա-

նապարհ վարդապետացն ձերոյ ուր ոք ցուցանէ. բայց վասն ձեր հարցմանն ցարքայից արքայ, նա իշխէ զոր ինչ հրամանն տայ 'ի վերայ ձեր: Եւ մնեալ 'ի ներքս Դենշապուհ սպասէր Թագաւորին Յազկերտի զամենայն զբանս և զխնդիրս երանելի երիցանցն: Եւ Թագաւորն հրաման տուեալ ասէ. Թէ 'ի նոցա վերայ մնաս ինչ ոք յայտ չառնէ, և դատախազ ոք չէ գտեալ, երկիր պագցեն արեգական և պատուեալ զկրակն յանձըն առցեն, և ընկալեալ զպարգեւըս մեծամեծս 'ի մէնջ՝ արձակեսցին յաշխարհն իւրեանց. ապա թէ չհաւանեսցին յանձն առնուլ զմեր հրաման, պատուհաս կրեսցեն խեղութեամբ, և երթեալ յԱսորեստան մշակութիւն արասցեն ընդ արքունի մշակսն, և 'ի հարկի կայցեն մինչև ցվախճան իւրեանց: Եւ եկեալ Դենշապուհ ասաց ցերանելի երիցն Խորէն, և

ցերանելի երէցն Աբրահամ՝ ըղ-
հրամանն Թագաւորին։ Եւ լուեալ
զայս պատուական քահանայիցն,
ետուն պատասխանի որպէս ընդ-
մի բերան և ասեն. Մեք ոչ միայն
խեղանաց եւեթ պատրաստ եմք
վասն անուանն Քրիստոսի, այլ և
քերանաց և մահու։ Այլ վասն
արեգական երկրպագութեանդ՝
որ ասէք, մեք ընդ ձեր մոլորու-
թեանդ ապշութիւն զարմանալք
խոսվիմք, և խնդրեմք յԱստուծոյ
զկամ ձեր ՚ի թմրութենէ անգի-
տութեանդ այդորիկ, թող թէ
մեզ՝ նմանել ձեզ. և մի լիցի թո-
ղեալ զարարիչն՝ արարածոց երկիր
պագանել։

Եւ լուեալ զայսպիսի պատաս-
խանիս աներկիւղ՝ իշխանացն ՚ի
բերանոյ երանելի երիցանցն, կա-
տարեցին զհրամայեալսն ՚ի թա-
գաւորէն։ Եւ կորեալ զերկո-
ցունց զականջսն, ետուն տանել
յԱսորեստան՝ ՚ի գաւառն որ ա-

նուաճեալ կոչի Շաբուհ[1], կալ անդ նոցա 'ի հարկի և սանձեալ մշակութիւն սրբոյն ։ Եւ լուեալ զայս հաւատացելոցն աշխարհին, որք յԱստուածն էին, զերթս երանելեացն անդր, ընդ առաջ ելին նոցա խնդութեամբ և պատուեցին զնոսա որպէս զնշխարս նահատակելոցն սրբոց, որք և արժանի իսկ էին այնպիսի մեծարանաց. նա և զկարասի իւրաքանչիւր ուրուք զինչ և ունէր՝ բերեալ դնէին առ ոտս երանելեացըն, առնուլ և մատակարարել 'ի պէտս հոգեւոր մասին 'ի փրկութիւն անձանց իւրեանց և ընտանեաց ։ Եւ երանելի երիցանցն ընկալեալ յընծայիցն հաւատացելոցն՝ ըստ արժանի մասն ինչ, նոյին իսկ տային տանել յԱպար աշխարհ՝ կապելոց նախարարացն

1. Շահուհ գրի առ Եղիշէայ. լաւագոյն թերևս Շահփուր:

Հայոց. որք խնդութեամբ և բա-
ղում յօժարութեամբ իւրաքան-
չիւր ոք աղաչէր զերանելին՝ տա-
նել արժանի այնպիսի հոգեւոր
ճանապարհի: Էր՝ զի երանելի ե-
րէցն Աբրահամ առեալ զլուրս
հարաւային կողմանցն Ասորես-
տանեացն՝ տարեալ մատակարա-
րեր կապելոց նահատակացն Հա-
յոց, ըստ իւրաքանչիւր պիտո-
յից. և արարեալ զայս այսպէս
բազում անգամ կարգաւ կարգաւ՝
քրիստոնէից աշխարհին. և ապա
իսկ ինքն երանելի երէցն Աբրա-
համ բազում ամս՝ մինչեւ յարձա-
կումն կապելոց Նախարարացն
Հայոց աշխարհին, անվեհեր լի-
նէր նոցա թոշակատար 'ի հաւա-
տացելոց աշխարհին տուողաց:
Եւ կեցեալ ամս երանելոյ երի-
ցոյն Խորենայ անդէն յԱսորես-
տանի վախճանիւր:

Իսկ երանելի երէցն Աբրահամ
երաշխաւորութեամբ հաւատա-

չեւրց աշխարհին , որք զսուտն խուրեանց և զարարս փոխանակ ընդ հարկի նորա գրեցին յայքունիս՝ զմախձան նորա , և կատարեցին զկարգեալսն ամենեհեր յազագս նորա , արձակեալ զերանելի այրն՝ եկն ՚ի Հայս . որոյ անան լոկ լուր առանց ամենայն երկբայութեան զկերպարանս հրեշտակի յուցեալ ծանուցանէր ամենայն անասայց զայրն . և ձեռնագրեալ յաստախձան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Բզնունեաց , բազում ուղղութեանց աշխարհին մարդկան լինէր ուսուցիչ . և վախճանէր ՚ի նմին կարգի ՚ի բարւոք ծերութեան : Որում արժանի եղիցուք և մեք ՚ի Քրիստոս Յիսուս ՚ի տէր մեր , և նմա փառք յաւիտեանս . ամէն :

ԴՐՈՒԱԿ Գ

ԾԹ. Արդ, դարձեալ անդրէն յառաջին դրուակն՝ դիեսցուք 'ի կարգի: Իսկ յամին եօթնետասներորդի Յազկերտի արքայի՝ իշխանն Վրաց Աշուշայ ապաչէր պաւտգս դրանն արքունի, բազում և անհամար կարասի ծախեալ իւրաքանչիւր ումեք, և մանաւանդ անօրէն հազարապետին Միհրներսեհի. զոր մեծաւ ջանիւ և սաստիկ աշխատութեամբ հաւանեցուցեալ՝ տայր առնել ցթագաւորն Յազկերտ, զի շնորհեսցէ նմա զորդիս երանելոյն Նահատակին Հմայեկայ՝ 'ի տոհմէն Մա-

միկոնէլց, զորս առեալ էր նեն-
գաւոր իշխանին Սիւնեաց Վասա-
կայ 'ի դայեկայ՝ որպէս զորդիս
մահապարտաց, և տարեալ 'ի դու-
ռըն զի մեռցին. որք էին յոյժ
ազատք: Եւ մարգարէին Աստու-
ծոյ բարեխօսութեամբ սրբոյ ա-
րեան հարցնոցս հաւանեցուցեալ
զմիտս թագաւորին՝ պարգևեաց
Աշուշայի որպէս կարի առն սիրե-
լւոյ և վստահաւորի՝ զանհաւա-
տալի ամենեցուն զմեծ նորա խըն-
դիրն:

Եւ Աշուշայի տեսեալ զայն և
ընկալեալ 'ի թագաւորէն զմեծն
պարգեւ, յարուցեալ 'ի խորա-
նէն առաջի ամենեցուն անկեալ
յերկիր հոլովէր այսր և անդր, և
տայր հարկանէր զգլուխ 'ի գե-
տինն. այսպէս կատարէր զերկըր-
պագութիւնն: Եւ տեսեալ զայս
թագաւորին և ամենեցուն որ 'ի
խորանին էին, և զարմացեալք
մեծապէս՝ թէ զինչ արար այրն,

հարցանէր զնա Թադէոսին, թէ, Վրաց բդեշխի, զի՞նչ է այդ. նոր իմն գործ՝ զոր ցուցեր դու մեզ այսօր: Եւ պատասխանի տուեալ Աշուշայի ասաց, թէ, Բարերար արքայ, դուք ինձ նոր պարգեւ շնորհեցէք՝ զոր այլ ումն [1] ընկերաց ծառայից 'ի մէնջ չէր տուեալ, և ինձ արժան է նոր երկրպագութեամբ երկիր պագանել ձեզ, զոր ձեր յայլ ծառայէ զայնպիսի երկրպագութիւն երբեք չէր ուսեալ: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս Թադէոսին յԱշուշայէ և ամենայն բազմութեան ատենին, յոյժ զովեցին զայրն և մեծապէս զարմացան:

Կ. Եւ կեցեալ Յազկերտի Թագաւորին Պարսից պշտափ ժամանակի կենաց իւրոց վախճանէր. 'ի

1. Յօր. իմն ընկերաց ծառայի:

փառս ո՛ւմ[2]: Եւ Թագաւորեցին նորա երկու որդիքն հակառակելով ընդ միմեանս. և դիմեալք 'ի վերայ միմեանց պատերազմաւ, յաղթահարեալ սպան կրսերն զաւագն, և ինքն Թագաւորեաց. որում՝ անունն էր Պերոզ: Եւ 'ի նմին ամի Թագաւորութեանն իւրոյ առաքեաց զՅըզատվշնասպ զիւր դայեակորդին, զոր կարի յոյժ սիրէր առաւելապէս, և հրաման ետ արձակել զնախարարսն Հայոց 'ի կապանաց, և կարգել նոցա ռոճիկ 'ի Հրէ. Կացցեն, ասէ, անդէն այրուձիով, և կատարեսցեն զգործ որ ինչ և դիցէ նոցա Աշտատ հայրն Յըզատվշնասպայ: Եւ եկեալ Յըզատվշնասպն ետ նոցա աւետիս, ասելով. եթէ, Արքայից արքայ զմահապարտութիւն

2 Յօր. Ի ձեռաց ում: Եթէ չիցէ ընդ հեհւդն առագրուած՝ իցէ յառաջ անուան այեղւոյ:

ելթող ձեզ, և 'ի կատարածայդ հրամայեայ արձակել. և կարգեայ ձեզ ռոճիկ 'ի Հրեւ, և կանանց ձերոց յաշխարհի իւրեանց: Եւ ձեզ հրամանն եւ կալ 'ի գործ արքունի, և լսել ամենայն բանի և կատարել՝ զոր հայր իմ Աշոտ հրամայէ ձեզ: Եւ լուեալ նախարարացն Հայոց զայս ամենայն բանըս Յըզկերտշնասպայ, ետուն փառըս Աստուծոյ հոգւոյն իւրեանց և բարերարի. յորմէ և կատարելապէս և այլ բարւոյ բարեխօսութեամբ նշխարաց Սրբոցն ընպաշէին երկայնմտութեամբ:

Եւ 'ի տեսանել զնախարարսն Հայոց Յըզկերտշնասպայ, և տասակաւ սակաւ ընդելնուլ ընդ նոսա, շնորհեցաւ որպէս յաստուածային ակնարկութենէն՝ խընամարկել. սիրեաց զկամսարականն Արշաւիր ըստ սիրոյն Յովնաթանայ զԴաւիթ. յապագս և այլոց նախարարացն Հայոց հո-

գայր բարեխօսութեամբ հանա-
պազ: Տարեալ այնուհետեւ զնա-
խարարն Հայոց 'ի Հրեւ, և կար-
գեալ՝ իւրաքանչիւր ումեք ուձիկ,
գումարէին զնոսա 'ի ձեռն Աշա-
տոյ՝ ունել զնոսա 'ի գործ պա-
տերազմի, զորս մեծարեալ յար-
գեաց առաջի զօրավարին գնդին.
յաջողելով նոցա քաջութիւն ե-
րեւելապէս, այլ և առաջի ամե-
նայն քաղաքացեացն Հրեւայ և
գաւառին. շնորհելով նոցա Բարձ-
րելոյն բազում և այլի ազգի ըն-
ծայութիւնս ախտաժետաց 'ի
'նշխարաց Սրբոցն, զոր ունէին քա-
հանայքն՝ որ ընդ նոսա էին՝ զազա-
տս իւրեանս. վասն որոյ հռչա-
կեալ անուանեցան 'ի զօրավարէն
և յամենայն գաւառին՝ քաջք և
զարմանալիք: Եւ իշխանն Հրեւայ
Հրեւշնումշապուհ սիրէր զկա-
տեալսն Հայոց յոյժ, և զքաջու-
թիւն նոցա և զլաւ բարս և ըն-
մարթչութիւնն՝ բազում անգամ

դրով ծանուցանէր մեծամեծացն 'ի դուռն, և խորոց ախրելեացն՝ որք 'ի հրապարակին էին։

ԿԱ. Եւ վասն զի բազումք իշխէին խուզել վերանելի կապելոյըն զօկարանաւ խնչ մարմնով, ըղնոյն. և հարցանել յանդգնէին. որոց մոռացեալ յիւրեանց ականըն զգերանն, ըստ բանի Փրկչին, անձնահաճ անապարծութեամբ մատուցեալ յայլոյ ական զշիւղ կրկանէն ։ Եւ իմ լուեալ զայս, դողացեալ զարհուրիմ. քանզի հայեցեալ 'ի կամաւոր նոցա յաղագս յաւիտենից յուսոյն զանազան տանջանաց մասանս, և տեսեալ զմեծ նոցա զանուղութիւն համբերութեանն, արհամարհելով զմեծութիւն, առ ոչինչ համարելով զիշխանութիւն, հեռանալով յընչից, տալով աներկիւղ զանձինս 'ի մահ, և բազմաժամանակեայ համբերել կապանաց, տարեալ բանդից և թշնամանաց,

յանձն առնուլ զանարգութիւն քան զկեանս, տանջիլ 'ի քաղցոյ, հաշիլ 'ի ծարաւոյ, ատել զընչից յղփութիւնս, ախորժել զաղքատութեան վիճակն, անարգել ըզփափկութիւն, սիրել զխըստամբերութիւն, և զայլ բազում մասունս կարեաց զանհամարս և սաստիկս, զոր յիւրեանց մարմինըս մարդիկն այն կրեցին ախորժելով. չիշխեմ ընաւ և ոչ յիշել զտկարացեալ մտոն ինչ յայնպիսեաց անձինս. որպէս զերանելի մարգարէիցն և զսուրբ առաքելոցըն բազում ինչ տեսանելով ուղղութիւնս, չեմք արժանի և ոչ նկատել զմի ինչ մասն մարդկային 'ի նոսա, որք լցեալքս եմք բիւր չարեօք. զոր անգամ և ոչ յիշեմք երբեք զմերն, և կամ զմասն ածեալ զջնջանամք։ Մի միայն է արդար և սուրբ, որ ասացն՝ թէ, Ես միայն յաղթեցի աշխարհի։

Իսկ ոմանք 'ի կապելոց նախա-

բարայն յայնցանէ, որում՝ ակա-
նատես լոկ եղաք, արդարեւ
յերկրի երկնաւորք էին եւ 'ի մար-
մինի հրեշտակք երեւէին. որոց
կարգեալ անձամբ անձանց եւ դըպ-
րոց, եւ ուսեալք զկտակարանս
եկեղեցւոյ, հոգեւոր կրօնիւք զա-
նապատական[1] առաքինեայ զվա-
րըս տպաւորեալ յանձինս իւ-
րեանց, անվեհեր կատարէին կար-
գեալ կանոնս գուրղայից, եւ կար-
դացմունս ընթերցուածոց. ըզ-
ցայգ եւ զցերեկ յոլովէին 'ի նոյն
անդադար 'ի դումարանակի՝ որ-
պէս 'ի տան. Երբեմն յայտնի
եւ երբեմն ըստ ժամանակին 'ի ծա-
ծուկ զնոյն անձեցուցանէր ոչ յա-
պաղէին, վառեալք զինու ընդ-
միտս իւրեանց պաշտէին. յար-
ձակեալք 'ի վերայ թշնամեաց՝
յաղօթս կային 'ի սիրտս իւ-
րեանց. Եւ յամենայն կուրոյ օգ-

1. Յօր. զանապատական:

նականութեամբ հզօրին ողջան֊
դամք յաղթօղք և անուանիք գաւա֊
ռային: Եւ որք յաղագս ծերու֊
թեան և կամ ծանրամարմնութեան
ըստ մարմնոյ բնութեան՝ ուսա֊
նել ոչ զօրէին, համայն յերկար
աղօթիւք և անվաստակ յանն կա֊
լով առաւել եւս կամաւոր յօժա֊
րութեամբ անքուն և անհան֊
գիստք լինէին. և էր տեսանել
զամենեսեան որդիս լուսոյ և ման֊
կունս արքայութեան:

Նոյնպէս և կանայք՝ որոց նա֊
հատակեալ մարտիրոսացն ար֊
քն, և յայլոց[1] կանանց՝ որոց
էին 'ի կապանս արքն 'ի Հրեւ,
բազում՝ պարկեշտասէր առաքի֊
նութեամբ մի զմիով եղեւեղս առ֊
նէին, զօր ամենայն մեռանելով ա֊
մենայն ախտից. ըստ բանի մար֊
գարէին կենդանի մարտիրոսք էին,
առ որս յաղթել բան ասել որո֊

1. Յօր. այլոց:

շողութեամբ ղստաակ վարուցն
նոցա Ճգնութենս, որք անցու-
ցին զբաղում՝ արամբք. և զընա-
կան տկարութեան մարմնոյ կա-
նանց զօրացուցեալ առաւել քան
զարանց՝ քաջայաղթօղք եղեն:
Կանայք փափուկք դստերք նախ-
արարացն և կանայք սուագայ՝
փոխանակ նաշհոյ կորեակ ուտե-
լին, և փոխանակ պարզ գինւոյ՝
ջուր չափով ըմպէին. փոխանակ
կերպասեայ ոսկեհուռ զգեստու-
ցըն՝ խոշոր բրդեայս զգենուին.
և փոխանակ բազմագինի անկող-
նոցն՝ փրխայլէջ 'ի վերայ երկրի
գետնատարածք լինէին. և որք
յառաջագոյն յամրանային . 'ի
քուն, նմանեալք վերինոցն՝ ան-
քունք եղեն: Զօծան իւղով, չյար-
մարեցին սանտրով զհեր գլխոյ
իւրեանց. և որում անհնար է
յաղթել կանանց՝ շատախօսութեն
և սանձալ ընդ քօղով այսր անդր
հայեցողութեան պաշս ածելոյ 'ի

սանձել, և ցածուցին զլեզուս իւ-
րեանց յաւելորդ խօսից:

Յորոց խնդրուածս և 'ի վաս-
տակս 'ի միասին արանց և կա-
նանց ամենողորմն Աստուած հա-
յեցեալ՝ յիշեաց զնահատակու-
թիւն սրբոյն Վարդանայ և զա-
մենայն միաբանելոցն ընդ նմա,
և զբարեխօսութիւն վկայելոց
քահանայիցն Աստուծոյ, շնոր-
հեաց պարգևելով դառնալ կա-
պելոցն յաշխարհ Հայոց: Որք
եկեալ 'ի տունս իւրաքանչիւր յա-
մի վեցերորդի թագաւորութեան
Պերոզի. և կեցեալք իւրաքանչիւ-
րոց ըստ սահմանելոյ 'ի Տեառնէ,
վախճանեալք թաղեցան 'ի դիրս
հարց իւրեանց խաղաղութեամբ
ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն, օրհ-
նեալք ամենեքեան 'ի բերանոյ
սուրբ կաթուղիկոսին Գիւտայ:

ԿԲ. Քանզի յետ կատարման
սուրբ կաթուղիկոսին Յովսէփայ՝
յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն

յաշխարհին Հայոց տէր Մելիտէ, որ էր յազգէն Մանազկերտեցեացըն. և զհետ նորա տէր Մովսէս, որ էր և նա 'ի նոյն ազգէ: Եւ ապա ըստ Աստուծոյ տեսչութե՟ն յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւն աշխարհիս Հայոց՝ տէր Գիւտ, որ էր 'ի գաւառէն Տայոց, 'ի գեղջէն Արահեզայ. այր լի գիտութեամբ հայոմս և առաւելեալ յունին, յորդառատ բանիւ և սաստաբուղխ վարդապետութ՟բ. զոր ոչ երբեք արգելայր անդիտութեանն ակարութիւն. այլ զծածուկս ասացեալ Հոգւոյն՝ նոյն Սուրբ Հոգւոյն շնորհ յայտ արարեալ նմա լուսաւորապէս ուսուցանէր բովանդակ ժողովրդոց. որոյ բանք իւր նման յորդառատ անձրևուի՝ զամենայն լսողի ծաղկեցուցեալ պտղաբերէր զոգիս:

Եւ զմնացեալ դեռևս 'ի ողջայութեան հասակի զորդիս նա-

հաստատելոյն ընդ սրբոյն Վար-
դանայ, որք 'ի նոյն տոհմէ Մա-
միկոնէից էին, և կամ որք 'ի
տոհմէ Կամսարականացն և կամ՝
յայլ ազգաց, կանայք նահատա-
կելոցն արանց և կապելոց 'ի դը-
րանն՝ Թէսպէս և 'ի նեղութեան
էին, սակայն ուսուցեալ և բա-
զում հոգողութեամբ ուսուցա-
նել տուեալ և խրատեալ, ոչ իբ-
րեւ զանփոյթ և զանալխատն կա-
նայս, այլ իբրեւ զքաջայր՝ զա-
ռաջնկայ զօրաւորեր շքեղաբար
հրահանգս մանկանցն հոգացեալ
ընտրեին: Եւ մանաւանդ կին նա-
հատակին Հմայեկայ Մամիկոնէի
եղբօր սրբոյն Վարդանայ, որ ե-
ղեւ կին անուանի և սասանելեալ
ամենայն լաւ և մտաւոր մասամբք
յամենայն կանայս 'ի Հայաստան
աշխարհիս, որ սնոյց և խրատեաց
զորդիսն իւր յաշխարհին Վրաց՝
'ի տան Աշուշայի Վրաց բդեշխի,
զորս բդեշխն Վրաց Աշուշայ

խնդրեալ պարգեւս 'ի յարքայէն Պարսից Յազկերտէ, ըստ առաջադրելոյն կարգի. և ածեալ եւս ցմայր իւրեանց, որում անուն էր Զուիկ. վասն զի զքոյրն Զըւկայ ունէր 'ի կնութեան բդեշխն Վրաց Աշուշայ, որում անուն էր Անուշվռամ: Եւ նոուցեալ անդ մանկունքն և ուսեալ՝ յառաջադէմք էին յամենայնի և հռչակաւորք. որք մինչ դեռ եւս 'ի տիս մանկութեան էին՝ ամենայն տեսանօղ մասց երեւէին աջողակք և զարմանալիք. որում անունն էր առաջնոյն Վահան, և երկրորդին Վասակ, և երրորդին Արտաշէս: Բայց էր նոցա մի եւս եղբայր կրսեր, անուն Վարդ, որ էր մնացեալ տղայ 'ի դայեակս իւր 'ի Տայս:

ԿԳ. Զսոսա տեսանելով՝ որք 'ի ժամանակին իւրաքանչիւր՝ 'ի տունս որպէս զաղտաղօղս հարանօք· իբրեւ զանպիտանս զառա-

նէին , 'ի Պարսկայ զաւանուածէ-
րութիւնն գնեալ ուրացութեամբ
ըստ անարժանութեանն , և ոչ
ախրայեալք աստուածպաշտու-
թեամբ իւրեւ զարժանաւորս ,
որք անմիտք և վնասակարք , ան-
պիտանք և ոչ պիտանիք , վարք և
ոչ քաջք , որոց ոմանք 'ի լեռնա-
խոյզ աւազակաց 'ի մէջ անցեալ
ուրացութեամբ վէրտէին , և ո-
մանք կատակութեամբ սատուա-
ծըս գնէին , և զաստուածս և
զանմիտ փաճուականան 'ի միա-
ւին թշնամանէին . անմարդք 'ի
սորա մարդկանէ և անարժանք և
անծանօթք յայգէ տոհմիկաց : Եւ
էր այնուհետեւ տեսանել յաշ-
խարհին Հայոց զլաւութիւն հե-
ռացեալ , զիմաստութիւն կորու-
սեալ , զքաջութիւն հեռացեալ և
մեռեալ , զքրիստոնէութիւն թա-
քուցեալ . և որ երբեմն քաջանուն
զօրքն Հայոց 'ի մէջ այլ զօրացն
ամենայնի երեւէին , և զօրագը-

լուխք անուանիք և յաղթողք, ապա ծաղր էին ամենեցուն և կատականք. մինչև ինքն իսկ Թագաւորն Գերոզ յայտնապէս նախատելով երբեմն առաջի ամենայն ատենին ասէր թէ Այր անպիտան և գունդ յետին, որ գամ մի յիմ իշխանութիւնն է՝ Ասորոց է. բայց քան զԱսորի՝ Հայն է այր յետին և անպիտան: Եւ էր լուրն այն արժանի լալոյ և ողբալոյ:

Եւ այնպիսի անպիտան իշխանք ժամանակին իբրեւ տեսանէին որ ըստ օրէ զաճումն յառաջադիմութեան յորդիս ազգի նահատակելոց Մամիկոնէիցն, զոր ոչ՚ի տրուչութենէ մարդոյ վաստահեալ ունէին յանձինս, այլ օգնութեամբ վերին խնամակալութեան, ՚ի բարեխօսութենէ սուրբ արեան նախնեացն իւրեանց՝ զոր ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյս Հայոց հեղին յօժարութեամբ, կա-

յին աներկիւղապէս 'ի մէջ ա-
նուանեալ իշխանացն Հայոց, որ-
պէս 'ի մէջ Թշնամեաց: Թէպէտ
և արհամարհեալք էին առ Նա-
խանձու, սակայն լաւագոյնք էին
և երևելին յամենայնի, և ականա-
ւորք 'ի խորհրդի, մտաւորք և
իմաստնագիւտք. 'ի նեղսաձգու-
Թեանն գեղեցկաձիգք և գիպե-
ցուցողք, յորս՝ Թեթևաշարժք
և նախաստպանք, յերկոցունց ձե-
ռաց աջողակք, և յամենայն կող-
մանս ուղղակիք և շնորհալիցք.
զորոց ձանձրացուցանէին բազմա-
ծառայքն զանծառայիցն պգուրսն,
խնդրելով հանապազ զմիս այլ
և այլ որսոց, և կամ՝ այլ պատուա-
կան և մեծագին գիւտից խընդ-
րովք ըստ իւրաքանչիւր աշխար-
հաց: Նորօք շքեղանային ընԹրիք
ամենայն տանուտերանց Հայոց.
նոքօք վարդարէին յամենայն
տունս օտարք և ընտանիք: Նմա-
նեցուցեալ լինէրանց 'ի յաւաջա-

նալ փութային և զորդիս երա֊
նելոյ կամսարականին Արշաւրայ
տեառն Արշարունեաց, որք և ազ֊
գախառն իւրեանց էին ծնունդք
դստեր մարտիրոսին Վարդանայ,
խրատել և հրահանգել ըստ իւ֊
րեանց իմաստութեան և արուես֊
տի ջանային:

Եւ պայմանաւ լինէր բարւոյ մա֊
սունս առնել ասուաս և հոգալ՝ ա֊
ռաւել եւս կամաւոր յօժարու֊
թեամբ յորդորագոյն էր տուա֊
որդին սրբոյն Հմայեկայ, որում
անուն էր Վահան: Քանզի էր այր
մտացի, առողջախորհուրդ և բա֊
րեսէր, յոր գործ և ձեռն արկա֊
նէր գործել՝ Տէր յաջողէր 'ի ձե֊
ռըս նորա և զօրանայր. Նա և
գործակալք Պարսիկք որ գային
'ի դրանէ, թէպէտ ոչ կամաւ, այլ
ըստ Աստուծոյ սադրելոյ սիրէին
զնա և պատուէին: Որք և առա֊
ջի Թագաւորին Պարսից գովէին
զբարութիւն առնն, և անմոռաց

յիշէին. մինչեւ ինքն իսկ Թագաւորն Պերոզ՝ գլխովին ծանուցեալ, և առ լսել ունէր, և յանգիման ամենեցուն փոխէր, և արժանի պատուոյ համարէր: Բայց արժանի լոյս նորա իմաստից և քաջութեանն Թէպէտ և աճէր զմտաւ պատուել զնա, այլ յիշելով զհայրն և զնախնեացն նորա զիրս և զգործս, և որպէս հանապազ ընդդիմութեամբ և պատերազմաւ աշխատ կալեալ էր զդընոսա, յապաղեալ կայր. և լուեալ՝ Թագուցանէր զարժան պատիւ առ նոցա. մանաւանդ իբրեւ համբաւեալ լսէր զնախանձորդայն զբանակութիւն, որք առ վտանգի ժամանակի ամենուեարք Հայոց անուանեալ էին, զորս կարի առաւելապէս երկեցուցանէր յաջողուածն յառաջադիմութեան մամիկոնէին Վահանայ. կասկածէր երկիւղիւ առ 'ի

յառաջիկայն զանարժան դատո-
զայցելոցն բեկանել [1] զվճիռս:
Իսկ լաւ ոք այր յանկարծ և
կամ արժանաւոր թէպէտ և էր
'ի ժամանակին, որպէս լաւ այր
Բարսեղն սուրբ և կամ սքանչելին
Աթանասն ամենասուրբ և կամ այլ
ոք նման նոցին, 'ի հովուապետու-
թենէ մոլեկան թագաւորին և 'ի
կառավարութենէ ամպարշտեալ ժա-
մանակի իշխանացն, որպէս նա-
հատակք 'ի սոցանէ գիշակեր
արծուեաց 'ի ծերպս վիմաց և
կամ 'ի մացառուտս անդիս մայ-
րեաց զօղեալք թաքչէին. կարե-
ւոր համարէին համբերութեամբ
'ի քրիստոնէական կարգի վախ-
ճանել, քան թէ փառախնդիր
յածմամբ պատահել ուրացութեան
և կորնչել: Լաւ համարէին ըստ
բանի գրոյն զնախատինս վասն
Քրիստոսի, քան առ ժամանակ մի

1. Յօր. բեկանէր:

թամթաւէլ ընդ մտաւոր փառս աշխարհիս, և յաւիտենից տանջանացն լինել արժանաւոր. որք իւրեւ զԲաբելոնի հնոցին բոց անսանելին բարձրացեալ զամբարշտութեանն կիզուին, և ոչ ոք էր որ շիջուցանէր: Ժողովեալք նորատեքին առ սուրբ քահանայապետին Հայոց Գիւտեայ, որ ոչ երբեք լուեր յարտասուելոյ զմոխրասկրայն զմոլորութիւնս, որ խնդրէր լուելեայն պատճառանս հայթայթանաց հանդերձ նորօք. երբեմն փախչել յօտարութիւն, և երբեմն 'ի խնդիր լինել օգնականութեան և ապստամբել: Առաքելն գալոյ և պատարագամատուցս միանգամ և երկիցս առ թագաւորն Յունաց Լեւոն. որոյ թէպէտեւ յանձն առեալ կամէր օգնել, յերկարէր ժամն և խափանէին խորհեալքն:

ԿԴ. Սկսանէր այնուհետեւ նք կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ առ

'ի չժուժալ սրտին՝ յայտնապէս ոխութեամբ գրգռել ընդ անօրէն ուրացելոյն, և սիրել և սպասուել զկողմն տառապեալ հաւատացելոցն: Եւ մանաւանդ առ վաստարս ունէր և արհամարհէր ըզմախազն Գադիշոյ, որ զօրագլուխըն և քաջալերիչն էր ամենայն ամբարշտելոյն դասու. որոյ չկարացեալ տանել արհամարհանաց սրբոյ կաթուղիկոսին Հայոց Գիւտայ, զօդեալ բիւր բանս Թշնամութեան՝ ամբաստան լինէր ըզնմանէ առ Թագաւորն Պարսից Պերոզ, ասելով. եթէ, Զմարդիկ՝ որ զկամաց քոց զհրաման կամին կատարել և զքո օրէնս խորհել յանձն առնուլ և սիրել, կոչէ առ ինքն, և է՝ որ ինչ տալով, և է զորս քաղցր բանիւք պատրէ, և յերայն 'ի բաց դարձուցանէ: Վասըն զի բազումք եկեալ են առ իս և՝ յանձն առեալ ունել զօրէնս քո, և նորա կոչեալ առ ինքն

պատրա՞նօք՝ 'ի բաց առնեալ է թո-
ղուլ զկիրսն և արհամարհել. այլ և
զմեզ՝ որ զքեզ սիրեմք և արեգական
և կրակի երկիր պագանեմք և կա-
մաց քոյ ծառայեմք, առնեւոյ և
թշնամանէ: Եւ ինքն ընդ կայսեր
խօսի և պատուական ընծայիւք
հպատակէ նմա և մեծամեծաց՝ որ
'ի դրան նորա էին: Եւ այլ բա-
զում՝ բանիւք ընդ օրինի թշնա-
մւոյ խօսէր ըստ կամի:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ամ-
բարտաւանութե՟ թագաւորին Պար-
սից Պերոզի 'ի մախայզէն Գադի-
շոյէ, զայրացեալ սրամտութեամբ
հրաման տայր՝ սրբոյ կաթուղի-
կոսին Հայոց 'ի դուռն հասանել,
և անդ պատասխանի առնել բա-
նից դատախազին: Իսկ երանելի
կաթուղիկոսն Հայոց Գիւտ կա-
մաւ և յօժարութեամբ 'ի դուռն
երթայր, և յանդիման լինէր ա-
ւագաց զրանն: Որոց առաջի շը-
քեղացուցեալ զսուրբ այրն գօ-

բութեան Հոգւոյն Սրբոյ [1], տե-սանէր ամենայն մարդ զերեսս նո-րա իբրեւ զերեսս հրեշտակի . յորմէ և հեթանոսք մեծաւ զգու-շութեամբ խորշեալ պատկառէ-ին 'ի նմանէ ։ Այլ քրիստոնեայքն և եպիսկոպոսն Տիզբոնի և Խու-ժաստանի և Հրեւեայ , և ամե-նայն կողմանցն այնոցիկ երիցունք և սարկաւագունք՝ երկուցեալ դողային 'ի սրբոյն որպէս 'ի մար-գարէէ տեառն Աստուծոյ ։

Եւ լուեալ թագաւորին Պերո-զի զերթալ սրբոյն Գիւտեայ , յղէր առ նա մի ըստ միոջէ զա-մենայն բանս ամբաստանութեան Մախազու , զՅըզդաւշնասպն զոր-դի Աշոտայ 'ի Միհրան սանէ ։ Եւ սրբոյ կաթուղիկոսին Գիւ-տայ պատասխանի արարեալ բա-նից թագաւորին՝ ասէր . Ոչ են ամենայն ասացեալքդ Մախազու

1. Յօր . չկայր Հոգւոյն սրբոյ ։

զլինէն առ ձեզ՝ սուտ. այլ են որ արդար են, և են որ ոչ են ստոյգ արդար: Քանզի սիրեն զքրիստոնէութիւն և որ ոք քրիստոնեայ է, բայց ոչ այսօր ընտրեալ պահեմ յանձին խնամ, այլ 'ի մանկութենէ իմմէ. և զամենայն մարդ՝ որ փրկեալ է 'ի Ճշմարտութենէն՝ առնեմ. և կամիմ՝ թէ ամենայն որ 'ի Ճշմարտութենէն մոլորիլ կամեր և գնայ զՃանապարհ որ ոչ է ուղիղ, և դոյր հընար բռնութեամբ և կամ աղաչելով, այլ թէ և կարաւով կարէի հաւանեցուցանել, ջանայի անվնասել մտօք և ոչ սայի կորընչել այնպիսոյն զանդիւս կորուտըն: Այլ որ ասենդ, թէ երթեւեկք Նորա (են) 'ի Հռոմ, ոչ ըստ դորա կարծեաց և խօսիցըն այդպէս են լինքն, քանզի սուտ է. այլ վասն զի պղպրութիւն գիտութեանս մերոյ և զիմաստ բանաւոր ուսմանց՝ յաչ-

խարհէն Հռովմայ. ուսեալ եմ, և են իմ՝ անդ ծանօթք բազում և ուսումնակիցք, այլ և զկերպարան հանդերձիցս զոր ունիմքս մեք՝ անուն գնեմք. վասն զի և ոչ յայլ աշխարհի գտանի սա ուրեք՝ բայց անդ, հարկաւորիմք անուն դնել վասն ըստ ժամանակին պիտոյից ։ Այլ զհնազանդութիւն ծառայութեան՝ օրէնք իսկ մեր պատուիրեն հատուցանել տերանց՝ զերկիւղն և զարժանաւորս ։

Եւ տարեալ զայս ամենայն բանըս պատգամաւորին առ Թագաւորն, իսկոյն ծանեաւ Թագաւորն՝ թէ ստոյգ և մտացէբար էն խօսք սրբոյն, և սուտ և առաքինաւորութեանն խօսի Մագխազ կնմննէն, զոր ինչ և ասէ։ Վասն զի և Աստուած ըստ հաճոյից սրբոյ առնէն տայր[1] լսել Թագաւորին զխօսս նորա. բայց

1. Յօր. Ծնայք ։

զի մի՛ թեթեւացուցեալ զհարգ օրինացն իւրոց երեւեցուսցէ քը-րիստոնէից, լսեալ թողուլ ըզ-խօսս Մաղխազին, և չհարցանէր ինչ ծանուցա։ Բայց յղեր առ ե-րանելի կաթուղիկոսն Գիւտ, թէ Մինչեւ ցայժմ քո իշխանութիւնդ առանց իմ հրամանի կալեալ է, և ծառայ մարդիկ են՝ որոց քեզ զայդպիսի մեծ գործ տուեալ է. և ոչ ինչ յինէն ունիս վստահու-թիւն։ Բայց այժմ եթէ զիմ կա-մքս առնես, և զիմ օրէնս ունիս, և արեգականն երկիր պագանես, ըզ-գործդ զայդ քեզ և քում ազգի և որումդ կամիս՝ պատըշրաւ [1] տամ մինչեւ յաւիտեանս, և ըզ-քեզ պատուով այնպէս սրճակեմ 'ի Հայս, զի Հայոց ուրուք 'ի մեր դրացս պատիւ և շքեղութիւն այնպիսի չիցէ տուեալ, որպէս դու

1. Թուի երդումն կամ կնիք նշանա-կել։

գամնես: Ապա թէ յամառեալ չհաւանիս կատարել զկամս իմ, զեպիսկոպոսութիւնդ 'ի բաց առնեմ 'ի քէն, և 'ի գործոյդ 'ի բաց հանեմ. և դու անարգանօք և թեթեւութեամբ երթաս 'ի տուն քո և յաշխարհն:

Եւ երանելի այրն Աստուծոյ կաթուղիկոսն Հայոց Գիւտ լըցեալ զօրութեամբ Սուրբ Հոգւոյն, տայ պատգամաբերին արքունի. Կամիս՝ թէ այդպիսի բանից պատասխանիս ես ինձէն առնել առաջի թագաւորին. քանզի ոչ է հնար քեզ և ոչ իշխես համարձակապէս պատմել թագաւորին լիով զամենայն լուեալսըն 'ի բերանոյ իմմէ: Եւ պատգամաւորին պատասխանի տըւեալ ասէ ցսուրբն. Համարձակութիւն տուեալ է, ասէ, թագաւորաց՝ առնել զարդար լուրն 'ի մէջ երկուց կողմանց, և լսեն պատգամաւորք, և չիշխեն եթէ

չասեն: Եւ սուրբ այրն Աստուծոյ ետ պատասխանի և ասէ. Ասա՛ ցլթագաւորն, թէ յաղագս գործոյս զոր ասես՝ թէ ցայժմ քո 'ի ծառայից և ոչ լինէին կալեալ գործակալութիւն, թէ դու կամ՝ թէ ոք 'ի ծառայիցն քոց որ ետուն, և առնուք լինէին, ուրախ եմ և կամիմ. փառս զի յաշխարհատանել հողոյ և կարեաց ապրեալ, անձին պարապեմ և աղօթից: Իսկ յաղագս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանն՝ որ ասես թէ 'ի բաց առնում 'ի քէն, զայս երկնաւոր ձեռնադրութեան պատիւ՝ առնուլ լինէին ոչ թագաւորք և ոչ իշխանաց ոք—այլ մահ,— ոչ իշխէ, քանզի և կարէ իսկ ոչ. և ոչ բնաւ երկնչիմ 'ի մահկանացու մարդոյ՝ տալ պատիւս զայս ինձ և կամ առնուլ լինէին: Բայց փառս օրինացդ քոց որ ինձ ունել հրամայես, յաղագըս որոյ և պատիւս և պարգեւս

խոստովանս տալ ինձ, ոչ ուրուք է յերկրաւորացս պատիւ մեծ և իշխանութիւն հզօր առաւել քան զքոյդ՝ որ ունիս. բայց վասն անպիտանի և պարշելի օրինացդ քոյ՝ զոր ունիսդ, դու ինքնին գլխովին որ թագաւորդ ես, և ամենեքեան որ զայդ օրէնս ունիք, մեռեալ համարեալ էք յաչս իմ, և ոչ կենդանիք. և զպատիւս քո և զփառս՝ անարգանս համարիմ և մանկլաւոյ ծաղր և կատականս:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս պատգամաւորին 'ի բերոյ կաթուղիկոսէն Հայոց Գիւտայ, ասէ ցերանելին. Թէ արդարեւ 'ի վերայ դորին բանից պնդեալ կաս, ապա արդար ասէիր՝ թէ չիշխես ունել զասացեալս իմ առ թագաւորն, և իրաւ ասէիր. զի ոչ ուրուք երբեք այդպիսի բանս ստամբակութեամբ յղեալ է առ այր թագաւոր. բայց տես, թէ հնար է փոխել զխօսսդ, ուշիմ

լեր։ Եւ սորայն պատասխանի ա-
բարեալ ասէր. Տեսանե՞ս, զի դու ընդդիմանաս պատուիրանին Աստուծոյ, և չերկնչիս. վասն զի դուք ասէք, թէ որ ոք զհրաման թագաւորին լուծանէ՝ զԱստուած անարգէ. և դու տեսցես՝ թէ թագաւորաց օրէնք են չիշխել պատգամաւորի նուազեցուցանել բան մի 'ի բանից առաքողին և կամ աւաւելուլ: Արդ երթ ասա զոր լուար յինէն. քանզի ինձ ոչ է հնար խորհել այլ ինչ և կամ ասել:

Եւ երթեալ պատգամաւորն առաջի թագաւորին, ասէ ցթագաւորն. Ոչ իշխեմ ես զխօսեցեալս առն յանդգնաբար երկրորդել առաջի ձեր, բայց եթէ 'ի ձէնջ հրաման առնում: Եւ հրամայեալ թագաւորին ասել համարձակապէս զամենայն լուեալսն առանց երկիւղի, և պատմել այնուհետեւ մի ըստ միոջէ զամենայն բա-

նըս առն Աստուծոյ Գիւտայ: Եւ լուեալ Թագաւորն զամենայն աներկիւղապէս խօսեցեալսն Գիւտայ, 'ի զայրացումն սրտմտութեան գրգռեալ, կամեցաւ տալ հրամանս խստութեամբ. յանկարծակի դադարեցուցեալ զինքն՝ առ վայր մի լռեալ, և ապա սկսաւ խօսել և ասէ. Ձէ հնար եթէ ոչ կատարին կամք խնդրոյ նորա, զոր նայն կամի, և ոչ տամ համբուրել քրիստոնէից զկապանս նորա, և ոչ երկիր պագանել ոսկերաց նորա, որպէս սովորութիւնն: Լուեալ է իմ զպաշտամանց նոցա, թէ չառնեն զայն պատիւ կենդանեաց, զոր այդպիսի մեռելոյ առնեն: Բայց ասաց նմա՝ թէ այդմ պատուոյ չտամ՛ քեզ պատահել, զոր դու ցասուցանելով զիս՝ գտանել կամիս յինէն. կաց ուր և կամիս, բայց 'ի գործոյ կաթուղիկոսութեան հեռի ես, և չէ քո:

Եւ լուեալ զայս սրբոյ կաթու-

գիտակն Հայոց Գրւոյ, մասամբ միով ուրախացաւ, և միւսով եւս մասամբ տրտմեցաւ. մինչեւ 'ի մահ. քանզի լուեալ՝ եթէ 'ի գործոյն 'ի բաց եղեւ, ուրախացաւ հանգչելով 'ի զբօսանաց աշխարհիս. և լուեալ՝ թէ ոչ կապանաց եւ հրամանն 'ի թագաւորէն վասն նորա և ոչ մահու՝ որում ցանկանայր 'ի բազում ժամանակաց, տենչայր լինել արժանի, խռովեալ տրտմէր անմխիթար վասն չպատահելոյ ցանկալի և մեծ խընդրոյն՝ որում փափաքէր հասանել:

Կացեալ այնուհետեւ 'ի դրան ըստ իւրում կամելոյ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գրւո, բազում համարձակութեամբ պատուեալ, ոչ միայն 'ի քահանայիցըն և 'ի քրիստոնէիցն, այլ և առաւել 'ի հեթանոսացն՝ որ իւրաքանչիւր՝ ախտիցն պատանէին բըժըշկութիւն յաղօթից սրբոյն.

և այլք 'ի քրիստոնէից կողմանցն այնոցիկ ցանկանային 'ի սուրբ աջոյ առն Աստուծոյ գտանել ձեռնադրութիւն ։ Յորոց զոմանս ձեռնադրէր յեպիսկոպոսութիւն, և զայլս բազում յաստիճան երիցութեան կարգէր ։ Եւ այսպէս պատուեալ յամենեցունց՝ ուրախալից շքեղութեամբ հրաժարէր գնալ յաշխարհն Հայոց. օրհնեալ զամենեսեան յանձն առնէր Աստուծոյ, յուղի անկեալ գնայր յաշխարհն Հայոց ։ Եւ կեցեալ առաւելապէս պատուովք քան զառաջինն 'ի Հայս, հանդչէր երկայն ծերութեամբ, և եդեալ 'ի դիրս հարց իւրոց խաղաղութեամբ՝ 'ի գեօղն որ կոչի Ոգմոու դեօղ, 'ի գաւառին Վանանդայ [1]։ Եթող օրհնու-

1. Վերագոյն՝ յէջ 376 յԱրահեկայ Տայոց. ասաց զԳիւղ. գուցէ անդ ծնեալ էր, բայց նախնիք իւր առաջէն 'ի Վանանդայ էին ։

թեամբ զամենայն ժողովուրդն սուրբ եկեղեցեացս Հայոց:

ԿԵ. Եկեալ ՚ի դրանն և մաղխաղն Գողլիշոյ, և ժողովեալք առ նա դասք ուրացողացն, որ թէպէտ և ուրախանային զաւժամանակեայ թաղծալից ուրախութիւն կենցաղոյս, սակայն երբև տեսանէին զմամիկոնեանն Վահան այնպէս երևելի յաձնունս բարուց համակեալ, ներկեալք խամրէին և ծընկնաք թարշամէին: Խնդրէին ՚ի վերայ ՚նորա հնարս պատճառանաց, որով զնա և զեղբարս նորա կորուսանել կարասցեն. սային գտնել մեծամեծաց դրանն. այլ էր ինչ և որ թագաւորին, թէ ոչ է հնար սմա առանց ապըստամբութեան կեալ ՚ի Հայս: Յիշեցուցանէին Արեաց և զնախնեացն նորա զմիոյ միոյ, թէ ո՛վ ՚ի նոցանէ ոչ խռովեցոյց զԱրեաց աշխարհ, և ոչ արար մեծամեծ վընասս և մահուանս. արդ՝ երբ և է,

ասեն, սա զնոյն խռովութիւնս յարուցանելոց է 'ի վերայ ձեր: Որոց լուեալ զայս ամենայն բանս քսութեան 'ի սուտն բանսարկուաց, կասկածէին 'ի համբաւոյն. և հայելով յառն յաջողակութիւն և յիմաստան, տրտմէին առ սէրն:

Տեսեալ այնուհետև Վահանայ զայնչափ յարուցմունսնախանձաւորացն 'ի վերայ նորա, թէ ոչ երբեք կասեալ լինեն 'ի չար նախանձալից խօսից, չկարացեալ տանել համապազօրեայ բանսարկութեանն, երթեալ 'ի դուռն՝ ակալանայր 'ի հաւատն. և եկեալ 'ի Հայս, սակայն և այնպէս խնուլ զբերանս չարախօսացն ոչ կարէր: Զի որ ոք բան ուղիղ 'ի հրապարակի առաջի իշխանի չգիտէր խօսել՝ զնա ատեայր. և որ ոք յոլս կամ 'ի թիւրախնես չգիտէր ձգել՝ զնա պարտաւորէր. Նոքա, ասէին, և ամենեցուն ունիս ատնէ: Եւ որ ոք անմտութեամբ զգործս ար-

քանի չմարթէր գործել, 'ի նա բե-րէր զպատճառն. Նա, ասէին, յաւաջէ յամենայն 'ի գործս, և չտայ ինչ ումեք գործել կամ օգ-տել: Վասն զի էր նորա[1] գործակից՝ որում անուն էր Վրիւ, անանուն ըստ ազգի և անփորձ իրի, որդի առն Ասորւոյ, բայց չատխօսութեամբ և ընդվայրաբանութեամբ առա-ւելեալ, նմանէր ազգի Ասորոց. որոյ չմարթացեալ գործել զգործ արքունի՝ երթեալ լինէր ամբաս-տան զՎահանայ առաջի թագաւո-րին Պերոզի, ասելով. Թէ Ինձ 'ի գործ ոսկեհատին չես ինչ[2] մօտ երթալ. և իւր ծուլացեալ զամե-նայն ոսկի աշխարհին՝ խորհի եր-թալ առ կայսր և կամ յաշխարհն Հոնաց, և տուեալ զոսկին՝ կամի խնդրել գունդ և ապստամբել:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բան

1. Յօր. Նա:
2. Յօր. ինչ:

ապստամբութեան զինքենէ իմաս-
տախորհին Վահանայ, տեսեալ
փութանակի զբազմութիւն ոս-
կւոյն և հասանէր ՚ի դուռն: Եւ
լուեալ Թագաւորին Պերոզի ըզ
Ճեպով երթալն Վահանայ, զար-
մացեալ ասէր. Թէ Եկդ Վահա-
նայ այդպէս երագ՝ շատ ընդդէմ
է բանիցն Վրուայ, մանաւանդ՝
Թէ բերեալ ևս ինչ է: Եւ ե-
դեալ յանդիման Թագաւորին,
տեղեկանայր ՚ի նմանէ Թագաւո-
րըն Պերոզ՝ Թէ արքայիւ բերեալ
ինչ է. և լուեալ զՎահանայ զքա-
նիօնութիւն բազմութեան ոս-
կւոյն զոր բերեալ էր, և ուրախա-
նայր յոյժ: Այլ և յանդիման
Վահանայ տայր ասել Վրուայ ըզ-
բանսն՝ զոր ասէր զնմանէ յառաջա-
դոյն: Եւ լուեալ Վահանայ զամե-
նայն ասացեալսն Վրուայ, ետ պա-
տասխանի առաջի Թագաւորին և
ասէ. Գիտեմ և ես զանիմաստու-
թիւն անձին իմոյ, ըստ ցուցանե-

ըղ զիս ձեռն Վրունայ. բայց սակայն այնքան կոյր չեմ՝ թէ զՍրբեաց ոյժ և տեսանել անգամ չգիտեմ. որոյ ուժոյ զբազում ազգս ապըս-տամբեաց հարեալ է սաստիկ եր-կիւղիւ, և հնազանդեցուցեալ ընդ ձեռամբ իւրեանց ունին: Իսկ ես որ ապստամբեալս կամիմ՝ ընդ դա-րա առնել, դոյն իսկ ինք գիտէ՝ զի մի ծառայ չգտանի իմ՝ որ ինձ խոնարհութիւն առնէ, և ոչ եր-կուց կամ երից պատանեաց իշ-խեմ՝ տիրաբար, որ ինձ երկիւղիւ սպաս ունին. գնդի իմ՝ ոյժ այդ է: Բայց եթէ նեղ ինչ էր ինձ 'ի ձէնջ, և ուրէք յօտար երկիր գնալ և կորնչել կամէի, զայդչափ ոսկի այսր զի՞ բերէի, որ մինչև ցմահ իմ, թէև կարի շատ կէի, կմոում՝ անձինս այլ և տասանց ևս ընդ իս թոշակ շատ էր և բաւական. և զայլ ոք ոստիկան ձեր յիմ՝ վերայ չէր կացուցեալ, որ թէ ինչ 'ի հարկէ տայր բերել այսր զայդչափ բազմու-

թիւն ոսկւոյ։ Բայց թէ վաստակել գիտեմ ձեզ, դուք կարող էք որ զիս թէ կամիք կեցուցանել, վաղվաղակի և առժամայն մեծացուցանել, որպէս և կամիք։

Եւ լուեալ զայս Թագաւորին Պերոզի և այլ աւագանոյն զայնպիսի իմաստութեամբ զխօսս 'ի Վահանայ, ամենեքեան իրաւացուցին զխօսս Վահանայ քան ըզխօսս Վրուայ։ Եւ եղանէր Վահան արդարացեալ յատենէն, և որդի Ասորւոյն Վրիւ եղանէր ամաչեցեալ և արհամարհեալ։ Եւ հրաժարեալ Վահանայ 'ի դրանէ՝ մեծարանօք և բազում շքեղութեամբ, եկեալ հասանէր յաշխարհս Հայոց։

Եւ քանզի ոչ էր խաղաղութիւն մնաց նորա զամենայն օր վասն վնաս անուան ուրացութեանն, զոր նման նահատակեալ հարցն իւրոց պատճառանօք և ոչ ճշմարտութեամբ կրէր յինքեան, ես ա-

ուսուել 'ի գալն պայծառութեամբ 'ի դրանէ՝ տարակուսէր յանձն իւր, թէ մի՛ գուցէ պատրեալ 'ի փառս աշխարհիս՝ յամեալ մոռանայցէ զերկնից հանդերձելոյ աշխարհին, և ծփասիցի: Եւ այսպէս յանկ մաշելով 'ի միտս իւր, ծանուցանէր առ ջերմ սիրոյն զիւրին հօրն, և հնարս հայցէր. և անդադար խնդրէր 'ի փրկչէն Քըրիստոսէ շնորհել նմա ժամ բարի, ասելով ընդ միտս իւր. թէ Մինչ քեզ[1] ասէր Աստուած ամենայն ինչ հնարաւոր է, և տկարանայ քեզ և ոչինչ. դու Տէր, ապաւէն իմ լեր. շնորհեա ինձ ժամանակ դարձի խոստովանութեան. և ուսո ինձ առնել զկամըս քո, զի դու ես Աստուած իմ:

ԿԶ. Եւ մինչ դեռ Վահան յայսպիսի յուզմունս մտաց կայր տարակուսեալ, լինէր յանկարծակի

1. Յոբ. ԽԲ. Բ:

խռովութիւն յուղմանց յաշխարհին Վրաց. Վախթանգ սպանանէր զբդեշխն կանօրէնն Վազգէն՝ յամի քսաներորդի հինգերորդի Պերոզի արքայի։ Զոր լուեալ Հայոց աշխարհիս մարդկան, յորոց բազումք այն ամ՝ յԱղուանս էին՝ յապստամբ·ամբոխականացն կռուի, որոց բռնանդակին զօրավարուն էր Զարմիհր Հազարաւուխտ, և Հայոց աշխարհիս Ատրվշնասպն Յովմանգեան էր մարզպան. իսկ քըրիստոնեայ մարդիկն Հայոց, որ այն ամ անդ 'ի կռուին էին, հարեալք մաշէին աւաւել ևս յարհամարհանաց և 'ի նախանձուէ 'ի յեալին իշխանացն Հայոց, որք ուրացութեամբն գոռոզացեալ ամբարհաւաճէին ի ժամանակին, քան թէ ի բռնութենէ պարսիկ զօրագլխայն գործոց։ Որք 'ի ժամանակին իբրև լուան զապստամբութիւնն Վրաց արքային, ցընծային ուրախալից սրտիւ։ Վասն

զի գայր առ նոսա համբաւ թէ Վը-րայ արքայ ասէ, թէ՝ Ես մփումու-մէքզկնիւ չատամ՝ ատեսանել, այլ այն-չափ հանեմ Հոնս, որում ոչ կարե-ցեն հարկանել ՚ի գլխի զօրքն Պար-սից: Զօրացեալք յայնպիսի համ-բաւոյ քրիստոսականքն, և ան-ձանց ակն ունէին օգնի և բարի այցելութեան գտանել ի Բարձրե-լոյն. բայց երկնչէին՝ թէ մի գու-ցէ առնել զգունդն Հայոց զօրա-գլխայն Պարսից՝ ընդ նոյն ՚ի գու-ւըն գումարեցեն:

Այլ Քրիստոս յայնպիսի կար-ծեայն վերծուցեալ զնոսա՝ գա-յին ՚ի Հայս. և եկեալք ՚ի գա-ւառն Շիրակայ, ի դաշտն՝ ուր բնակէր մարզպանն Հայոց Ատըր-վըշնասպ Յովհանդեան, և առ նը-մին հազարապետն Հայոց Վեհ-վեհնամ. ասա խորհուրդ ՚ի մէջ առնեալ արանց ոմանց նախարարա-ցըն Հայոց, որք կարումեցին և զաւա-րակուսեցն ՚ի բազում ժամանա-

կայ գլխէին զմամլիկոնէին Վահա-
նայ՝ յաղագս մոլութեանն ա-
նուան, և ասէին. Թէ, Կարի պա-
տեհ էր և մեզ և նմա ժամս այս
փրկութեան. Նմա սպրել 'ի խըղ-
ճէ մնացն լուրոց, և մեզ պէրծա-
նել 'ի համնապատորդեայ, կասկա-
ծանայս և յարաժամ հարանայս,
որոց ծառայեմքս 'ի հարկէ հեղ-
ձամղձուկս՝ նախանձու: Եւ ար-
քայդ Վրաց Վախթանգ արեայել
է. ո՛ գլխէ և բաղումայլոցն Աս-
տուած հայեացի 'ի վտանգս մեր
և օգնեսցէ մեզ, և համդերձ Վը-
րօք թերևս կարող լինէաք սա-
սակաւ մի աշխատ առնել զՊար-
սիկս: Եւ խորհեալ այսպէս սա-
կաւ ոմանց 'ի Հայ նախարարացն,
լսելի լինէր խորհուրդն և յայլս
ոմանս. և որպէս յԱստուծոյ ա-
ռաջնորդութենէ միաբանէին կա-
մաւ և յօժարութեամբ ամենե-
քեան որք լսէին զխորհեալսն:
Յայտնէին այնուհետև համար-

ձակեաւք 'ի գիշերի միում՝ զբանս մտածութեանն իւրեանց մոլեկոնեյին Վահանայ. որոյ իբրև լուեալ ասէր ցամենեսեան. Գիտեն ամենք թէպէտ և ոչ ամենայնքն՝ որք էք 'ի խորհրդիս յայս, թէ որպէս վտանգեալ տագնապիմ՝ յամենայն ժամու յաղագս սուտ անուանս՝ զոր առելութեամբ կրեմ՝ յանձին իմում. զի մերձեալ յերեկոյն՝ կասկածեմ ցառաւօտն, և հասեալ յառաւօտն՝ երկնչիմ ցերեկոյն, հայելով 'ի փութանակի և անյայտ կենցաղոյս վախճան՝ որ երագահաս է և յանկարծակի, թէ գուցէ այսպիսի անուամբ գընալ յաշխարհէս. ապա կամէի և ընտրելագոյն էր ինձ՝ թէ բնաւ և ծնեալ իսկ չէր զիս մօր իմոյ յայս աշխարհս. և դատանել հնարս և զերծանել զինձ 'ի խղճէս՝ որ նեղէն զիս, աղաչեմ զԱստուած անդադար: Բայց միաբանել խորհըրդոց՝ զոր դուքդ խորհիք, և ա-

սել ձեզ՝ թէ լաւ է իմաստդ և ա-
րարէք, ոչ կարեմ ասել և չիշ-
խեմ. վասն զի զԱրեայ ուժն և
տռամբակութիւնն քաջ գիտեմ,
և զՀոռոմոց զթուլութիւնն և
զխաբէութիւնն. և զձեր ծանու-
ցեալ է փորձիւ իմ, թէ որպէս
հարանց մերոց ուխտեցին երդ-
մամբ և ստեցին. և վասն Վրաց
արքային և Հոնացդ՝ զորս ասէք,
Վիրք առանձին թեթև լինի աշ-
խարհ են և այրուձիով սակաւա-
ւորք. բայց վասն Հոնաց՝ ո՞ գի-
տաց, հաւանի՞ն գա՞լ թէ ոչ, որք
չեն ՚ի միջի և չերևին: Բայց քան
զամենայն ևս առաւել՝ յանձանց
երկերուք, վասն զի մարդիկ ռուսք
էք և անվստահք: Բայց եթէ զիս
հարցէք և զբանն իմ առնէք և
հաւանիք, թողէք ՚ի բաց զբանե-
րըդ, և զԱստուած աղաչեցէք մի-
այն՝ գտանել հնարս իրացդ, ո-
րում դիւրին է առնել զոր ինչ և
կամի. այլ յընդունայն և յանպի-

տան խորհրդս ձեր՝ զիս մի՛ աշխատ առնէք:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս նախարարացն Հայոց 'ի Մամիկոնենէն Վահանայ, ետուն պատասխանի միաբանութեամբ և ասեն, թէ Զամենայն զոր ասացերդ՝ լաւ ասացեր որպէս վայելէ քում իմաստութեանդ, Ճշմարիտ ասացեր և արդար. բայց գլուխ մեր ոչ 'ի Հոռոմս եղեալ է և ոչ 'ի Հոնս, բայց նախ յողորմութիւնն Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ Սրբոյն Գրիգորի, և 'ի մահ նախնեացն՝ որ նահատակութեամբ իւրեանց հաճոյ եղեն փրկչին Քրիստոսի, և ապա 'ի մահ անձանց մերոց. քանզի լաւ համարիմք մի ժամ մեռանել՝ քան թէ զամենայն օր զեկեղեցւոյ և զքրիստոնէից զարհամարհանս տեսանել և զքակտումն:

Եւ լուեալ զանուն մահուան Մամիկոնէին Վահանայ և քաջի

երբօր նորա՝ Վասակայ, քաջալե-րեալք զօրացան, և լցեալք Սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ յորդորեցան։ Սկսաւ խօսել մանկանցն Վա-հան և ասէ, Դուք գիտէք՝ զի Վարդ իմ եղբայր 'ի գլանն է. և գիտեմ, թէ լուեալ է զխորհուր-դըս մեր Պարսկաց, կապեն զնա և մշտացուցանեն. բայց 'ի մահ յօ-ժար եմ քան թէ այսպէս կեալ ուրացութեամբ. և յայդ բան հաւանիմ ձեզ, որ ոք կարէք տա-նել։ Եւ ամենողորմին հայեցեալ 'ի դարձս իմ, և ծանուցեալ թէ արդարեւ յամենայն սրտէ է իմ դարձիս կամք, արասցէ յիս նշան բարի և դարձուսցէ առ իս զանձ-կալի եղբայրն իմ զՎարդ ողջ, և տացէ տեսանել զնա աչաց իմոց և ուրախանալ. և ապա կատա-րեսցէ 'ի վերայ իմ զհաճոյսն իւր, որ ինչ թուիցի յաչս նորա։

Եւ զայս ասացեալ՝ յանուանէն ա-մենեքեան միաբանութեամբ քրիս-

տոնեայքն և ուրացեալքն , և յա-
պօլթս կացեալ խնդրեն զաւետա-
րանն սուրբ: Եւ մատուցեալ յա-
ռաջ քահանային՝ որում անուն
Ալթիկ , որ էր ընդ նոսա 'ի բանա-
կին , այր բանիբուն բանիւ և խոր-
հըրդապահ սրտիւ , ցերևելի գեղ-
ջէն որ կոչի Բջնի , և բերեալ
սուրբ աւետարան ողջունեին ա-
մենեքեան , և եդեալ իւրաքան-
չիւր ուրուք զձեռս 'ի վերայ՝ ասէ-
ին . թէ Որ ոք խոստովանեսցի ըզ-
հաւատս զայս՝ զոր փրկիչն ամե-
նեցուն և տէր Յիսուս Քրիստոս
վարդապետեալ գրեալ 'ի սմա , և
Որդի մարդոյ խոստովանեալ տար-
ցի զնա առաջի Հօր իւրոյ , ժա-
ռանգեցուցանել նմա զերկնից բա-
րութիւնսն: Եւ որ ոք խոտորեալ
ուրասցի 'ի հաւատոյս յայսմանէ,
և նենգեալ սատեայցէ աւետարանիս
երդման , և Որդի մարդոյ ուրա-
ցեալ հանէ զնա 'ի խաւարն ար-
տաքին , ուր լալ աչացն է և կըր-

Ձեռ ատամանցն։ Եւ այսպէս եր-գուեալք 'ի գիշերին եւ հաստա-տեալք 'ի հաւատն Քրիստոսի եւ հրաժարեալք 'ի մխմեանց, յիւ-րաքանչիւր վանս գնային հանգ-չէր։

ԿԵ. Մի ոմն անդէն եւ անդ 'ի նախարարացն Հայոց, որում ա-նուն էր Վարազ-շապուհ, 'ի տոհմէն Ամատունեաց, եղեալ 'ի խորհրդենէ միաբանութեանն, որ-պէս մերժեցաւ Յուդա 'ի գնդէն սուրբ առաքելոցն, գնաց 'ի նմին գիշերի եւ պատմեաց մարզպանին եւ այլոցն ամենեցուն՝ զխորհուրդ-միաբանութեանն եւ զերդումն ա-ւետարանին, եւ զխօսս ամենայն նախարարացն Հայոց։ Զոր իբրեւ լսէր մարզպանն Ատրվշնասպն եւ այլ պարսիկ մարդիկն եւ ջոկք ու-րացողացն Հայոց, սրտաբեկեալք զարհուրեցին եւ անքունք լինէին զմնացորդ մասն գիշերոյն յերկիւ-ղէ։ Հասեալք 'ի ժամ առաւօ-

տուն, չունէին 'ի տեղւոջն և եր֊
թեալ բանակէին մօտ 'ի պարիսպ
բերդին՝ որ անուանեալ կոչի Ա֊
նի. և սա տղէտ՝ խրատատուք
խաբէութեանն և մարզպանն կաս֊
կածանօք կային զանձն զայն ան֊
գէն, ծանուցանելով այլոցն ըս֊
տուգիւ թէ և վաղիւն անգէն լի֊
նին: Եւ 'ի նմին գիշերի հեծեալք
յիւրաքանչիւր երիվարս մարզ֊
պանն և հազարապետն և որք ընդ
նոսա միաբանք էին՝ փախստա֊
կանք լինէին: Զոր զգացեալ նա֊
խարարացն Հայոց՝ հետամուտ լի֊
նէին զկնի փախստէիցն. և վասն
զի անտեղեակ առաջնորդօք փախչէ֊
ին մարզպանն և հազարապետն,
ոչ ընդ ուղղորդ տեղիս ճանապար֊
հացն, այլ ընդ այլ և այլ տեղիս
զերծեալք անկանէին 'ի բերդն
Արտաշատու, որոց ոչ կարէին
հասանել նախարարքն Հայոց.
բայց զգրաստ ամենայն Պարսկա֊
ցըն կոտեալ ըմբռնէին 'ի Ճանա֊

պարհէն, և զմախաղն Գադիշոյ ձերբակալ արարեն, ածէին ընդ ինքեանս. և հասեալք 'ի Դուին, երթեալ պաշարեին զբերդն Արտաշատու: Իսկ մարզպանն և հազարապետն գաղտ 'ի գիշերի ելեալ 'ի բերդէն փախուցեալ գնային 'ի կողմանս Ատրպատականի: Եւ ասպուհ մի ուրծայի, որում անուն էր Վարազներսեհ, որդի Կողթեկայ իշխանին Ուրծայ, որ էր յերդմանն ընդ նախարարսն Հայոց, նենգեալ ուխտին սրբոյ՝ երթեալ աւերէր զշահաստանն Երանավիժի. և առեալ զամենայն կարասն շահաստանին՝ դիմեալ ամրանայր 'ի բերդն որ անուանեալ կոչի Սադրայ բերդ, որ էր բերդամուր իշխանութեանն իւրեանց:

Իսկ ոմանք 'ի հայ նախարարացըն ամբարշտելոցն խրատ տուեալ մարզպանին Հայոց Ատրվշնասպայ ասէին, թէ Թագաւորն Վրաց ապստամբեալ է, և Հոն կամի հա-

նել, բայց հանեալ չեւ եւս է. և դարձեալ՝ Հայոց առ՛ կայսր զգընդէ յղեալ է, և դեռ չեւ եւս եկեալ 'ի մէջ. և ինքեանք չեւ եւս քաջ կազմեալ են, որպէս արժան է, և դու թէ այժմ՛ փութով հասանես 'ի վերայ նոցա՝ դիւրով և թեթեւով վճարես զգործ մի կարի մեծ, և լաւ անուն յանձն առեալ՝ պատիւ և շատ պարգեւս գտանեմք յարքայից արքայէ և դու և մեք. ապա թէ ծուլացեալ հեղգաս, երկնչիմք, մի՛ գուցէ զօրացեալ անձամբ և կամ ուստեք օգնականութիւն գտանելով, որպէս գիտեմք, թէ ո՛րպէս պատահեալ իրացն աշխատիցիմք և զըղջանայցեմք:

Եւ հաճոյ թուեցաւ բանն մարզպանին և ամենեցուն որ ընդ նմայն էին. և վաղվաղակի յԱտըրպատականէ գունդ առեալ և 'ի Կորբեաց[1] մարզպանէն, և[2] զգուն-

1. 2. Երկոքին եւս նահանգք յարեւե-

դրն Կատշայ՝ որ զայն անզօքն էին, գայր համանէր յաշխարհն Հայոց 'ի գետեզերն Երասխայ. կամեցան անցանել 'ի գեօղն՝ որ կոչի Նախճաւան, 'ի սահմանակցութեանն Սիւնեաց:

ԿԲ. Այգ եղեւ առ տէրն Բագրատունեաց Սահակ, զոր Հայք և զօրավարն Հայոց Վահան 'ի ժամանակին յայնմ մարզպան կարգէին Հայոց. առաւել Սահակ ըզմարզպանութիւնն, և Վահան ըզտէրութիւն Մամիկոնէից և զըսպարապետութիւն Հայոց, որք նախ հաստատեալ 'ի վերնոյն հրամանէ, և ապա 'ի Հայոց ընկալան զգործակալութիւնն. առ որս և եկք Պարսից գնդին լսելի եղեն. և տեսեալ դեռ ևս անկազմագոյն զպատրաստութիւն զօրուն իւրեանց, խորհէին առ վայր

ւէց Ատրպատականի առ եղերբ Կասպիականին են։

մի յամուր աւելիս պատառին Տա-
յոց չուել: Եւ դարձեալ զամե-
նայաղթ օգնութիւնն Աստուծոյ
յիշելով՝ ասէին. Թէ, Ոչ է յաղ-
թութիւն 'ի բազումս և 'ի սա-
կաւ, այլ 'ի վերին կշռողութեան
ձեռինն, և մանաւանդ մեր գոր-
ծըս, որ ամենևին 'ի նորա յաջո-
ղութիւնն հայի: Արդ պարտ է
այլ ոչինչ խորհել բնաւ, բայց ըս-
տիպով ընդդէմ նոցա գնալ, և
զօրութիւն յաղթութեան 'ի
Փրկչէն բոլորեցունց հայցել: Խոր-
հէին և զայս ևս Աստուծոյ մտար-
կութեամբ, միալ մարզպանին Սա-
հակայ և սպարապետին Հայոց
Վահանայ Մամիկոնենին և ամենայ
յայլ նախարարացն՝ անդէն յա-
սանին, 'ի քաջալերութիւն և 'ի
բարի յոյս երթելոցն յառաջ, 'ի
զարհուրումն և 'ի բեկումն սըր-
տից կողմանն անօրինացն: Եւ որք
պատրաստեալք այնուհետեւ 'ի
պատերազմին կազմեցան, սիւնին

Բաբգէն, զոր անուանեցին 'ի ժա-
մուն իշխան տէրութեան Սիւ-
նեաց, և ամենայնաւ քաջ սեպու-
հըն մամիկոնէից Վասակ, եղբայր
սպարապետին Վահանայ, և Գար-
ջոյըն մաղխազ, և երկոքեան որ-
դիքն երանելոյ կամսարականին
Արշաւրայ, Ներսեհ տէր Շիրա-
կայ և Հրահատ նորին եղբայր, և
երկու արք 'ի Գնունեաց տոհմէն՝
Ատոմ իշխանին Գնունեաց և եղ-
բայր նորին Արաստոմ, և գունդ
ընդ նոսա, որ էին թուով ընդ բը-
նաւ չորեքհարիւր այր:

Եւ մտեալ նոցա յեկեղեցին,
երկիր պագանէին առաջն Աստու-
ծոյ և արարչին ամենայնի և զօրա-
ցուցչի. և խնդրէին 'ի նմանէ ա-
ռաքել օգնական ընդ նոսա զճըգ-
նութիւն սուրբ նահատակին Գրի-
գորի և զամենայն սրբոց, և զար-
դիս նահատակելոց քրիստոսասի-
րացն Հայոց և զզօրութիւն սուրբ
խաչին: Եւ փրկչին Քրիստոսի ըղ-

թայեալ մարդասիրապէս, և հայեցեալ յարժանաւոր խնդրուածըս նոցա, առաքէր ընդ նոսա օգնականս զոր խնդրեցին 'ի նմանէ, և յուղարկէր խաղաղութեամբ: Երկիր պագանէին նախարարքն և ամենայն այլք զօրուն որք ընդ նոսայն էին, և հրեշտակակրօն սրբոյ կաթուղիկոսին Յոհաննու. որոյ նպաստակեալ յուղարկեաց զնոսա իւր սրբոյ և արդար ոգւոյն օրհնութեամբ՝ ի գործ պատերազմին:

Եւ ապա հրաժարեցին յասպետէն Սահակայ մարզպանէն և 'ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ մամիկոնենէ, և յայլ ընկերակցաց իւրեանց՝ որ անդէն յաստանին առ նոսա մնացեալ էին. և գնացին սրտով խնդալից յօժարութեամբ: Եղեւ 'ի մտի՝ ասէին, թէ Ո՛վ գիտէ կարեմք հասանել 'ի հունն՝ ուր գունդք Պարսից մնացանել կամին, և դարձեալք յաներեւոյթ

տեղւոյն ուրեք սպասեմք. և յոր-
ժամ գիտեմք՝ եթէ կէս գնգլին ան-
ցեալ է ընդ գետն, անկանիմք 'ի
վերայ անցելոյն, և թերևս միա-
սել ինչ կարեմք. նոյնպէս և միա-
ցելոցն 'ի նոցանէ՝ դարձեալ գլու-
րով կարեմք լինել պամճառիւռ:

Եւ եկեալք 'ի գիւղն որ անուա-
նի Վարագկերտ, լուան եթէ
զունդն Պարսից անցին ընդ գե-
տըն ամենեքեան, և են թուով
եօթն հազար: Եւ քաջ սեպուհն
Մամիկոնէից Վասակ, քանզի ա-
ւաջապահ էր այն օր, գնայր յա-
ռաջ 'ի գեօղն որ անուանի Կը-
ռուակք. թերևս լինիցի ինչ հը-
նար, ասէ, ջանամ առնուլ զզըն-
դին Պարսից զհանդամանն՝ թէ են
ինչ եթէ ոչ: Եւ երթեալ 'ի Կը-
ռուակս յօթ, յանկարծակի յա-
ռաւօտուն ծագել՝ հասեալ 'ի
նոյն գեօղ և մարզպանն Պարսից
Աորվշնասպ, լսէր զՄամիկոնենէն
Վասակայ՝ թէ անդ է: Եւ քաջ

սեպհին Մամիկոնէից Վասակայ գլխաւորեալ զԱտրվշնասպայ; և ըզնոցունց՝ որ անդ էին, հնար փըրկութեան քաջութեամբ խորհեցաւ, որով զգունդն իւր ապրեցուցանել կարասցէ 'ի ժամուն: Հրաման տայր երկուց երկուց զոյգ, և կամ՛ երից և կամ՛ եւս յոլովից, ընդ այլ և այլ անյայտ տեղիս և ընդ փողոցս եղանել 'ի շինէն, և զատ 'ի միմեանց փութալ հասանել 'ի գեօղն Վարազկերտ՝ ուր նախարարք և այրուձի Հայոց էին, և տայր գիտել նոցա: Եւ ինքն քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ պատրողական բանիւք բանդագուշացուցանէր պատգամաւորօք զԱտրվշնասպ, ասելով. թէ, Ես պատգամ՛ ունիմ՛ առ քեզ զՀայոց, զորս լուեալ քո և որք ընդ քեզ են, հաստատ հաճոյ համարիք և օգուտ զայնպիսի լուր՝ և Արեաց տեառն և Հայոց աշխարհիս: Եւ Ատրվշնասպայ լուեալ,

թէպէտ և գայր 'ի միտս ուրա-
խանայր, կարծեցեալ՝ թէ հաս-
տատ 'ի նուաճումն գան, այլ սա-
կայն առ նա խոստացոյնս յղեալ
տնէր, թէ Աշխարհ մի ապստամբ՝
առ իս զի՞նչ պատգամ յղեն:

Եւ քաջի սեպհին Մամիկոնէից
Վասակայ գիտացեալ զիւրոյ այ-
րուձիոյն՝ զերծեալք անճխաք. և
թէ չիք ինչ կասկած այնուհետև,
պատասխանի արարեալ եկելոյն
յԱտրվշնասպայ ասաց. թէ, Մեր
ցայժմ ոչ վասն ինչ գործեալ է և
արքունի իրաց վնաս արարեալ.
բայց դու ինձ հրամայեա ասել
զպատգամն, և ձեր լուեալ՝ ապա
հայեցարուք յարժանն, և ծանե-
րուք զոր ինչ պարտ է առնել: Եւ
արձակեալ զպատգամաւորն, և
ինքն հեծեալ յերիվարն՝ ասաց
ցայլ Պարսիկսն որ կային անդ.
թէ Ես ծաղր առնելով ընդ ձեզ
խօսեցայ վքանսն առ պատգամա-
ւորսն. այլ զիս ուրուք առ ձեզ

պատուամ չէ յղեալ․ բայց ես տեսանել ձեզ եկի թէ որպիսի՞ ինչ էք․ այլ դուք էք մարդիկ վատք և անպիտան, և եկեալ էք 'ի վատի խնդիր, և պատահէք չարի և կորընչիք: Ասացեալ այսպէս քաջի սուն, գնայ ինքն 'ի բաց անհօգութեամբ և աներկիւղս: Եւ եկեալ քաջն 'ի գունդն Հայոց, պատմեաց Նոյա թէ գունդ բազում է, բայց յոլովք 'ի նոսա անպիտանք են և քերթողքաց լիշակարեան[1]:

Եւ լուեալ վայսպիսի բանս 'ի քաջ մամիկոնեան սեպուհէն՝ միաբանութեամբ ամբ զօրուն Հայոց, խորհուրդ 'ի մէջ առեալ սայց․ թէ պարտ է մի 'ի դաշտէն 'ի լեռնակողմն փոխել․ խորհելով միաբան վայս․ զի եթէ հարեալք, ասէ, 'ի դիմի, օգնականութեամբն Աստուծոյ զօրեմք, այն աջող իսկ

1․ Յոր․ [illegible]:

է և բարի. և եթէ այլազգ ինչ գի-
տի, պատճառութիւն է մեր ամ-
բութիւն լեռնակողմանն և օգնու-
մեզ։ Եւ եկեալ չուեալք բանա-
կեցան 'ի գեօղն Մասեաց, որում՝
անուն էր Ակոռի։

ԿԹ. Եւ լուեալ՝ թէ առ փախս-
գունդն Պարսից գայ 'ի վերայ նո-
ցա 'ի պատերազմ, կանխեցին ըստ
սովորութեան աւուրցն 'ի պաշ-
տօն գիշերոյն. և կատարեալ պա-
ղօթս առաւօտուն, կազմէին և
նոքա որ անդ էին՝ ընդդէմ նոցա
'ի պատերազմ։ Եւ բաժանեալ ըն-
չորեքհարիւրսն 'ի չորս առաջս,
մինն վայրին կարգէին զօրագլու-
խըս 'ի ժամուն զիշխանն Սիւնեաց
Բաբգէն և զքաջ սեպուհն Մա-
միկոնէից Վասակ, և ահեակ կող-
մեանն զԳարջոյն մալխազ, և
կողմանն աջոյ զպնունեան երկո-
սին, զիշխանն Գնունեաց Ատոմ՝
և զնորուն զեղբայրն զԱռաստոմ.
և ընդ մէջ երկոցունց մասանցն՝

զքաջն և զընտիրն զիշխանն Տիրակայ զՆերսէհն կամսարական և զնորուն եղբայրն զՀրահատն՝ պատրաստական յօրինէին: Զի որ կողմն տկարասցի, ասեն, նոցա հասեալ փութով զօրացուցեալ օգնեսցեն, և յամենայն կողմանց ուժ լինիցին. քանզի ամենեքեան վստահ էին 'ի յարսն՝ որպէս 'ի լաւսն և յարգարսն յուխտապահսն:

Եւ այսպէս յօրինեալ զչորեքհարիւր արսն, և տուեալ փառս Աստուծոյ, աղաղակէին միաբան ասելով. Օգնեա մեզ Աստուած փրկիչ մեր, վասն փառաց անուան քո. մի երբէք տասցես 'ի հեթանոսս՝ թէ ուր է Աստուած նոցա: Եւ ելեալ կային ճակատեալք 'ի վերայ բարձրաւանդակի լանջակողմանցն յայսնաւորին[1]: Զորոց

1. Թուի անուն բլեր կամ լանջից Մասեաց:

այնքան զսակաւութիւնն Հայոց տեսեալ զօրացն Պարսից, ոչինչ այլ կարծեցին, բայց եթէ կամաւ խելացնորեալ 'ի խնդիր մահու են եկեալք։ Եւ քաջ 'ի հեռաստանէ այրընտիր 'ի զօրացն Պարսից յարձակեալք 'ի վերայ զօրացն Հայոց, բազումք յետսէին փաստա-ձիոցն Պարսից, և քաջաձիքն յառաջեալ հասանէին 'ի տեղի պատերազմին։ Յորս և 'ի ժամուն մաղխազն Գարջոյլ՝ առեալ զիւրեւ զհարիւրսն՝ նենգեալ ուխտի աւետարանին՝ 'ի գունդն Պարսից անկանէր. և միայնին ջոկք [1] ըստ հրամանին Աստուծոյ երեքհարիւրըն Հայոց, ըստ ընտրութեանն երեք հարիւրոցն ընդ Գեդէոնին։ Որք դիմեալք 'ի վերայ զօրացն Պարսից, օգնականութեամբ Տարձրելոյն յառաջեալ՝ զընտիր արս պատերազմին անդէն և անդ 'ի

1. Գունդ է և ըլ։

տեղւոջն գլխաթաւալ յերկիր կոր-
ծանէին. և վայր բազմութիւն
գնդին Պարսից՝ ձորոց և առապար
տեղեացն ցրուեալ փախնէին:
Անդ 'ի կողմանն քաջին Վասակայ
սեպհին Մամիկոնէից և Սիւնոյն
Բաբգենայ՝ անկեալ սատակէր Ա-
ուրվհնասան մարզպանն, և այլ
որք ուստ և նախարարք յուրա-
ցողացն Հայոց, և այլ բազում
Պարսիկք. Նոյնպէս և 'ի կողմանն
Ատոմայ և Առաստոմայ՝ բազումք
մեռանէին 'ի քաջ արանց: Որ և
տէրն Սիւնեաց՝ զԳդիհոն պահե-
լով միւսում եւս չար ժամու, զեր-
ծեալ ապրեցուցանէր զթշնամին
արդարութեան մազապուրծ 'ի
ձեռացն Ատոմայ և Առաստոմայ:
Բայց նախ կյառաջեալ այր 'ի
գնդէն Պարսից՝ Հրահատ որդի ե-
րանելւոյ կամսարականին Արշա-
րայ՝ հարեալ նիզակաւ սատակէր:
Եւ մինչդեռ նոքա այսպէս քա-
ջալերեալք աջով հզօրին գործա-

մըխեալք էին, առեալ Գարջու-
լայն մախաղու զգունդն Կառչայ՝
հանդերձ և այլ ապստամբօք Հայ
ոցերով և այնու ևս գնդաւ որ
ընդ խուռն էին, և յայլ կողմն կար-
թեալ ըստ աներևոյթ ձորոյն
խորութեան՝ հանեալ կայր պկնի
ուխտադրաց զօրացն Հայոց 'ի կող-
մանէ. կարծեցեալ մատղեր զնո-
սա չայնմ պարապութենէ կատո-
րելոյ պթշնամին Աստուծոյ, կա-
մէր 'ի թիկանց կուսէ անկանել 'ի
վերայ զօրացելոցն 'ի Քրիստոս, և
տանել զյաղթութիւնն՝ խաբէու-
թեամբ, և անուն մեծ ժառան-
գել: Իսկ ուրումն յանկարծակի
պձայն խողխողման զՀայ սպանելոյ
'ի Կառչայն լուեալ, բողոք ար-
կանէր առ արս Կամսարականս.
որոց ցասուցեալ առնն՝ կամէին
սպանանել զնա, թէ գունդ մեր է,
և դու խաբէութեամբ զմեծ իրս
կորուսանես: Եւ ապա հաստա-
տեալ Ներսեհի 'ի լրտեսէն եղ-

բօրն իւրոյ Հրահատայ, եթէ գունդն թշնամեայ է, դիմեալ յարձակելն 'ի վերայ այնչափ բազմութեան երկոքին եղբարքն սակաւ արամբք: Անդ հասեալ հայրանման կամսարականն Ներսեհ, զզօրագլուխն Կառշայ՝ զայր հզօր և զմարտիկ՝ հարեալ նիզակաւ անդէն 'ի տեղւոջն սատակէր, և զայլ ամենայն գունդն արկեալ առաջի, բազում արանց դիակունս՝ առաւել քան զայլ մեռեալս պատերազմին՝ կործան[1] յերկիր փարէին: Եւ լինէր օրն այն՝ օր նշանաւոր ուրախութեան հաւատացելոցն 'ի Քրիստոս, և օր ամօթոյ և կորանաց ամենայն ուրացելոցն 'ի Քրիստոսէ՝ և Ճշմարտապէս կատարեալ հաստատէր բան մարգարէին որ ասէ. Թէ, Որոց Աստուած օգնէ՝ մի զհազարս հալածէ, և երկու՝ զբիւրս շարժէ:

1 Յօր. կործանէր յերկիր փարէին:

Եւ տեսեալ այնպիսի փառաւորապէս վճարումն գործոյ՝ Թշնամւոյն արդարութեան սատանայի, և 'ի կոր կործանեալ, խորհեալ՝ թէ կարի անհնարին ամենայն ինչ ընդդէմ իմոյ կամացս գործեցան. և արդ յայլ ինչ չեղէ ձեռնհաս և նկուն գտայ, գոնէ առ վայր մի տրտմեցուցանեմ զսիրաս քաջացըն, որք դեռ ևս ոչ գիտեն զանցըս աղէտիցս իմոյ և զկործանման: Եւ գտեալ իւր այս երկուս արբանեկեալս, զմին 'ի տոհմէն Գնթունեաց՝ որում անուն էր Վարդոշ, և զմիւսն 'ի տոհմէն Սահառունեաց՝ որում անուն էր Վասակ. և եկեալ արքն երկոքեան 'ի վաղիւն ձեպով ընդ ծագել առաւօտուն՝ գոյժ աղաղակի լսելի առնէին յականջս հայրապետին սրբոյ Յոհաննու և երկոցունց աւագ իշխանացն Հայոց՝ մարզպանին Սահակայ և Վահանայ մամիկոնէի: Խառնեցան, ասեն, սաստ-

կապէս կողմունք երկոքեան 'ի պատերազմ, — որոյ լինաւ և տեսեալ չէր զգործ պատերազմին, — և զօրացաւ կայծն Պարսից, և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ գունդն Հայոց. 'ի փախուստ դարձան, և անկեալ զօրաւորքն 'ի սուր թշնամեացն, մեռան քաջն Մամիկոնեան Վասակ և լաւ սիւնին Բաբգէն, և երկոքեան արքն անուանիք տէրն Շիրակայ Ներսէհ՝ սիրելի եղբարբն իւրով հանդերձ Հրահատաւ: Եւ արքն գնունիք Ատոմ և Առաստոմ, և այլ ամենայն զօրքն Հայոց՝ 'ի լանջակողմանս Ակոռայ տապաստ անկեալ գլխակնայան. և մեք միայն մնացաք 'ի դուժկայն Յոբայ, և եկեալք պատմել ձեզ:

Եւ չև ևս սփռեալ տարածանէր համբաւս այս 'ի Դուին, զի մի շատագոյն ուրախացի աղմկելով զքաղաքն չար գևն, գայր հասանէր վաղվաղակի հրեշտակ աւե-

տաւոր 'ի տոհմէն Գնունեաց, ուրում անուն էր Առաստոմ, ձայն բարձեալ գոչելով ասէր. Յաղթեաց զօրութիւն սուրբ խաչին, և միշտ յաղթէ: Տայր զրոյց և զսքանչելիսն Աստուծոյ՝ զոր արար Սրբոյն բարեխօսութեամբ առ իւր սիրելին, և զչարաչար բեկումն և զամօթն՝ զոր գտեալ ժառանգեցին փաղանգ ուրացողացն: Եւ լուեալ զայս ձայն աւետեաց հայրապետին Հայոց Յոհաննու և աւագ իշխանացն՝ մարզպանին Սահակայ և սպարապետին Հայոց Վահանայ, և ամենայն նախարարացն Հայոց և ռամկացն, գիմեալք միաբանութեամբ 'ի տունըն Աստուծոյ, որոյ հզօր է զօրութիւն իւր, գոհանային, երկիր պագանէին միայնոյ Ճշմարտին Աստուծոյ և անընդդիմակ հրամանի կամաց իւրոյ: Եւ երանելի կաթուղիկոսն Հայոց Յոհան տայր սաղմոսել 'ի սաղմոսէն քանե-

րողդէ իններողդէ. «Լուաւ ինձ Տէր և ողորմեցաւ, և տէր եղև ինձ օգնական. Դարձոյց զսուգ իմ յուրախութիւն, պերծ յինէն զքուրձ, և ինձ զգեցոյց զուրախութիւն: Որպէս սաղմոս ասաս-ցեն քեզ փառք իմ, և այլ մի ևս զղջացայց, ուր Աստուած իմ, յաւիտեան խոստովան եղէց քեզ»: Եւ կատարեալ զպաշտօնն՝ զատիկ ուրախութեան առնէին, նախ հոգւովն զաղքատաց յագումն նկատէին, և ապա ինքեանք ուրախանային ցնծալից ուրախութեամբ:

Եկեալ հասանէին և զօրքն 'ի պատերազմէն, պատմելով զնորոգ Աստուծոյ զօրութեանն յաղթութիւն՝ շնորհեալ նոցա զմեծ յաղթութեանն անուն, և զթշնամեացըն տալ զխորտակմանն և զամօթոյ զվիճակն. և փառաւորելով զՔրիստոս՝ համբուրէին զմիմեանըս ողջունիւ ուրախութեան, և

անհոգ խաղաղութեան 'ի հան-
գիստ ձմերանոյն մնանելին. հո-
գային առ գարունն զպատրաս-
տութիւն պատերազմին:

Հ. Եւ զեսպան ստիպով առ
թագաւորն Վրաց Վախթանգ-
առնէին, տալ նոցա Հոն ըստ բա-
նի խոստմանցն իւրոց: Եւ նա ժա-
մավաճառ բանիւք երկայնէր զա-
սացեալն իւր. և ապա ուստեք
ժողովէր Հոնս երեքհարիւր, և
առաքէր 'ի Հայս. և չեւ եւս ան-
ցեալ ամիս մի 'ի ձմերանոյն՝ փոյթ-
պատճառադրութեամբ անգրէն
առ ինքն կոչէր: Եւ ծայր աշխար-
հիս Հայոց զօրութիւն օգնու-
թեան՝ Քրիստոս, յոր ապաւի-
նեալն էին և յուսային. այլ 'ի
մարդկանէ ոչ ոք էր որ օգնէր
նոցա:

Առաքէր զօրավարն Հայոց Մա-
միկոնեանն Վահան՝ յերևելի և
յականաւոր ազգէն Արծրունեաց,
և յաղգս գաւառին Անձևացեաց

և Մոկաց և սու աղատորեարն Ռշտունեաց. այր զինեալ՝ եթէ որպէս յառաջնումն օգնեաց Աստուած յուսացելոց իւրոց, և ասէր. եթէ, Զճշմարիտ և զարդար օրինացս մերոց զհաւատ և զքաջու- զութիւն՝ իւրաքանչիւր ոք 'ի ձէնջ քաջ գիտէք, և ոչ էք կարօտ յումեքէ ուսանել, այլ և զառոչարումն իբրև զհնոց մոլորութեան մոգուցն. տեսէք՝ եթէ որպէս առեալ այրեաց զամենեցուն ոգիս բաց 'ի սակաւուց: Արդ աւադիկ եհաս ժամ՝ արդար մշակին Քրիստոսի, որոյ առեալ զհեծանոց սրբել զկալ իւր, և զցորեանն մաքրեալ՝ յերկնից շտեմարանս ժողովէ, և զյարդն անշէջ յաւիտենից հրոյն մատնէ յայրումն: Եւ արդ որ ոք կամի լինել ցորենահատ՝ ընծայեսցէ զինքն Աստուծոյ և կեցցէ. և որ ոք յետս ընկրկեալ յարդեսցի, յաւիտենից և անանց գեհենին եղեալ

լուցկիք՝ այրեսցի և մի՛ շիջցի։ Եւ ես ոչ զոք բռնաբարելով քարշեմ յօգուտ խրատքանչիւր անձին, այլ յորդորելով յիշեցուցանեմ ամենեցուն զփրկութիւն և զկորուստ, որ գինի յայցելութեան աւուրն։ Փանզի որ ոք խոստովանի զճշմարտութիւնն, փրկի 'ի գեհենէն. և որ ոք սայթաքեալ մոլորի յուղղորդ ճանապարհէն, զանգիւտ կորուսան կորնչի։ Արդ որ ոք հոգացեալ խնդրէ կցեալ անձին և անչի անմահ կենացն լինել ժառանգորդ, եկայք խնդրել զվրէժ եկեղեցւոյ թշնամանաց, որով թըշնամանեցաւ 'ի բազում ժամանակաց և ամաց յարհամարհող ուրացողացն։ Եւ որք խորհիք զմարմնոյ երկիւղ, և ծառայել ցանկայք մոլորութեան բարբանջմանցն, միակեցէք 'ի խաւարի՝ չեկեալք արժանի հայել յարդարութեան արեգակն Քրիստոս. այլ խնձ հոգողապէս բողոքոյս հաստուցէ վարձս վարձահատոյցն Քրիստոս։

Եւ լուեալ զայս պատգամ շորեցունց գաւառաց նախարարացըն, կէսքն փախուցեալք աջոյ կողմանն՝ գրոհ տուեալ ընթանային 'ի հօտ ոչխարացն ժամանել. և այլք ընդ դաստակս այծեաց ձախակողմեան հաղորդեալք՝ գնային անդարձութեամբ 'ի խուարըն արտաքին: Ոմն յԱնձաւացի նախարարացն՝ սեպուհ մի՝ որում անուն էր Յոհան, և միւս ևս Երուանդունի՝ Ներսեհ անուն, միաբանեալ 'ի խնդիր բարի ցանկութեան, ընդ որս և հաւանեալ և այլ արք Ճշմարտութեան նուիրեալք, գնային խառնել 'ի գունդն զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի: Եւ մինչդեռ ժողովեալ գնային 'ի Ճանապարհի, մերձեալք 'ի քաղաքագեօղն՝ որ կոչի Աւեստ, 'ի ժամանակի քառասնորդացն պահոց՝ 'ի մեծի շաբաթու զատկին, յանկարծակի յանզգաստից եկեալ հասանէին 'ի վերայ

նոցա իշխանն Անձեւացեաց Սեւուկ անուն և իշխանն Մոկաց Յոհան անուն, բազում՝ այրուձիով, ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ սոցա ըղ-գայեալք՝ կէսքն զինեալք և կէսքըն թեթեւս անպատրաստք էին, այլ օգնութեամբ Բարձրելոյն քաջալերեալք՝ հարկանէին 'ի դիմի աներկիւղապէս. և նախ Ներսեհ երուանդունի յարձակէր 'ի վերայ իշխանին Մոկաց Յոհանայ, և հարեալ նիզակաւ, օգնելով նըմա և Անձաւացոց սեպհին Յոհանայ, յերկիր կործանէին: Որոյ առայեալ էր երբեմն հպարտաբար պարծելով զանձնացի սեպհէն Յոհանայ, թէ նմա որպէս կովու՝ բայց թէ անուր եւեթ պիտի արկանել. այլ նա ումպխոյ է յայլ իրս յօգուտ կամ 'ի վնաս: Եւ լուեալ պատասխանի յապգակըցէն Յոհանայ՝ յիշխանէն Անձաւացեաց Սեւկոյ, թէ, Զանուրն ես բերեմ, բայց արկջիր դու 'ի

պարանոյն: Որ յաղագս ամբար-
տաւանութեան բանիցն՝ հարեալ
կամուն եղջերբն չարաչար, ըն-
կեաց յերկիր յերիվարէն և կո-
խեաց: Եւ զայն սեպեալ զօրացն
բարձրութեանն 'ի փոխուստ դառ-
նային. զորոց զհետ եղեալ զամե-
նեքս սպանանէին և զմնացեալսն
փախստականս արարեալ ցրուէին
աստ և անդր: Եւ անդէն յայս-
նապէս ճանաչեալ և փառաւո-
րեալ զԱստուծոյ զօրութիւնն,
որ անկարգ սակաւուքն զայնչափ
բազմութիւն զօրացն ցրուեաց,
վեր 'ի վայր պատմեալ հնչէր լուր
անկարծելի գործոյս այսօրիկ յա-
մենայն աշխարհին Հայոց, առ հը-
զօրին Աստուծոյ:

Եկեալ այնուհետեւ սեպուհն
Անձեւացոցն Յոհան և Ներսեհ Ե-
րուանդունի և արքն որ ընդ նո-
սա, յորոց ձեռն արար Աստուած
զնշանսն և զզօրութիւնսն, և տե-
սեալ զնոսա որքոյ կաթուղիկո-

սին Յովհաննու, առն ուրախութեան և պատարագս ընդունելիս մատուցանէին առեալն Աստուծոյ, որ շնորհեաց զպայծառութիւնն, և բարձրացուց զպարծանս եկեղեցւոյ միոյ[1] սրբոյ, և ողջունեալ զնոսա ուրախանայլին 'ի Քրիստոս:

ՀԱ. Եւ անցուցեալ զաւուրս դառնաշունչ ձմերայնոյ ցրտոյն, հասանէին գարնանային ժամանակի օդոյն բարեխառնութեան. լսէին թէ զօր բազում խաղացեալ գայ 'ի Պարսից, եկեալ հասեալ են 'ի սահմանս Հերայ և Զարաւանդ. պատուական բազում զօրագլուխք, որք էին այսոքիկ. Սուրէն պալհաւ, և Աշտրներսեհ փուշտիպանացն սալար, և Վինի-խոռեան, և Աշտրվշնասպն-խասպեան, և Գդիհոն Սիւնեաց տէր. և 'ի սոսա թէպէտ և ըստ դահոյ

1. Թերևս մերոյ կամ իւրոյ:

էր ոք 'ի վեր, այլ հրամանատու և սուագ զօրուն՝ Փուշտիկպան սալար էր։

Փութացաւ և զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան, առեալ ընդ իւր և զսուրբ հայրապետն Հայոց զՏէր Յոհան, յուսալով յաղօթս սորին՝ թէ ամենայն ինչ ըստ նորա կամելոյ կատարի յԱստուծոյ, և գումարեալ զզօրսն Հայոց ձեպէր հարկանել 'ի դիմի. և անդէն վայն տեղեօք թերեւս ոչ, ասէր, լիցի անցանել բազմութեանն Պարսից 'ի միջոց կողմն աշխարհին Հայոց։ Եւ առեալ ընդ իւր զնախարարսն և զազատս և զայլ ամենայն ռամիկն՝ որք կամաւոր խնդութեամբ երթային 'ի գործ պատերազմին. և չուեալք 'ի Դունայ զօրքն Հայոց՝ ըստ աւուրս օթեւանացն երթեալ հասանէին 'ի գաւառն յԱյրարատ, և մօտեալք 'ի գունդն Պարսից՝ բանակէին 'ի գիւղ մի՝ որում անուն էր Ներսեհապատ։

Եւ սուրբ կաթուղիկոսն Յո-
հան հրաման տայր ամենայն գըն-
դին Հայոց ջերմեռանդն խնդրով
պարապել աղօթից զգիշերն ող-
ջոյն, և խնդրել ՚ի մարդասէր
Փրկչէն՝ բարձր առնել զանուն
իւր մեծ ՚ի մէջ բազմութեան ժո-
ղովրդոյն հեթանոսաց, տալ բա-
ժին պարծանաց ծառայից իւրոց,
և զնման ամօթոյ՝ ուրացողացն
դասու: Եւ այնպէս զօրավարքն
Հայոց Վահանայ մամիկոնենին,
սքանչելի ասպետաւն Սահակաւ
մարզպանաւ, և ամենայն զօրօքն
Հայոց, յորդոր սրտիւ խնդրե-
լով յԱստուծոյ օգնութիւն, կա-
տարէին զսահմանեալ ժամն գիշե-
րոյն. և հասեալ ՚ի լոյս առաւօ-
տուն, սուրբ կաթուղիկոսն Հա-
յոց Յոհան օրհնէր զամենեսեան,
քաջալերեցուցանելով ասէր. Յու-
սացեալքն յԱստուած ոչ երբէք
ամաչեցին. և ընտիր անօթ Սուրբ
Հոգւոյն գոչէ համարձակաձայն

բարբառով և ասէ. Յոյս երբեք ոչ ամաչեցուցանէ, յորոյ սիրտ սէրն Աստուծոյ սփռեալ է: Զօրացարուք 'ի Տէր և 'ի զօրութիւն բազկի նորա, և կարող լինիք զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել, զերևելիս և զաներևոյթ: Եւ մի՛ ոք 'ի բազմութիւն զօրու անօրինացն հայեցեալ զարհուրիցի ինչ. վասն զի լինելով ընդ ձեզ Աստուած, բազմադոյնս զձեզ ցուցանէ նոցա. և շարժեալ իբրև զխուխս 'ի սասանիկ հողմոյ ցրուեալ ընդ երեսս դաշտացդ և բլրոց` վեր 'ի վայր կորուսանէ: Այդ օրհնեսցէ զձեզ աջ հզօրին և զօրացուսցէ զձեզ, առաջնորդեսցէ և յաղթող արասցէ. նմա փառք և Որդւոյ նորում, և Սուրբ Հոգւոյն, յամենայն յաւիտեանս. ամէն:

Եւ ասացեալ ամենեցուն զամէնն, պատրաստեցան 'ի պատերազմն. և զինեալ գունդք Հայոց

ընդդէմ Թշնամեայն, լինէր և ե-
րանելին Յոհան յաղօթս։ Եկեա-
նէր այնուհետև զօրավարն Հայոց
Վահան մամիկոնեան յօրինել ըստ
պատշաճի զիւրաքանչիւր կողմն
ճակատուն։ Զմիջոյ կողմն բա-
զում այրուձիովն տայր 'ի ձեռն
լաւի առն Սահակայ մարզպանին
ասպետի. և 'ի կողմն աջոյ Թևին
կարգէր զԲաշղ վահեւունի և ըզ-
Բաբգէնն սիւնի և զԱտոմն գնու-
նի և զՓապակն պալունի, իւրա-
քանչիւր այրուձիով և այլ ևս
յաւելուածով. և յահեկէ կող-
մանէ հանդերձ ուխտաւէր Կամ-
սարականօքն և իւր սիրելի եղ-
բարբքն՝ Վահանաւ, Ներսեհիւ և
Հրահատաւ. և ընդ աջմէ՝ իւրա-
քանչիւր այրուձիով գնդայն՝
կազմէր զինքն։ Պատրաստէր և
զայլ այս աւագս ընտիրս այրու-
ձիով հանդերձ և Վրէնաւ վա-
նանդայով. առ որս և առաքէր
զՊապ Արծրունեաց՝ զայր առ-

սանիկ՝ զորդի Բաբգենի. սակս չիւրաքանչիւր աւագս, թէ, Զնշանս հզօրագոյն արանց՝ զոր յառաջագոյն տեղեակ եմք զարանց Պարսկաց և զՎասակայ և զընդդէմն Սիւնեաց, տեսանեմ՝ զի դէպ ՚ի մեզ դիմեալ գան. արդ դուք մեզմով երթայք, և ուշադրեալ հայեցարուք ՚ի մեզ. թող մեզ նախ լինի յարձակել. և եթէ շնորհիւն Քրիստոսի մեք զմեր կողմն շարժեալ փախուցանեմք, ապա այլ կողմանքն մեր և ձեր առաջի ոչ կարեն կալ:

Եւ Պապայ ասացեալ զպատգամն սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի՝ սա խրաքանչիւր աւագս կողմանցն, թէպէտ և կամէին ընդ հրամանի զօրավարին անել, այլ ստիպով հասեալ գունդն Պարսից յիւրաքանչիւր թև կողմանցն, ոչ տային պարապել, այլ դղրդեալ զկողմն աջոյ՝ ուր Բաշխն փահլաւանի էր, փախուցանէին: Եւ տէր Սահակ պա-

պէս յարձակեալ նիզակաւ 'ի վերայ փուշտիպանաց տաղարի, վրիպեցին 'ի միմեանց ընկզակին երկոքեան. և մօտեալ առ միմեանս երկվարայն՝ բուռն հարեալ զմիմեանց հերաց և կռուէին: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի՝ թէ ալմկեցան զօրքն Հայոց և սկարացան առաջի թշնամեաց, ձայն արարեալ առ Վրէն վանանդացի՝ Յառաջեա, ասէ, 'ի վերայ թշնամեացըն, և ձեռն 'ի գործ արա պատերազմել. և նորա զարհուրեալ՝ ասաց, եթէ Ոչ եմ կարող, յիս ինչ ապաստան յայսմ ժամու դու մի լինիր: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնէի զօրացեալ սըրտիւ, և նշանաւ խաչին կնքեալ զինքն՝ հանդերձ Կամսարականօքն երկոքումբք, յարձակէին 'ի վերայ հասելոց սոցա թշնամեացն. և ոչինչ լինաւ տեսեալ կալ առաջի, այլ շարժեալ սատակապէս ըզ-

կողմն իւրեանց 'ի փախուստ դարձուցանէին. և առեալ զթևն զայն՝ արկանէին զմիւս ևս թևոյն զմիջոցի կողմանն. և արկեալ առաջի զկողմանցն երկոցունց զգունդսն, անթիւ բազմութիւն արանց քաջաց 'ի փոքր լանջակողմանն դիւթաւալ յերկիր կործանէին, և սաստիկ արեանց հանէին ճապաղիս: Բայց միայն Վլինն Խոռեան երկու այլ զօրաւոր նիզակակցօք զօրու՝ դարձեալ ընդդէմ խիզախէր. ուր[1] անդէն առ նմին քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան՝ սատակէր հզօրեղապէս. և զԱտրվշնասպն Տապեան, տէրն Տերակայ Ներսեհն կամսարական, և այլքն ամենեքեան իւրաքանչիւր զեսպում արս քաջս ընկեցեալ յերկիր կործանէին: Եւ հայեցեալ յայն գունդն՝ Բարշղի և այլ փախստէիցն Հայոց, և տեսեալ

1. Թուի զոր:

թէ բեկաւ ոյժ զօրու գնդին Պարսից, և երթան փախստական առաջի գնդին զօրավարին Հայոց Վահանայ, ուր տեսեալ զօրանային. և դարձեալ անդրէն և զկընի հալածչացն եղեալք, զբազումս սպանանէին, և զբազումս արկեալ առաջի՝ հալածականս տանէին: Եւ լինէր առաւելագոյն թիւ կոտորելոյն 'ի գնդէն Պարսից, քան թէ զերծելոյն փախըստէից. վասն զի շատ եւս լինէր համար մեռելոյն 'ի տեղիս տեղիս վիրաւորացն, քան թէ կոտորելոյըն 'ի գնդէն Պարսից անդէն 'ի տեղւոջն պատերազմին:

Եւ դարձեալ դունդն Հայոց բարի անուամբ և բազում փառօք, լաւ առաւել է սաստիկ ընչիւք առ պատուական կաթուղիկոսն Հայոց Յոհան 'ի բանակն, փառաւորելով և օրհնելով զտուիչն այնպիսի յաղթութեան զՔրիստոս. որոյ ընդ առաջ ելեալ յաղ-

թող զնզլին ցնծալից սրտիւ օրհ-նէր զնոսա օրհնութեամբ բազ-մաւ, և զուարճացեալ ոգւով զօ-րութեամբ սուրբն, և տայր ցա-մենեսեան. Ուրախ եմ՝ յոյժ, և բանիւ վճարել զխնդութիւնս սրտի ոչ կարեմ: Բայց և առա-ւել զուարճացեալ բերկրիմ տե-սանելով զԱստուած հաշտ ընդ ձեզ. քանզի յաղթութիւնս խըն-դացուցանէ զիս, այլ և առաւել բերկրիմ՝ զՔրիստոս տեսանելով գործակից ձեզ, որ ետ ձեզ՝ յաղ-թել, և ամաչեցոյց զհակառակոր-դըս արդարութեամբ: Եւ Աս-տուած որ զօրացոյցն զձեզ այժմ, նա զօրացուսցէ զձեզ հանապազ, և եղեալ ընդ ձեզ՝ մի թողցէ ըզ-ձեզ մինչև 'ի սպառ:

ՀԲ. Եւ մինչդեռ զօրացեալք ցըն-ծալից սրտիւք դարձեալք գային 'ի գործոյ պատերազմին, զոր վճա-րեալ եհան 'ի գլուխ սղդեցու-թիւն Վերնոյն ըստ կամաց հայ-

րապետին սրբոյն Յովհաննու եւ ամենայն զօրացն Հայոց, երկրորդ ուրախութիւն մեծ եւ լուր անկարծակի աւետեաց տարածեալ քարոզէր ընդ ամենայն բանակն Հայոց: Եւ եկն Վարդ ողջ վերծեալ 'ի կապանացն զօրութեամբըն Աստուծոյ՝ եղբայր զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի. եւ ըզցեալ այսպիսի աւետաւոր համբաւով ընդհանուր աշխարհս Հայոց, դրոհ տուեալ փութայր ամենայն ոք 'ի մեծ այցելութիւնն՝ զոր արար Աստուած աշխարհիս Հայոց. յորոց բազումք առ խնդին՝ իբրեւ տեսանէին զանհաւատալի տեսիլն, յերկուացեալք՝ կերպարան եւ ոչ ճշմարտութիւն զիրսն կարծէին: Բայց յիշելով զԱստուծոյ զօրութեանն զանընդդիմակաց սքանչելիս՝ փառս միայն եւ երկրպագութիւնս մատուցանէին ամենահնարին, որոյ կամելութեան եւ հրամանի ամենայն դժուարինք եւ ան-

հընարինքն դիւրինք էին և հնարաւ-
ւորք. յիշելով զյօղադարձու-
թիւն հնոյին 'ի Բաբելոնի, և ըզ-
սաւնաշէն սարխափն եգիպտական
Կարմիր ծովուն, զդառնալն ընդ-
կրունկն Յորդանանու, և զանկ-
մունսն Երիքովի պարսպացն ա-
պաղակաւ: Այս ամենայն յիշ-
մունք հաւատացեալ խորհրդոց՝
գրուատիս միայն զօրութեան ըն-
դունելի աղօթիւք մատուցանել
յօժարեցուցանէին ամենահզօրին,
որ աստուածելագոյնս քան զսուրբ
առաքեալն Պետրոս արար զզօրու-
թիւնսն: Վասն զի զնա անձամբ
միայն հանեալ հրեշտակին՝ ար-
ձակեաց զերծանել՝ յաճուին քա-
բաղութեան կենաց. իսկ զայրն
մամիկոնեան զՎարդ՝ ոչ միայն լոկ
անձամբ, այլ և ծառայիւք, դե-
րամբ, և կոպմածով յամուր տե-
ղեաց շահաստանին, և բարձրա-
բերձ պարսպացն և յապարա-
փակ բազմութենէ պահապանացն՝

ընկալեալ իբրեւ զարծուի 'ի թեւս իւր եւ ընդ բազում անցուցեալ օթեւանս, ածեալ հաստուցանէր խաղաղութեանն 'ի յերկիրս Հայոց:

Յայնժամ ծանուցեալ յիշէին ուխտակիցք՝ որք աստուածասէրք՝ զերդումն մամիկոնէին Վահանայ, զընդունելութիւն Աստուծոյ դարձին նորա եւ վկայութեան եւ հաւատոց, զոր տայց յաւուր միաբանութեան առաջի սրբոյ աւետարանին. Թէ արդարեւ, ասէ, ծանուցեալ Աստուծոյ զբազմաժամանակեայ զթախանձ եւ զփղձկումն սրտի իմոյ, զոր հառաչէի յոգւոց հանելով 'ի մոլորութեանն, եւ ընկալաւ զպտուղ շրթանց խոստովանութեան իմոյ, եւ հաճոյ եղեւ ամենագիտին խորհուրդս իմ եւ ուխտ, ապա ըստ իւրում զօրեղ տէրութեանն արարեալ յիս այս նշան բարի՝ տացէ ինձ մերձ ընդ մերձ տեսանել ինձ զեղբայր իմ զՎարդ եւ ուրա-

խանալ։ Եւ էր այնուհետեւ լսել յա-
մենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց
աշխարհիս, 'ի վկայարանս սրբոց,
'ի տօնս 'ի ժողովմունս միաբանու-
թեան, 'ի բերանոյ քահանայից և
միաբան ամենայն ժողովրդոց, յա-
րանց և 'ի կանանց առ հասարակ,
թէ, Զինչ բարի, կամ զինչ վայե-
լուչ, այլ բնակել եղբարց 'ի միա-
սին։ Եւ առ սատանայէս բեկու-
մն թշնամեացն և բարձրանալ
սրբոյ եկեղեցւոյ՝ ասէին սաղմո-
սելով. Նոքա խափանեցան և ան-
կան, մեք յարեաք և ուղղեալք ե-
ղեաք. և ամենայն եղջիւրք մեղա-
ւորաց փշրեցան, և բարձր եղև
եղջիւր արդարոյն։ Եւ շնորհա-
կալութեամբ գովութիւն 'ի մէջ
առեալ ասէին. Այլ մեք ժողո-
վուրդք և խաշն արօտի քո, խոս-
տովան եղիցուք առ քեզ յաւի-
տեան. ազգէ յազգ պատմեսցուք
զօրհնութիւնս քո։

ՀԳ. Իսկ յետ աւուրց ինչ բազ-

մայ անցելոյ՝ տեսեալ իմաստա-
խնդիր մարդոց և հանճարեղ ան-
ձանց զպսակումն քաջ սեպհին
Մամիկոնէից զօրքոյն Վասակայ,
զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահա-
նայ, անդէն և անդ ծանեան՝ թէ
վասն զի մերձ ուրեմն էր կատա-
րումն Սրբոյն. որ և խնդրեաց
յԱստուծոյ Սուրբն Վասակ տե-
սանել՚ի մարմնի զեկս անձկալի
եղբօրն իւրոյ Վարդայ, և ապա
զօր ըղձի խնդրոյ իւրոյ ըմբռնել
կնծալով։ Եւ ամենահզօրն Աս-
տուած եղև փութով կատարիչ
խնդրոյ Սրբոյն իւրոյ, ոչինչ յեր-
կարեալ յապաղեաց զկամս սա-
նըն. այլ վաղվաղակի և ձեպով
ընկալեալ զխնդիրն, և ածեալ
զեղբայրն զՎարդ և ցուցեալ նմա
և ամենեցուն, եթող ողջամբ առ
միացեալ կենդանի ծառային իւր.
և զսուրբ վկայն իւր զՎասակ փո-
խեալ առ ինքն, պսակեալ յանկե-
ցոյց յարքայութեան իւրանն,
ընդ հրեշտակս յերկինս։

Գայլին հասանէին այնուհետեւ 'ի Ծաղկէոտն. և կամեցեալք առ վայր մի հանգչել 'ի Ջերմըկին՝ որ կոչի Վարշակի, գայր հասանէր դեսպան 'ի Թագաւորէն Վրաց Վախթանկայ, թէ գունդ սաստիկ եհաս յերկիրս Վրաց, և իմ անսեալ թէ ոչ եմ կարող կալ առաջի, խոյս տուեալ 'ի լերինս Հայոց՝ մօտ 'ի սահմանակցութեանն Վրաց՝ մնամ ձեզ: Եւ նամակ ունէր գրեալ 'ի Վախթանկայ խաբէութեամբ, թէ Հոն պնդի հրաման ետու գալ, և չև եւս հասին. բայց մինչ դուք գայք՝ հասանեն. և այնուհետեւ դուք և մեք և Հոնք՝ զնոսա կորուսանեմք: Բայց թուի ինձ՝ թէ յորժամ Հոն հասանէ, մեզ բնաւ և աշխատել ինչ ոչ հասանէ, նոքա իսկ վճարեն զգործն. զի անչափ բազմութեան հրաման ետու գալ:

Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և ամենայն ուագ-

տանուտէրաց և սեպհական Հայոց, վասն զի երդուեալ էր աւետարանաւ և խաչիւ ընդ Թագաւորին Վրաց Վախտանգայ, յարուցեալ վաղվաղակի և անյապաղ ամենայն զօրքն Հայոց առ արքայն Վրաց հասանէին. և բանակեալք առ վայր մի 'ի գաւառին Կանգարաց դադարէին: Որք պատրաստական բանիւք խաբէութեան Թարթափեցուցանէր Թագաւորն Վրաց Վախթանգ զմիտս զօրավարին Վահանայ մամիկոնէի, և զայլ աւագտանուտէրացն Հայոց. մերթ ասելով, թէ Միհրանայ զձեր եկդլուեալ խոյս ետ 'ի սահմանաց Վրաց, և յԱղուանս փախեալ առ երկիւղի, և դարձեալ, թէ, Զերկուս աւուրս՝ և զունդք Հոնաց հասանեն. և անցեալ երկուաւուրք ժամադիր խաբէութեանըն, ապա յերրորդ և 'ի չորրորդ որ ձգէր պատճառադրութիւնն. և յետ այնորիկ յայտ՝ 'ի վեց և

յեօթն օր: Դարձեալ լրտեաս տայր արձակել արս 'ի գնդէն Վրրաց և Հայոց. որք եկեալ 'ի տեղիս ինչ դաշտացն, տայր երևեցուցանել լոյս կրակաց բազմաց և կոճեղս ծառոց զկնեալս այրանմանս, ըստ խաբէութեան մակեդոնացւոյ Աղէքսանդրի: Դարձեալ ասէր. Ոչ գայ գունդն Հոնաց առ մեզ 'ի լերինս, այլ ամեն՝ թէ սաս 'ի դաշտին ա՛ծ ցոյց մեզ զՀայս, և ամենայն բանից քոց հաւատամք, զոր քո խօսեալ է ընդ մեզ և երդուեալ. և այնուհետեւ զոր ինչ և հրամայես առնել մեզ՝ զամենայն կատարեմք. սակս թէ ոչ՝ չհաւատամք թէ Հայք ընդ քեզ միաբան են. բայց թէ արդարև զայս տեսանեմք, այնուհետեւ զՊարսիկս 'ի մեզ թողէք, և ձեզ փոյթ մի լիցի: Արդ թէ դուք 'ի դաշտն չիջանէք, և Հո՛ն գունդքն վասն ինձ չհաւատալոյ՝ 'ի վեր 'ի յաշխարհէն՝ չը-

շարժին ուրեք, և Միհրան դառ-նայ և զՎիրս աւերէ, ինձ ձեր եկք զի՞նչ օգուտ է։

Եւ Հայոց գունդն՝ վասն զի ուխտադիր էր ընդ Թագաւորին Վրաց, զոր ինչ գամ մի անէր ըս-տոյգ կամ սուտ, ջանային վասն աւետարանին երկուքն՝ զամենայն կատարել: Զի Թէպէտ և սով էր ժամանակն, հարկաւորեցան լքա-նել ՚ի դաշտն Ճարմանայնու. և յիշխանացն Հայոց ոմանք ոչ յա-ջող համարէին կեցս գնդին Հայոց ՚ի Վիրս. զոր Թէպէտ և բազում անգամ՝ ասացին, չհաւատացեալ բանի[1] ասողայն՝ լսելին:

Եւ իջեալ գունդն Հայոց ՚ի Վիրս, և բանակեալք յառաջա-դրեալ տեղին, և չև ևս անցեալ աւուրս երեք կամ չորք, դայր հասանէր Միհրան և բանակէր դէմ յանդիման բանակին Հայոց,

1. Յօր. բան ասողայն:

մնա 'ի բանակն յայնկոյս գետոյն, զոր Կուր գետն անուանեն. և բանակն Հայոց չուեալ յայլ տեղի հեռագոյն 'ի բանակէն Պարսից, և առնէին զկուրեանց օթևանին տեղին: Եւ բազմաց 'ի գնդէն Հայոց 'ի գիշերին յանձնիկ մատուցեալ զերկիւղ ախային Աստուծոյ, և զահաւոր երդումն աւետարանին առ ոտն հարեալ, պատրաստամաղձացութեամբ գային խօսեցան ընդ իւրաքանչիւր ոք սիրելիս զօրացն Պարսից, թէ, Մեք 'ի բնութենէ զօրավարին Հայոց Վահանայ, և ոչ սրտի կամաւ անկեալ եմք յիրս յայս, արք թուով. բայց միտք մեր և խորհուրդք առ ձեզ են. և գիտեմք եթէ 'ի ձերմէ ծառայութենէ չեմք ելանելոց, այլ փառ անձանց մերոց որսացեալ աճեցուցաք ցայժմ զվնասս 'ի մեզ: Բայց արդ եթէ չյիշիցէք զայս բանս մեր երբէք, և առնիցէք մեզ թողութիւն, դուք իշխե-

ցէք։ Այլ մեք վաղիւն յորժամ ՚ի կռուոյն տեղին գամք, զմեր անձինս և զբազումս և այլս ընդ մեզ փախուցանեմք ՚ի գնդէս։ Եւ ընկալեալ երդմամբ ուխտի Պարսկայն՝ հաստատեցին զբանսն։

Եւ հասեալ ՚ի վաղիւն ՚ի տեղի պատերազմին, խօսէր և յայն ժամու արքայն Վրաց ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ և ընդ այլ աւագ տանուտեարս և ընդ սեպուհս Հայոց և ասէ. Լաւ եղեւ մեզ կռուել այսօր ընդ զօրս Պարսից. քանզի մեք իսկ բաւական եմք սոցա, և չկարեն կալ առաջի. բայց թէ այսօր ևս հեղգացեալ էր մեր, գալոց էին Հոնք և զանուն յաղթութեանն և զօգուտ աւարին նոքա տանելոց էին։ Եւ մինչև ցայնժամ ևս յերկարեալ խաբէր պատիր բանիւք։

ՀԴ. Այսպ սրտմտեալ ընդ սուտ և անպիտան խօսս արքային Վրաց՝ զօրավարն Հայոց Վահան մամիկո-

նեան, ծանուցեալ և պղծուղու-
թիւն գնդին Հայոց, զոր տեսա-
նէր լսեալս և մեղկեալս, և ոչինչ
բնաւ նմանս այլոց ժամանակաց
փութոյն և յօժարութեան. սա-
կայն պղունդն զօրայն կամէր
մամիկոնեանն Վահան ըստ օրինի
Ճնկատուն պատրաստութեան. և
տուեալ զկողմն աջոյ 'ի ձեռս
Բարշլի վահեւունւոյ և Սատոնի
գաբեղենի, և զկողմն ահեակ տայր
Վախտանգայ արքային Վրաց, և
զմիջոյ կողմն կալմէր զինքն երե-
քումբք արամբքն որդովք երանե-
լոյն Արշաւրայ, և երանելեաւ տե-
րամբն Գնունեաց. և զերանելին
տայեան Սահակ և զխուռնին Բար-
գէն ընդ մէջ իւր և Բարշլի կա-
ցուցանէր:

Եւ մինչչև դիմեալք 'ի կռիւն,
այլ կայինն Ճնկատեալք երկո-
քեան կողմունքն դէմ ընդդէմ
միմեանց՝ Պարսից և Հայոց, և որ
վնահատակութեան ապակն ընդ-

գտանելոյ էին յաւուրն՝ եցոյց վերին զօրութիւնն հայեցող աչօք մտացն. և յառաջ քան զկատարումն՝ յայտնապէս անծածուկ զահապնափոխութիւն երեսացն ՚ի մահկանացու բնակուն տեսչութենէս ՚ի լուսափայլութիւն վերին զօրութեանցն կերպարանի, և մանաւանդ զքաջութիւն առնն զՎասակայ մամիկոնէի, զեղբօր զօրավարին Հայոց Վահանայ. որոյ փառաւորեալ երեսքն լուսով փառացն Աստուծոյ, մինչև բազումք յընկերակցացն որք նիզակակից սորայն էին՝ հայել յերեսն փայլակնացայտ՝ ըստ փառաւորելոյ երեսացն մեծի մարգարէին Մովսէսի՝ ոչ հանդարտէին: Զոր և նոր իսկ եղբօրն մեծի զօրավարի Հայոց Վահանայ տեսեալ, և մեծապէս զարհուրեալ, անդէն և անդ գիտաց, թէ սա յինէն և ՚ի զազրալի կենցաղոյս այսոր առաւ, և փոխեցաւ յայն բանակ զուար-

թնոյն, որոյ բանակին զօրացն տեսիլ և կերպարան այս է:

Եւ յարձակեալք 'ի վերայ միմեանց Հայք և Պարսիկք, թէպէտ և զօրավարն Հայոց Վահան երիւք կամսարականն եղբարբք հարեալ 'ի գլխի լերոյ թշնամւոյն կողմանն, դիր և տար արարեալ դարձուցանէին 'ի փախուստ, մինչեւ տարեալ անցուցանէին զբազում 'ի զօրացն Պարսից յայնկոյս Կուրն գետոյն, և զբազումս 'ի զօրացն Պարսից երևելի արանց զօրուն կոտորէին քաջաբար: Անդ քաջի սեպուհին Մամիկոնէից Վասակայ հարեալ նիզակաւ ուժեղապէս զայր ումն հզօր 'ի գնդէն Պարսից յերկիր կործանէր. որ և բեկանէր նիզակն իւր յանկարծակի, և քաջին մամիկոնենի Վասակայ ելեալ 'ի խնդիր այլում նիզակի և. դառեալ՝ դառնայր անդրէն փութանակի ուրախալից: Եւ պատահեալ նմա կամսարականին

Ներսեհի տեառն Շիրակայ, որոյ և նորա բեկեալ նիզակն՝ 'ի խրըն-դիր էր պյըլում նիզակի, և քաջի մամիկոնենին Վասակայ ձայն 'ի վերայ եղեալ ասէր. Փութա Ներսեհ, գտանել նիզակ, և դար-ձիր էկ արագ. քանզի ոչ երբեք կարեմք գտանել ժամ սքանչելի այսպիսի վաճառու, ուր մահ զան-մահութիւն և առժամանակեայս զյաւիտենականն և ապականա-ցուս զանապականելի կեանս. վաղվաղեա, քանզի չեմք կալոց անմահք. գուցէ վրիպեալ յա-նուանի և 'ի փառաւորեալ կա-տարմանէս՝ անանուն և անպի-տան մաշուամբ եղանիցեմք 'ի կեն-ցաղոյս։ Եւ զայս լուր 'ի սրբոյ առնէն Վասակայ մամիկոնենէ՝ հաւատալի երդմամբ պատմէր մեզ բազում անգամ ինքն տէրն Շի-րակայ Ներսեհ կամսարականն։

Եւ մինչդեռ զօրավարն Հայոց՝ մամիկոնեանն Վահան այսպէս

մոյնր համդերձ Երանելի Եղբար-րըն Վասակաւ և Երկոքումբք որ-դւովքն կամսարականին Արշա-րոյ, յանկարծակի փախուցեալք առ հասարակ. սրանուցին գունդքն ամենայն Հայոց և Վրաց. որոց բա-կում՝ ի նենգաւորացն ազատակէ-լին առ մեքենս անհանգիստ, Թէ Փախեան Հայք, անձնատուրք լե-րուք: Եւ վասն զի ոչ ըստ փութոյ և յորդոր խնդրոյ շնորհիւր ՚ի ժա-մուն վախճանի մարտիրոսութեան ՚ի վերին զուգակշռոյ աջոյ ամենա-գիտին, ըստ ծածուկ և անքնին խո-րոց կանխատեսութեանն, քաջի զօրավարին Հայոց Վահանայ մա-միկոնեի և այլոց ընդ նմա ուխ-տապահ ընկերացն, որ ախորժե-լով ունէնչայլին բաժակի մարտիրո-սութեան, և չգտան արժանիք, դարձուցեալ այնուհետև զե-րասանակս երկվարայն՝ գնային և նոքա զհետ փախստէիցն Հայոց: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ

մամիկոնէի եկեալ պատահէր Բագ-
րեւանայ սիւնոյ, անկեալ 'ի զօրա-
ցըն Պարսից կարեվէր. զոր հե-
ծուցեալ 'ի վերայ ձիոյ Նժուգի
և հանեալ 'ի պատերազմէն տա-
րեցուցանէր: Բայց որք ընտրու-
թեանն կանկայողք եղեն և տա-
ժանիք ընդ սրբոյ ասպետին Սա-
հակայ և ընդ սրբոյ քաջին Վա-
սակայ Մամիկոնենի, և կատարե-
ցան յաւուրն, և անուանքն են
այսոքիկ[1]...: Իսկ զօրքն ամենայն
Հայոց, ընդ որս և սնոտխառն զօր-
քըն Վրաց, հանդերձ Թագաւո-
րաւն իւրեանց Վախթանգաւ՝
վտանգեալք չուեցին. զորոց զկնի
հետամուտ եղեալ գունդքն Պար-
սից՝ զբազումս կոտորէին, և բա-
զումք յայլ և այլ տեղիս վերծեալ
ապրէին:

1. Ոչ միայն անուանքն պակասին, այլ և դէպք մահու Սահակայ ասպետի և նորին իսկ Վասակայ Մամիկոնենի:

Բայց զՀրահատն կամսարական՝ սատակապէս վարս առեալ երկվարին խուրոյ՝ ընկենոյր, և հասեալ Պարսկային՝ մինչդեռ էր հետիոտն, կալեալ ածէին առ Միհրան. զոր տեսեալ Միհրանայ՝ մեծապէս ուրախացաւ: Պատուհասէր զնա բանիւք խստութեան, և կապեալ տայր պահել զգուշութեամբ. և ուր երթայր յաշխարհին Հայոց՝ ընդ իւր շրջեցուցանէր: Ընդ սոյն կալան և սեպուհ մի սիւնի, որում անուն էր Յազդ, և վարէր ոմանս 'ի Վրաց աշխարհէն:

ՀԵ. Իսկ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան երթայր առ վայր մի յամրագոյն· տեղին Տայոց. ուր և սինլքորք փախստէիցըն Հայոց առ նա ժողովէին, և այլք 'ի նախարարացն Հայոց. այլ Կամսարականքն երկոքեան ընդ նմա իսկ էին միշտ, և անքակ 'ի նմանէ և միաբան: Զօրոց զհետ եկեալ Միհրան գնդաւն իւրով, և

ջանայր կամ սպանանել պատերազմաւ, և կամ ունել հնարիւք. և կամ հաւանեցուցանել և նուաճել։

Եւ էր բանակ սաստկութեան զօրուն Արեաց 'ի գեօղն որ անուանի Դու, 'ի սահմանակցութեան Պարսից և Հոռոմոց. և զօրավարն Հայոց մամիկոնեանն Վահան մերձ 'ի նա իբրև երկուք հըրասախիօք, 'ի գեօղ մի որ կոչի Մկնառինճ, արամբք որպէս թէ հարիւրովք, և թերևս սակաւուք և կամ յոլովիւք։ Եւ Միհրան այնչափ հազարօք առ նա բանակեալ էր մօտ, և տեղին ուր զօրավարն Հայոց Վահան մամիկոնեան էր՝ յիշխանութեանն Պարսից թագաւորին էր. և այնչափ սաստկապէս զեղեալ էր Աստուծոյ մեծ շնորհ զօրութեան իւրոյ 'ի վերայ քաջի առն Վահանայ մամիկոնէի, զի 'ի մէջ այնչափ բազմութեան գնդի և 'ի զօրաւոր

քաջորերոյ՝ դողացեալ սարսեալ կայր Միհրան գնդաւն, փախեաւ ընդ երկիւղագին ահիւ Վիրոյն. և չիշխէր դիմել 'ի վերայ և սպանանել զոր կամէր, և հալածել և կորուսանել զմնացեալ փախստեայսըն. այլ բանիւ ողորմանաց պատգամաւորէր ընդ նմա հանապազօր 'ի խաղաղութիւն, ասելով. Թէ, Մի կորնչիր, և յարքայից արքայէ 'ի ծառայութենէ մի ելաներ, և զաշխարհս Հայոց մի տար 'ի վատնումն. 'ի հնազանդութիւն եկ թագաւորին, և ես միջնորդ լինիմ. քանզի վասն իւրոյ բարերարութեան սիրէ զքեզ, և բանից իմոց լսէ. և ես աղաչեմ զթագաւորըն, և հաշտեցուցանեմ ընդ քեզ, և ինչ որ արժանն է տալ քեզ՝ ջանամ զի տայ:

Եւ սպարապետին Հայոց Վահանայ մամիկոնէի՝ պատասխանի տուեալ ասէր ցՄիհրան. եթէ Արեայց տէր որ լինի՝ արդար ա-

չօք ակամբ նայել յամենայն մարդ-
կերպիւ զթառաւոր, և արդարապէս
տեսանել և արդարապէս լսել,
ըստ արժանի թագաւորի: Բայց
այր թագաւոր՝ որ ուղիղ աչօք չը-
հայի 'ի ծառայս, և ուղիղ լսողու-
թեամբ չլսէ ուրուք զբանս, այլ
համակ ըստ իշխանութեան վարի
և ոչ ըստ արժանի իրաւանց քըն-
նութեան. այլ առաւել եւ՝ որ
կարի դժնդակագոյն է և աշխարհի
կործանման պատճառ, և հանա-
պազ զայն առնէ, և կամի տեսա-
նել այլոյ աչօք, և լսել այլոյ
ականջօք, ծանր է ծառայու-
թիւնն այն և դառն, և վտանգ՝
որում ոչ ոք կարէ կալ առա-
ջի: Վասն զի տէր որ յիւր 'ի
ծառայից զլաւ և զվատթար չգի-
տէ ընտրել, և ըստ արժանի իւ-
րաքանչիւր ումեք մատակարարել
զպախտոյն ոչ կամի, այնպիսին լաւ
ծառայի տէր դժուարաւ կարէ
լինել: Արդ Հայոց աշխարհս որ-

պէտս՛ մեծ և պիտոյի աշխարհ է. և արդ ցո՛յց լինէ՛ այր մի յայսպիսի աշխարհի՝ որ լի է առաւելու թագաւորութեամբ արժանաւորապէս հաստատեալ՝ ի տանուտէրութիւն. այլ արեար աւազակ և անպիտան, հայհոյականք և վատատոհմիկ, որ զան զայնպիսի մեծ թագաւորութիւն խայլէն, և ընդկրակի՝ փոռս գնէն և ակէրութիւն. և 'ի ձեռն ըստ կողմն ելեալ սակս մի՝ միւսն 'ի կրակն, և յանկթեղ զողը խուրեանց արկանէն, և զվաճառականն և զվաճառըն 'ի միասին Թշնամանէն: Ուայլ լաւութիւն և քաջութիւն և միտք և գիտութիւն՝ որով աշխարհ շինի և մնջի լինի, այն չըխնդրի և արհամարհեալ է. այլ անպիտան և վատատոհմիկ մարդկան պատրողութիւնն 'ի մէջ անցեալ յարգէ, և դուք սա ճանաչող ունիք զձեզ: Լուեալ է քո, որ Միհրանդես, և ամենայն Պար-

սից՝ զբանս զայս յԱրեաց տեառ-
նէն 'ի Պերոզէ՝ առաջի ամենե-
ցունց յատենի. Թէ՝ Այր մատ և
դունդ անպիտան Ասորի է, բայց
քան զասորի այր՝ Հայ մարդ շատ
վատթար է և անպիտան։ Եւ ոչ
արդեօք լաւ էր մեզ՝ քան զայն
լուր յայնպիսի Թագաւորէ։ Եւ
արդ՝ իմ երկուս կռիւս արարեալ
է ընդ այլ մարդկան, և երրորդն
այս է՝ որ ընդ քեզ արարաք. և
ընդ որս զերկուս կռիւսն արա-
րաք՝ ընդ այնպիսի երեւելի և քաջ
մարդկան կռուեցաք, զոր ինքն Ա-
րեաց տէրն և ամենայն Արիք ճա-
նաչէին՝ թէ որպիսի արեար էին։
Եւ օտար մարդոյ մեզ չէր օգ-
նեալ, Հոնի կամ Հռոմի և կամ
այլ ազգի ուստեք մարդոյ, բայց
միայն այս Հայոց՝ զոր դուք գի-
տէք, սոցա վճարեալ է զայնպի-
սի մեծ գործ, զոր դուք ամենայն
Արիք լուայք և տեսէք. և ոչ բա-
կում այրուձիոյ, այլ հարիւր ա-

բամբ և կամ ևս նուազիւ՝ զհա-
զար և զերկուս հազարս, այր ի փա-
խուցեալ է սոքօք: Եւ յայսմ կը-
ռուի՝ մի զայս զմտաւ ածեալ
պարծիս, թէ աւելի ինչ քաջու-
թեամբ յաղթեցէք մեզ. այլ 'ի
մեր երկպառակութենէ և 'ի նեն-
գելոյ եղեւ մեզ վնաս: Զի թէ էր
այս հայ գունդ՝ յորոյ վերայ ահ
և երկիւղ էր, որպէս Արեաց
տեառն յիւր ծառայի վերայ, և
յիմում ձեռին այսպէս էին՝ որ-
պէս ընդ իմ նախնեացն ձեռամբ,
և համարձակապէս իշխէի զվա-
տացեալսն 'ի կռուի սամբ և կե-
նօք հարցանել, և զգլխոյն պա-
տիժ առնել և քաջացելոցն կա-
րէի բարիս առնել և պատիւ տալ,
ցուցանէի Արեաց տեառն և
ձեզ ամենեցուն՝ թէ որ կարի
գունդ յԱրիս անուանի էր և լաւ.
բայց եթէ լաւագոյնք եւս և քաջք
երևէին. այլ 'ի խոնարհ սակաւ
մի և նուազ չափսի երևել: Բայց

արդ՝ զոր ձեր 'ի վաս տոհմէ և յանպխտան 'ի մարդկանէ աշխարհիս Հայոց իշխան կարգեալ էք, դուք ըստ խորհանց յետնութեան կորուսին յաշխարհէս Հայոց ըզքաջութիւն և զանուն բարի և զլաւութիւն: Չի գնդի՝ որոյ զօրագլուխն վատ է, գնդին լաւ լինել չէ հնար. և աշխարհի՝ որոյ իշխանքն յետին են, աշխարհին այնմ անհնար է յառաջադէմ և անուանի լինել:

Իսկ յաղագս իմ՝ զոր ամենեքեան գիտէք, զի 'ի հարցն իմոց ես այլոյ մնացի. ոչ պակասակս նոցա՝ որ առ Արեաց աշխարհն լեալ է՝ գիտեմ, և ոչ յանցման նոցա հաղորդ լինչ էի: Բայց մինչ ես յանձինս զգայի, և ձեզ Արեաց տեառնն արքանեկութեան արժանի եղէ, 'ի մնի եղի առաջի Աստուծոյ և մարդկան՝ արդար մտօք Տեառն և ձեզ ծառայութիւն առնել, և արդար վաստակս վաստա-

կել: Եւ որչափ ես զլաւն հոգայի և 'ի լաւ վաստակսն յաւելուլ, և վատ անարժան իշխանքդ Հայոց զինչպէտ բանսարկութեամբ տանէին, և դուք ինքնին մտօք լսէիք, և ընդ իս չհայէիք ուղիղ. ածի զմտաւ թէ զի՞նչ արդեօք այլ հընար գտից, որով ես կարող լինէի զԱրեաց տեառն և զաւագացն ըզմիտսն ուղղել ընդ իս. եթէ գտանէի ինչ ոչ պարգևս, գոնեա լոկ աչօք ուղիղ հայէին ընդ իս, և շատ էր ինձ: Եւ իբր 'ի վաստակսըն զոր վաստակէի՝ ըստ իմում գիտելոյ՝ թերութիւն ոչ տեսանէի, և առաւելս ինչ յաւելուլ և վաստակել չգտանէի հնարս, և զթշնամեացն բերանս 'ի բանսարկութենէ խնուլ ոչ կարէի, և տեառն և ձեր ականջք 'ի բաց էին 'ի լսել զստութիւն և չխորհեվանն իմ ուղղակի. և իբրև ոչինչ գտի պատճառանս ծանր տրտմութեանն՝ որ կրէր յանձին իմում

իսպառ, և փախչել յաշխարհէս չկարէի, խորհուրդ չար ՚ի մտի արկի, և անձամբ զանձն սպանի. և երանի թէ լոկ զմարմինս էր սպանեալ. այլ ես զհոգիս և ըզմարմինս ՚ի միասին կորուսի: Բանզի ուրացայ զճշմարտութիւնն՝ զոր գիտէի, թէ սուրբ Աստուած է արարիչ և տէր ամենայնի. և երկիր պագի ստութեան և մոլորութեան, զոր այսօր առաջի ձեր և առաջի ամենայն աշխարհիս խոստովանիմ, թէ ստութիւն է և աղտեղի խաբէութիւն: Եւ յետ կործանմանն՝ յորում կործանեցայ, մաշէի յերկիւղէ զամենայն օր, թէ գուցէ մեռանիցիմ՝ սովին մեղօք և կորնչիցիմ՝ զյաւիտենական կորուստն. կալեալ ՚ի բունն զոգի իմ՝ ՚ի բաց մերժեցի զերկիւղ թագաւորաց, ընկեցեալ յանձնէ կոխեցի զուրացութեանըն խիղճ և լուսաւորեցայ: Այսուհետեւ ուրախ եմ և պատ-

րաստ հալածանաց, աղքատու-
թեան, փշոյ և մահուան. զի ո-
րում և դիպիմ քրիստոնէու-
թեամբ՝ ուրախ եմ և անահ:

Բայց դու որ խօսիդ՝ և ար-
դարեւ կարես տանել, և հաւանիլ
թագաւորին նուաճել զմեզ, և
նախ քան զամենայն՝ զքրիստոնէ-
ութիւն շնորհէ աշխարհիս Հայոց,
և զաղաւեղի վաճառդ հատանէ
յաշխարհէս մերմէ, զոր անպի-
տան և փառ մարդիկ գնեն 'ի ձէնջ
խաբէութեամբ, և ընկալեալ՝ ծա-
ղեր առնեն զձեզ և զմոխիրն. և
զմարդ ճանաչէք զլաւն և զանպի-
տան, և գործ խնդրէք յիւրա-
քանչիւր ումեքէ, ոչ կատակա-
բանութիւն, և 'ի գործ հայիք՝
տալ ըստ վաստակոյ զհատուցու-
մըն, ոչ 'ի լկտեբանութեան խա-
բէութիւն, և կարէք գիտել և կըն-
քել՝ թէ 'ի մերմէ բանութենէ ե-
ղեւ ձեր յանցուածոց և ոչ 'ի ձեր
ստահակելոյ և յանդգնութենէ,

և թողուք. և զտոհմիկն առ առհ-
միկս ունիք և զվատատոհմականն առ
անտոհմակս. և թէ այդպէս նուա-
ճէք զմեզ, մեր ընիկ տեարք էք և
հարցն մերոց և նախնեաց, և մեք
ծառայութիւն առնեմք և հպա-
տակ լինիմք: Ապա եթէ նոյնպէս
զյետինն առ լաւն ունիք և ըզ-
լաւն յետս առնիք, և աղուեզի
մեղաց փախչաւէք զիշխանութիւն
աշխարհիս, և ոչ ըստ իրաւանց
հայել յարժանաւորսն և ՚ի պի-
տանիսն տայք, մեք՝ որ ապստամ-
բեցաքն՝ ոչ եթէ գիտէաք եթէ մեք
Արեաց առաջի ինչ կարեմք կալ, զի
և զմեր տառապանացս ողջ գիտեմք
և զԱրեաց այնպիսի մեծ և կան-
համար զնդի և ուժոյ զպատկառու-
թիւն, բայց միայն զմեռանելն ե-
դաք առաջի, և նմին պատրաստ
եմք. և առաւել ևս ուրախ եմք՝
զի զանուանի և զլաւ մահ մեռա-
նիմք քրիստոնէութեամբ, քան-
թէ ուրացութեամբ գնել զան-

յաւուր փառս և զյաւիտենից կո-
րուսան ժառանգել:

ՀԶ. Եւ մինչդեռ Միհրան և զօ-
րավարն Հայոց Վահան մամիկո-
նեան զայսպիսի բանս ընդ միմեա-
նըս խօսէին, յանկարծակի դես-
պան հասանէր 'ի դրանէ և ստի-
պով զՄիհրան 'ի դուռն կոչէին:
Եւ նորա չուեալ ամենայն բազ-
մութեամբ Ճեպով 'ի դուռն, ա-
ռեալ ընդ իւր զկապեալն Հրահատ
և զերանեալն Յազդ և զայլ կա-
պեալսն. զորոց զհետ երթայր
արտմութեամբ և բազում փու-
թով սիրելի եղբայր նորուն՝ տէ-
րըն Շիրակայ Ներսեհ, արամբք
ընտրելովք. որոց տեսեալ զան-
հնարին անսպառ ողբումն Ներսե-
հի, սիրով խանդաղատեալ՝ զբա-
րիս նորա յիշելով երթային ընդ-
նմա: Որոյ յօրէ ունելոյ զՀրահա-
տըն Պարսկայն՝ ոչ էր եղբօր նո-
րա Ներսեհի տեառն Շիրակայ
դադարեալ 'ի լալոյ, և ոչ էր

հանդուցեալ ՚ի վերայ անկողնոյ, և ոչ ճաշակեալ հաց աւուրս արտասուաց. այլ և զոր ճաշակէրն՝ առ չափ դառնացեալ լինէր բերան նորա: Եւ երթայր զհետ զնդին Պարսկաց, ածելով զմտաւ թէ՝ ո՞ գիտէ լուսաւորեալ ուրեք ՚ի զառափոյն թեւի գնդին՝ անկեալ ՚ի վերայ կարասցէ զնա զերծուցանել. և կամ թէ ոչ՝ գոնեայ եւս դիպեալ մահու հանդերձ յանմխիթար արտմտութենէս: Եւ երթեալ բազում անգամ օթս զհետ, և ոչինչ կարացեալ գտանել զնոսա և մերձեալք որպէս թէ օթեւանս մխով ՚ի սուրբ տեղի տան նահատակին Գրիգորի, և յիշելով զբարոյականութիւն Սրբոյ ընդ մեծտացեալս, և զհամարձակութիւն որբոյ առն Գրիգորի առ Աստուած, ձայն սաստիկ բարբառոյ հանդերձ արտասուօք արձակեալ առ այրն Աստուծոյ, աղաղակեաց ասելով. Տէր Գրիգոր, որ զատա-

ոլիկ մէջ ամբարշտութեանն մե-
ղայ մերոյ մերժեալ փարատեցեր
յաշխարհէս Հայոց, փարատես և
զիմ՝ սաստիկ մէջս տրտմութեանս
՚ի սրտէս, և շնորհես ինձ զանձ-
կալն զեղբայրն իմ տեսանել ա-
ռաջի տու խ. քանզի հնարաւոր է
Աստուծոյ ամենայն. և զ.քո խն-
դիր .քոյ՝ ախորժելով կամի լսել
և կատարել: Եւ այսպէս մեծա-
ձայն բարբառով և ողբալով աղա-
ղակեալ կամաւորական Ներսէհ
առ այրն Աստուծոյ Գրիգորիոս.
ոչ թէ բերանով բարբառէր, այլ
սրտիւն աղաղակէր: Եւ նորա
լուեալ վաղվաղակի ասաց ցՔրիս-
տոս. և փրկչին Աստուծոյ անդ և
անդ. հանեալ զկապեալն Հրահատ
՚ի չրջափակ զգուշութենէ պահա-
պանացն, արձակէր խաղաղու-
թեամբ առ սիրելի եղբայրն իւր
և յաշխարհ:

Յայնժամ՝ տեսեալ զանէրկիւ-
ղապէս և զքաջաբար եւ կամա-

րականին Հրահատայ՝ զօրագլխին Արեաց Միհրանայ և այլ աւագանոյն որ ընդ նմա էին, հրաման տային ածել զերանելի սեպուհն Սիւնեաց զՅազդ՝ ՚ի նմին աւուր պսուաջեալ իւրեանց: Եւ սկսան խօսել ընդ նմա և պատուհասել. Ոչ է, ասեն, հնար կեալ մարդոյ որ բազում վնաս և չարիս աւ իւր իսկ նմանի մարդիկ գործեալ լցէ, թող թէ առ տէրն Արեաց, որ աստուածանման է, և իշխանութիւն ունի ՚ի վերայ ամենայն մարդոյ սպանանել և կեցուցանել: Արդ զվնասակարն Հրահատ և զարժանին բազում մահուց՝ զոր ըստ նորա չար գործոյն պաշարեալ մեծ փառացն արքայից արքայի՝ ետ ՚ի ձեռս մեր, զոր և մեք թէպէտ և խնայել կամեցաք և ապրեցուցանել, սակայն իւր մահապարտութեան գործոյն որսացեալ զայրն՝ չետուն լինել նմա արժանի թողութեան, այլ վաղ և

կամ անպատն կորուսանեն զնա. քանզի 'ի մեծ և 'ի հզօր իշխանէ որ փախուցեալ՝ հազիւ կարէ զան-ձըն թաքուցանել, թող թէ փա-խուցեալն յաստուածոցն՝ ո՞ւր կարէ թաքչել և ապրել: Արդ և դու ընկեր նորին չար գործովք մահապարտութեամբ՝ ոչ իւիք կարես գտանել հնարս փրկու-թեան անձինդ և ապրել, բայց թէ ապաւինեալ 'ի կրակ՝ ապա-նիցես երկիր արեգական, և նո-յա բարեխօսութեամբ գտանիցես թողութիւն 'ի թագաւորէն և կեցցես. և մեք խնայելով 'ի քեզ՝ տամք զայսպիսի խրատ քեզ. վա-սըն զի կամիմք զկեանս քո և ոչ մեռանել: Ի սոյն միտս յօժարե-ցուցեալ գրգռէր բազում ան-գամ պատգամաւորօք և թղթովք. էր երբեք և յորժամ ինքն առ ա-ւագն Պարսից լինէր 'ի բանակի անօրէն իշխանն սուրէն Պրդիհոն, 'ի վերայ երանելի Ալւոյն սեպ-

հին Յազկայ, իբրև պչարկամ և զնախանձոտ եղբարց. և ոչ զի ուրացեալ ապրեցի, այլ զի ուրացութեամբ մնացի վատանուն:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս երանելոյն Յազկայ՝ 'ի Միհրանայ և յայլ ամենայն աւագանոյն Պարսից, ծանուցեալ զկամս և զխորհուրդս զանօրէն զեղբարց՝ նոյն իւրոյ Գդիհօնի, պատասխանի տուեալ ասաց. Թէ, Զժամանակաւոր զմարմնոյ կեանս թէ վաճառէր ոք և հատանէր ինձ գնել և կեալ, յաղագս ցաւոյ մարմնոյ և սիրոյ կենցաղոյս, տայի արդեօք զամենայն ինչ ըստ արքայութեան իմոյ գինս և գնէի. բայց զյաւիտենից պատուհասն և զանշէջ գեհենին սպառնալիսն գնել ընդ կարասւոյ՝ յոյժ անմտութիւն է. մանաւանդ զի անյայտ է երեւումն վաճառուն: քանզի ոչ ոք գիտէ զկեանս իւր՝ զհեռին և զմօտեալն 'ի դուրս, գու-

չէ գտեալ խնդայցէ, և 'ի վայրին վախճանեալ յուղարկիցի 'ի խաւարն արտաքին: Այլ զաչափին աղտեղի և կորստական վաճառ, թէ ուրացեալ էր իմ՛, ընդէ՞ր այժըմ՛ գնէի զդա վասն կելոյ, այլ վաղ իսկ առնուի հանդերձ փառօք և մեծամեծ պատուովք. այլ վասն ընտրեցի յորում եմս, և վասոյն համարեալ լաւ պատուական, ասէ, ուրախ եմ և խնդամ վախճանել քրիստոնէութեամբ, քան թէ զհազար հազարս ամաց կեալ ուրացութեամբ, և յաւիտենից անվախճան պատուհասին լինել ժառանգաւոր:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն դատաւորացն 'ի Սրբոյն Յազդայ, որով կտրել զգլուխ երանելոյն հրամայեցին, մերձ 'ի տեղի սուրբ մատուռին առաքելանման նահատակին Սրբոյն Գրիգորի, 'ի գեօղն որ կոչի Բողաւան, 'ի նահանգին Բագրեւանդայ, 'ի լան-

ջակողման լերինն՝ որ անուանի Նպատ, մօտ 'ի սուրբ տեղի մատրանն՝ որպէս երկու քարընկեցօք։ Եւ կատարեալ սրբոյ սինի սեպհին Յազդայ պընիթայս Նահատակութեան իւրոյ, յամսեանըն հոռի, որ օր վեշտասան էր ամսոյն, եւ ամփոփեալ նշխարք նորա եղան անդէն 'ի սուրբ մատրանն Գրիգորի։

ՀԷ. Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան չուեալ դայր հասանէր յԱյրարատ գաւառ, եւ կատարեալ զուխտ պատարագաց 'ի Վաղարշապատ քաղաքին, համդերձ ընդ իւր ուխտապահ նախարարօքն եւ այլ զօրօքն Հայոց՝ 'ի տանն Աստուծոյ եւ 'ի վկայարանս նահատակեալ կուսանացն, զուխտըս պատարագաց եւ զտօնական նուէրս ընծայիցն իւր. եւ նախ հոգացեալ զաղքատաց դարմանս, ապա մեծաւ ցնծութեամբ ուրախանային եւ խնջեանք փառաւորե-

լով զԱստուած: Եւ չուեալք
անտի երթեալք հանգչէին 'ի բը-
նակեան ոստանին Հայոց 'ի Դուին,
մինչ զաւուրս ցրտաշունչ ձը-
մերայնոյն սառնամանեացն ան-
ցուցանէին:

Եւ մինչդեռ կամէին հանգչել
առ սակաւ մի և ոգի առնուլ յաշ-
խատութենէն, դային յանկար-
ծակի 'ի կողմանց Վրաց արք
զինազգեցիկք և խելաշուրջք,
խօսելով բանս սուտս և տեսիլս
խաբէութեան, զոր ոչ էր տե-
սեալ, 'ի կործանումն և յերկպա-
ռակութիւն զօրաց նորին՝ առ զօ-
րավարին Հայոց Վահանայ՝ յոս-
տանին. և ասէին ցամենեսեան,
թէ Ողջ են և կենդանի սքանչելի
ատլետն Սահակ և քաջ սեպու-
հըն մամիկոնեան Վասակ. և ըզ-
մեզ յղեցին առ ձեզ, թէ 'ի փախ-
չելն ձեր 'ի կուսոյն Վրաց՝ մնա-
ցաք մեք 'ի կուսատեղն, խոցեալք
կարեվէրք. և ըստ Աստուծոյ ապ-

դեցութեանն՝ 'ի սատակութենէ և 'ի կորեւոր վիրացն զոր ունէաք 'ի մարմնի մերում, մերթ 'ի սող և մերթ 'ի յանձն քարշութեամբ հասաք առ միմեանս, և հոլովեալ անկաք 'ի խիտ թաւուտ թուփըս[1] դժնըկաց. և կայցեալ 'ի վերայ մեր ըստ Աստուծոյ ցուցակութեանն առն միոյ քահանայի հոգեւորի 'ի Տեղւոյն անապատէ, և 'ի նմին ժամու բարձեալ 'ի մէնջ զմի մի ըստ անձին՝ տարաւ հեռի որպէս պարսկաւ միով հրասախաչափու. չև ևս դիտաելով թէ ո՞վ ոք իցեմք և կամ յորմէ գաւառէ, այլ ըստ առաքինութեան իւրոյ՝ իբրև զորս յաղագս Աստուծոյ վիրաւորեալս՝ ապրեցուցանել զմեզ կամեցեալ, և կամ դիպեալըս վախճանի՝ ամփոփել զոսկերս մեր յօգուտ հոգւոյ իւրոյ անձչայեալ. և ապա որպէս յանկար-

1. Այլ Օր. տեղէս:

կած անդի հետևոյուցելոյ զմեզ 'ի անդուռջին ամն՝ և ընկեր անհոգացեալ: Երթեալ այնուհետև 'ի վանկուման լեռ, բերեր մեզ կերակուր ինչ դուզնաքեայ և ջուր, ածեալ ընդ լեռ և մանուկ մի միւս ևս այլ, և մատուցեալ մեզ ապաչէր ճաշակել. և մեր ընկալեալ ըստ կարի զկերակուրն 'ի ձեռանէ սրբոյն ջամբելով՝ զօրացաք սակաւ մի: Եւ նորա պխտացեալ թէ սակաւ մի երթեալ ուղի՝ բայցաք զսչս, սկսաւ նա այնուհետև հարցանել զմեզ՝ թէ ուստի էք և կամ յորմէ գաւառէ. քանզի ձևս ձեր և կերպարանս աղաւտս կարծեցուցանէ զձեզ: Եւ մեր զառաքինութիւն զնա ունելով, զայդ իսկ ինչ պատմեալ սասայաք նմա զմէնջ յանուանէ. և նորա լուեալ եւ փառս Աստուծոյ. և թողեալ առ մեզ զմանուկն գնայր 'ի մէնջ 'ի վանկուման լեռ: Եւ 'ի միւսումն ևս գիշերին ածեալ գրաստ միւս

եւս այլ մանկամբ՝ հանէին զմեզ ի գրաստն, և օժանդակելով զմեզ երեքեան տանէին յանապատն՝ ուր ինքեանք բնակեալ էին. և թողուցեալ զմեզ առ իւր աւուրս բազումս, բժշկեալ ողջացաք զօրութեամբն Աստուծոյ: Եւ որպէս սովորութիւն է հակառակորդ դիւին չնչել յականջս ոմանց աստուածատեաց մարդոց՝ որսալ զմեզ սկսեալ էին անձանձրոյթ և կամէին սպանանել, և անձանց փառս տանել 'ի Պարսկաց և պատիւս: Եւ սուրբ վանականս ընդ բազում անապատ տեղիս և ընդ բազում խորաձորս քարանձաւաց շրջեցուցանէ զմեզ 'ի ծածուկ, բայց ածել այդր առ ձեզ երկնչի, գուցէ, ասէ, քննեալ ուրուք ըզհետոս՝ գտանիցէ զմեզ և սպանանիցէ: Բայց արդ փութայարուք արձակել այդր գունդ սաստիկ և զօրագլուխ հաւատարիմ, և տանել զմեզ առ ձեզ, որպէս զի հա-

սեալք առ ձեզ՝ լիցուք 'ի միասին վրէժխնդիրք հաւատոյն Ճշմարտութեան :

Եւ լուեալ զայսպիսի սատանայական խօսս արանց անմտաց, խակոյն հաւատացեալ ասէին, թէ Արդ փութալ եւեթ պիտի. զի յորժամ նոքա ողջամբ 'ի Հայս դան, և Պարսիկք զայն լսեն՝ թէ արդարեւ նոքա ողջ են, խորտակին ամենայն զօրութիւնք նոցա և լքանին : Այլ մինչուանդ յորժամ յականջս կանանց եւս եհաս ըան արանցն խուրեանց, և լուան թէ ողջ են. — քանզի և զխօսս անդամ'ի գիշերի զատնին և զկնոջ խօսէին նշանաւ դիւաղգեցիկ արքն և հաւատալի ամենին, — չառնէին պնուհետեւ դուլ կանայքն 'ի տուէ և 'ի գիշերի, ըստ սայթաք և անհաստատ բնութեան կանանց, այլ դրդուէին զսիրելիս խուրեանց և զայրդականս, զդայեակս նոցա և զծառայս, փութալ ձեռել

հատանել փողփողակի և ածել ըղնոսա։

Եւ զայս ամենայն բանս դիւազգեցիկ արանցն եկելոց ՚ի Վրաց, և զկամս և զհաւանութիւնս բազում՝ արանցն ՚ի Հայ մարդկանէ, եւ սուսել զանդրութիւն կանանց և զճեռս և զանժուժկալութիւն, որ նման բոցոյ տոչորէին ՚ի խորհուրդս նոցա, և ոչ ոք կարէր ցածուցանել, լուեալ ամէնիմանալի և զգայուն մտաց մանկկանեանն Վահանայ զօրավարին Հայոց, ասէր. Այդ բանք և խորհուրդք՝ արանց վատախորհրդաց են, և որք չարաչար են իմաստիւք: Քանզի դիտացեալ զեկս պարսիկ դումարակի գարնանի[1] յերկիրս Հայոց, խորհեալ իմացան զայն՝ թէ քայքայել կարեմք և պառակտել զժողովուածն զօրացն Հայոց՝ որ յոստանին էին, և այսր և ան-

1. Յօր. գարնան ՚է ձեռկէր.

դէպ յղանել. այս ինձ կարի սակաւ գունդ գայ ՚ի Պարսից, ինձ֊ պէտ և ձերբակալ արարեալ՝ կո֊ րուսանել զնոսա: Այլ ինձ ընդ֊ դէմ՝ ամենից բանքս իմ թուին, ես աշխարհակալութեան արանցն ողջ ոչ այլ գնալ յաշխարհէս Հայոց: Վասն զի զերանելի զեղբօրն իմոյ զնահատակութիւն յաւուր կա֊ տարման իւրոյ, և յառաջ քան զպսակիլն նորա տեսի զպսակն. և նախ քան զխաչմանն՝ ցուցաւ ինձ դոյնն և կերպարան բանակի այնր և զօրու, յոր բանակ նախազնե֊ լոց և մերանալոց էր. քանզի վա֊ զագոյն քան զյարձակելն մեր և հասանելն առ միմեանս, լուսաւո֊ րեցան երեսք նորա չուսամ, զորոյ զնմանութիւն լուսոյն ոչ կարեմ ասել. և զարմացեալ ընդ նորա տեսիլն, կամեցայ միասնդամ հայել ընդ նա, և չեւս ասասել ձառագայթարձակ լուսոյ երեսա֊ ցըն զարհուրեալ՝ ոչ ես կարացի

հայել: Եւ թուի թէ եւ այլոց ե-
րեւեցաւ նոյն՝ անսխալ սքանչելու-
թեանն գոհանալ նորա 'ի ժամուն.
եւ ես անգէտն եւ անգ. գիտացի թէ,
նա սուտ յինէն, եւ յայլ զօրս
խառնեցաւ, որոյ զօրաց այն կեր-
պարան է եւ լուսաւորութիւն:
Եւ ես ասեմ՝ թէ զնա մի խնդրէք.
եւ վասն ասպետանի մի աշխատիք: Ա-
յս թէ որպէս զօրդիս մարգարէի-
ցըն՝ կամիք թարթափել յընդու-
նայնս, որք զԵղիայն խնդրէին ապ-
շեալք, որոց բողոքէր Եղիշայ՝ չար-
խափել, եւ չլսէին, դառնայք ա-
մօթով նոյնպէս եւ դուք, որպէս
եւ նոքա դարձան ամօթալից եւ ու-
նայնք: Բայց մի երկեւեցայց ումեք
բարեհամախանձ, առաջի ձեր են այք
զօրուդ Հայոց եւ նախարարքդ. եւ
ոյր ոք կամի երթալ՝ չարգելում.
բայց յիշեսջիք, եւ գիտասջիք, թէ
որքան կորուստ յանօգուտ երթի-
ցըդ յայդոցիկ հասանել աշխար-
հիս Հայոց:

Յայնժամ՝ հաւանեցուցեալ ան-
խորհուրդ և թեթեւամբ մար-
դոց, և մանաւանդ կանանց նա-
հատակելոցն և նոցունց ընտա-
նեաց և դայեկաց, զսեպուհն Մա-
միկոնէից զՄուշեղ՝ բազում այր-
ընտիր գնդաւ արձակէին ընդ-
որան շաղաւաշուրթս և խարբե-
բայս չիրս անօգուտս և ՚ի ճանա-
պարհս՝ զոր ոչ գիտէին: Որոց
տարեալ զնոսա ՚ի սահմանս Վը-
րաց, յաճեցուցանէին զկնի սա-
տանայի, որոց և ինքեանք տրբա-
նեկեալք[1] խակ էին. և բազում
պատրողական կորկատելով պատա-
ճառս՝ տանէին զնոսա. Փախու-
ցեալք ՚ի սպանողացն՝ ՚ի թաքըս-
տոց էին, փոփոխելով յայլ և
այլ խորաձորս քարանձաւաց և
՚ի ծառախիտ կատարս բարձր լե-
րանց: Եւ այսպէս ՚ի բազում ա-
ւուրս խեղայնորկեցուցեալ յա-

1. Յօր. տրբանեկեայք:

ծեցուցանէին պատուհն Մամիկո-նեից զՄուշեղ և զդուանգն որ ընդ նմա, մինչև ցվախճանել ցրտա-շունչ հողմոց ձմերայնոյն սառա-նամանեաց:

ՀԸ. Եւ եկեալ ժամանակ ծաղ-կոցաց գարնանւոյն օդոյն շնչ-մանց, աւետաւոր ջերմութեանց մերկոցն շքաւորաց, եկեալ հա-սանէր յանկարծակի յերկիրս Զարմիհր Հազարաւուխտ, սաս-տիկ և բազում այրուձիւ զօրօք, դիմեալ անցանէր ստիպով ընդ-կամուրջ գետոյն Երասխայ, և 'ի գիւղաքաղաքին որ կոչի Աշտա-շատ՝ բանակէր այն օր: Քանզի ըն-դդացուցեալ էր նմա քաջ տեղե-կութեամբ ուխտանենգացն յաշ-խարհէս Հայոց՝ զերթն կիսոյ գըն-դին Հայոց 'ի Վիրս, և թէ սպա-րապետն Հայոց Վահան Մամիկո-նեան լոկ թուով նախարարօք և սակաւ այրուձիով 'ի յաստանիք. յորոց վերոյ հասեալ քո այսչափ

ընտիր բարեպաշտութեամբ, Թէպէտ և եղեալ նոցա զանձինս ’ի մահ չըկարկեցին առնել ձերբակալս այդչափ բարեպաշտութեամբ այրուձիոյ, այլ երբեքնական և չորեքկնական պատեալ պաշարեալ զնոսա՝ հանեն ընդ սուր զամենեսեան. և կատարեալ առնեն ’ի գլուխ զկրս գործոյս աշխատութեան, և դադարեալ փառաւորիս ’ի Թագաւորէն, և մեք հանդերձիւք յերեւակին աշխատութենէս յայսմանէ: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս Հայրապետութեանց և այլ ուսաւացըն որ ընդ նմին էին, տուեալ են ուրախանային. և Ճեպով ’ի վաղվեան գնայր ’ի վերայ զօրականին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի, և զօրացն որ ընդ նմին էին ’ի ժամուն: Եւ հասեալք մօտ ’ի քաղաքն Դուին, յօրինէր Հայարաւունիս զճակատն ըստ օրինի գործոյ պատերազմին. և կարգեալ զգաւառն՝ ’ի մէջայն մարգոյն.

որում Խոսրովակերտն անուն, ան-
ցուցանէր 'ի վերայ դաստակեր-
տին, մինչեւ 'ի լեռնակողմն՝ զոր
Ջրվէժն կոչեն։

Եւ տեսեալ սպարապետին Հա-
յոց Վահանայ զայսչափ բազմու-
թիւն զօրացն Պարսից, և այլ նախա-
րարացն Հայոց՝ որ ընդ նմա
էին, և այլ ամենայն այրուձիոյն Հա-
յոց, թեպետ և զանընդդիմակայ
չափաւորութիւն իւրեանց գի-
տէին, անսանձելով ծովացեալ գըն-
դաւն Պարսից զամենայն զօրսն
առհասարակ, այլ սակայն և ոչ
կարէին զարհուրեալք փախչել փու-
թայիւ. այլ ըստ բաւականի զօ-
րացն իւրեանց բաժանեալ 'ի մի
մի և յերկուս նախարարս՝ յար-
ձակէին 'ի վերայ։ Եւ տեսեալ քա-
ջասպարար մեռան 'ի գնդէն Պար-
սից՝ բազում այր ընտիրս դի-
թուալ յերկիր կործանէին, և
իւրեանց դարձուցեալ զերասա-
նակս երիվարացն՝ գնային 'ի բաց

բաղձալոյ: Վասն զի և բաղձալոր փախուստ տան հօրն՝ սատանիկ ու՝ երկիւղի պաշտակէ ու միաւոն-գամ՝ գործ թշնամեացն զինքն. որ եղեալ ու յայտ երեւեցաւ բաղ-ձոյց, և ճաշակեալ ակին զհամն և զարժոյն. մանաւանդ սաստեր էր բան զայլոն[1]. զոր և գիտաց բաղձալոյն՝ մխապարծ իշխանն Սիւ-նեաց Գոդիհան:

Բայց անդէն 'ի տեղւոջն որք ընտրեալք կամաւոր յօժարու-թեամբ զմահ անձանց և նահա-տակեցան՝ երկուք որք 'ի նախա-րարացն Հայոց կուսեալք լուսա-ւոր, և զբաղձաւթեան գործոյ յօ-ժեալ. երանելին Որդի 'ի տոհմէն Գնթունեաց, և երանելին Քա-ջաջ 'ի տոհմէն Սահառունեաց, եդեալ զանձինս 'ի վերայ ուխտին սրբոյ՝ պատկերացն: Անդ չարաչար

1. Այսպէս յօրինակին. թուի հա-տուած ինչ բանի պակաս:

խոստմամբն. վասն չիքն զօրքն Թաթարաց[1]: Եւ զաւուրբք հայրապետին Հայոց տէր Յոհան ընկեցեալ 'ի ձիոյն, թողին կիսամահ: Վասն զի այնպէս ծե-ծով հասուցին սադրիչք անօրէ-նութեանն զՀայրապետն 'ի վե-րայ Հայոց, զի և ոչ աւուրբ միով յառաջ ժամանեցին խոյս տալ 'ի քաղաքէն և անձին հոգալ, և ոչ ինքն կաթողիկոսն Յոհան. այլ ամենազօր գթութիւն Փրկչին Քրիստոսի՝ ողորմեալ խնայեաց յաւիտենասէր հօտն իւր, և ածեալ ողջ զհայրն սուրբ՝ եցոյց խաղա-ղութեամբ ժողովրդեան իւրում և ուրախացոյց:

Եւ 'ի նմին աւուր, յետ վճարե-լոյ գործոյ պատերազմին, դարձ հասանէր սեպուհն Սամիկոնեից Մուշեղ հանդերձ այրուձիովն որ էին ընդ նմա. և իբրև ոչինչ ժա-մանեալ յանխաւել գործոյ պա-

1. Այսպէս անպաւէր զնի սա ատոնա այս:

ուրացմին սխալից, դարձեալ ընդ այլ փախստեայն գնային 'ի բաց:

ՀԹ. Եւ ցրուեալ այսր եւ անդր զօրքն Հայոց իւրաքանչիւր սփռէին. և գնայր զօրավարն Հայոց Վահան մամիկոնեան ինքն և նախարարքն Հայոց՝ որք ընդ նմա էին, հանդերձ իւրաքանչիւր ուրուք գայեկօք և սիրելի ծառայիւք, ուր եղեալ երթայ դադարել առ վայր մի յամուր տեղիս առհմանացն Խաղտեաց, զի առնուլ և համբերել առ վայր մի, և մնալ յուսով և ակնկալել փրկութեան Տեառն: Զորոց զկնի հետամուտ եղեալ Ձերասպ անհանդիսան Հազարաւուխտ, երթայր զկնեալ ամենայն զօրօքն հանդերձ. և զբազում տեղիս ամրացոյն Հայոց ընդերթալն առեալ հարկանէր քակէր աւերէր և անցանէր. և զբազումս կոտորեալ՝ հանէր արքանց Ձասպադին. խնդրէր հնարս, փը-

քաղաք մեծամեծս, կամ՝ առնել ձերբակալս դրաց մանկանեանն Վահանի, և կամ՝ սպանանել պա-տերազմաւ, և այսպէս հանդչել:

Եւ երթեալ յԱքայն՝ բանակեր մօտ 'ի գեօղն, որում անուն էր միումն Փիւղիկ, և միւսումն Վար-դաշէն. և բանակեալ անդ զօրն զայն, լսէր 'ի վաղիւն թէ մամիկո-նեանն Վահանի մօտ է 'ի նա Վար-այրւարոյն 'ի Չուառ՝ աւան [1], 'ի գաւառին՝ որ կոչի Ծաղագոմ: Եւ կարծեցեալ անդ լինել զխմաստա-խորհուրդ մամիկոնեանն յան-հոգս՝ որպէս 'ի Չառստանն անկեալ. պնդեալ յանկարծակիս ղցայգ 'ի տեղւոջն ուղեակ առաջնորդօք հա-սանէր ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ գտեալ անդ բազմութիւն այլ մարդկան, ընդ որս դիպեցան և կանայք երկուց Կամսարականացն՝

1. Այսինքն 'ի բաժնին Յունաց. բայց անյայտ է տեղին և կոչումն Վարայրւա-րոյն կամ Վարայրւայրէ:

տեառնն Շիրակայ Ներսեհի եւ Հրահատայ, յորոց վերայ անկեալ յանզգաստս զօրացն Պարսից՝ զբազումս ՚ի ռամիկ մարդկանէն Հայոց սպանանէին. եւ զկանայս երկուց Կամսարականացն եղբարց՝ զՆերսեհի եւ զՀրահատայ՝ ըմբռնեալ տանէին ՚ի բանակն Պարսից։

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի եւ այլ ումեք ՚ի նախարարացն՝ որք ընդ նմայն էին՝ ոչ պատահեալ, դառնայր ոչ եւս քաջ զխուրսարութեամբ, յաղագս ոչ կատարելոյ խնդրոյն՝ որում հասանէին ցանկայր եւ վրիպեցաւ։ Սաստկեալ վասն կանանցն Կամսարականացն, թէ արդարեւ նոցա կանայքն էն, զուարճացեալ ուրախանայր ընդ միտս իւր՝ խորհելով այսպէս, թէ արդ նոքօք հաստատ կարեմ որսալ եւ ըմբռնել զՎահան. քանզի նոքա են նորա սիրտ, եւ հաստատապէս միանձնապէս միութիւն. եւ թէ քակտեալ նոքա ՚ի նմանէ լինին

գամ մի, և նա միայն մնայ առանց այն արանց, կամ նուաճեալ հնազանդի մեզ՝ որպէս և կամիմք, և կամ փոխուցեալ յօտար երկիր՝ կորնչի միայն առանձին: Բայց զկանայս նոյա երկուց Կամսարականայն, հրամայեր ըստ օրինայն բռնաբանելոյ, որպէս լուեալ էր հաստատապէս, պահել սրբութեամբ և ամենայն զգուշութեամբ:

Եւ ինքն չուեալ յՍեբողայ իշխանէր ՚ի գաւառն Բասեան, և բանակէր մօտ ՚ի գեօղն՝ որ անուանի Գու, ՚ի դաշտին Ալեքրականոյ՝ զոր Արծաթաղբերան կոչեն: Եւ կայցեալ անդ օր մի, դեսպան ՚ի դրանէ հասանէր առ նա հրովարտակաւ յորում գրեալ էր թագաւորին Պերոզի, առ զինել նոյա զիւր ամենայն Արեաց ուժով ՚ի վերայ Հեփթաղին զգխմեցաւն. և նմա հրամայեր երթալ ՚ի Վիրս, և զթագաւորն Վրաց զՎախտանգ կամ ածել և կամ սպանանել, և

կամ՞ ի բաց փախուցանէ. և յաշխար-
հէն. և զՇապուհն 'ի Միհրան
տոհմէն՝ ունդէն յաշխարհէն Հայոց
թողուլ զնդաւ՝ մարզպան.

2. Եւ Հազարաւուխտոյ ընկա-
լեալ զհրամանաւն, և լուեալ ըզ-
հրամանն Թագաւորին, Թողոյր աս-
տէն զՇապուհն ստորին այրու-
ձիով, այրընտիր զնդաւ, զանէրն
Սիւնեաց զԳդիհօն առ նմա ամե-
նայն զաւառին Սիւնեաց զնդաւ,
և ինքն փութալ գնայր 'ի Վիրս:
Եւ երթեալ ընդ ժողովէր առ-
ինքն զուխտանենեալ դասն. որոց
նենգեալ Թագաւորին Վախտան-
գայ և Երդման ուխտադրանին
սանեալ՝ առ Հազարաւուխտ գալին.
ժողովէին առ նա և այնք եւ՝ որք
ընդ արքայից արքայի միաբանու-
թեամբ էին: Եւ նա ումեմն Թա-
գաւորութիւն խոստանայր, և
ումեմն զահ և պատիւ և պարգև
բազում, և այլոց բազմաց զպէտս
իւրաքանչիւր. և միաբանեցուցեալ

դշտաս յաշխարհէն Վրաց՝ գունդ-
կազմէր։ Եւ զայն անուանաւ թագա-
ւորին Վախտանգայ, թէ լուրոցն
սանուաւ՝ թողլին զնա և գնային առ
Հաղարաւուխս, և Հայք գնու
ևս ինքեանք անձեռնհաս էին և
վանդեալք, խոյս տուեալ յաշ-
խարհէն Վրաց՝ 'ի կողմանս Եգեր
աշխարհին հասանէր առ վայր մի։

Իսկ Շապհոյ սարեալ զկանոնս
Կամսարականացն յամուր բերդն
Բասենոյ, զոր Բողբերդն կոչեն,
անդ թողոյր. և յանձն արարեալ
Յըզտա-Վշնասպայ բերդակալի ըղ-
կանոնս Կամսարականաց, պատուի-
րէր նմա բազում զգուշութեամբ
պահել ըստ օրինացն քրիստոնէից
զնոսա՝ սրբութեամբ։ Քանզի կա-
նայքն իսկ Կամսարականացն զնոյն
ունէին բազում անգամ համարձա-
կապես բողոքով. Թէ զորմն մեր
արդարև կամիք նուաճել, զայդ եւ-
եթ տուք լսել նոցա՝ թէ մեք խա-
ղաղութեամբ եմք, ապա զոր ինչ

հրամայեցինոյս՝ լսեն և կատարեն: Քանզի ամենայն Հայոց գիտելով անձամբ զայս, և վկայեն որ աստ առ ձեզ հայ մարդիկ են, զի քան զմեզ զայլ կեն նուքա ոչ գիտեն. ապա թէ այլ ինչ լսեն վասն մեր, 'ի նախատանաց իսկ և չամօթոյ, թող 'ի մեղաց և 'ի պարզութենէ՝ քան մերոյ օրինացն, առաւել դնեն զանձինս 'ի մահ, կորնչին: Քանզի և ինքն իսկ Շապուհ ոչ մնայն 'ի այս եւս գիտէր զնոյա պնդու-թիւն յաղագս քրիստոնէութեան, այլ ինքն իսկ որպէս իսկ ձեռնասուն որդւոյ՝ անցեալ էր նոցա ամենայն իրաց, և քրիստոնէութեան սըն-դութեան, և յայլս ամենայն 'ի հրահանգս և 'ի միտս: Որ վասն առաւել սուրբ պահելոյ զկա-նոյն՝ բազում անգամ յանձն առ-նէր բերդականին, և զնոյն համբաւ և պատուէր տանէր տայր Կամսա-րականացն. առ որս յղէր հանա-պազ, թէ Մի կորնչիք, և որքա-

յից արքայի 'ի ծառայութենէ մի՛ եղանիջք. այլ եկայք նուաճեցարուք, և զկանայս ձեր առ ձեզ առէք, և խնդով միջնորդութեամբ զվնասդ թողուլ տամ արքայից արքայի. զոր ինչ արժան է՝ շնորհել տամ ձեզ, և զքրիստոնէութիւնդ զոր սիրէքդ, որպէս յայժմ կալեալ էք հաստատութեամբ, ևս առաւել յայսմ հետէ կալարուք, և մի՛ երկնչիք. Եւ ես վասն զի սիրեմ զձեզ խիստ զորովին, զաւգտակար խրատ տամ ձեզ՝ որով կեալ կարէք և 'ի մէջ լինել: Այլ թէ խորհել կամիք և կարէք ինչ լաւ սպառ ցուցանել արքայից արքայի, և հնարէք զՎահան սպանանել, գտանիցէք 'ի թագաւորէն պարգևս և պատիւս, զոր ոչ է գտեալ ձեր ուրուք 'ի նախնեաց 'ի թագաւորաց. յորում վայելեալ ուրախանայք խաղաղութեամբ, դուք և ձեր որդիք մինչև յաւիտեան:

Եւ լուեալ զայսոսիկ պատգամս

երկրացւոյ կամարականացն՝ 'ի զօրավարէն Պարսից Շապհոյ, թէպէտ այլ և այլ պատասխանիս տունէին բանից՝ խափելով զՇապուհ 'ի բազում աւուրս, ապա գլուխ հաստատապէս պատրաստմանն Շապհոյ, երկոքեան անշարժ հաստատեալք 'ի հաւատս, տէրն Շիրակայ Ներսեհ և Հրահատ, զայս յղէին. թէ, Մեր գործ և աշխատութիւն չէ վասն երկրաւոր ինչ վայելից, և ոչ վասն կնոջ և որդւոյ, որ ձեզ ծանր թուի և կարևոր. բայց խորհուրդ է հաւատոյս մերոյ մեծ և պատուական: Մեզ՝ առ ահաւոր այնպիսի խորհրդոյն սիրով՝ ամենայն ինչ կենցաղոյս վայելչութիւնք փոքր թուին և ոչինչ, աշխարհ և կին և ստացուածք և մեծութիւն: Զի եթէ ոչ հաւատեաւ տեսանէաք, եթէ երկինք և երկիր և ամենայն որ 'ի նոսա է՝ չէ համեմատ այնմ պատուականութեանն՝ որում մեք ցանկամք, չէաք

այնքան անզգոյք՝ թէ ոչ կարէաք խաբել զձեզ, որպէս և այլ հայկա-տոհմեանդ որ առ ձեզ են, և առա-նաւ կապիճ մի մոխիր և հող ցա-ղախին մի մեր, որպէս նա զայն համբեր, այծել. և մեք մնոտի փա-ռօք ՚ի ձեռն առ վայր մի վայելեաք և պայծառք երևեաք, և ապա զյաւիտենից կորուստն կորնչէաք չարաչար։ Այլ վասն կանանցդ մերոց տամք ձեզ նշան ինչ, և ձեր փորձեալ բան քննեսջիք. զի եթէ արդ արև մեք յաղագս հաւատոյն՝ զոր սիրեմք և ունիմք հաստա-տապէս, և վասն այնր անեղծանի յուսոյն և փառացն կրեմք զայս վիշտս, և հաճոյ է գործս մեր Քրիս-տոսին Աստուծոյ և ընդունելի, զմեզ փրկէ ՚ի նեղութենէս, և զկա-նայս մեր պահէ անմեղին սրբու-թեամբ և առողջ ցմեզ. ապա թէ ոչ այդպէս լինի, մերում թերա-հաւատութեան մեղադրեսցուք, և մի՛ ինչ ձերում՝ բռնութեանդ և սաստից:

Եւ զայս բանս այսպէս յղեալ երկոցունց Կամսարական եղբարցն առ Հազարաւուխտ, ինքեանք եւս առաւել քան զառաջինն անձամբ եւ զայլս յորդորելով՝ փոյթք եւ պատրաստք էին արքանեկութեան զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի՝ զամենայն գործ որ եւ հրամայէր նոցա:

ՁԱ. Եւ զհետ գնացին Հազարաւուխտոյ 'ի Վիրս՝ մինչ Տապուհ յԱքազս, եւ ջանայր կատարել զհրամանն Հազարաւուխտոյ, եւ որսայր զՄամիկոնեանն Վահան, գտանել զնա 'ի վեղծի եւ ապառանել. եւ ոչինչ լինէր ձեռնհաս. քանզի ամրութիւն Վերնայն շուրջ զնովաւ պարսպեալ պահէր զնա: Բայց Մամիկոնեանն Վահան զամենայն օր ոչ տայր դուլ առնուլ զօրօք Լեռանք Պարսկաց 'ի զանկէին, այլ զայսոյդ զամենայն նեղաձիգ լինելով 'ի նեղքս՝ էր զոր ինքեանց Հայոցն խոցոտեալ սպանանէին, եւ

էր զոր ինքեանք Պարսիկքն զին-
քեանս 'ի վերայ մխեալ կուսա-
կելով հեղձամղձուկս առնէին: Եւ
երթեալ զօրավարն Հայոց Վահան
Մամիկոնեանն հանդերձ արամբքն
որ ընդ նմա էին, բանակէր 'ի
գիւղ մի մերձ, որ էր ընդ իշխա-
նութեամբն Մամիկոնէից, որում
անուն էր Ծաղիկ. կամեցեալ ան-
ցանել 'ի կողմն առհմնակցու-
թեանն Հաշտենից, յաղագս դառ-
նելոյ 'ի նոցանէ օգնութիւն:

Այդ եղև Շապհոյ զօրավարին
Պարսից, եթէ ահաւասիկ Մամի-
կոնեանն Վահան բանակեալ է 'ի
գիւղ մի, և արք են ընդ նմա թը-
ւով յոյժ սակաւք: Եւ կանխեալ
վաղագոյն ընդ առաւօտն զօրա-
գլուխն Պարսից Շապուհ ամենայն
բազմութեամբն որ ընդ նմա, յան-
կարծակի 'ի վերայ եհանէր գնդին
Հայոց: Եւ գունդն Հայոց իբրև
հանապազապատրաստ՝ վասն ցանկ-
անծայլ յօրինելոյ զինուս զօրավա-

րեն Հայոց Վահանայ մամիկոնենի, ընկեցով պատրաստք գնային 'ի տեղւոյն անձկաւք. սակայն գունդք զօրացն Պարսից ոչինչ փոյթ առնէին այլոցն, զկնի զօրավարին Հայոց Վահանայ անցանէին. քանզի ասէին, թէ նմա միայն պատանեմք հնարս՝ ամենայն իրք մեր վճարեալ են և յանդ: Եւ զօրավարըն Հայոց Վահան մամիկոնեան երթայր ընդ կողմն արեւելից ծովուն Կարնոյ, և գունդք զօրաւորացն Պարսից զկնի նորա երթային անհասութեամբ: Եւ Մուշեղ 'ի սահմէն Մամիկոնէից և Ներսեհ կամսարական տէրն Շիրակայ՝ ընդ կողմանն հիւսիսոյ ծովուն, վրիպեալք առ փոյթ ժամուն. 'ի զօրավարէն Հայոց Վահանայ մամիկոնենէ, սակաւ արամբք երթային խուսափեալք. և մերձեալք 'ի գիւղ մի Կարնոյ՝ որում անուն էր Արծաթի, և հասեալք 'ի հեղեղատ մի որ մերձ էր 'ի գիւղ մի, և կամե-

ցեալք յերկիր Հնդկաստան առ վայր մի հանգչել, ուր և հնձողք արտորայոյն շուրջ զանգօքն գործէին: Եւ իբրև գիտացին Պարսիկքն՝ թէ ոչ եղեն նոցա ջատաւ, կամեցան մշակայն անդեայն մնասել, թէ ընդէր ընու ծառայից արքայից արքայի առյք չքէլ յաշխարհի ձեռում:

Եւ տեսեալ Խուրայ, որ էր 'ի գաւառէն Աշխարհանեայ 'ի գեղջէն Ծիրմայ, գայլեակորդ ի տեսան Տէրակայ Կամնարականին, զոմն 'ի Պարսից զօրացն՝ զի կամէր սպանանել զայր մի կորնայի 'ի մշակայն, և մշակն շուրջ գալով զբարգին մով խուտափէր 'ի սպանողէն. և տեսեալ զայն Խուրայ գայլեակորդայն կամնարականին Ներսեհի, զայրացեալ ընդ սեպհին մանկանեից Մուշեղի և ընդ կամսարականին Ներսեհի՝ սակ [1] անել-

1. Յօր սպակասէր տեսէ ։

կնուղարկեն. Ո՞չ սարսափէին մահ այլ աշխարհաց, թէ մեռանին ՚ի Պարսկէն, ՚ի մէնջ պահանջէ վրէժխնդրին Աստուած: Եւ յարձակեալ նիզակաւ Խուժն ՚ի վերայ Պարսկին, անդէն ՚ի տեղւոջն սատակէր. և զերծուցեալ ազատեցուցանէր ըզկարնացին ՚ի սպանողէն: Եւ գըրգըռեալք ընդ բանին Խուժայ արուհն Մամիկոնէից Մուշեղ և կամսարականն տէրն Շիրակայ Ներսեհ, և ընդ գործն հայեցեալ ընդ Խուժայ՝ զոր գործեաց քաջաբար, տեսեալ և զհետամտուան զկնի նոցա՝ թէ չէն կարի բազումք, յարձակեցան ՚ի վերայ Պարսկացն սակաւ սրամբք որ ընդ նոսա էին, և զօրացեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ՝ բազում արեանց ճապաղիս ՚ի տեղւոջն հանէին, և զայլսըն փախստականս արարեալ՝ գարձուցանէին ընդ կրունկն ամօթով: Եւ եղև թիւ մեռելոց ՚ի տեղւոջն եօթանասուն և երկուց արանց:

Եւ լուեալ զայսպիսի յաջողու-թեան գործ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի, ետ փառս Աստուծոյ. որ և առանց նորա կա-րացուցեալ խորտակէր Աստուած զզօրութիւն թշնամեացն: Եւ ին-քըն գնայր 'ի սահմանս Հաշտենից ըստ յառաջագրեալ խորհրդոյն իւրոյ, և հասեալ բանակէր 'ի գա-ւառին Սպրշամունեաց, 'ի գիւղն որ կոչի Երէզ. կամեցաւ հանգչել աւուրս երկուս:

ՁԲ. Եւ զօրավարն Միհնեայ Գը-դիհոնն փութացուցանէր սան-սով զզօրագլուխն Պարսից գնդին զՇապուհն, ասելով. թէ Անձն Վահանայ Մամիկոնէից փոքր քա-ջութեամբն և զաւառէր և ամենայն աշխարհն Արեաց. և ես իբրոց և գործոց առնն իմանալ ինչ ես ոչ կա-րեմ. զի թերևս զունդն ամենայն 'ի Դուռն առ նմա միաբանեալ էր՝ նա մեզ անդէն իւր քաջութեամբն գործ ցուցանէր. բայց արքայից

սրբոյն թագն և Արուայ փառքն մեզ այնպէս յաղթելեյին, զի նորա իրք այնպէս գլխեցան՝ որպէս տե-սաքն, և մեզ բարի վճարումն եղև: Եւ արդ տեսաք, այդչափ սակաւ արամբ զինչ գործ գործէ այրն, և օրքան զօր նուաղեցուցեալ զգուն-դըս մեր և վանէ: Արդ՝ թէ սու-տեք եւս այլուստ կարէ գտանել օգնական, աւաղիք՝ զի նա անօթով զմեզ դարձուցէ և սակաւաւորս. այլ և դառնալոյ իսկ մեզ ան-դէն անկարան եմ շատ: Բայց փութա և մի տար առն հանգիստ ամուր, դուցէ թէ մեք ծուլա-նամք, և նա աւնիցէ զմեզ աշխա-տել՝ անմիշկեցեմք: Եւ եթէ յիս միայն թողուք զիս՝ ցուցանեմ ձեզ յաւուրս հինգ խմոլս իսկ դըն-դաւս, թէ որպիսի մատնեալ վա-տի կորուսանեմ զնա և որք ընդ նմայն են:

Եւ վասն զի ոչ էին գործք առնն Փղիշտնի միքուր հնդկոյ արժա-

նի, այլ այսմ ախոյժ որ էր 'ի նմա՝ գաւաշակէր նմին զանձնէ իւրմէ, թէ յետ հինգ աւուր չար մահուամբ սատակելոց ես 'ի յարանցն՝ որք են ընդ մամիկոնենին Վահանայ. քանզի թափուր գտեալ ամենեւին: գիւղին՝ յԱտրուծոյ խնամոյն զայլն, այնուհետեւ նման Սաւուզայ ուր կամէր սպանանէր զնա: Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրագլխին Պարսից Շապհոյ՝ ոչ տայր դուլ անձինն եւ ոչ զօրացն՝ որ ընդ նմայն էին, այլ փութով շհեա ամին երթայր սրամտեալ, եւ հասեալ 'ի տեղին[1] բանակէր. կարծէր 'ի տեղւոյն ուրեք անտայոս գետառաւուխն թաքչել:

Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի եւ խուր եւս զօրուն որ ընդ նմա՝ գտեալ զայն դիշէր հանդստանիւ յապեալ քնով, եւ հաւանեցուցեալ զարմն 'ի գեղջ Ե-

1. Թուի պակաս անուն տեղւոյն:

րիղոյ. քանզի ամենայն անձն եր-
կիւղիւ և կամաւ լսէր զհրամանն
նորա, իբրև Թագաւորի որ կար-
գեալ իցէ յԱստուծոյ 'ի վերայ
երկրի. և ինքն Աստուած ընդ նմա
էր յամենայն 'ի գործ՝ ուր և ուղղէր
զկամս իւր։ Եւ առեալ ընդ իւր
զօրս զօրուն իւրոյ և զշինականն
զԵրիզացին, գայր հասանէր 'ի
վերայ զանկչին 'ի գիշերի. և սպա-
րափակ արարեալ Երիզոյօքն ըզ-
մեղի կուռոյն իւրեանց, և ին-
քեանք ըստ նմանութեան անպա-
տարապ շարաչմանն՝ նեռանձնդ-
սաստկութեամբ զգունդս Պարս-
կացն ոչհարէկէին։ Եւ խառնեալ
ընդ միմեանս զամէքսն զօրացն՝ որ
'ի զանկչին էին, այլ և սուսեր
ինքեանք զինքեանս Պարսիկք սա-
Թուր հարեալ կոտորէին. և լինէր
ձայն լալոյ և ձայն դուժի 'ի բա-
նակէ անօրինացն։ Բայց 'ի Հայոց
գնդէն Գաբաղ միայն սեպուհն
գաբեղեանն՝ կամաւորութեամբ կը-

առեալ և մեծ տրտմութիւն ցու-
ցեալ խոցեցաւ. յորոյ վիրաց և
կատարելութեան սրտին յետ
սակաւ ինչ աւուրց արժանի եղև
ընդունել յԱստուծոյ:

ԶԳ. Եւ զօրավարն Հայոց Վա-
հան Մամիկոնեան դարձեալ 'ի կո-
տորածէ թշնամեացն, երթեալ
հանգչէր զվնասեալ մարմին 'ի գիշե-
րոյն յՈղլին գեղջն, զոր Ծաղեայ ա-
նուանեն, 'ի դոմն տեղեացն, մինչև
յառաւօտուն ծագել. և 'ի ծագել
լուսոյն՝ երթեալ բնակէր 'ի գիւղն
Ծաղեայ: Եւ մինչ կամեցեալ հանգ-
չել՝ սա վայր մի զօրացն Հայոց
Վահանայ Մամիկոնէի՝ 'ի ծանրու-
թենէ գիշերոյն աշխատութեանց,
զոչս 'ի վեր առեալ տեսանէին, և
ահա հասեալ կայր 'ի վերայ նոցա
զօրագլուխն Պարսից Շապուհ,
զայրացեալ սրտիւ մանճայր իբրև
գազան: Վասն զի առաւել քան
զամենայն աւուրց՝ այն գիշերոյն
մեծաց չարութեան առաւել թը-

ւէր նմա և կարեւոր. որ եղեն իսկ արդարև այնպէս, այլ ոչ ինչ նման առաջիկայ մեծ բեկմանն, զոր առժամայն էր տեսանելոց և խորտաբեկանելոյ: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի զյանկարծահաս դիմեցմունս զօրագլխին Պարսկաց Շապհոյ՝ ամենայն բազմութեամբ զօրուն 'ի վերայ նոցա, թէպէտ և անպատրաստ տեսանէր զիւր գունդն 'ի ժամուն և կամ 'ի նուազս՝ առ սաստկութ̃ թշնամեաց զօրուն, սակայն զանգիտէր և բնաւ իսկ ոչ. այլ հրաման տուեալ փութանակի կազմէր որքան իսկ էին. ձայն բարձեալ գոչէր առիւծաբար, ասելով. Թէ Մարդոյ հաւատացելոյ միում յերկուց վրիպել անհնար է [1], և դիպմունք երկոքեան մեծարգոյ են և պատուական. այլ սակայն միոյն յերկոսեան առաւել

1. Պակաս թուի:

եւ մեծ՝ 'ի վեր է եւ բաղձալի քան զմիւսն. եւ ոչ անյօժարք եւ անխորհուրդ դիպմունք, որում՝ եւ սարսահեմք յերկոցունց. եւ որ ցանկացայք կեալ ժուժկալութեամբ եւ մեռանել յուսով. այլ կեալն եւ մեռանելն միան է պարծանաց. եւ մեռանել 'ի վերայ ուխտի սրբոյ՝ մխձակ է մարտիրոսութեան: Այդյաղթութեան մասամբն բազում՝ անդամ՝ պայծառացոյց զմեզ Աստուած, եւ գոհ եմք. իսկ որ սաւել մեծն է եւ քան պատմեալն 'ի վեր, զայն եւս պարգեւեալ շնորհեացէ մեզ հզօրն եւ պատկերացէ: Բայց եւ այժմ մի՛ պանդխտեալ ոք զարհուրեսցիթերահաւատութեամբ. վասն զի Սուրբ Հոգին որ ասաց, թէ Զորս ետր Աստուած հարկանել եւ 'ի ձեռս խոցոց սպանելեացն ցուցանէ, մինն զհազարս հալածէ եւ երկուս զբիւրս շարժէ. արդ եւ մեք Աստուծոյ, եւ Աստուած հայի 'ի մեզ օգնել: Եմք մեք

թուով սակաւ, բազում հարիւր սասանել թէ եւս յաղթեք եւ կամ՞ նըւաղք[1]. եւ եթէ խոստմանն սատացելոյն կատարել՚ի մեզ կամի հզօրին, ապա նոցա յերկերհարիւր հազարս զօրուցն շատ մարդկան բազմութիւնք ակօսին[2]. քանզի ոչ գոյ ՚ի նոսա ըստ կշռելոյ ական աւելի քան զչորս հազար արանց. բայց մեք Աստուծով պարծեսցուք զօրհանապազ, եւ անուան նորա խոստովան եղիցուք յաւիտեան:

Եւ ասացեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի, բաժանեալ որքան փոք էին արք զօրուն ընդ նմա, ըստ իւրաքանչիւր զօրապետացն՝ զորոց կարծէր եթէ ՚ի դէպ է եւ պատշաճ: Եւ մինչ դեռ նա կազմ՚էր յարձակմանն, եւ զօրքն Պարսից ճակատեալք կարգմամբ գային սաստկապէս ՚ի պատերազմ, հայե-

1. 2. Շփոթ եւ պակաս երեւի բանդ:

ցեալ ուսանէ զի գունդն ամենայն Հայոց դարձուցեալ զերեսս յուխտէն երդմանն աւետարանին եւ ՚ի խրատուէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի՝ երթային փախստեայք ամենեքեան։ Եւ մնաց մինքն եւ յուխտապահացն Մուշեղ ՚ի տոհմէն Մամիկոնէից եւ երեքեան Կամսարականքն որդիք Երանելւոյն Արշաւրայ, մինքեանց երկուք կամ՝ երեք դայեկօք, եւ այլ թուով սակք՝ որք ՚ի յազատաց եւ որ իւր խնկ ՚ի Մամիկոնէից տանէն, ընդ միաւ որպէս թէ քաւանիւք կամ՝ նաւազիւք եւս: Որոց եւս տեսեալ զփախուստն ամենայն գնդին Հայոց առ հասարակ եւ զարհուրեալք՝ ասէր ոմն ցզօրավարին Հայոց Վահան Մամիկոնեան, թէ Յուշ, սէր, յուշ. այսինքն թէ հնար լինչ է ՚ի ժամուս տեղի տալ եւ անձին զգուշանալ: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի տեսանապրեալ զինքն՝ բարձր ձայ-

նիւ ասէր. թէ Յիս արդ ոք յուշ մի՛ առնէք. զի նմա յուսալ 'ի մարդ, և կամ պարծել մարդով՝ քա՛ւ լիցի, բայց միայն 'ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Եւ քաջալեր 'ի մէջ ամենայն զօրայն Պարսից յարձակէր համ-դերձ լաւ ուխտապահ արամբք սակաւուք, որ մնային առ նմա: Եւ ապշեալ ընդ ահաւոր աներկիւ-ղած ուժին զօրավարին Հայոց Վահանայ, և ընդ այլ սակաւ այն-քան արանցն՝ որ ընդ նմա, պնեա զօրապետին Պարսից Շապհոյ, Ձե-պով ցիշխանն Սիւնեաց առ Գդի-հոն յղէր, ասէ. Զեան ասուր յիս կոչիմ, վասն զի նոր անպատուին իմն նորոգս ցուցաւ. զի թէ ար-դարեւ զօրութիւն իմն աներեւոյթ այլ է՝ որ օգնէ նոցա և մեզ չերեւի, զայն ես ոչ գիտեմ. բայց եթէ ան-մտութեամբ ցանկան անձնամահ լինել, ապա 'ի մէջ արարեալ զա-մենեսեան զնոսա այսօր ձերբա-

կալս առնումք: Եւ իշխանն Սիւնեաց Գդիհոնն խնդալից եղեալ ընդ կոչն Շապհոյ, նշկահելով փութանակն 'ի սեպհն արշաւէր. և զօրավարն Հայոց Վահան մամիկոնեան հանդերձ ընդ իւր միասիրս սակաւ արամբք՝ օգնութեամբ աջոյ հզօրին յարձակեալ՝ հերձանէր զբովանդակ գունդն Պարսից, որպէս յորդահոսանք բազմութեան ջրոց՝ որ հեղեղասահն զերկիր և անցանէն: Եւ նոքին հզօրաբար քաջ ուխտակցօքն նովին առիւծոյ ընդ մէջ ամենեցուն յայնկոյս ելանէր. և սպանեալ իւր և ուրանցն որ ընդ նմա՝ բազում արս հզօրս պատերազմողս 'ի զօրացն Պարսից, հարեալ խոցէին նիզակաւ ընդ անութ կարեվէր և զհըպարտ իշխանն Սիւնեաց զԳդիհոն, և զահաւորալուր ամբութիւնն զինուն՝ յոր պանծացեալ յուսայր անօրէնն՝ ցելեալ վեր 'ի վայր թափ ընդ լեարդն զնիզակա-

տէգն հաստուցանէին։ Որոյ դաւ-
նակռուոց չարալլուկ հեծմամբ
յաւուրս սակաւս վճարեալ զորդին՝
սատակէր անխոստովան. որ սպառ-
ծերն անբարբառութեամբ և
ասէր. Թէ Ես ընդ Վահանայ և
այլ Հայերդ՝ ոչ եթէ նետաւ կը-
ռուիմ, այլ գլլըկով պողեալ զըս-
լորս ցնդեմ, ձն և անդր ցիր և ցան
արկից ձորոյդ և դաշտացդ։ Եւ-
եղև բան հպարտութեան նորա
բեկումն նմին. զոր մատնեալ Ա-
տուծոյ ՚ի ձեռս արանց զօրուն
Վահանայ մանկանէին միանգամ՝
և երկնից զիշխանն Սիւնեաց զԳդի-
հոն, և դարձեալ երկայնամը-
տեալ ՚ի նա Աստուծոյ իբրև ըզ-
մարդասէր՝ ներէր խնայելով, զի
թերևս զղջացեալ դարձցէ ժամ դար-
ձի և ապաշխարութեան և կեցցէ։
Եւ իբրև ոչ զգաստացաւ, այլ բնաւ
ամենևիմբ արհամարհեալ զճշմար-
տութիւն և եղեալ անպատաս-
խանի յաստուածային հարցմանն,

ընկալաւ զաստակումն ամօթոյ խորոյ զաստոխս եւ զհանդերձելոյ։ Եւ զօրքն Պարսից զկնի փախըստէիցն Հայոց անցեալ երթային, յորոց եւ որս բազումս սպանին 'ի թուլացեալ մեղկացելոցն։

Բայց զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի հանդերձ խուռոք գործակցօքն զգործ քաջութեան վճարեալ Աստուծոյ զօրութեամբն, երթայր այնուհետեւ անհոգս որպէս թեւակից զօրուն Պարսից. եւ գունդք ամենայն զօրացն Տապհոյ եւ հայէր 'ի նոսա լոկ ոչ իշխէին։ Քանզի այնպէս արկեալ էր Աստուծոյ զահ եւ զերկիւղ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի 'ի վերայ զօրացն Պարսից, զի կարծէին թէ 'ի հայեցուածէ լոկ առն մամիկոնենի եւ յարանցն որ ընդ նմայն էին՝ չզերծանիցին սուանց վտանգի։ Բայց ուխտապահ զօրացելոց արանցն որք ընդ զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ յաղ.

ձակեալք նահատակեցան 'ի ժա-մուն, Բոնիթ տաւաճենեան, և ե-րանելին Ներս յովնեպեան, և ե-րանելին Աարէն սեպուհն վանան-դացի, և երանելին Ղերպարգոս, որ էր ազգաւ յոյն:

ԶԴ. Իսկ Սիւնեաց զօրուն լծա-փեալ զփորոտի իշխանին խուրեանց յերկիր, վասն կարի զազրապէս հոտաւելոյն, և պատեալ եղեգամբ՝ առեալ զնոցին ազգականք իւր և ծառայք յաշխարհն Սիւնեաց: Եւ զայն տեսեալ Սիւնեաց այրու-ձիոյն բովանդակի, քամահակոտոր խորտակմամբ յրոսեալք և քայ-քայեալք ընդ այլ և այլ Ճանա-պարհս գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Եւ Տապաւուհ պարսիկ գնդին զօ-րագլուխն իբրև տեսանէր զքա-կուռն սիւնի գնդին և զահաւոր զօրութիւն հակառակորդին Վա-հանայ մամիկոնէի, զմտաւ ածեալ յիշէր զանընդդիմակայ զօրութիւ-

նըն, որ սրտմտեալ զարհուրէր. եթէ զինչ ուստիցէ չիմանայր. Զի, ասէր, թէ 'ի կենդանութեանն այնպիսի սաւն՝ որպէս Գողիհան էր, և այր-ընտիր գնդաւ յաղթեալ պատաւ-նա և որ ընդ նմայն էին՝ յաւելուա-ծով և այսոցիկ ևս որ սաստ են առ իս, և համարեալ առ ոչինչ Վահանայ՝ երեսուն միայն արամբք 'ի վերայ երից և չորից հազարաց յարձակեալ՝ խորտակեաց զամե-նեցունց զսկրտս, և պատառեալ վեր և 'ի վայր զայնչափ զօրաց բազ-մութիւն, զայնպիսի մեծամեծս գործեաց վնասս, իսկ այժմ որ-պիսի՞ վատահութեամբ կարացուք զայնպիսի քաջորերոյ ունել զդէմ՝ սակաւացեալքս: Այլ և զայս զմը-տաւ ածեալ երկնչիմ, մի՛ գուցէ ըստ բազմահնար խորոյ իմաստու-թեանն՝ առաքեալ 'ի մերձակայ սահմանակից տեղեացս, առ հայ մարդիկ գաւառին Անձայ և Ծու-փաց և Հաշտենից, և առեալ 'ի նո-

ցանէ օգնականս որպէս յիւրոց ազգականաց, չկարիցեմք և զաւ-րուէն անձանց՝ որ մնացեալքս եմք՝ գտանել այնուհետև: Այլ ե-կայք փութացուք երթալ յոս-տանին Հայոց 'ի տեղիս, և ձեպաւ դեսպանօք զգացուսցուք արքայից արքայի: Վասն զի և նորա՝ թէ աստուածոց օգնութեամբն վճա-րեալ է զիւր գործն՝ ժամ է յոս-տանին դառնալոյ: Եւ այնուհետև թէ բուռն փնդաւ, և կամ իւր խոկ գլխով, նա իշխէ որպէս և գտանէ առնել գլուխ Հայոց գործոյս: Այլ ես զեւանդի գործոյն տեսչու-թիւնն իբրև զմտաւ ածեալ յիշեմ, ոչ զօրեմ ընաւ խորհել ինչ և կամ իմանալ. զի թէպէտ և ոչինչ աւագ եմ ժամանակաւ, սակայն և ոչ երբէք յԱրեաց լուայ 'ի զօրագլու-խաց, և կամ ես այժմու ժամանա-կաւս և կամ յանցեալ դարս նախ 'ի պատերազմողաց, եթէ տասն արամբք ոք 'ի վերայ երից հազա-

րայ այրձիոյն որոնց յարձակեալ և զայնպիսի գործեալ գործ՝ գնաց ինքն զերծեալ անվնաս:

ՁԵ. Եւ զայս ամենայն զմտաւ ածեալ այսպէս Շապհոյ, չուէր վաղիւն 'ի գաւառն Բասենոյ. և եկեալ 'ի գիւղն՝ զոր Աղվարն կոչեն. և մինչդեռ տարակուսեալ տանջէին խորհուրդք զնա յերկիւղէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, եկեալ հասանէր յանկարծակի դեսպան 'ի Պարսից, ունելով գոյժ չարաչար և նամականի բազում՝ անողջոյն, զոր գրէր առ Շապուհ 'ի Պարսից աւագներոյ, և Հայ՝ իւրաքանչիւր ազգականաց և սիրելեաց, որք յանթիւ սաստիկ կոտորածէ Հեփթաղին զերծեալք էին: Եւ ընկալեալ Շապհոյ զնամականին, և հասեալ 'ի վերայ ծանր և կարեւոր չարեաց, և զայնպիսի ահաւոր զբեկումն աշխարհին Արեաց ծանուցեալ 'ի գրելոյն, 'ի մեծ ողբա-

մութիւն ապշութեան ընկղմեալ՝ զարհուրէր: Եւ կացեալ ժամանակս ինչ անխօս՝ իբրեւ թալկացեալ, ոչինչ բան կարէր հարցանել զայրն թղթաբեր, եւ ոչ անձին զգալ: Եւ զգացեալ յետ բազում ժամուց որպէս յապշութենէ եւ 'ի թմրութեանց, եւ կոչեցեալ զայրըն առանձին՝ հարցանէր, թէ ո՞րպէս եւ կամ զի՞նչ սպառասպուռ եհաս այնպիսի վախճան եւ կործանումն Արեաց աշխարհին. եւ կամ ո՞ կարացեալ զերծանել եւ եբեր ըզհամբաւ կոտորածից զայնչափ անթիւ բազմութեան զօրացն բովանդակի. եւ կամ թէ զի՞նչ արդեօք մեռաւ աստուածանմանն տէրն Պերոզ, եւ կամ որպիսի՞ մահու:

Եւ դեսպանին պատասխանի արարեալ ասէր. թէ՝ Քո հարցանելդ պատշաճ եւ 'ի դէպ է, որպէս ամենայն մարդ որ կամի լսել 'ի պատգամաւորացն զիրս սխոյլիցն եւ զտեղեկութիւնն. բայց ինձ

կարի ծանր է խօսել զվասն բանիս, և տալ զորոց պայմանի չար աղէտից 'ի զերծելոյ փախստէիցն. և մանաւանդ յորում՝ ոք այնչափ վնասուց և բերկման չէ պատճառ, բայց ինքն աստուածանման տէրն Արեաց Պերոզ. և իբրև ոչինչ առն ծառայի՝ զաստուածոց ասել վասն ինչ՝ մահ է և կորուստ: Բայց վասն զի 'ի ժամուս յաստուածոցն ցասմանէ վասն պատահմանն եղև առաջին Արեաց և բնաւ աշխարհին, և պատճառ ոչ ոք եղև այլ, բայց ինքն տէրն խորում անձինն և Արեաց, ասել զտեսեալս և զլուեալն՝ հարկ է, և չվճարի առանց ասելոյ: Նախ մինչդեռ այդրէն իսկ էր 'ի Վրկանի Պերոզ, և զօրաժողով արարեալ յամենայն կողմանս կամէր խաղալ 'ի վերայ Հեփթաղին, խորհեալ առանձին միայն և ոչ զոք հարցանէր 'ի մարդկանէ՝ զարժանն և զանարժանն, բայց զայս եւեթ գիտէր ամենայն գնդին

մարդ, եթէ ընդ Հեփթաղին կամի կռուել: Լքեալ և սրտաբեկեալ ամենայն մարդ՝ տեսանել լոկ սի-րով չկարէր զայրն Հեփթաղ, և կամ՝ զանունն լոկ լսել, թող թէ կռուով ընդդէմ Հեփթաղին երթալ և կամ՝ յայտնի ելանել, յիշելով զահ և զպարտութիւն՝ զոր անցին ընդ ոտքն Արեայ և ընդ Պարսիկս: Եւ յայտնի աղաղակէր ամենայն բե-րան, Եթէ մահապարտ եմք, և արքայից արքայ զմեզ սպանանել կամի, ինքն իսկ ասէին սուր ՚ի վերայ եդեալ հրամայեսցէ սպանա-նել, քանզի եթէ սրով Հեփթաղին տայ կորուսանել զԱրիս, որ գործ մինչև ցյաւիտեանս զանձն և զԱրեաց աշխարհ փառանուն առնէ: Զայն բանս և ամենայն աւագանի դրանն խօսէին առ միմեանս հանապազ, և մանաւանդ սպարապետն Արեաց Վահրամ. զոր և համարձակապէս յականջս Պերոզի բազում անգամ՝ հասուցեալ, և հրապարակաւ բո-

զօրէր. և նա ոչ լսէր ումեք, և ոչ կայր և ոչ յիշէր բնաւ զառաջին ճշմարտին խոստովանականաց խորոց, զոր եղխա անձամբ և ամենայն Արեօք 'ի Հեփթաղէ: Դիմեալ 'ի վերայ այնչափ բազմութեամբ Արեօք և Անարեօք՝ գնաց, որք իբրև զմահապարտս 'ի մահ, և ոչ իբրև զպատերազմողս 'ի կռուել երթային: Տային զրոյց ապրեալքն անտի և պատմէին, թէ յորժամ մօտ հասաք անդր՝ առաքեաց առ Պերոզ Հեփթաղն, թէ Քո ընդ իս ուխտ է երդմամբ գրով և կնքով, թէ չկռուիմ ընդ քեզ. և սահմանս կարգեցաք, զորովք չիշխեսցուք թշնամութեամբ անցանել առ միմեանս. արդ յիշեա զուխտն և զնեղութիւն պաշարութեան՝ յորմանէ ողորմեալ իմ արձակեցի զքեզ, և ոչ սպանի. և 'ի բաց դարձիր խաղաղութեամբ, և մի մեռանիր. ապա թէ ոչ լսես բանից իմոց, արդ գիտեա զի կորուսանեմ

զքեզ և զամենայն զանպիտան բարձութիւնդ՝ յոր դու յուսացեալ ես: Քանզի ես և արդարութիւն ուխտապահութեան՝ ի միասին կամիմք, և դու և ուխտազանցութեանն ստութիւն ՚ի միասին էք. և արդ դու ինձ զիա՞րդ կարես յաղթել: Եւ լուեալ Արեաց զբանս Հեփթաղին, ասէին ցՊերոզ, թէ նա արդար է, և մեք սուտ կամիմք: Եւ Պերոզի սաստկապէս զայրացեալ Արեաց աւագանոյն, պատասխանի տրար հպարտութեամբ Հեփթաղին՝ և ասէ. թէ Զայս բազմութիւն զնդին զոր դուք տեսանէք, կխառնս ընդ ձեզ կռուիմ և կորուսանեմ, և կխոռնս զչօղ անղեայդ՝ ուր դու լինիս, կրել տամ, որ ՚ի ծովն որ ՚ի փոսն զոր հատին՝ ընում: Եւ առ անզգայութեան որոյն ոչ խմանայր՝ թէ դիականք ծառայից ներոց ընկոց է զփոսն՝ զոր փորեալ ՚ի կորուստ անձին ներոյ և ամենայն Արեաց աշխար-

հէն։ Եւ հասեալք առ միմեանս և հարեալք 'ի գլխի, կորեաւ լինքն ամենայն որդովք իւրովք և աշխարհաւ։ Եւ վերծեալք 'ի կործանմանէն արքսակաւ, և հասեալք 'ի Վրկան՝ պատմեցին ամենեցուն զամենայն անցս չարեացս այսոցիկ. և զամենայն արս աւագս և զայլ մարդիկն որ 'ի Վրկանին էին, փախուցին յԱսորեստան։ Դեսպան արարին 'ի Վիրս առ Հաղարաւուխտ, և ղլս այսր առ ձեպ արձակեցին, փութալ ժողովել զձեզ առ միմեանս, և գտանել զհնարս, որով ըմնիցեն 'ի միջի և ձեր անձինք և Արեաց աշխարհ։

ՁՁ. Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս՝ Շապհոյ 'ի դեսպանէն, պատասխանի տուեալ ասաց. Թէ իմ և զգունդս զոր այժմ դուն ընդ իս տեսանես, թէպէտ և այդ լուր չարեաց չէր հասեալ, խնդրեաք պատճառս վերծանելոյ 'ի գործոյս յորում եմք։ Վասն զի այնպէս զար-

հուրեցուցեալ ապշեցոյց և վատ-
նեղեալ աշխատեայց զմեզ ապըս-
տամբն Վահան, որոյ իւր իրք և ա-
րարածք՝ չեն որպէս վայր ժամա-
նակի մարդկան՝ զոր մեր տեսեալ
և գիտեմք, այլ իբրև զառաջին
քաջացն՝ զոր 'ի վէպսն պատմեն և
լսեմք: Քանզի թող զայլ ժամա-
նակաց զնորա և զարանցն որ ընդ-
նմա էին՝ յիշել զգործս և զաներկիւ-
ղութիւն, զոր իմ և կամ այլ աւագ-
որերոյ որ տեսեալ է, այլ յառաջ
քան զաւուրս տասն թուով երե-
սուն արամբ՝ ոչ միայն 'ի վերայ
այսր բազմութեան որ այժմ աստ
էին և տեսանէին՝ յարձակեալ կը-
ռուեցաւ, այլ աւելի ևս գնդաւ
իշխանին Սիւնեաց Գդիհոնի՝ իւր
գաւառին այրընտիր ձիով աստ
էր, և Վահան դէմ յանդիման
այն երեսուն արամբ յարձակեալ
'ի վերայ, և նման արծուոյ յորում
ժամու 'ի կաքաւուց երամ սլա-
նայցէ, լցէ զոր սպանանիցէ և

զայլ զամենեսեան ընդ ծերպս և
ընդ սորս վիմաց անցեալ ցրուեցէ,
ըստ նմին օրինակի այսր անդր
զայնչափ բազմութիւն զօրացն ար-
կեալ վեր 'ի վայր ցրուեցին. սպա-
նին և զսկայանմանն զայրն զԳդի-
հոնն, և այլ բազումս կոտորեալ
'ի գնդէն, գնային ինքեանք ան-
վնասք՝ չերկուցեալք բնաւ յու-
մեքէ: Եւ արդ ո՞չ անձանաչցայ և
արհամարհոտ հպարտութեան Պե-
րոզի հանեալ զայնպիսի որեար և
զայսպիսի մեծ և զօրաւար զաշ-
խարհ յԱրեաց 'ի ծառայութենէ.
զոր թէ այժմ զայնպիսի այր, որպէս
և յառաջագոյն գիտէի և այժմ
քաջագոյն. եւս գիտացի, և զնորուն
զընկերս՝ որ առ նմա են, և մա-
նաւանդ զերկս եղբարն՝ որ 'ի
կամսարականն տոհմէն են, և
հնարէի նուաճել և մեր առնել,
որպէս մեծ մասն. մխիթարու-
թեան համարէի հանելոյ ծանր
բեկման 'ի վերայ Արեաց աշխարհին:

Եւ խօսեցեալ զայս միհրանեանն Շապհոյ և դեսպանին ընդ միմեանս, հրաման տային զօրուն, և ըստ կարի օր ըստ օրէ չուոյն ձեպեալք՝ հասանէին յաշխարհն Պարսից: Բայց զկանայս Կամսարականացն թողեալ Շապհոյ անդէն 'ի Բոլբերդի, յանձն առնէր բերդակալին՝ ստէպ պատուիրելով, բազում զգուշութեամբ պահել և առաւելագոյն սրբութեամբ, ըստ օրինի քրիստոնէից կարգի: Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի լուեալ զայս ամենայն բանս և զհամբաւս, յԱստուծոյ այցելութիւն ընկենոյր, և զիրս համբաւոյն և զիւր զաշխարհին Հայոց զվնաս և զհոգողութիւն, որ գիտէն զիւրաքանչիւր ուրուք զպատշաճ և զօգուտ, և մատակարարէ ողորմութեամբ իւրով ըստ ողջախոհութեան խնդրողացն: Եւ եկեալ հասանէր այնուհետեւ 'ի Վաղարշապատ քաղաք հանդերձ

ողջախորհուրդ և անմեղ ուխտապահ նախարարօքն Հայոց. կատարէր զսովորական ուխտս և զպատարագս 'ի սուրբ եկեղեցւոջն կաթողիկէի, ուր հիմնարկեալ նորոգեաց մեծապայծառ շքեղութեամբ, զշինացեալ գործ նախնեացն իւրոց, քաջ զօրավարն Հայոց մամիկոնեանն Վահան: Եւ 'ի տեղիս վկայարանացն, նախ հատուցանելով զաղքատացն ըզպէտս, և ապա ինքեանք ուրախացեալք զուարճանային խնդութեամբ: Եւ անտի չուեալ յոստանն 'ի Դուին մտանէին, և դադարեալ անդ աւուրս՝ սպասէին և ակն ունէին հրամանի առաջնորդութեանն Քրիստոսի:

Ձէ. Եւ լուեալ Հայրապետութեան յաշխարհին Վրաց զսպանումն Պերոզի և զանթիւ կոտորած բազմութեանն Պարսից, զարհուրեալ տարակուսէր յանձն իւր, գնալ վաղվաղակի երթալ հասանել յեր-

կերն Պարսից: Եւ հասեալ 'ի դու-
ռըն՝ ժողովեցին առ նմա մնացորդք
Արեաց աւագանոյն, ուրումն
որդի և այլոյ եղբայր ըստ գիւտից
ապրելոց 'ի ժամուն: Խորհուրդ
'ի մէջ առեալ թէ զո՞ արժանի
թագաւորութեան նմանեցուցա-
նել կարասցեն. և խորհեալ զայս
'ի բազում աւուրս՝ հաստատեցին
միաբանութեամբ զկին 'ի վերայ
Վաղարշու, որ էր եղբայր թագա-
ւորին Պերոզի, որպէս 'ի վերայ առն
բարեբարոյ և հեզոյ: Ժողովեալք
ամենեքեան առ Վաղարշ, սկսանէր
խօսել Հազարաւուխտ և յայտնել
նմա զանձնահաճութիւն և կա-
մակորութիւն զթագաւորին Պե-
րոզի. Որ բնութեամբ միայն,
ասէր, ըստ կամի, և թէ բնաւ հա-
մարելով ինչ զոք և կամ խորհելով
ընդ ումեք առնէր, զոր ինչ և կա-
մէր առնէր, և բռնաւոր կամաւո-
րութեամբ գործէր զինչ և կամէր:
Որոյ եւք անհարց զոք նորա ի-

մասսոլյն՝ ոչ միայն նորա անձինն, այլ ընդհանուր աշխարհիս Արեաց բերին զկործանումն և զբեկումն: Եւ արդ՝ կամաւ յօժարեալ ամենեքեան մեք ընտրեցաք զքեզ, որպէս զայր քաղցր և աշխարհաշէն, կանգնել քեւ և հաստատել զգահ թագաւորութեան աշխարհիս Արեաց, ունել քեւ չէն զմնան մնացեալ Արեաց աշխարհիս, և զայլ ևս աշխարհս՝ որ ընդ թագաւորութեամբս այսուիկ հնազանդեալ են. քաղցրաբանութեամբ և սիրով ածել՚ի հաւան զազգս՝ որ ընդդէմ և ապստամբ, ճանաչել զիւրաքանչիւր ոք Արեաց և Անարեաց ըստ իւրում արժանաւորութեան, գտանել ընտրել զպիտանին և զանպիտանն, խորհել ընդ իմաստունս, սիրել զընկերասէրս, ատել և կորուսանել զնախանձոտս և զբանսարկուս. հայել յամենեսեան, ճանաչել զբարեգործս, հատուցանել վաստակաւորաց զար-

ժանի հատուցումն վաստակոց իւրեանց։ Զայս ամենայն և զայլսն նման խրատս խօսեցեալ ընդ նմա, և եդեալ վկայութիւնս, բազմեցուցանէին զնա ՚ի դաշու թագաւորութեանն Պարսից։

ՁԸ. Խորհուրդ ՚ի մէջ առեալ այնուհետև Հազարաւուխտայ միաբանութեամբ աւագանւոյն յերկրորդումն աւուր թագաւորութեանն Վաղարշու, խօսէր առաջի թագաւորին Վաղարշու և ասէր[1]. Պերոզ արքայից արքայ ձեր եղբայր, որպէս և դուք իսկ գիտէք, զի քաջն և անձնական և անհաւան, և բազումք յարհամարհօտ նորա կամակորութենէն փախուցեալք են յԱրեաց թագաւորութենէ, որք շատ և ոչ սակաւ մասամբ վընասեցին Արեաց աշխարհին։ Եւ նախ առաջին, որպէս մեծ աշխարհս Հայոց, որ և այսօր ՚ի ձեր

1. Յօր. պակասի ասէր։

ծառայութենէ 'ի բաց կացեալ են. և այլն որ զաշխարհն 'ի բաց ունի 'ի ձեռն, 'ի չճանաչելոյ զայր և զախտանութիւն նորա, Պերոզ կորուսեալ եհան յԱրեաց ծառայութենէ զայր լաւ և զայնպիսի աշխարհ. և թէ որքան լինէ յայնմ սանէ վնասք և հարուածս Արեաց աշխարհիս եղև, գիտեն ամենեքեան. բայց թուի թէ և ձեր լուեալ է զամենայն և տեղեակ էք: Բայց ասելի Շապուհ-Միհրան՝ զոր դուք կարդեցէք՝ ծազնորա քաղցութեան փորձ և զխըրատու. և թէ հարցանէք և լսել կամիք՝ դոյն իսկ ասէ ձեզ:

Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ զՄիհրան-Շապուհ զգործոյն Հայոց, թէ զինչ կարայէր գործել գործ յաշխարհին Հայոց, և Վահանայ զինչ միտք են և ոյժ, և որպէս կարաց այսքան ամս զդէմ ունել Արեացն՝ աստուծոյ[1] զօ-

1. Յոր. Աստուծոյ:

բութիւն։ Եւ Միհրանայ պատաս-
խանի տուեալ ասաց. թէ Արանց
քոյ, գիւղին զոր Հազարաւուխտ
մեօք հանդերձ ընդ Վահանայ ա-
բար, և թէ Վահանայ իւր զօրքն
բովանդակ անդ եղեալ էին, թուի
թէ տանէր զյաղթութիւնն. այլ
թէպէտ և յաղթեաք մեք, զայս
գիտեմ զի անթիւ բազմութեան ՚ի
մէնջ կոտորած տանէին։ Այլ ձեր
թագ. այնպէս արարին, զի գնդին
Հայոց կէս այրուձիոյն ապերան այլ-
ուր գնդեցան ՚ի գործ. սակայն
սակաւ արամբք որպիսի ինչ զխաս
արար՝ գիտէ ինքն Հազարաւուխտ
և այլ պարսիկ արեար, որ անդ էին
աւագք։ Իսկ յորժամ՝ Հազարա-
ւուխտ ՚ի Վիրս գնաց և զիս անդէն
զօրագլուխ եթող գնդին, և յայնմ
հետէ զինչ Վահան զմեզ աշխատ
կալաւ՝ կարի սակաւ արամբք,— զոր
երբեմն թէ հարիւրօք ասեմ՝ չար-
աեմ, և վկայեն ինձ գնդիս մերոյ
աւագորեար, որ անդ էին և այժմ

սատ էն, — կարի ծանր է ասել և անհաւատալի՛ բանք, թէ այնքան սակաւուք դէմ յանդիման կռուել աներկիւղութեամբ, և զօր ամենայն 'ի ղակշի վերայ գալ և մեծամեծ վնաս առնել: Բայց զմիոյ աւուր գործն եւս իսկ յիշեմ՝ որ անդ էի. սակայն նոր համարիմ և 'ի վեր քան զմարդկան իրս, թող թէ որ լսէ զիա՞րդ կարէ հաւատալ: Քանզի թուով երեսուն արամբք 'ի վերայ երից հազարաց առն յաներկիւղս յարձակեալ, և զայնպիսի գործ վճարեալ, զոր ամենայն որ անդէն էին տեսողքն՝ այսօր յիշեն. թուի թէ երկիւղ գործոյն չեղանէ 'ի մտաց. զի և ոչինչ այլ իմիք նման չէին այն նորոգ իրք, բայց եթէ յորժամ՝ ժիր մշակք քաջ սուր մանգաղաւ և գերանդեաւ զխոտ հարկանիցեն, և բազում՝ որպէս մօտ 'ի մօտ առ միմեանս կուտեալ թողուցուն, և ինքեանք ուրախալից ցնծութեամբ

անհոգ յիւրաքանչիւր տունս գը-
նայցեն. սայսգ ըստ այնմ օրինակի
յարձակեալք 'ի վերայ Միհրանայ
այնքան արամբք՝ հերձին վեր 'ի
վայր զբովանդակ գունդն, և շատ
լաւ տրեար կոտորեցին: Եւ զա-
հաւոր այրն զԳդիհոն զՍիւնեաց
տէրն սպանին. զոր յիմ միտս
այսպէս առէի, թէ լոկ Գդիհոն
միայն ինքն տասն արամբ յիւր
գնդէն պատահէր այնչափ առն,
այն միայն առնէր. և զայնպիսի
այր և զայլ ականաւոր և քաջ արս
'ի պարսիկ մարդկանէ հանին ընդ-
սուր. և նիքեանք ոչինչ խոյս
տուեալ 'ի բաց վարեցին զձիանս
իւրեանց, այլ մօտ 'ի մեզ թևակից
երթային յանհոգս 'ի բազում
ժամս: Եւ 'ի մեր գնդէն ոչ ուրուք
իշխեցեալ հայել 'ի նոսա. վասն զի
աստուածք և ոչ մարդիկ կարծե-
ցեալ ամենեցուն թուէին մեզ:
Վասն որոյ և թէպէտ առաջի ձեր
յանդգնութիւն բանիս իմ, սա-

կայն յաղագս կործեաց ժամուս համարձակիմ ասել, զի զաշխարհէն Հայոց զմեծութիւն և զօգուտն՝ զայն դուք իսկ քաջ գիտէք. բայց այլն Վահան և այլ որեարն որ ընդ նմա էն, և այսօր խաղաղութեամբ ՚ի ձեր ծառայութեան էին, մեծ մասն բարւոյ և մխիթարութեան կարևոր հասելոյ առաջնութեանս մերոյ՝ համարէի զիրսն զայն: Զի յորժամ Հայք այնպիսի որեարով մեր էին, Վիրք և Աղուանք չիշխէին ընաւ թիւրել զանձինս և այլազգաբոյնս ինչ խորհել:

Եւ լուեալ զայսպիսի կարգեալ բանս թագաւորին Վաղարշու՝ ՚ի Միհրանայ և Հազարաւուխտոյ, և այլ ամենայն Արեաց աւագանոյն, մինչ ամենեքեան զասացեալսն ՚ի Միհրանայ գովէին, թէ արդարև որպէս էն իսկ՝ նոյնպէս ասացեր լաւաբար իմաստութեամբ զարդարն: Եւ վաղվաղակի և

փութով զՆիխոր[1] զՎշնասպդատ զայր հեզ և մտացի և աշխարհաշէն՝ բաղում այրըձիովք արամբք 'ի Հայս արձակէին։ Պատուիրէր նմա ինքն իսկ թագաւորն, այլ և առաւել հոգաբարձութեամբ Հազարաւուխտ և այլ դրանն աւագանին, թէ Երթ 'ի Հայս, և որ ինչ օրինակաւ և է՝ ամենայն քաղցրութեամբ և սիրով ըստ կամացն Վահանայ և նորուն ընկերակցացն՝ նուաճեալ զորեարն և յԱրեաց ծառայութիւն ած։ Բայց զգուշ լեր նախ ժողովել առ քեզ զայրուձին Ատրպատականի, որ մօտ 'ի Հայս իցեն, և զայրուձին Հեր և Զարաւանդ գաւառի. մի գուցէ յղեալ քո առ Վահան՝ և նա պատճառանօք քաղցր խօսելով ընդ քեզ՝ խաբիցէ զքեզ և չխաս ինչ առնիցէ։ Վասն զի այրն ինքն քաջ է և բազմամիտ է. քանզի և

1. Յոր. Ե— Նիխոր զՎշնասպդատ։

ցայժմ ոչ այնքան այնպիսի գոր-
ծեան վճարեաց նա և որք ընդ
նմա էին՝ լոկ քաջութեամբ. այլ
դու քա՛ջ պատրաստեալ էիր: Բայց
Թուի ինձ արդ Վահան չխորհի
այդպիսի ինչ. զի զայդ գործ՝ զոր
համարձակեցաւ Վահան գործել՝
և որք ընդ նմայն էին, յանձա-
նաչողութենէ Պերոզի զմարդկու-
թիւնն՝ ըստ հպարտ և անձնակամ՝
բարուցն իւրոյ. և չկարացեալ
Վահանայ և մարդկանն՝ որ միաբա-
նեցան ընդ նմա՝ տանել արհամար-
հանաց, գնելով զանձինս 'ի մահ՝
դիմեցին տանել զայսպիսի իրս սա-
հարկի: Եւ խօսեալ վասն ամենայն
բանս տեառն Արեաց Վաղարշու
և ամենայն աւագանոյն ընդ Վրշ-
նասպդատայ Նիխորոյ, և հրաժա-
րեալ զնա՝ արձակեցին 'ի Հայս:

ԶԹ. Եւ եկեալ Նիխոր յաշխար-
հըն Հայոց՝ ո՛չ իշխեաց միջամխել
'ի Հայոց տեղիս, այլ դադարեալ
'ի գաւառին որ կոչէր Հեր, 'ի

գեօղն՝ որում անուն էր Նըւար-
սակ, առաքեաց նա պատգամա-
ւորս առ Մամիկոնեանն Վահան
զՇապուհ խորհրդեան դպիր, և
զՄիհրվշնասպ Ձուարշայի, որովք
տայր գիտել նմա զիրս [1] գալըյն
իւրոյ 'ի Հայս, և թէ հրովարտակ
ունիմ առ ձեզ 'ի Թագաւորէն
Վաղարշու՝ նուաճել զձեզ խաղա-
ղութեամբ. և զամենայն աւագ-
որերոյ՝ որ յԱրիս են՝ պատգամ
ունիմ առ ձեզ. արդ արէք եկայք
և լուարուք. և որպէս է ձեզ
հաճոյ և խորհիք, ընտրեցէք որ
բարին է:

Եւ տեսեալ Վահանայ Մամիկո-
նէի զպատգամաւորս Նիխորոյ, և
լուեալ զայս ամենայն բանս պատ-
գամին 'ի նոցանէն, ժողովէր առ
ինքն զամենայն հաւատարիմ ուխ-
տապահացն գունդ՝ զնախարարս և
զազատս և զամենայն այրուձիոյ. և

1. Յօր. զէէր»:

հրամայէր մամիկոնեանն Վահան եկելոցն 'ի Նիխորոյ՝ առնել առաջի ամենեցուն զբանս Թագաւորին Վաղարշու և զբանս ամենայն Արեաց աւագանոյն։ Եւ տուեալ լսել մամիկոնենին Վահանայ ամենայն Հայորերոյն միաձայնութ զպատուգամն Նիխորայ, առէր ցպատգամաւորսն Պարսից՝ առ վաղիւն առնել նոցա պատասխանի:

Եւ ժողովեալ 'ի վաղիւն ամենայն Հայորերոյն առ մամիկոնեանն Վահան, և խորհեալ նախ ընդ միմեանս զվաղնջուց զպէտս և զխնդիր իրաշն, եկեալ և պատգամաւորացն Նիխորայ յատեանն, սկսաւ խօսել մամիկոնեանն և առնել պատասխանի բանիցն Նիխորոյ. Եւ մեր ապստամբութեան իրացն, և յայսպիսի կարեւոր և մահաբերգործ տալ զանձինս, բազում են բանք և կարեւոր. և չէ հնար գրով վճարել և կամ պատգամաւ, բայց եթէ յանդիման խօսել ընդ

նմա՝ որ Արեւաց տէրն է, եւ ընդ ձեզ՝ որ դրանն սուրբանի էք: Բայց երկու բանս առեմ ձեզ, որ թէ այս երից բանիցս պատասխանի առնէ ինձ՝ որպէս ես կամիմ եւ ամենե-քեան սոքա՝ որ աստէն կան են. եւ կարէ զայս երկու խնդիրս առ մեզ գրով եւ կնքով թագաւորին, զա-մենայն զոր ինչ ասէք՝ զպատուէրն եւ զարժանն առնեմք, եւ բանի ձե-րոյ լսեմք որպէս եւ նախնիքն մեր լուան: Քանզի ոչ իմ բանիւս՝ զոր խօսիմս ես ընդ ձեզ այժմս, այլ նոցա ամենեցուն՝ աւագի եւ կրտսե-րոյ, որ այժմ ձեր առաջի են. եւ ոչ եթէ այսօր ինչ խորհեալ կամ խմա-ցեալ է մեր զբանս զայս, այլ յա-ւուր՝ յորում առաք զանձինս 'ի մահ, նախ զայս երկս ընտրու-թիւնս խորհեալ եդաք այր ամե-նայն առաջի: Եթէ յանձն առցեն Պարսիկք թողացուցանել մեզ զայս երկս իրս, ծառայեսցուք նոցա որպէս գրենիկ եւ զհաւատարիմ ծա-

ւայս . և եթէ ոչ հաւանիս յանձն առնուլ և խոստանալ, ելցուք ըստ աշխարհ և կորեսցուք, և խնդրութեամբ մեռցուք. այլ Պարսկի յառն երկիր ոչ պագցուք:

Եւ է մին յերկուցն՝ նախ և առաջին խնդիրս այս կարևոր և ականանի. եթէ զհայրենի և զբնիկ օրէնս մեր 'ի մեզ թողուք, և զՀայս այր զօք մի՝ մոգ ոչ առնէք, և ուսմէք յաղագս մոգութեան դաւ և պատիւ չտայք, և զկրակապաշտն յաշխարհէս Հայոց 'ի բաց առնիք՝ և զեկեղեցւոյ թշնամանս՝ յաղաւեղի և յանպիտան մարդկանէ՝ որ ցայժմ լինէր՝ յայսմհետէ մեզ չընտայք տեսանել, և քրիստոնեայ մարդկան և քահանայից զկարգ և զպաշտօն քրիստոնէութեան համարձակութեամբ և աներկիւղ տայք պաշտել՝ ուր և կամին. այս բարի է. և առաջին խնդիր մեր այդ է:

Եւ երկրորդ խնդիրն այս է, թէ

զմարդ ոչ իշխանաբար ճանաչէք, այլ եղբայրաբար գիտել զնա, և ըզվատթարն, ընտրել զպիտանին և զանպիտանն, խնամել զողջմիտն և զանողջմիտն, ունել առ լաւն ըզպատուականն և զքաջն և զօգտակարն, արհամարհել և առ ոչինչ համարել զվատն և զանպիտանն, սիրել զվաստակաւորն և ատել զանվաստակն, ունել 'ի մօտ զիմաստունս և խորհուրդս առնել, և զանմիտն ոչ մօտեցուցանել, այլ և 'ի հրապարակէ եւս հալածել: Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս լինի, ամենայն իրք Արեւաց աշխարհիս աջող լինի և անսխալ. ապա եթէ զընդդէմն սիրէք՝ որպէս և յայժմ՝ և ոչ զդէպսն, և գործքն այդպէս ընդդէմն լինին, որպէս և եղեւ իսկ և տեսէք:

Եւ երրորդ խնդիր մեր այս է. որ տէրն է Արեւաց աշխարհի Թագաւոր՝ կամիմք զի ինքն տեսցէ իւրովք աչօք, և ինքն լուիցէ իւ-

բովք ականջօք, և լինքն գլխաւացն ըն-
ժարդլաւ և կանլու, և ոչ[1] այլոյ բե-
րանով խօսեսցի զպէտսն: Յաղագս
որոյ չլինի ուղիղ հայեցուածն և
ոչ արդար լսողութիւնն, այլ յո-
լով սուտ խօսքն ճանաչին և հրա-
մանքն ընդունայնք, և բնաւ այլ
ընդ այլոյ լինի իմաստն ամենայն:
Եւ յորժամ այս ամենայն այսպէս
լինի, կործանեալ ամենայն վաս-
տակք՝ և ծառայիւքն կորնչին, և ոչ
կարէ կալ աշխարհ և 'ի նմա բնա-
կեալք անշարժ և հաստատուն:
Բայց թագաւոր՝ որ իւրովք առողջ
աչօքն հայի և անխափան լսողու-
թեամբ լսէ և արդար բանիւ խօսի
ընդ իւր ծառայս, կենդանացեալ
ծառայքն՝ չյագին վաստակով, այլ
յաւելեալ 'ի վաստակն՝ որքան զօր
աճեցուցանել ջանան պէտսին·
այսպէս աշխարհ շինի, և տէրն

1. Յօր. չիք ոչ:

շքեղացեալ պայծառանայ հանապազ:

Արդ՝ եթէ զայդ այդպէս կարէք խոստանալ, զխոստացեալսն գրով և կնքով հաստատեալ առ մեզ, ապա կոչեա և գամք կամաւ և լսեմք բանից ձերոց, և հրամանի թագաւորին հաւանիմք զոր ինչ ասէ: Ապա եթէ զայս երկու խնդիրս ոչ կարէք տալ մեզ, և գիտէք թէ չէ հնար, որպէս եղեալ մեզ մահ առաջի՝ պատրաստ եմք մեռանել, այլ ծառայութիւն առնել Արեաց տեառն չկամիմք: Եւ այլ բանք՝ որ ինչ են, թէ ինձ լինի գալ՝ ինձէն իսկ խօսիմ ընդ նմա, ապա թէ ոչ լինի դէպ գալ՝ մնասցէ բանն և իրքն:

Գ. Եւ խօսեցաւ զայս ամենայն բանս մամիկոնենին Վահանայ ընդ Շապհոյ խորհրդեան դպրի և ընդ Միհրին Վշնասպայ ձուարշացւոյ՝ ուղարկեաց զնոսա. առաքեաց և մամիկոնեանն Վահան ընդ

պատգամաւորսն Նիխորայ և յիւր
ուխտակցացն զՅուշկուր արծրունի
և զՍահակ կամսարականն՝ զերա-
նելոյ զԱրշաւրայ զորդի, և զՎա-
սավուրա Հարքայինն [1], և զԱւա-
ւանն ալբեւրկայի և զՊաճոկ 'ի
Մարգպետականն գնդէն: Եւ հը-
րաժարեալ զամենեսեան զնոսա մա-
միկոնենին Վահանայ՝ արձակեալ
խաղաղութեամբ առ Նիխոր:

Եւ երթեալ նոցա առ Նիխոր
'ի գաւառն 'ի Հեր, և տեսեալ Նի-
խորայ զՀայերն՝ որ չոքան առ նա
'ի մամիկոնենէն Վահանայ, ամե-
նայօժար սրտիւ խնդութեամբ
ուրախացաւ: Եւ հրաման տը-
ւեալ ընթրեացն՝ ընկալաւ զնոսա
յարգում զոհութեամբ և յոյժ սի-
րով, յիշելով հանապազ ըստ ամե-
նայն քաջակն զքաջ մամիկոնեանն
Վահան. և կատարեալ զուրախու-
մեց ընթրիսն, գայլին յիւրաքան-

1. Յօր. Կարքայինն:

չիւր փառս: Եւ ընդ առաւօտն ժողովեցան ամենայն ատեանն Պարսկաց առաջի Նիխորոյ, և աստուածուրաց մարդիկն որ անդ էին եկեալ, և պատգամաւորքն որ 'ի Նիխորոյ. որ առ մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին՝ Շապուհ և Միհր-Վշնասպն, և հայ նախարարքն և այլ արքն 'ի մամիկոնենէն Վահանայ՝ որ ընդ նոսա էին. Եւ տուեալ զպատգամն մամիկոնեանն Վահանայ՝ Շապհոյ և Միհր-Վըշնասպայ՝ առաջի ամենայն ատենին յայտնապէս: Եւ լուեալ Նիխորոյ զամենայն զբանսն և զխօսս մամիկոնենին Վահանայ, և խնդալից եղեալ ասաց առաջի ամենեցուն, Թէ Ամենայն բանքդ այդ և պատգամդ զոր յղեալ է Վահանայ, արդարև աստուածոյ արժանի. քանզի որպէս անմեղ են մարդիկն այն՝ զորս բռնի ասրաւ Պերոզն և Հեփթաղին կոտորել ետ, և զամենայն զարիւնն զայն աստուածքն՝

'ի Պերոզի գլխոյն խնդրելոյ են, նոյնպէս անմիտս է Վահանն յամենայն իւր խելքն՝ զոր խորհեցաւ և գործեաց, զի 'ի բռնութենէ չարութենէն Պերոզի գործեաց, և ոչ խորով կամաւ: Եւ ես մինչև ցայսօր չէի մխիթարեալ 'ի մեծ բեկմանէն՝ որ եհաս Արեաց աշխարհին, բայց այդ լուր ուրախացուցեալ մխիթարեաց զիս այսօր. բայց տացեն աստուածքն և զօրն տեսանել, որ Վահան յիմ ձեռն նուաճեալ՝ Արեաց 'ի ծառայութի̃ հնազանդի:

Եւ խօսեցեալ զայս այսպէս Նիխորոյ առաջի ամենայն ատենին. և լուեալ զայս՝ ուխտապահ նախարարացն Հայոց և այլ արանց՝ որ եկեալ էին 'ի Վահանայ մամիկոնենէ, տային փառս Աստուծոյ, յորոյ ձեռս են սիրտք իշխանաց, և որպէս ինքն կամի տայ բարբառել նոցա: Կոչէր այնուհետև վաղվաղակի Նիխոր զնոյն պատ-

գամաւորս՝ զՇապուհ խորհրդ-
դեան դպիր և զՄիհր-Վշնասպ
Ճուարշացի, և գրէր նամակ առ
մամիկոնեանն Վահան օրինակ զայս.

Լուայ, ասէ, զամենայն զխօսե-
ցեալսն քո՝ պատգամաւորացն՝ զոր
ես առաքեցի առ քեզ. և գրեցի
բովանդակ զնոյն բանս քո 'ի նա-
մակիդ. ծանուցանել քեզ, Թէ ար-
դարև խօսեցան ընդ իս զամե-
նայն և լուայ: Արդ արի եկ առ
իս վստահութեամբ, և զամենայն
խնդիրս քո՝ որ 'ի ձեռն դոցա յղեցեր
առ իս, և այլ ինչ զոր դու ասես,
ուխտեալ է Արեաց տեառնն և ա-
մենայն Արեաց աւագանւոյն՝ տալ
լիով և կատարել. և զքեզ և որ
ընդ քեզ են, որպէս քո կամք են,
Արեաց տէրն շքեղ առնէ և ար-
ձակէ 'ի Հայս:

Եւ զնախարարսն որ եկեալ էին
'ի մամիկոնենէն Վահանայ՝ սիրով
ընկալեալ Նիխորայ և պատուեալ՝
արձակէր ընդ պատգամաւորս իւր

առ մամիկոնեանն Վահան. մեծա֊
պատուիրելով յանձնէր նորա՝
վաղվաղակի և անյապաղ ածել ըզ֊
մամիկոնեանն Վահան. և հրամա֊
յեալ գնոսա Նիխորայ արձակէր
սիրով: Եւ տեսեալ զայն աստուած֊
ուրաց խաբեբայից, որք 'ի
միաբանութեան Պարսկացն էին՝
յապստամբայն եկեալ Հայք, թէ
որպէս 'ի Նիխորայ պատուեալք և
մեծարեցան 'ի Պարսկացն, և ին֊
քեանք արհամարհեալք են իբրև
զանպիտանս, դարձեալք ըստ անօ֊
թով յերկիր կործանէին: Եւ տե֊
սեալ զայն ուխտապահ նախարա֊
րացն Հայոց, և այլոցն որ ընդ
նոսա էին, ակն արկեալ ցուցանէին
միմեանց զկորուստ նոցա: Իսկ մի
ոմն 'ի յուխտապահացն ասէ ցը֊
նոսա. Զի եթէ լոկ 'ի բանիցն խօ֊
սելոյ ընդ մեզ սիրով Նիխորայ՝
զձեռք այդպէս առնել մթագին և
շաղփաղուկ անկաւ, և չերբեւիք 'ի
պետանցդ, իսկ յորժամ շնոր֊
հեսցէ Քրիստոս և տեսանիցէք

փառաւորեալ զմամիկոնեանն Վահան և զայլ ուխտապահսն՝ որ ընդ նմա էին՝ փառօք, զոր տալոց է Քրիստոս, խորտակիցիք լոկ արդեօք և հեղձանիցիք․ այլ ՚ի մեծի աւուր յանշէջ գեհենին, զի՞նչ արդեօք գործիցէք հէքքդ և թշուառականքդ:

Եւ զայս ասացեալ սան՝ գնային ընդ պատգամաւորսն Նիխորայ առ մամիկոնեանն Վահան: Եւ հասեալ պատգամաւորացն Նիխորայ առ մամիկոնեանն Վահան և մատուցեալ գնամակն Նիխորայ․ և յայնմանէ գիտաց ՚ի գրելոյն՝ թէ լուեալ տեղեկացաւ Նիխոր ՚ի պատգամաւորացն զամենայն յղեալսն իւր առ նա․ և ոչ էր բան յամենայն խօսիցն մամիկոնենին Վահանայ՝ զոր թէ չէր լուեալ Նիխորայ ՚ի պատգամաւորացն: Տեղեկացեալ ծանեաւ և զայն՝ թէ որպէս ինդ ուժեամբ և սիրով ընկալեալ զնախարարսն մեծարեաց

Նիխոր. պատմեցին և զչարաչար կորանս ուրացողացն ջոկոյ, և թէ որպէս կարի և փութով վերթս քո խնդրէ փափաքելով, զոր և պատգամաւորացն Նիխորոյ սաստով հաւանեցուցանէին նմա երթալ:

ՂԱ. Եւ չուեալ այնուհետեւ զօրավարին Հայոց Վահանայ մամիկոնենի ամենայն ուխտապահնախարարօք հանդերձ, և այլ բազում և կազմ գնդաւ, որոց լուեալ ուխտիւք զխնդիրն 'ի Նիխորոյ մամիկոնեանն Վահանայ՝ կամաւ և ցնծալից սրտիւ երթային առ նմա: Եւ եկեալ մամիկոնեանն Վահան 'ի գաւառն որ կոչի Արտազ, 'ի գեօղն որ անուանեն Նըլինդ, դադարէր անդ ինքն և ամենայն գունդքն որ էին ընդ նմա. և առաքէր առ Նիխոր, և զիւր եկն տայր գիտել նմա: Եւ ասէր ցՆիխոր մամիկոնեանն Վահան. Արդեթէ թուի քեզ գալ իմ և տեսա-

նեւ զքեզ, տուր ածել առ իս արս
աւագս Արիս և յականաւոր տոհ-
մաց, որ եկեալ կայցեն աստ առ
իմ օրեար, մինչև եկեալ ես տեսից
զքեզ, և խօսեցեալ իմ և քո ընդ
միմեանս՝ լուիցուք 'ի միմեանց զոր
ինչ 'ի դէպն թուի մեզ առնել: Եւ
Նիխորոյ լուեալ զեկն և զկամս
խնդրոյն մանկտենին Վահանայ,
վաղվաղակի տայր տանել ցկամսա-
րականն տէրն Շիրակայ Ներսեհն՝
զԲագէ զԱտրպայական շահապ և
զՎեհնամ՝ զՀայոց հազարապետ,
և զՆերս - շապուհ զՄիհրանայ
զեղբայր, և զհինգ ևս այր այլ ա-
ւագ Պարսիկս: Եւ մանկտենին
Վահանայ տեսեալ զաւագորեարն
զոր առաքեալ էր Նիխորոյ, ընդ-
ունէր զնոսա խնդութեամբ. և
'ի միասին ուրախացեալք այն օր,
'ի վաղիւն թողոյր զուլթեսին ըզ-
նոսա առ իւր հաւատարիմ արս,
որոց հրաման տայր պատուել ըզ-
նոսա արժանաւորապէս և զգու-

չանալ. և ինքն չուեալ գնդաւ և կազմութեամբ գնայր առ Նիկոր: Մերձեալք 'ի գիւղն ուր Նիկոր էր, հրամայէր զօրուն որ ընդ նմա էին՝ վառել ըստ օրինի պատրաստութեան պատերազմի. որք ընդ լսել 'ի մամիկոնենէն Վահանայ զհրամանն, պատրաստեալք յամենայնի կազմ՝ ցուցանէին նմա զանձինս: Տայր հրաման մամիկոնեանն Վահան հնչեցուցանել ըզփողս պատերազմականս. և 'ի սաստկութենէ փողոցն ձայնից հնչեալ երկիրն Թնդէր. յորմանէ զարհուրեալք արք զօրուն Նիկորայ, կարծէին խաբէութեամբ 'ի մատնել զնոսա եկն մամիկոնեանն Վահան, և ոչ սիրով 'ի նուաճումն խաղաղութեան:

Եւ Նիկոր առաքեալ ընդ առաջ նորա արս աւագս, տայր ասել ցմամիկոնեանն Վահան. եթէ, Ոչ ըստ կարգի Արեաց առնես դուզայդ, այլ նորոգ իրօք այլ ինչ

ձեւանաս. յորում յայսմ հետէ
քեզ կարի զԱրեաց զկարգն պարտ
է ունել եւ հաւանել. քանզի 'ի
չուել՝ փոխել յԱրեաց բանակ՝ ըս-
պարապետն միայն Արեաց իշխե-
մտանել, եւ այլ ոք զայդ համարձա-
կութիւն 'ի Պարսիկս ոչ ոք իշխէ
առնել: Եւ մամիկոնենին Վահա-
նայ պատասխանի տուեալ Նիխո-
րայ՝ ասէր. Նախ արա զիս Արեաց
տեառն ծառայ, ապա եւ տոանց
'ի քէն իսկ ուսանելոյ՝ թուի թէ
եւ ես իսկ գիտեմ զԱրեաց աշխարհի
զկարգ եւ զարժանն. մի թուեսցի
քեզ հաշուել զիս կարի մոռաց-
կոտ. քանզի եւ ոչ բազում ինչ
ամօք գնացեալ եմ 'ի ձէնջ:

Եւ զայս բանս այսպէս 'ի ձեռն
պատգամաւորի խօսեցեալ մամի-
կոնենին Վահանայ ընդ Նիխորայ,
ապա ինքն իսկ եկեալ տեսանէր
զնա յատենի ժամու. վասն զի
ընդ ծագել արեւուն եկն մամիկո-
նեանն առ Նիխոր: Եւ Նիխորայ

տեսեալ զմամիկոնեանն Վահան և
զայլ նախարարսն զուխտակիցսն
ընդ նմա, ցնծալից ուրախու-
թեամբ բազում ժամս ընկալեալ
'ի գիրկս իւր՝ ողջունէր զնա. տայր
և զողջոյն զԱրեաց տեառնն Վա-
ղարշու և զամենայն աւագանոյն.
մի ըստ միոջէ յանուանէ ողջունէր
և զեկեալ նախարարսն մամիկո-
նենին Վահանայ՝ յոյժ սիրով,
նոյնպէս զամենայն արս գնդին՝
զաւագս և զկրսերս: Եւ լուեալ
մամիկոնենին Վահանայ զողջոյն
Արեաց տեառնն և զողջոյն ամե-
նեցունց դրանն աւագանոյն, շը-
նորհակալութեամբ գոհանայր եր-
կրպագելով, և խնդալից ուրա-
խութեամբ ընդունէր: Եւ հրա-
ման տուեալ Նիխորոյ զամենայն
արս զօրուն Վահանայ մամիկո-
նենի 'ի ներքս թողուլ, նոյնպէս և
աւագ պարսիկ որերոյ 'ի ներքս
կալ յատենին հրամայէր: Եւ կա-
տարեալ զամենայն ատացեալք Նի-

խորոյ, և լցեալ ամենայն ատեանն արամք՝ որ ընդ մամիկոնենին Վահանայ էին՝ և այլ պարսիկ որերով, սկսանէր խօսել Նիխոր ընդ մամիկոնենին Վահանայ և ասէր.

Թէպէտ և աշխարհակցութեան բնութեամբ չես կեցեալ ընդ իս, այլ ըստ բազում անգամ տեսանելոյ զքեզ՝ ի դրանն և լսելոյ յաշխարհի մարդկանէ ՚ի Հայոց և ՚ի Պարսկէ, ոչ յանձնաչօղ և ոչ յանպիտան մարդկանէ, այլ ՚ի լաւ և ՚ի հայեցող և յիմաստուն որերոյ, զոր այժմ յայտնապէս փորձիւ ՚ի մեր առեալ գիտացաք ամենեքեան, զի գործ պատերազմի ունի քաջութեամբ, նոյնպէս և առաւել խոհականութեամբ և իմաստիւք վճարի. որպէս և դու վերկոսեանն լայդ ՚ի քում անձին ցոյց եառուր տեսանել ամենայն Արեաց աշխարհի և Ճանաչել: Քանզի զքաջութիւն ցուցեր սակաւ արամբք. քանզի ցանկաս կռուելով

սակաւուք ընդ բազումս, և մեծա-
մեծ վայրագախի հիստանի առնելով
և աշխատ ունելով: Նա զիմաս-
տութիւն յայս արարեր՝ գիտելով
զժամ կռուոյն և պատեհի տալոյ, և
անհնարին զգունդն 'ի մէջի ունելոյ
և միւսում ևս ժամու պարծոյ
պատրաստ լինել և չերկնչել: Զի
եթէ ոչ երկու այդ իրք 'ի քեզ լի
եղեալ էին, զիա՞րդ հնար լինէր
քեզ այդչափ կարի սակաւ և թը-
ւով արամբք կալ ընդդէմ այնչափ
անթիւ բազմութեան պատերազ-
մող որերոյ, և երբեմն մեծապէս
յաղթել, և երբեմն պարհուրե-
ցուցանել և աշխատել: Յաղագս
որոյ զմտաւ ածեալ իմ՝ զքո այդ-
պիսի արարուած և զմտաւորու-
թի, կարի քաջ Ճանաչեմ զամե-
նայն պատասխանիս՝ զոր առնելոց
ես դու մեզ ամենայն բանի, զոր
լսես 'ի մէնջ: Վասն զի թէ զապըս-
տամբութենէդ քումմէ հարցա-
նեմք, թէ զիա՞րդ իշխեցեր խոր-

հել՝ թող թէ առնել, պատասխանի տուեալ ասէս, թէ չճանաչողութիւնն Պետրոսի եւ 'ի յետսահարութիւնն՝ [1] բանադատեաց զիս՝ մեռանել. որ զծառայութիւնն եւ զվաստակ որպէս զաստուած խընդրէր, եւ զվաստակոյն զհատուցումն առնել՝ եւ ոչ իբրեւ զմի յանմիտ մարդկանէ խորհէր հատուցանել: Զի քաջի առն քան զբազում ժամս հարանոք կեցեալ՝ շատ լաւ է մի օր ծանուցանել զկաւութիւն անձին եւ մեռանել: Եւ ոչ ոք յԱրեւաց կարէ քեզ մեղադիր լինել՝ խորհել քեզ այդպէս խորհուրդ եւ առնել, ոչ որ այժմ Արեւաց տէրն է եւ ոչ աւագանի դըրանն, որ կամ մի 'ի միջի են, եւ դու՛ գիտես: Վասն զի Պերոզ արքայից արքայ իբրեւ իւրում անձինն եւ որդւոյ չմարթաց հոգ տանել, բարի ծառայի ու. նա՝ լաւ ինչ

1. Յօր. 'ի յետս ահարութեան:

զիա՞րդ կարէր խորհել և առնել։ Զի զայդ գործ զոր դու գործեցեր, բայց զի չկարէր[1] ոք և զի չիշխէր գործել յայնժամ, այլ ամենայն ծառայ այր տեսանելով զնորա սաստկութեանն զանչափութիւն, զամենայն օր խորհէր առնել և չկարացեալ՝ մեռանէր կասէր։

Բայց քո և արանց որ ընդ քեզ եղեն միաբան, առ ոչինչ համարեալ զմահ անձին՝ դիմեցիք յերագ քաջաբար. և որ մեռան ՚ի ձէնջ, ՚ի Պերոզի ամբարտաւանութենէն խնդրեն աստուածք զարիւնն զայն. և որք ապրեցք կարացայք և ՚ի միջի լինել, անպարտ էք և անվնաս էք։ Վասն զի որ այժմ Արեաց տէրն է և ամենայն աւագանին՝ զայդ ևեթ խօսին հանապազ, և անմխիթար ողբան և արտմին յիշելով զՊերոզի զանհաւան և զանբարհաւաճ զբարսն, զոր ոչ ունէր

1. Յօր. զինչ կարէր։

նման մարդոյ, այլ նման չար և վայրենի գազանի։ Որ կորցոյս զկնքն և զամենայն Արեաց աշխարհի զոյժ և զզօրութիւն, և զթագաւորութիւն մի մեծ և զսպաս՝ 'ի ծառայութիւն ետ Հեփթաղին. յորմէ 'ի դառն ծառայութենէ՝ մինչ կենդանի է՝ Արեաց աշխարհն վերծանել ոչ կարէ։ Բայց դու թէ հաւանեալ նուաճիս, և բնիկ քո նախնեաց տեառն ծառայութիւն առնես, և որ ինչ վասաթարն եղև 'ի մէնջ և 'ի ձէնջ՝ մոռանաս և 'ի բաց թողուս, զայս առնես իմով միջնորդութեամբ, դու սաակէն 'ի Հայս կաս մինչև թագաւորն կնքէ և տայ բերել առ քեզ. և եկեալ բարեաւ առ տէրն Արեաց, զամենայն որ ինչ բարի և արժան է և քում անձինդ և որում դու կամիս, տայ սիրով և կամու և կատարէ։

ՂԲ. Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Նիխորոյ յառենին ընդ

մամիկոնէնին Վահանայ և ընդ ուխտակից նախարարսն Հայոց՝ որ ընդ նմա էին. և լուեալ մամիկոնենին Վահանայ՝ տայր պատասխանի բանիւն Նիխորայ և ասէր. Աստուծոյ հաշտութիւն յորժամ է ընդ աշխարհի, յառաջահայեաց և իմացող մտաց գիւրին է անաշխատ ճանաչել։ Յորժամ գիշխանս բարեսէրս տայ և լաւածանօթս և աշխարհաշէնս, անդէն և անդ արժան է նուազմանն գիտել զբարերարութեանն Աստուծոյ այցելութիւն, զոր սփռելոց է յաշխարհ և նորոգելոց, որպէս և այժմս ինձ երևի և ամենեցուն։ Զի զատէրն Արեաց իմ չև ևս է տեսեալ. բայց կամիմ տեսանել՝ եթէ տայ ինձ Աստուած միջնորդութեամբ քո, տեսանել այնպէս՝ որպէս ամենայն քրիստոնեայ կամի և ախորժայ։ Սակայն զքեզ տեսանելով, զոր նոր խաղաղարար և առիթ բարւոյ այնպիսւոյ աշխար-

հի միոյ տաճարեալ է, որպէս Հայքն, և մեզ՝ որ աշխարհին մարգին եմք, կարի հայեցող ակամբ տեսանել, և ամենեցուն զխնամն և զպարիսն՝ զոր տալոց է աշխարհին և մարդկան որ յաշխարհին են. քանզի տեսանեմք զքեզ կամաւոր բարւոյ և սիրոյ՝ անձին համարելով զբարի գիւտն և զաշխարհին: Իսկ փառն Պետրոսի առաքելոց արքայքն բարոյն և անձնահաճութեանն՝ զոր տացեր, անընդրող մտօք ունելով զծառայս, չընտրել զլան 'ի փառթարեն, ըզքաջն ի փառէն, զխմաստունն յանմտէն, զվաստակաւորն յանվաստակէն, շատ խոկ և բազական լիցի քո տեսան բանն և լիով տայցածն: Նա ես դոհանամ զԱստուծոյ, զի զիս անաշխատ պահեցէք՝ յառնելոյ զլոս հարցման քո վարդապետականին: Բայց իմ թէպէտ էր այդ ամենայն արատունջ զՊետրոսէ, որպէս հանապազ խաբէ-

լին զնա և զամենայն Արիս արք անպիտանք, աստեցեալք յամենայն սրբասէր մարդկանէ, փախստականք յաշխարհէն ըստ աղտեղի գործոց իւրեանց, ընտանախօսք, աւազակապետք, որխնապարտք, հացկատակք, բամբասողք, խաբեբայք, շաղակրատք, անյարուչք, վատասահմնկք, Ճանաչելով զանձինս թէ ոչինչ են, և կալ իւիք չկարեն, կասեալք յիրէ, ըքեալք յորսոյ, գային անկանէին 'ի մոխիր. և ձեր տուեալ զխնդիրն՝ խնդալով ուղարկէիք, պարգևելով զահ և պատիւ, և այլոց զտուեալս և զկեանս և զմեծութիւնս. և նոյն սակամի խոյս եղեալ 'ի ձէնջ, լռեցին զայլ մեծամեծ Թշնամանսն՝ որով Թշնամանէին զկրօնն յիւրաքանչիւր 'ի տունս, այլ զատս [1] և նախատինս աւելորդ աղտոյ իւրեանց զկրակն ածնէին: Եւ վասն զի զայս

1. Թուի այլազգ ինչ ընթեռնլի:

գիտէ ամենայն ոք և յայտնի է. զի ամենայն արուեստաւոր ոք[1] զիւր արուեստն] ինքն գիտէ և օգտեալ է յարուեստէն, զնոյն և որդւոց իւրոց կամի ուսուցանել, զի կեցցեն. և այնպիսի խորհրդոյ մարդկան ծանուցեալ (թէ ոչ իմաստիւ և քաջութեամբ կեցեալ և մեծացեալ, այլ սուտ վաճառականութեանն միխրով), զնոյն փութային և որդւոցն իւրեանց ուսուցանել: Վասն որոյ բարձեալ էր յաշխարհէն Հայոց և կորուսեալ վաստակք և միտք, քաջութիւն, տոհմականութիւնն] և արդարութիւն. և ՚ի մէջ անցեալ փերևերալին զենմքն այդր ամենայնի. և ձեր Արևաց տեսանելով զայն ամենայն, և չծանուցեալ՝ թէ մեր զայն հրահանգ եդեալ նոցա, և թէ չէին ուսեալ ինչ՝ չգիտէին, չէին մեղադրելի, այլ և յատենի ևս այսպանելով՝ ա-

1. Յօր. արուեստաւորք:

մենայն վաստաց և 'ի կռուոյ յետ-
նելոյ զՀայս ածելք օրինակ, նախ
Ասորոց, ապա լքելոյ, ապա լու-
ծելոյ, ապա անդամալուծայ: Եւ
բայց թէ ապա և որ Նոցա իսկ
նման մարդ էր, որ ձեր խարող[1]
հացկատակայ ջոկն էր, և ոչ
կորացեալ մտանէր ընդ գետին.
վասն Նոցա և խնդութիւն եւս
թուէր այնպիսի լուրն: Այլ որ
մարդ էր և ամօթ կայր 'ի սրտի,
և զայնպիսի բանս յԱրեաց տեառ-
նէն լսէր, ոչ միայն միանգամ՝ և
երկիցս եւեթ 'ի դէպ էր մեռանել,
այլ թէ և տասն անգամ կեայր և
հանապազ զնոյն լսէր, տասն ան-
գամ արժանի էր մեռանել:

Վասն որոյ և մեք իբրև զխոր-
հուրդս զայս 'ի միտ արկեալ իշխե-
ցաք խորհել, և զայդպիսի ձայա-
նաց բանս՝ որ 'ի վերայ աշխարհիս
եղեալ էր Արեաց տեառնն, և կայր

1. Գուցէ խորող կամ խոժող:

'ի նմին հաստատեալ. և թէպէտ
ածաք զմտաւ երթալ ըստ աշխարհ
ելանել և կորնչել՝ ճանաչելով զԱ-
րեաց ոյժ և զբազմութիւն, քան-
զի չէաք այնքան յիմարք և խե-
լացնորք, թէ մեք Արեաց առաջի՝
թուով տառապեալ մարդիկ՝ այն-
չափ անթիւ բազմութեան զօրաց՝
ոչ կարեմք կալ ընդդէմ և կորըն-
չիմք. քաջ տեղեկութ[illegible] գիտէաք.
բայց սակս զայս ածաք զմտաւ, թէ
գալով ընաւ յանպատրաստից զար-
հուրեալ զնամք՝ առաւել եւս ըս-
տուգապէս հաստատեալ ժառան-
գեմք զանուն վատութեանն՝ որ
կայր 'ի վերայ մեր. թէ մարդիկ
որ այնպէս յետին և անպիտան
էին, յիրաւի կորեան, և անհետ
եղեալ չերևին ուրեք. արդ նոցա
լինել 'ի միջի, ասէիք, և չլինել՝ ըզ-
նոյն վճարէ: Ապա ընտրեցաք նախ
ծանուցանել զանձինս, և ապա
կամ մեռանել և կամ կորնչել: Եւ
եթէ էաք կայցեալ միաբանք և

չէաք պառակտեալք և ջայլքա-յեալք, ծանուցանէաք եկելոյն 'ի վերայ մեր, թէ արդարև որպէս ղարի՞ այր եմք, և կամ թէ որպէս ղԱմորի: Բայց վասն նշան մի տամ ձեզ, և փորձեցէք. զի զօրեարն վայն՝ որ գամմի Պերոզի յիւրում թագաւորութեանն մոգութեամբ տէր է արարեալ, և այժմ գահ ունին և պատիւ, և յիւրաքանչիւր գաւառի իշխան են, և ձիոյ տէր են և կինու և գինի, հրաման տուք՝ զի ժողովեսցին միաբան ամենայն իւրեանց այրուձիով. և մեք այս ոմն արք թուով՝ զոր դուք գիտէք, որոց ոչ գոյ՝ ոչ տուն և ոչ ծառայ, ոչ գունդ և ոչ ստանուտէրութիւն. և դուք որ Արիք էք՝ զձեր օգնութիւն վայր մի 'ի բաց կալայք, և զաշխարհս Հայոց 'ի մեզ և 'ի Նոսա թողէք. և որ ոք կարասցէ 'ի միւսմէն հանել՝ նմա տաջի՛ք, և ձեզ ծառայութիւն արասցէ:

Եւ արդ. զի մի՛ բազմաբանութե՟ զերաագայուր ձեր միտս ձանձրացուցից. այլ լուել վօգուտն բազմաց, և չասել անհնար է. և քանզի յաղագս մեծի աշխարհի էն բանքս իմ՝ գիտեմ և կամ կարատեան, և հարկ է ընթանալ. զի մեք որ զանձինս 'ի մահ եդաք, և յԱրեաց ատեանէն 'ի բաց կոչաք. զայդ երիս ինչ 'ի ձեռն պատգամաւորաց գրեցի առ քեզ, և զոր նոյնպէս գրով երկրորդեալ 'ի թագաւորէն. մեզ այդ խնդիրք միայն պիտին, և շնորհեցէք մեզ գրով և կնքով 'ի թագաւորէն: Զայլ ինչ պարգևս շքեղութիւն, որ ոք վաստակել մարթասցէ՝ և տեսանիցէք, հայեացիք՝ և ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան հատուսցիք. և մեր ընիկ տէարք էք, և մեք ձեր ընիկ ծառայք եմք. ընկալարուք զմեզ սիրով, և ծառայեցուցէք խնայելով. և զյանցումն զոր 'ի բռնութենէ յանցանել եաուք՝ թողութիւն արարեալ շնորհեցէք մեզ:

ՂԳ. Եւ Նիխորոյ լուեալ զպատա-
սխանի կարգուածն բանիցն 'ի մամի-
կոնենէն Վահանայ, մեծապէս
խնդալից սրտիւ ուրախացեալ
տայր առաջի ատենին. Թէ Զօրու-
թիւն մեծ բեկման Արեաց աշ-
խարհին որ եհաս, և զթանձրա-
մած խաւարն որ եհաս և մածեալ
նստէր 'ի վերայ սրտիս իմոյ, համ-
արձակապէս և արդար խօսք Վա-
հանայ և Նուաճմանս աւետիք՝
փարատեալ զամենայն մխիթա-
րեալ ուրախացուցին զիս: Հրա-
մայէր արձակել զատեանն. և Որ
ինչ, ասէ, պէտք են ինձ և Վահա-
նայ այլ ևս բանից, խօսիմք օր ըստ
օրէ; և յաւուրս քանի մի ուրա-
խանամք առ միմեանս: Եւ այն օր
հրամայէր Նիխոր Վահանայ առ
նմա ուրախանալ ամենայն նախա-
րարօքն ուխտակցօքն և բովանդակ
գնդաւն որ ընդ նմա էին. բայց
զուխտանենգսն 'ի Հայոց և զու-
րացօղսն հանէին արտաքոյ ընթ-

րեայն ամօթալից։ Եւ ուրախացեալք այն օր ըստ օրինի մեծապէս ընթրեալ, և հրաժարեալք 'ի Նիխորոյ՝ գնացին հանգչել 'ի վանս իւրաքանչիւր։

Եւ 'ի վաղիւն ժողովեալ ամենայն բազմութիւն մարդկան 'ի հրապարակն, հրաման տայր Նիխոր մինչդեռ ինքն առանձինն էր, զմամիկոնեանն Վահան տանել 'ի ներքս 'ի սենեակ։ Եւ խօսեցեալ ըստ ժամուն ընդ նմա միայն ընդ միայն զբազում ժամս՝ զպէտս կարևոր իրաց աշխարհի ըստ իշխանաց հոգացութեան, գային երկոքեան 'ի միասին 'ի տուն ատենին։ Հրաման տայր Նիխոր ամենայն եկելոյն ընդ մամիկոնենին Վահանայ, նախարարաց և ռամկաց՝ մըտանել յատեանն առ նոսա, և առանց Պարսիկ աւագաց գալ առ նոսա յատեանն։ Բայց զարսն՝ որ զինքեանս հաւատարիմս Պարսկացն կարծեցուցանէին, հրաման ա-

ուեալ նուիրակացն՝ և ոչ 'ի դուրան մօտել տային, առելով թէ Գործոյ ինչ դուք չէք իմաստուն բանից, և լսել իսկ չգիտէք, որդ 'զպտեղի ատենին յարժանաւոր առնէ ընդէ՞ր խափանէք. զի թող նստի անդ մարդ այն՝ որ զխօսս աւագացն և զբանս իմաստնոցն՝ լսել գիտէ և օգտել:

Եւ էր այնուհետեւ տեսանել յայտնի 'ի Աստուծոյ արդարաքնին հատուցումն, սիրելի ուխտակատարացն իւրոց տալ զպարծանս և զհամարձակութիւն, և խաբեբայ ուրացողացն դասու զդեյուցանել զամօթ և զանարգանս. և գայր 'ի յայտնութիւն բան գրոյն Ճշմարտապէս՝ թէ Աստուած լոյս է: Վասն որոյ ըստ նմին լուսաւորեալ ծագէին և երեւք աստուածանէր պաշտօնէիցն իւրոց ըստ նմանութեան լուսոյն՝ զոր ընտրեցին ինքեանք և լուսաւորեցան: Իսկ 'ի վերայ երեսաց մոխրապաշտացն

նոյն կերպարան մոխրոյն իջեալ՝ նստէր 'ի վերայ ամբարշտայն, որոց մերկացեալ դիմօք՝ պատրողական հաչկատակայն երեւեցան կերպարանք, ցուցակ ստոյդ լի ամօթալից ձաղանօք: Եւ էին դոյն ամենեցուն արդարև ըստ ասացածի եկեղեցական հռետորին,[1] ծիւրեալք, ծնկեալք, երիթացեալք, պատկերի նմանեալք. զորս արգարեւ յայտ յանդիման առաջի երբեմն գերչացն խայտառակեալ նշաւակեաց խաչելութեանն Քրիստոսի: Եւ կատարեալ սա նոսա ելանէր 'ի գլուխ բան սաղմոսերգին, Ոչ այսպէս են ամբարիշտք և ոչ այնպէս. որպէս էին թշուառացեալք և ողորմելի մարդիկն, որոց՝ առրաւշանն շնորհ չունէր, և յեկեղեցւոյ սրբոյ անձամբ մերժեալ արտաքս ընկեցան: Ժողովեալ նըս-

1. Եւսեբիոս, յԵկեղ. Պատմ. զուրացողաց ոմանց։

աէին առ միմեանս ապշեալք, քա-
մակաբեկք, վարթուցեալք որպէս
յերազոյ ցնորից գիշերոյ: Եւ ընդ
Աստուծոյ զօրութեան գործ վար-
հուրեալ ապշելին, փութանակի և
յանկարծ առնել վնասս այնպէս
դժմիտս և ձաղադէմս առաջի սի-
րելեացն իւրեանց. ցանկալին բա-
զումգնոյ առնուլ՝ թէ գոյր հնար՝
զապստամբութե՜ն անուն, և ո՛չ
ոք տայր նոցա: Վասն զի որ ոք
յայնպիսի անձանօթից կամէր
երբէք մտանել յատեանն, 'ի բազ-
մութեան ատէր ցնուիրական՝ թէ
յապստամբացն գնդէն եմ, և փաղ-
փաղակի թողուլին 'ի ներքս. այլ
ոչ ոք տայր մօտել 'ի դուրս ատե-
նին, և ոչ լսել զխօսս իշխանացն՝
որ զինչ խօսէին: Յայնժամ յայտնի
տեսանէր յստակ ակն խորհրդոյ
ճշմարտասիրացն զպայծառարար
յաջողութեան Ճախրումն Սրբոյն
Գրիգորի ամենայն ձկնապգեցիկ
ընկերովքն իւրովք՝ 'ի վերայ յեր-

կարահամբեր ախտապահայն բա֊
նակին, որ զամենայն երեսս պար֊
ունկ մարդկանն և զայլոն՝ ահիւ և
խնդութբ̃ հայեցուցանէր 'ի մա֊
միկոնեանն Վահան. որում՝ տայր
Քրիստոս իմաստ շնորհալից պատ֊
րաստաբան աջողակ 'ի գիւտ խո֊
հականութեան, ձայնարձակու֊
թիւն պատուեալ խօսիւք. և կա֊
տարեալ եղանէր 'ի գլուխ բան
փրկչին Քրիստոսի, դրեալն յաւե֊
տարանն. Ոչ եթէ դուք իցէք որ
խօսիցէք, այլ Հոգին Հօր ձերոյ,
որ խօսիցի 'ի ձեզ:

Եւ երկրորդեալ յատենին զնոյն
բանս մամիկոնենին Վահանայ, սկը֊
սանէր միաբանգամ խօսել ընդ Նի֊
խորոյ, և ասէր. Յաղագս իւրա֊
քանչիւր ուրուք խնդրոյ և օգտի՝
որ այժմ՝ աստ են առաջի ձեր նախ֊
արարք և ազատք և այլք յառա֊
նիկ մարդկանէ և յայրուձիոյ որե֊
րոյ, Ճանաչող էք և կարող, և գի֊
տէք հատուցանել զարժանն. բայց

ես և որ ընդ իս ուխտապահ նախ-
արարքն են, զոր ինչ խնդրեցաք
'ի քէն պատգամաւորօք և գրե-
լովքն, զոր և երէկ և այսօր դէմ
յանդիմանի խօսեցայ ընդ քեզ, և
դու հրամանաւ Արեաց տեառն
և հրամանաւ ամենայն աւագանոյ
դրանն գրով և կնքով խոստացար
տալ մեզ, առանց որոյ անհնար է
կեալ մեզ՝ և ծառայութիւն առնել
ձեզ, — հաւատոյ քրիստոնէու-
թեան հաստատութիւն, մոգու-
թեան և արտաշանաց յաշխարհէս
Հայոց բարձումն, զեկեղեցւոյ
ըստ մեր կամաց զպայծառութիւն
և զպաշտօն, — այդ որ կարևոր է
մեզ և հարկաւորապէս պիտոյ,
կնքով թագաւորին հաստատես
մեզ. և այլ զոր ինչ գրեալ է 'ի նա-
մակին, գիտես զամենայն, և ոչինչ
է պիտոյ բազմաբանել առաջի քո:
Բայց յաղագս գահու և պատուոյ
և շքեղութեան, հայցելով յիւրա-
քանչիւր ուրուք վասակայ՝ աաջի՛ք
անհոգութեամբ և մի՛ զվկիցէք:

ՂԴ. Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ մամիկոնեանին Վահանայ, սիրով լսէր զամենայն Նիխոր, և ախորժելով յանձն առնոյր։ Խնդրէր Նիխոր 'ի Վահանայ զընիկ Հայոց այրուձին. Կազմեա, ասէ, փութով և արձակեա 'ի Դուռն. քանզի Զարեհ որդի Պերոզի ընդդիմացեալ Արեաց արարուածի՝ գունդ դեռ կազմէր 'ի կորուստ անձին իւրոյ և հաւանելոյ ընդ իւր. և դու փութա արձակել զՀայ այրուձի, որ նախ քան զքո երթալն 'ի Դուռն՝ և սպաս մի քո մեծ ծանուցանի արարուածքդ առաջի Թագաւորին և ամենայն Արեաց: Վասն զի և ինձ հրաման ետ Թագաւորն վաղվաղակի մտանել 'ի Դուռն. վասն զի ասացուածք զայս իմ յաջող և բարերարութեամբ վճարեցին, զի եւս առաւել վաղագոյն երթամ՝ անդր՝ 'ի դէպ է և պատշաճ: Ուրախացեալ Նիխորայ և

ժամկոնեանն Վահանայ առ միմեանս ոչ բազում՝ ինչ աւուրս, կազմէր [1] սակաւով գործոյն ակտոյից: Հրաժարեալք ՚ի միմեանց՝ չուէին խաղաղութեամբ, Նիկոր առ Թագաւորն ՚ի Դուռն, և զօրավարն Հայոց մամիկոնեանն Վահան ՚ի Դուին:

1 * Եւ հասեալք յերկր գետոյն սաստկապէս ըստ ժամանակի հուրց պղտորութեանն, և զկամուրջն Արտաշատու գտին աւերեալ. և էր ինչ՝ որ ՚ի տեղեայն ընկճացն, և էր ինչ՝ որ ՚ի սաստկութենէն ջուրցն գլխեցմանց, և տարակուսեալ զօրքն՝ խնդրէին տեղիս անցից, և ոչ գտանէին. և փորձելով ոմանց զբաղում տեղիս՝ ընկղմեալք ՚ի ջուրսն, և հազիւ գտեալ անդրէն

1. Յօր. կամէր:

1. Այս հատուած որ ընդ մէջ * — * նշանացս՝ յօրինակին յետոյ. պակաս էր քան զմիւսն՝ որ ընդ մէջ ** — ** նշանաց:

եւս՝ տարեկին։ Իսկ քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան մերձեալ 'ի տեղի մի յեզր գետոյն, եւ տեսանադրեալ զմիքն նշանաւ խաչին սրբոյ կենսատուին՝ խմեր 'ի գետն, եւ որպէս ընդ յոյժ տեղի ծանծաղ՝ անցանէր խաղաղութեամբ ընդ ջուրսն. որ եւ տեղին՝ ամենայն գնդին լինէր Ճանապարհ անցից անհոգութեամբ։ Եւ լինէր այս նշան մեծ յայտնի, որ եւ սու ոյժ [1] կայանձի արանց լինէր անցանել դիւրաւ ըստ կամի, եւ ամենայն այրուձիոյն. 'ի Ճշմարիտ հիմնայեալ՝ հաւատոյն քաջ զօրավարին Հայոց Վահանայ՝ լինէր նշան, որպէս իսրայէլեան ժողովրդոյն յանցանելն իւրեանց ընդ Յորդանան։ Եւ սոյն մտեալ յաստանն 'ի Դուին, եւ զշնորհակալութէ զպատարագն մատուցեալ Աստուծոյ արժանաւորապէս, եւ նախ զպաքասացն ողորմածութեամբ ըստ սա.

1. Գուցէ ոյժ։

վորութեն կատարեալ պտուղս, ուրախանային և ինքեանք ըստ Աստուծոյ հաճոյից խնդալից սըր-տիւ *:

** Եւ կազմեալ մանկանենին Վա-հանայ պայրուձին Հայոց՝ արձակեր 'ի Դրուան, կարգեալ զգունդն 'ի ձեռն Վրէնայ վանանդացւոյ. ընդ-որս կազմեալ արձակեր և զխուր եղբօրորդի մի, զորդին Նահապա-կին Վասակայ զԳրիգոր: Որոց հասեալ 'ի Դրուան ժամանք՝ եր-թային պատրաստութեան գործոյ պատերազմին. և շարեալք 'ի դիմի միմեանց գունդքն երկոքեան, և մտանեալ 'ի պարտութիւն գունդն Զարեհի՝ փախստական լինէին, և բազում վիրաւորք անկեալ յերկիր կործանէին: Անդ քաջացեալ հայ-րանման սեպուհն մանկանէից Գր-իգոր, ցուցեալ մեծ քաջութիւն, յայտնի լինէր զօրավարին և զօրացն ամենեցուն, և հաւանեալ նորա քա-ջութե՟ անուն հասանէր մինչ 'ի

Թագաւորն Վաղարշ։ Լուացեալ և սեպուհն փանանդայի Վրէն, գործ երևեցուցեալ քաջանայր։ Իսկ Զարեհն փախուցեալ՝ի լեռանակողմն անգիս ամրանայր. զոր ձերբակալ արարին և ածին 'ի հրապարակն արքունի, և ընդ նմին անաանոյ փողաւէրն յանինայ **։

ՂԶ. Եւ յետ սակաւ աւուրց սոխալով ժողովեալ մամիկոնեանն Վահանայ զայրուզձին Հայոց, և ինքն և ամենայն ուխտակից նախարարքն ընդ նմա, չուեալ գնայր առ Թագաւորն Վաղարշ. և գնացեալք ըստ պատեհի աւուրց օթեւանաց Ճանապարհին՝ երթեալ հասանէր 'ի Դուռն։ Եւ լուեալ Թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանոյն զերթան Վահանայ 'ի Դուռն, փաղփաղակի և ձեպով ժամ՝ արարեալ՝ յանդիման լինէր Թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանոյն։ Եւ ածեալ զմտաւ զՃանապարհորդութեանն աչխա-

տութիւն թագաւորին Վաղարշա զՄամիկոնենին Վահանայ, միայն տեսել սիրով հարցեալ զողջոյն՝ ուրախանայր. այլ ոչ ինչ աւելի քան զայն հարցանէր զնա այն օր։ Եւ վաղիւն ժողովեալ ամենայն աւագանի դրանն արքունի և այլ ամենայն բազմութիւն Արեաց, և ըննէր խորան մեծ լցեալ սատոնիկ որերով:

Սկսանէր խօսել թագաւորն Վաղարշ ընդ Մամիկոնենին Վահանայ. Լուայք, ասէ, լիով զամենայն խօսեցեալսն քո ընդ Նիխորայ. զոր ինչ պատգամաւորօք էիր առացեալ, և զոր ինչ նամակաւ, և զոր ինչ դէմ յանդիման քո և նորա խօսեցեալ էր ընդ միմեանս՝ պատմեաց մեզ, և ոչ էր քո ասեալ 'ի բանիցն զոր խօսեցեալ էր՝ և ոչ բան մի: Վասն զի Պերոզի իմ՝ եղբօրն անձնահաճութիւն կամացն և անհաւանութիւն խորհըրդոյն, և անկարգութիւն ումեք և

ամբարտաւանութի՛, եթէ շքեղ միայն էր կորուսեալ յԱրեաց, թեթև ինչ էր վնասն. ծառայ մի կորնչէիր, որում թերևս փոխանակ գտանէր. բայց նա իւրով հը-պարտութեամբն այնչափ անթիւ բազմութիւն լաւ որերոյ կորոյս, որոց այսօր փոխանակ չիք. յետոյ տալ և զինքն կորոյս և զորդիս և զկանայս: Արդ եթէ դու եղեալ ես պատճառ քո կորստեանդ և այնչափ բազմութեանն՝ որ կորեան ընդ քո ձեռն, դու այսօր հարցման արժանի էիր, և պատուհասի և չարաչար մահու. բայց իբրև այլ է պատճառ ամենայն գործոյդ[1] այդմ և կորստեան՝ զոր դու գործեցեր, զքեզ ընդ այլոյ բռնութեան և վնասու պատուհասել՝ կարի ծանր է, և օրէնք մեր չհրամայեն: Քանզի զայդ գործ՝ զոր դուդ կարայեր գործել, առ Պերոզի արհամարհոտ և կամակոր

1. Յօր. գործոյդ:

բարուցն՝ բազում խորհելին յԱ-
րիս գործել. բայց չեղեն ձեռն-
հաս. զի չկարացին զանձինս 'ի
մահ տալ այդպէս աներկիւղ՝
որպէս դուքդ եղուք, քաղցր հա-
մարելով զկենցաղոյս տեսիլ. բայց
դուք ընդ առ ոչինչ համարելով
զայս աշխարհ, քաջաբար մեռան՝
որք մեռանն. և ես տեսանել քաջա-
բար կեցայք, որ ապրեցայքդ և 'ի
միջի էք: Այլ երանի՜ թէ և այլ
որերոյն՝ զորս 'ի զուրն տարաւ
կորոյս Պերոզ, կարացեալ էր առ-
նել վայդախի քաջասրտութիւն՝
զոյս դուք արարէք. և թերևս
այսօր կենդանի էին իբրև զձեզդ
և 'ի միջի և առ մեզ:

Եւ պատասխանի տուեալ մա-
միկոնենին Վահանայ՝ թագաւո-
րին Վաղարշու, առաջի ամենայն
բազմութեանն, ասէ. Խօսել ա-
ռաջի Աստուծոյ և առաջի ձեր
թագաւորաց երկայն բանիւք՝ չէ
արժան: Քանզի ես զամենայն

զխօսս մեր և զխնդիր և զհամարձակութիւն գործոյն, դնել զանձինս 'ի մահ, ցուցի ձեզ և ամենայն դրանն աւագանոյ՝ 'ի ձեռն Նիխորայ գրով և կնքով. զնոյն բազում անգամ ասել՝ յերկարումն է խօսից և ձանձրութիւն: Վասն զի զկամս և զանհաւան բնութիւն՝ զոր առաջէք դուք զեղբօրէն ձերմէ զՊերոզէ, շատ էր և սուն թագաւորի անպատշաճ: Բայց 'ի յայլ ոք արդեօք՝ յոր լինէր 'ի նմանէ բըռնութիւն, առաւել էր արդեօք և կամ կենօք և կամ պատուհասիւ ինչ այլով. իսկ զմեզ հոգւովք հարկանէիք. որում կարեաց և վտանգի՝ ոչ մեր նախնիքն և ոչ մեք առաջի չկարացաք կալ: Եւ հանապազ բողոքեաւք և բողոքեմք, եթէ սուտ թուին մեզ օրէնքդ ձեր, և մարդոց անմտաց բարբանջմունք են. և մի բռնադատէք զմեզ թըշնամանել՝ զոր կամաւ խորհրդով պատուել ոչ կարեմք, և ոչ սիրել,

զի ծանր թուին մեզ և չհաւա-
տամք. և իշխանաբար և ըստ բըռ-
նութեան չլսեալ բողոքոյն մերոյ,
և կամէիք կորուսանել զմեզ, և
կորուսաք: Քանզի օրէնք մեր զըղ-
ջութիւն խնդրեն, և զամենայն
ապաշխարութիւն՝ որով հոգիք մար-
դոյ կորնչին, չառնուն յանձն և
չկամին. և տերանց՝ հրամայեն ծա-
ռայել և հնազանդ լինել որպէս
Աստուծոյ: Եւ արդ ասէ ցուցէք
այր մի՝ որ Պերոզի արքայից ար-
քայի, որ զձեր օրէնս կատարեալ է
և պատուեալ են, թէ վասն և պի-
տոյութեան և կամ՝ ՚ի կռուի վաս-
տակ և գործ ցուցանելոյ՝ գտեալ է:
Վասն զի ձեր Արեաց զօրագլուխք
բազում՝ եղեալ ՚ի տեղիս տեղիս,
ասասցեն զմիոյ ուրուք ՚ի դոցանէ
վերնեալ գործ ինչ՝ զոր նոցա արա-
րեալ է և ձեր զօրագլխաց տեսեալ,
և վասն այնպիսի վաստակոյ նոցա՝
ձեր հատուցումն արարեալ է: Իսկ
զաղտեղի գործս նոցա և զմահա-

պարտութեան՝ յայտնապէս գիտեն գաւառականքն նոյն և այլ մարզիկ աշխարհին Հայոց, թէ որպիսի մարզիկ են, զի ամենայն աղտե-ղութ͞իք, սուտք, անպիտանք, ապ-տեղապատործք, գաղտաշուրջք, գողք, լեռնախոյզք, գերեզմանակրկոք, խաբեբայք. և ընդ որս կրսեր չինականք մարզին աշխարհին Հայոց՝ հայ գործէին ուտել ընդ նոսա, և կամ՛ ընաւ 'ի մօտ լինել եր-թալ առ նոսա, զի մի պղծիցին գուցէ ըստ հրամանի օրինաց մե-րոց, գայցեն 'ի ձեռն խաբէութեամբ զձեր օրէնսդ ունէին, և ըստ կամի աղտեղեալ զկրակն՝ զձեր առ ան-մխոս ունէին:

Յաղագս որոյ համարձակապէս ձայնիւ բարբառով աւաղի ձեր ա-սեմ այսօր, 'ի բաց բարձէք զխա-բէութեան զվաճառս զայդ յաշ-խարհէն Հայոց, զոր չունիմք ա-րդարս, և չպատուէ ոք իբրև Աստուած: Այլ յետինն զաւա-

ջինն, վատքն պղաւն, և անպիտանն զպիտանին, և որդի սատանայական ըղհայր, և ծառայ չարագործ զանէր իւր, յորժամ 'ի յետս տանել կամ կորուսանել, և զձեր սուտ օրէնսդ'ի ձեռն առեալ՝ զամենայն չարիս զոր և կամի գործել՝ դովաւ վճարէ: Բայց այլ՝ դուք 'ի մէնջ որպէս 'ի ծառայից զձեր տերանց զպատիւն խնդրէք, զգործ և զկատարակ և զհպատակութիւն, զօգուտ, զարգարմութիւն, և աստուածաբար անպղկող մտօք զիւրաքանչիւր մարդոյ ըստ իւրաքանչիւր վաստակոյ զարժանն հատուցէք: Մեր ամենեցուն այդ բանք են, և այդ խնդիր. եթէ շնորհեալ հաստատեալ զխնդիրդ զայդ մեզ, և 'ի ծառայութենէ ձերմէ զմեզ 'ի բաց չկամիք հանել, որպէս օրէնքն են թագաւորաց գրով և կնքով՝ զայդ մեզ հաստատուն արարէք, և 'ի մէնջ որպէս 'ի ծառայ որերոյ գործ խնդրեցէք և

հպատակութիւն. և ձեր մնացի և ամենահայեաց ակամբ հայեցարուք յայր և 'ի գործ նորուն, և հատուցէք զվարձսն:

Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ՝ առաջի թագաւորին Վաղարշու և առաջի ամենայն ատենին դրանն, և բարձր ձայնիւ գովեցին ամենեքեան և առ լսել կալան, զարմացեալ ամենեքեան ընդ իմաստութիւնն Մամիկոնենին և ընդ շնորհ աջողութեանն բանիցն՝ որ ելանէին 'ի բերանոյ նորա: Քանզի ոչ միայն հաւատացելոցն, այլ և անհաւատիցն երևէր բղխումն պարգևեալ յԱստուծոյ բանիցն առն Մամիկոնենի, որ ախորժակ քաղցրութեամբ լսելի լինէր յականջս ամենեցուն:

Որում պատասխանի տուեալ թագաւորին Վաղարշու՝ առէր զՄամիկոնեանն Վահան և զամենայն հայ նախարարսն ուխտակից

Մամիկոնենից. Եւ զամենայն զոր ինչ խորհեալ է ձեր և խմացեալ, և խօսեցաւ առաջի մեր՝ ձեր Վահանն, տուեալ եղիցի ձեզ մեր գրով և կնքով զամենայն խնդիրս ձեր այսօր մինչև ցյաւիտեանս: Եւ զգործս ապստամբութեանդ զոր 'ի բռնութենէն Պերոզի և ոչ 'ի ձեր կամաց գործեցէք՝ թողեալ իցէ ձեզ այսօր, և մի ոք իշխեսցէ 'ի թագաւորաց՝ որ զայս գահ ունիցին, և կամ Արի այր՝ յիշել[1] զայդ կամ առանձինն յիւրեանց խօսս և կամ առաջի առն Հայոյ, յայսմհետէ մինչև յաւիտեան: Բայց դուք հաստատակութիւն զոր արժան է ծառայից առ տեարս առնել՝ հաստատեցէք առ մեզ լինով և կատարեցէք: Եւ զայս ասացեալ թագաւորին՝ արձակեցին զատեանն:

ԿԶ. Իսկ 'ի վաղիւն խորհեալ ա-

1. Յօր. իշխել

ւագանոյ դրանն թագաւորին Վաղարշու, զոր գիտէին թէ և նա ինքն կարի սիրով ախորժէ և կամի լսել և առնել, տալ մամիկոնենին Վահանայ զտէրութիւն Մամիկոնենից և զսպարապետութիւն Հայոց. և թագաւորն կամաւ և սիրով յանձն առեալ՝ ծանուցանէին մամիկոնենին Վահանայ զկամս թագաւորին Վաղարշու, միաբանութեամբ դրանն աւագանոյ: Եւ մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի արարեալ ասէր. Ընդդիմանալ կամայն ձերոց և հրամանին՝ չունիմ իշխանութիւն. և յիս կողմն կամք ձեր և արարուած կարի մեծ է և առաւել: Բայց կամէի այսպէս՝ թէ սակաւ մի գործ ցուցանէի և ապա, որով ձեզ ըստ արժանի հաճոյ եղեալ՝ հայցէիք 'ի վերայ, և ապա որ ինչ թուէր ձեզ և կամէիք առնել՝ առնէիք. բայց առ այս նուագ կամէի թէ ներէիք ինձ:

Եւ թագաւորին և ամենայն Ա-

րեաց աւագանոյն լուսցուցեալ ըզ-
բանս մամիկոնենին Վահանայ ,
բազմեցուցանէին զնա 'ի գահու-
տէրութեան Մամիկոնենից , տու-
եալ զնա ըստ օրինի նախնեաց իւ-
րոց և զսպարապետութիւն Հայոց
աշխարհին : Շնորհէին և այլոց
ուխտապահ նախարարացն Հայոց ,
որք 'ի միաբանութեանն էին ընդ
տեառն Մամիկոնենից . և սպարա-
պետին Հայոց Վահանայ , իւրա-
քանչիւր ումեք 'ի ժամուն որ ինչ
պէտք էին պատշաճ ըստ անձին
արժանաւորութեան : Եւ ընկա-
լեալ զամենեսին թագաւորին Վա-
ղարշու և ամենայն աւագանոյն՝
մի սրտով և կամաւոր սպասուով ,
'ի հրաժեշտի կացուցանէին եր-
թալ խաղաղութեամբ յաշխարհն
Հայոց : Եւ եկեալ տէրն Մամիկո-
նենից և սպարապետն Հայոց Վա-
հան՝ հրաժարեալ 'ի թագաւորէն
Արեաց Վաղարշու և յամենայն
դրանն աւագանոյն , հարցանէր

թագաւորն Վաղարշ գնա և տանէր. Վահան սպարապետ Հայոց, գո՞ն ես զմեզ. քա՛ջ կալուք՝ թէ պխան և այլ ևս ինչ, ասա: Եւ զօրավարին Հայոց տեսան Մամիկոնենից Վահանայ՝ պատասխանի տուեալ տանէր ցթագաւորն Վաղարշ. Զոր ինչ ձեր բարերարութիւնդ առ մեզ արար, բայց Աստուածն որ ամենեցուն արարիչն է և զամենայն մարդոյ կամի զբարի և զօգուտ, նմա միայն հնար և վայելուչ էր առնել զայդ առ մարդ, զոր և դուք առ մեզ անարժան ծառայիցս արարէք. այլ մարդոյ մահկանացուի անհնար էր: Քանզի զմիասն թողէք, զահ և պատիւ տուեալ մեծարեցէք, մեռելութեան յարուցիչ եղայք, զգլորեալ և զկործանեալ աշխարհս մի դանեալ կանգնեցէք: Բայց որովհետև հարցէք և համարձակեցուցէք զարդարն ասել, որպէս եղէք աստուածաբար կենդանացուցիչ մեռելու-

թեանս իմոյ, և յարուցեալ իմ՝ 'ի միջի արարէք, կամէի թէ զբովանդակ անձնս յարուցեալ էր և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ տեսանեմ դեռ: Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ ասէր. Այդ՝ յայտնապէս ծանո մեզ զպէտս բանիդ, զի գիտասցուք: Եւ սպարապետին Հայոց տեառն Վահանայ Մամիկոնէից ասացեալ. Զի թէ էր և հնար էր շնորհել ձեզ զտանուտէրութիւնն Կամսարականին, ապա բովանդակապէս շնորհեալ 'ի ձէնջ տեսանէի զմեռելութիւն ամենայն անդամոցս կենդանացեալ:

Եւ թագաւորին Վաղարշու պատասխանի արարեալ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոնենից՝ ասէր. Յաղագս ոչ կարի տրտմեցուցանելոյ զքեզ 'ի ժամուս, և դարձեալ՝ վասն զի նախ և առաջին զայդ պարգև խնդրեցեր 'ի մէնջ, եղիցի վասն քո տուեալ զտէրութիւն

կամաւորականին : Իսկ յաղագս տէրութեանն Արծրունեաց, թող վայր մի՛ զի գիտասցեն մարդիկն թէ որ 'ի տանէն են, որպէս ինչ արժանաւորապէս ցուցանել ա-մեզ, և վաստակս ինչ յօդուած Ա-րեաց աշխարհին վաստակել. հա-ճեսցուք սորա և մեք յարժանն: Բայց դու այժմու 'ի մէնջ պար-գևիդ գոհ լեր, և ջանա ամենայն ուժով տիրանէր լինել յայսմհետէ և արդարադատ և աշխարհաշէն. և երթ բարեաւ 'ի քո ընտանիս և յաշխարհն. և հասելոյ երբէք 'ի մէնջ հրամանի կազմ կաց և պատ-րաստ:

ՂԷ. Եւ հրաժարեալ թագաւո-րին Վաղարշու զսպարապետն Հա-յոց՝ զտէրն Մամիկոնէից զՎա-հան, և զամենայն նախարարս Հայոց՝ արձակէր խաղաղութեամբ: Եւ եկեալ զօրավարն Հայոց տէրն Մամիկոնենից Վահան յաշխարհս Հայոց, ամենայն ուխտապահ նախ-

արարօքն Հայոց, որում ընդ ա-
ռաջելանէր սուրբ այրն Աստուծոյ
կաթուղիկոսն Հայոց Յոհան, պա-
տուական նշանաւ խաչին և սուրբ
նշխարօք ճգնազգեաց նահատակին
Գրիգորի, որովք և յուղարկեաց
իսկ 'ի դուռն զամենեսեան: Եւ
պատահեալ որբոյն Յոհաննու կա-
թուղիկոսին՝ զօրավարին Հայոց
տեառն Մամիկոնենից Վահանայ
և այլ նախարարացն Հայոց որ ընդ
նմա և ամենայն զօրուն բազմու-
թեանն, ողջունէր զնոսա օրհնու-
թեամբ համբուրիւ, և սակէր ու-
րախալից սրտիւ. Ցնծասցէ անձն
իմ 'ի Տէր, որ զճգնեալ որդւոյ
եկեղեցւոյ իւրոյ ընծեաց զքերան՝
որ վասն անուանն Քրիստոսի քըրա-
նեցան, համբերոյց զաշխատութիւնն,
մաքրեաց զաղտ զինուցն, լուաց
զոգիսն հաւատարմաց ուխտապա-
հութեան ջրովն, և զգեցոյց ամե-
նեցուն հանդերձ փրկութեան և
պատմուճան ուրախութեան, և

որպէս փեսայից եդ. պսակս, և որպէս հարսն արքայութեանն իւրոյ զարդարեաց զձեզ զարդու։ Շնորհեսցէ քաղցրութեամբ սրբոց իւրոց՝ զարդարել զձեզ և այնու զարդու՝ որով զարդարին սուրբեալքն և մարգարէքն յաւուրն Քրիստոսի. զորոյ զարդու պայծառութեան անեսչութիւն, զոր ակն ոչ ետես և ունկն ոչ լուաւ և 'ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց։

Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ կաթողիկոսին, և օրհնեալ զամենեսեան, նախ գային 'ի քաղաքն Վաղարշապատ, որ այժմ անուանի Նոր քաղաք։ Եւ ըստ սովորութեան իւրում սպարապետն Հայոց Վահան ուխտակից նախարարօքն Հայոց՝ որ ընդ նմա էին, կային անդ սուրբս, և կատարէին զուխտս և զնուէրս 'ի սուրբ եկեղեցւոջն Կաթուղիկէի, և ապա

յիւրաքանչիւր տեղիս նահատակելոյ կուսանայ. և հոգացեալ նախ զպէտս դարմանոյ աղքատացն՝ լցեալք կատարէին: Գային միաբան ամենայն նախարարքն Հայոց և այլ բազմութիւն՝ զամենայն օր մեծապէս ցնծութեամբ սաղմոսիւք և ձայնիւք հոգևոր վարդապետաց եկեղեցւոյ սրբոյ, ուրախ լինէին զուարճացեալք առ զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վահանայ, և առ միմեանս: Եւ կացեալ անդ աւուրս, ապա չուեալ զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնէից Վահանայ՝ գայր մտանէր ամենայն Հայոց բազմութեամբն 'ի բուն ոստանն Հայոց 'ի Դուին, օրհնելով և փառաւորելով զՍուրբ Երրորդութեանն զօրութիւն:

ՂԸ. Յայնժամ գայ յերկիրս Հայոց մարզպան, որում անուն էր Անդեկան, այր խելացի, մտադիր,

իմաստահայեաց, որ գիտէր ճանաչողութեամբ որոշել զիմաստունն յանմտէն և զլաւն 'ի վատթարէն: Որոյ տեսեալ օր ըստ օրէ զօրավարին Հայոց զտեառն Մամիկոնէնից Վահանայ զիմաստից զառաջաւորութիւն, զարդարախոհութիւն, զաշխարհահոգութիւն, զքաջութիւն սրտի, զդիպողութիւն պատշաճ յամենայն իրս, 'ի բնաւի զյառաջագիտութիւն. տեսանէր և զայն՝ թէ յոր գործ և յօժարեցուցանէր զինքն, թէպէտ և կարի 'ի դժուարինսն, Տէր յաջողէր 'ի ձեռն նորա, և ամենայն դիւրաւ վճարի և անաշխատութեամբ: Եւ ընդ այսչափ աստուածատուր իմաստուն աջողութիւնս, որ բնակեալ էին 'ի զօրավարին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ, զամենայն օր ըստ օրէ տեսանելով Անդեկանն և զմտաւ ածելով, զարմանայր 'ի միտս իւր 'ի ծածուկ, և ըստ բարեաց մտաց իւրոց ուրախանայր:

Սիրէր զնոյն Անդրէկանն, և 'ի դուռն ամենայն աստուածոյն դրանն ստէպ և խորոց սրտելեաց զխնամալից միտսն առնն ծանուցանէր։ Տայր գիտել և Թագաւորին Վաղարշու լիով զամենայն, ճանապարհորդեալ յաշխարհէս Հայոց և ինքն Անդրէկանն 'ի դուռնն, զամենայն աշխատութիւնս զօրավարին Հայոց տեառնն Մամիկոնէից Վահանայ, ընդ Թագաւորին Վաղարշու՝ առաջի ամենայն դրանն աստուածոյն յայտ զարմանալով, թէ Եւ յամենայն այդպիսի լաւ խնամատուն՝ զոր իմ առ ձեզ բազում անգամ գրեալ էր և այժմ ինձէն ասացի, առաւելապէս և օր քան զօր լինէր տեսանել աճեցեալ, և ոչ փոքր ինչ երբէք նուազեալ 'ի նմանէ 'ի նոյն յառաջադիմութեան։ Յաղագս որոյ, համարձակիմ առաջի ձեր ասել յայտնապէս, թէ սուելի ձեզ է անդէպ՝ այլ մարզպան կացուցանել։ Քանզի

այլ մարզպան որ երթայ 'ի յաշխարհն Հայոց, նախ և առաջիկայն խրատ չունի՝ զոր այրն այն ունի. զի յորժամ անձին այնչափ շնորհ և աջողակ խորհրդականութիւն բնակեալ, բայց 'ի ձեռն՝ որ աստուածանմանդ էք և քան զմարդկային բնութիւնս 'ի վեր. այլ ոք 'ի մարդկանէ համարձակապէս ասեմ, թէ ուսկաւ ոք է՝ որ համեմատ է նմա:

Եւ դարձեալ. օտար մարզպանն որ երթայ յաշխարհն Հայոց, աշխարհն մեծ է, յամս երկուս և երիս հազիւ կարէ ճանաչել նախ զերս աշխարհին՝ զդիւրն և զդժուարն, ապա զմարդիկ աշխարհին զլաւսն և զվատթարսն, զապիրատսն և զախտանիսն. և վարելով ըստ անգիտութեան խաւսն 'ի խուռն՝ ողուոց շատ ծանր լինի: Իսկ նա զի բնիկ 'ի յաշխարհէն է, զամենեսեան 'ի յականէ ճանաչէ, և զլաւն առ լաւն ունի և զանապի-

տանս առ յետինս։ Առաւել եւս որ լինի յիրաւի, զոր ես ասեմ ձեզ. մարզպանն պարսիկ՝ որ երթայ յաշխարհն, կնաւ երթայ և որդւովք, դրամբ և սիրելովք, ծառայիւք և աղախնեօք. և այնք ամենեքեան թէ Արեաց տեսանն զառձնի ունեն, չէ սակաւ ծախսն. և թէ զաշխարհին ունեն, շատ վասնդ-հասանէ աշխարհին մարդկան։ Իսկ նա թէ լինի՝ զիւր տանն համբար ունէ, և ամենայն յարքունի գանձ համարի, և արքունի իրաց օգուտ լինի։ Եւ յասն Վահանայ 'ի լաւութիւն հայելով և յաջողակութիւն՝ 'ի բազում ժամուց խորհելով 'ի միտս իւր և լաւ համարելով աշխարհին իրաց և արքունի, համարձակեցայ ասել. խորհել զարժանն և առնել՝ դուք գիտէք, եղբարք։

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս յԱնդեկանայ Թագաւորն Վաղարշ և ամենայն դրանն աւագանւոյն,

հանեալ ընդ բանին ամենայն Ան-դեկանոյ՝ զարմացան ամենեքեան որք լուանն, և մեծաւ գովու-թեամբ առ լաւան կալան զԱնդե-կան, որպէս զայր ախրասէր և աշխարհաշէն:

ՂԹ. Վաղվաղակի հրամայէր թա-գաւորն Վաղարշ, միաբանութեամբ ամենայն աւագանոյ դրանն և Ա-րեաց՝ հրովարտակ առնել'ի Հայս, և զտէրն Մամիկոնէնից և զզօրա-վարն Հայոց Վահան՝ մարզպան 'ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգել: Եւ բերեալ զհրովարտակ մարզպա-նութեանն՝ տային զզօրավարն Հա-յոց զտէրն Մամիկոնէնից Վահան, և աջով հզօրին Աստուծոյ մարզ-պան 'ի վերայ աշխարհին Հայոց կարգեալ հաստատէին:

Իսկ տէրն Մամիկոնէնից Վահան զօրավարն Հայոց և մարզպան՝ ըն-կալեալ զհրովարտակն մարզպա-նութեան 'ի ձեռաց դեսպանին, թէպէտ և զխանասածութիւն հայ

մարդկան ճանաչելով ծանրանայր ընդ նրա, այլ սակայն և ոչ ընդդիմանալ հրամանի Թագաւորին իշխէր և անհնազանդ լինել: Առաւել զհրովարտակն՝ խնդրէր վաղվաղակի անդրուվար՝ երթալ՚ի տունն Աստուծոյ: Եւ լուեալ զայս մարդկանն՝ որ՚ի քաղաքին, դրոհ տուեալ առ հասարակ ամենայն մարդոյ՝ նախարարաց և ազատաց, ոստանկաց և ռամկաց, արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, այլ և հարսունք անգամ յառագաստաց մոռացեալ առ վայր մի առ խնդրին զամօթ հարսնութեան, դիմեալ ընթանային յեկեղեցին: Եւ ոչ բաւեալ ընդունել զամենեսեան տանն Աստուծոյ, լնուին արտաքոյ սրահք եկեղեցւոյն և փողոցք և ամենայն տեղիք հրապարակայն շուրջանակի: Եւ էր այն օր անյագ խնդութեան և անսպառ ուրախութեան աստուածասէր բարեսիրացն և ողջախորհուրդ մտաց լաւահայեցաց,

և սուգ թախանձալից և տրտմութիւն անմխիթար՝ խօթամտացն և խարդախաց։

Եւ սոքա կաթուղիկոսին Հայոց Յովհաննու տեսեալ զանկարծելի աւետաւորութիւնն շնորհեալ յԱստուծոյ 'ի ժամանակս երանելւոյն, բերկրեալ ցնծալից սրտիւ՝ տայր սաղմոսել 'ի ժամուն. Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յաղբերացն Իսրայէլի. և կարդացմունս հրամայէր զտեղի ելիցն Իսրայէլի 'ի ծառայութենէն Փարաւոնի, և 'ի Թագաւորութենէն՝ զընթերցուածն՝ ուր թագաւորեցոյց Դաւիթ զորդին իւր զՍողոմոն։ Եւ եկեալ ինքն 'ի տեղի լրութեանն սահմանին, և տուեալ զխաղաղութեան ողջոյնն և ասէր [1].

1. Գուցէ բառ ճեպիճեպոյ և յանպատրաստից խօսից հայրապետին գրեալ է ճառս. յորում ընդ բազում վայելուչ և պատշաճ իմաստից՝ են և անյարմար բանք, լաւագոյն օրինակօք ստուգելիք։

Ծ. Բազում կերպարանօք ևազգի ազգի ցուցակութեամբք փըրկիչն մեր և տէր Յիսուս Քրիստոս զիւրոյ գալստեանն և մարդանալոյն 'ի սուրբ և յաստուածածին Կուսէն ծրագրեաց՝ յայտաբերեր մեզ զօրինակն 'ի սկզբանէ: Մորենեաւն՝ զերանելի կոյսն, եգիպտական նշանագործութեամբք՝ զանազատութիւն հրէական օրինայն, զենմամբ գառինն՝ զազատաբերութիւնն իսրայելի. որոյ Ճըշմարիտ գառինն զենմամբ՝ փրկելոց էին ամենայն արարածք. ծովուն Ճանապարհորդութեամբն՝ զաւազանին շնորհածնութիւն, հեղձմունս Եգիպտացւոյն՝ զհնոյ մարդոյն մեռելութիւն. 'ի Յորդանան Ճանապարհորդելոյ ժողովրրդեանն պատահումն, ըստ դրելոյ 'ի կարգին, երկոտասան ընտրեցելոյն առաքելոյն, և եօթանասուն աշակերտեանց ծառոցն, Ընտրեաց, ասէ, Փրկիչն այլ ևս եօթանա-

սուծս, զօրս և սատաքեաց 'ի բժշկութիւն հիւանդաց. որոց թէպէտ և սպառոց ձաշակմունք զհամս քաղցրութեան ունէին յինքեանս, այլ անդէն անկարգործեալ 'ի տեղւոջն՝ ցուցան ազբեւրս[1]: Իսկ եւք երկոտասան աղբերայն յորդաբուղխ ակամից 'ի բայարձակ տեղիս ծաւալեալ՝ զբազուսս ծաւալեալ անդաստանս ցուցանեն ծաղկալիցս և պտղալիցս և պտղաբերս. որք զերանելի երկոտասանից առաքելոյն ունէին զներպարտանս, զորոց և այսօր սաղմոսերգն յայտանեաց զճշմարտութիւն, ըստ ասելոյն. Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զտէր յաղբերայն Իսրայէլի: Այս յորդաբուղխ աղբերաց չորս, 'նման եդեմեան դրախտին աղբեր, զորմանէ ասէ, ելանէր յերկրէ և ոռոգանէր զամենայն

1· Աւսաւղ ինչ պիտի:

երեսս երկրի. ծծեալ սուրբ առաքելոյն 'ի կուսածին աղբերէ Բանին, լցեալ յուռթեցին զամենայն երեսս երկրի: Ի սոյն քարոզութեան ծովու՝ մեղք մեռանին, արարածք կենդանանան, Փարաւոն ընկղմի, Իսրայէլ ապրի, ծառայութիւնն սպանի, ազատութիւնն համարձակի, գառն բաշխի, աղինք անմահականն, ճաշակօղք գառինն՝ երկնաճանապարհորդք լինին, անճաշակօղք՝ ծովասոյզք կորնչին, հեթանոսք իսրայէլանան, սատանայ փարաւոնակերպ 'ի Յորդանանու յորձանսն սուզեալ կիզու:

Ո՛նոր՝ և անպատումն սքանչելեաց գործ: Երեք անարատ մանկունքն զբոց հնոցին ցօղայուցին, և վտակք երկոտասան աղբերսն քարոզութեան՝ զջուրսն մկրտութեան աւազանին հրայուցին. այլ մի և նոյն բարեձև Բաբելոնի հնոցն և բաբելայի անօրինացն բոցանայր: Եւ սոսա զոմանց՝ աւազանին

Ջուրք լուացեալ զայլս զոգւոց մկրտելոցն՝ լուսազարդեալ նո֊րոգեն, և զարդարութեան թըշ֊նամին հանդերձ գործովք հին մար֊դոյն յայլիւ հուր անանցական փոխեալ կիզուն:

Եկեղեցւոյ սիրելիք, առաքելոյն որդիք, Քրիստոսի արեանն գնեք, մի՛ ծառայեցուցանէք զոգիս ձեր երկիւղի մարդկան. տո՛ւք զկայ֊սերն՝ կայսեր, և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ: Յեկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յաղբերաց Իսրայէլի: Աստ սիրեցէք զեկե֊ղեցիս, և սիրեցայք յեկեղեցւոյ, զԹագաւորն՝ քաղցրաձայնոյց եկե֊ղեցւոյ, զգազանսն՝ ընդելացոյց, զգայլս՝ գառինս արար, զձեզ այս֊ծառայոց, զթշնամիս Ճշմարտու֊թեան ամաչեցոյց:

Այլ ես այսօր առ ընծայ սրտիս և ուրախանալ մնացի՝ համբար֊ձեալ զձեռս ՚ի յերկինս ընդ ծե֊րոյն Դաւթայ աղաղակեմ առ Աս֊

տուած, զոր ինչ գրուատելոյ գոհութեամբ նա յաղագս որդւոյն իւրոյ Սողոմոնի մատուցանէր Աստուծոյ բարձրելոյ՝ բան. Օրհնեալ տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ ՚ի զաւակէ իմմէ նստել յաթոռ իմ, և աչք իմ տեսանեն. Զայնակցելով ընդ մարգարէին ասեմ զնոյն և ես. Օրհնեալ տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ետ ինձ տեսանել զորդիս եկեղեցւոյս, որ ինձ հաւատացեալ, պատուով շքեղութեամբ պայծառացեալ ՚ի Քրիստոսէ: Հրեայքն պապանձեսցին, ուրացողք ամաչեսցեն: Փախեաւ Ադոնիա, որ առանց Աստուծոյ կարծէր թագաւորել. օգնականացն զգեցեալ զամօթ՝ սպառեալք ընդ սեղանովն Թափչին. Թագաւորեցին, ասէ, և ոչ ինև. դաշինս կռեցին՝ և ոչ իմով կամաւ: Ո՞ւր են առանց Աստուծոյ գոռոզացեալքն. ո՞ւր են առանց Աստուծոյ իշխանացեալքն. ո՞ւր են արքունա֊

հեղգն, ո՞ւր են պոռնկականքն: Տուր ինձ, ասէ, զԱբիսակ սոմնացի և զԱստուած ոչ խնդրեցին, և զՏէր զօրութեանց ոչ ճանաչէին: Ո՞ւր են եկեղեցւոյ թշնամանիչքն, սուտ-հարուք օրինացն, որբութեանն աղծիչք, չննիչք մնխրատանցն, մոռացողք ճշմարտութեանն, հայհոյողք արդարութեան. – փա-խեան, կորեան [1], ամաչեցին:

Ո՞ տայր զգլուխս իմ 'ի ջուր, և զաչս՝ յաղբերս արտասուաց, և նստեալ լայի զհեղձացելոցն կո-րուստ: Ահա տեսէք, ահա մեռանի իզաւակնչն. այլ մի՛ տայք մեռանել: Ստասկի առաջի սեղանոյն՝ արխ-նահեղն. այլ օգնել փութացա-րուք: Գիլխաւի Սիմէի, այլ ձեռն տուք զխաղով. չէ՛ աստ, ասացէք Սողոմոնի. և ոչ 'ի քարեղէն սալս գրեալ անխողութիւնք օրինացն:

1. Յոր. Երաչան:

Քրիստոս է սուտ. ծախս հարէք ամենայն հեթանոսք. որ ասէ, թէ Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք, և ոյք ունիք զբեռինս ծանունս, և ես հանգուցանեմ զձեզ: Եւ դարձեալ, թէ, Ոչ եկի կոչել զարդարս, այլ զմեղաւորս յապաշխարութիւն:

Այլ և ձեզ պատուիրեմ հզօրագունիցդ և կարողացդ, թէ Դուք որ կարողդ էք՝ զանկարութիւն տկարացն բարձէք. կոչեցեալք դուք 'ի Քրիստոսէ և բազմեալք, պատրաստեալք ունել զհացն երկնաւոր, կոչեցէք և ընդ ձեզ զկաղսն և զկոյրսն և զհիւանդս. և մի տայք թոյլ նոցա ընդ Ադոնեայ և ընդ Յովաբայ՝ զեղջերաց սեղանոյն բռնել հարկանել[1]. որ է անդամ՝ մարմին անբեղուն ըստ բուսոյ, և անհամ ըստ Ճաշակոյ,

1. Աստանօր պակաս թուի բան. և յետագայդ՝ խառնակ լինի:

յուշիւրեն: Դիւր կամին յօժարե-
ցուցէք զայդէտան ՚ի մնդակամու-
թիւն. և յուրախաբար բաժակէն
ըմպել ուսուցէք՝ յանուշաբար
ուրախութիւն ողւոյն փրկու-
թեանն. յայնժ՞ կամենէ և ՚ի գինւոյ՝
զոր յառաջաձայնեալ խնտառաբա-
նըն Սողոմոն շնորհօք Տուրբ Հոգ-
ւոյն յԵրգս երգոյն ասաց. Քանզի
գեղեցկացան ստինք քո, քոյր իմ
հարսն, քանզի գեղեցկացան ստինք
քո ՚ի գինւոյ: Բայց ՚ի թմբրական
գինւոյն հրաժարեցուցէք զախեղծ-
ալն և զհեւանգայեալսն ողւով
զընկերսն, զոր ՚ի հրէական ժո-
ղովրդոյն արբեալ անսաստկու-
թեամբ. Արարած գիրք [1] մեծ մար-
գարէին՝ յանդիմանեալ յիշա-
տակէ այժմ և մինչ ՚ի վախճանն.
«Նստաւ, ասէ, ժողովուրդն յու-
տել և յըմպել, և յարեան ՚ի խա-

1. Այսինքն Գիրք Ծննդոց, բայց ոչ ՚ի նմա՝ այլ յԵլից գիրս (ԼԲ, 6) գրեալ է բանդ:

զալ »: Եւ մի դարձեալ 'ի գինւոյն յայնմանէ, զոր Ղովտ և Նոյ արբին: Եւ մի ընդ Սիմէի եղանել ասյք արտաքս քան զԵրուսաղէմ, և մանաւանդ յածել 'ի խնդիրս որդւոց Հագարու: Ջեռահակայ ամիք ներքել կլուակ, և 'ի նորա խնդրել 'ի կուսակէ զմարգարէացն Աստուած: Քանզի զհարձորդեգին 'ի քարեղէն գրեալ տալըն՝ համակ խոսութիւն քարոզէ քարոզը-տացն և չարաց. զոր և Փօղոս ըստ այլաբանութեանն տուակախօսեալ ասաց. Քանզի Հագար, ասէ, լեառն Սինեա է յԱրաբիա, համասար է այժմ Երուսաղէմի, և ծառայէ որդւովքն իւրովք հանդերձ. այլ վերին Երուսաղէմ ազատ է. և Թողութեամբ Քրիստոսի մարգա-րէութեանն գրեալ յընդունո-ղացն, և միացեալ ոչ 'ի քարեղէն տալըն, այլ 'ի տախտակս սրտի մարմնեղէնս:

Բազում էին եկեղեցւոյ սրբոյ ըն-

ժխչիք. եկա՛յք այսր ամենայն աշխա-
տեալք, և որք ունիք բառ յառա-
ջագոյն սատայելոյն՝ բեռինս ծա-
նունս, և աստ 'ի բաց ընկեցեալ
հանդերձանք: Իսկ դուք որ այժմդ
'ի ներքոյ էք, լերուք կոչնականք
և հրաւիրակք արտաքոյ անցաւո-
րայն, եկէք 'ի հրապարակս և 'ի
փողոցս, ժողովեալ զամենայն ախ-
տացեալսն ադուալք և զբեկեալս
մեղօք՝ ածէ՛ք այսր, և բժշկի՛ն ամե-
նեքեան՝ բերելով ընդ իւքեան.
զխոստովանութիւն և զարտասուս
պահա՛նջէ: Եւ բառ իւրաքանչիւր
ախտից՝ բժիշկքն յայտնի են և
պատրաստ: Զմաքսաւորն առ Մատ-
թէոս աւետարանիչ ածէք, և Զա-
քէոս. զպոռնիկս առ կինն պոռնիկ՝
որ այսօր դուստր է Քրիստոսի,
զաւազակս՝ առ աւազակն դրախ-
տաբաց. զուրացողս՝ առ արքա-
յութեան դռնապանն և փականակալ
Պետրոս: Եւ զի՛ն աւելի ինչ ոք
քան զաղօթս և զարտասուս ոչ

պահանջէ: Բայց միայն 'ի գոյաւորացն՝ հայցի ողորմածութիւնն առ դատաստանաւն.

Եւ արդ ո՛վ ոք քան զայնպիսին կայցէ հէք և թշուառական, որ վասն խուռն արտասուաց՝ յերկնից արքայութենէն մերժեալ գտանիցին. և կամ՝ քան զմիւսն ևս հրաշալի և երջանիկ, որ ընդ սակաւ օր ըստ օրէ արտասուօք՝ զյաւիտենից բարութիւնսն ժառանգիցէ: Քանզի եթէ զկին սիրելի և կամ՝ զայլ ոք 'ի կարևոր բարեկամաց տեսանելիս մեռեալ, ո՛չ ապաքէն լայիր չարաչար, և լսել երբէք և ոգի առնուլ ոչ կամէիր: Եւ արդ՝ զքոյին իսկ զոգիդ տեսանես հանապազ մեռեալ առաջիդ. և անշէջ հրոյն երկիւղ և գեհենի սպառնալեացն յիշումն միշտ զխորհուրդսդ խռովէ, և դու յորսայս անկեալ հեղգաս. զիա՞րդ հանդարտել իսկ և կամ՝ առ վայր մի կարիցես լսել և ոգի առնուլ:

Հաւատացէք, զի ես ընդ բանս իմ զարհուրեալ դողամ։ Վասն որոյ զձեզ աղաչեմ զջերմ հաւատամնոյդ դեռեւս և անգայթիցդ, մի՛ նմանեցուցանէք զաղօթս ձեր Փարիսեցւոյն. Թէպէտև բիւր բարեաց զանձինս դատիցէք եղեալ պատճառ, այլ ասացէք, եթէ Ծառայք անպիտանք եմք. և մի՛ առանց իւր բաժնոյ՝ ընդ անձին կուսանին ճանապարհորդիցէք 'ի հարսանիսն. զուցէ փակ լիցի դուռնն, և մնայցէք անօթագին արտաքոյ։ Եւ մանաւանդ զուք՝ որ զամենայն յերեկութեանն աշխատութիւն՝ զտօթոյ և զքրտան, զվաստակոյ և զտեւողութեան յաստուածայինն այգեգործութեան տնկելոյ յոգւոջ ուրուք, յամենայնէ վրիպեցիք, և զընաւն կորուսանիցէք։

Արդ եղիցի ձեզ ընդ այգանիւ զարդու՝ և զերկնից փափաքելի զպենուղ զզարդն. և անդ այսպիսի

ուրախարար պսակի, որ թուով աւուրս պայծառացուցանէ զլխա-ցոյց լեալ, զլուսատեսիկ և զերկ-նաւոր պսակն, զանապականն և զմշտնջենաւոր ընդունել՝ յաղթող փրկչէն մերոյ և տեառն Յիսուսի Քրիստոսի: Լսել զփառաւորեալ և զերանելի բարբառն, թէ, Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայու-թիւնն 'ի սկզբանէ աշխարհի:

Որում լիցի մեզ արժանի լինել և ամենեցուն, շնորհօք և մարդա-սիրութեամբն Տեառն մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր միանգամայն և Հոգ-ւոյն սրբոյ, վայելէ փառք, իշխա-նութիւն և պատիւ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Թ Ո Ւ Ղ Թ

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑՒՈՅ

ՄԵՂԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Տ Ա Խ Օ Ս   Ա Բ Ե Ղ Ա Յ Ի Ց

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹՂԹՈՅՍ

ԱՌԱՔԵԱԼ ՅԱՄԻԹ ՔԱՂԱՔԷ

Լուսաւորէ միշտ շնորհ աստուածային զմիտս արդարութեան. և մանաւանդ զայնոսիկ՝ որ աստուածային բանին պարապեցին քննութեան. քանզի ուսան ՚ի Քրիստոսէ, որ ասէ. Քննեցէք զգիրս: Զի շահ մեծ անձանց համարելով զերկնաւոր բանն՝ միշտ կիրթ ունելով զմիտսն, զի թեւաւորեսցեն զոգիս իւրեանց և զլսողացն՝ այնպիսի մասանց առաքինութեան. քանզի պատճառ զօրութեան և

խնամատութեան ընկալան, ուսեալ 'ի մարգարէէն. « Որ հանէ զպատուական յանարգէ՝ բերան իմ եղիցի »: Քանզի քան Ճշմարիտ՝ արդար և օրհնաւոր 'ի խրատաբանութիւն ժողովրդոց՝ ծաղկեալ պտղաբերէր զոգիս լսողացն երկնաւոր լուսովն: Սոքա զօրէն վաճառականաց ընդ ծով և ընդ ցամաք աշխատասիրեալք՝ վասն յոլովանելոյ զխորհուրդս մտացն անապական երկնաւոր գանձուն, տալ որոց խնդրէ 'ի նոցանէ զբանն աստուածային 'ի գիւտս փրկութեան անձին:

Յորոց մի յայսպիսեացս եղանելին Ղազար՝ նախանձաւոր և աշխատասէր այսպիսի երկնաւոր արուեստի, անդստին 'ի մանկական տիոցն սկիզբն արարեալ բանական գիտութեան՝ Յունաց յաշխարհն

ճանապարհորդէր. և անդ քաղաք և առաքինի մարդոյ պարապեալ՝ լիով զմարգարիտն՝ զբանն աստուածային՝ ընկալեալ յինքեան, եկեալ հասանէր յիւր աշխարհն:

Եւ քանզի սովորեալ մարդկային բնութիւն՝ զի իմաստունքն և մեծամեծքն զնեն ՚ի վաճառականաց զմարգարիտն և զպատուականս հանդերձիցն, զի երևելիք և պայծառք երևեսցին ամենայն մարդկան յերևելիս. այնպէս և սորա զխորութիւն բանի. լուեալ իմաստուն և գիտուն մարդոյ ընթերցուածոյ պատուիրանացն Աստուծոյ՝ գովեցին, և խնդացին նովաւ յամենայն ժամ եկեղեցիք և վկայարանք Սրբոց և տեղիք վարդապետարանք. ծաղկեալք մինչև հոգւք լուսացն ՚ի շնորհացն որ եղանէին ՚ի բերանոյ

նորա. և 'ի մէջ հայրապետացն և եպիսկոպոսացն լերև զօրութեան պայծառացեալ երևէր բանական գիտութեամբն:

Կամեցեալ մեծի խնամատութեանըն Վահանայ մարզպանին՝ զօրավարին Հայոց՝ Տեառն Մամիկոնէից, զնա իւր առաւել մերձաւոր և սիրելի առնել, շնորհէր նմա զհոյակապ և զականաւոր տեղին 'ի Նոր քաղաքի, որում՝ անուն էր Սուրբ կաթողիկէ եկեղեցի, վանօքն. և նորա ընկալեալ զբանն մարզպանին՝ խնամածէր զեկեղին:

Պատահեաց նմա կրել արտմութիւն 'ի վայրապար մարդկանց, զի 'ի հրոյ մնացեալ փայտակերան եկեղեցւոյն: Վասն որոյ ածեալ զմտաւ և յիշելով զբանն Պօղոսի, զի յամենայն ժամ՝ աստուածասէրքն առանց խղճի մնասց կեցցեն ,

որպէս աղօթս առնէր ասելով. « Խնդրեմք յԱստուծոյ, զի մի չար ինչ պատահեսցէ ձեզ ». յայսմանէ կամ եղև նմա գնալ 'ի կողմանս Յունաց. հասանէր յԱմիթ քաղաք, և անդ առ ժամանակ մի զանեգլի առնոյր: Տեսանելով զայն չարանախանձ մարդկան՝ յանելուին բանս սուտս զանեգլայն և զսուտմանէն եւս զնորա, զի զբարձր անունն խոնարհեցուցանել կարասցեն:

Լուեալ զայս ամենայն Ղազարու՝ իբրև զքաջ պատերազմող զինեալ զինքն, զի բանիւ զօրութեան զիւր ոգւոյն և զքաջալերութեան և զպատկեր կերպարանայ՝ 'ի ձեռն գրոյ թղթոյս այսորիկ ծանուցէ նոցա, զվաստակ բանի իւրոյ որ առ նոսա յառաջադոյն լուսափայլեալ, զի կարճեսցին բերանք չա-

բախօսայն զնմանէ. զի որպէս, ասէ, ՚ի ձեռն անխնամս և վայրապար մարդոյ՝ եհաս հալածումն բանից և սխալանաց մարդկան աշխարհիս Հայոց: Եւ մանաւանդ. զի վասն եղեալ յանխնամս մարդկանն, եթէ գնաց ճարտարութեան բանի լինել չլոզ, և գիտել զկրաւոնս, զի անմեղադրելի զինքն արարցէ ՚ի ձեռն գրոյս:

Եւ ասեալ ՚ի ձեռն զկէն գիտութեան, զի յաղթող երևեսցի. և առաքէ զգրեալս ՚ի ձեռն բարեսէր մեծի և պատուական նախարարին՝ Մամիկոնէին Համազասպայ, որ և պատճառ լեալ եղև նմա այսորէն գործին. զի յաղթէրէն գիտութեան նորա արբեցեն միւսանգամ մարդիկ և պաղատաբերք լիցին Աստուծոյ զարդարութեան:

Վասն որոյ և զերրորդ պատա-

մութեան Հայոց՝ երանելի իմ Ղազար պատմագրեաց։ Ընդ նմին գրեցաք և զթուղթս, զի ընթերցասէրքն զպատմութեան կարդալով ընդ նմին և զթուղթս ընթերցիցեն, զփորձ առցեն նորա լաւութեան բանին։

Փրկիչն մեր և տէր Յիսուս Քրիստոս՝ յառաջ զգուշացուցանելով պատուիրէր Առաքելոցն. թէ, Յորժամ զամենայն արդարութիւնս կատարիցէք՝ ասասջիք, եթէ ծառայք անպիտանք եմք: Իսկ ընդէ՞ր և հոգևոր մշակին Աստուծոյ՝ Սուրբն Պօղոս, զկծեալ իմն երբեմն վասն արանց խանդացելոց ընդ մեծ շնորհն որ էր ՚ի նմա, և բանս անհանճարս խօսելոյ ընդ նորադարձ աշակերտեալսն՝ ՚ի կործանումն լողացն, որոց անուանադրեալ սուտ մշակս կոչէ, և չկարացեալ տանել դայթակղութեանն՝ արարքոյ Քրիստոսի կանոնին վարեցաւ, և անձամբ պանծին լաւութիւնս և զձգունս մեծամեծ պարծանօք գրեալ մի ըստ

մինչեւ կորուսեալ. եւ ոչ իմն ըստ֊գտեալ խառնեցաւ. այլ կայ մնաց 'ի նմին տառապելութեան պայծա֊ռացես: Եւ եթէ ընդէ՞ր այս այս֊պէս լինէր՝ ծանիցէ քննօղն, թէ կարասցէ. ապա թէ ոչ՝ լռեսցէ:

Արդ դու, Տէր, այրքաղցր ես եւ խոնարհամիտ եւ արդարահայեաց եւ կշռաքննին, եւ հաւատոյ Աստու֊ծոյ տեսանել ընդունի՝ որպէս եւ ամենայն նախնիքն քո: Եւ ես ան֊պիտանս եւ ամենեցուն կղկղանք՝ թէպէտ եւ երեւիցիմ առաջի Տեա֊ռըն՝ ամն եղեալ որդի, իբրեւ զան֊զգամ՝ որպէս մեծ առաքեալն Պօ֊ղոս. այլ քո Տեառն՝ քրիստոսա֊նմանութեամբ տարեալ՝ ներելով անզգամութեանս խոհեմ, ընկալ զիս իբրեւ զանզգամ:

Զկեալ զիմ 'ի տղայութեանն՝ զայն Տէր իսկ ինքնին քաջ գիտէ: Տարեալ զիս ըստ վարդապետաց իմոց հրամանի 'ի Հռոմ, ժամա֊նակեցի անդ. եւ եկեալ անտի կեցի

ան Կամսարականաց՝ յամենայն ամրոցին, մինչև յամն Նուաճման ձերոյ: Եւ զՀետ այնորիկ որպէս թէ ձանձրացեալ յաշխատութե-նէ շփոթիցն՝ կամեցաւ պարապիլ աղօթից և Հանգչել: Եւ երթեալ 'ի Սիւնիս՝ կեցի անդ ամս երկուս. զձմեռն 'ի քաղաքի առ անն միում Հուշակելոյ 'ի բնակչաց գաւառին յամենայն կրօնաւորութիւնս, ո-րում անուն էր Մովսէս, և սե-պին՝ անձուկ. և զամառն յաղագս տօթոյ տեղւոյն՝ քաՀանայապետ աշխարՀին՝ տէր Մուշէ, տանէր զնա առ ինքն, ուր և լինէր 'ի Հովու:

Այդ՝ զաւուրքինն կեղոյն իմոյ ըն-վարս՝ տէր Ներսէհ և Հրահատ [1] կամսարականն՝ գիտեն. զՍիւնեացն՝ յառաջագրեալ եպիսկոպոսն աշ-խարՀին: Եւ դու յայց ելեալ խնդ-րել զնա, և գտեալ յաշխարՀին

1. Տպագիրն Հրատ:

յայնմ՝ ածեր 'ի տուն. ոչ իբրև զաղքատ զոք 'ի կապմածէն և 'ի մանկութեն, և ոչ իբրև օտար զոք 'ի քէն և կամ 'ի ծառայ ուրուք. քանզի պարեգօտաւորք աղաւնեալ են 'ի Քրիստոս: Իսկ որ զատոյցն զիս պարեգօտիւք 'ի ծառայութենէ աշխարհիս և ազատութեան եղև մեզ առիթ՝ Տէր Աղան՝ քո Տեառն քեռի էր: Ըստ այդմ մարմնի 'ի Հայս քեզ Տեառն անկ էի:

Դարձեալ, երանելի մայրն քո յորժամ առ ըղեշխն ած զձեզ[1], յորում գրան և զմեզ ուսուցանէին, — սակայն թէպէտ և ըստ ախոյ աւարագոյնք քան զձեզ էաք, այլ անդամակիցք էաք ձեզ և խաղակիցք, կրելով 'ի խաղուզարկանելիս ձեր զինի ձեր, — մնացանէ մայրն ձեր օրհնեալ և Անուշ — Վռամ[2] ըստ իւրեանց հօրենի-

1. Տես յէջ 377:
2. Տես յէջ 378:

բութեանն և զմեզ ընդ ձեզ՝ որպէս զձեզ: Այլ ըստ այնմ ամենայնի քեզ Տեառն անկ էր: Իսկ ըստ առաւելեալ շնորհին, զոր ես ինձ Քրիստոս, եթէ արժանաւորի կամ անարժանի, զայն տուիչն քաջ գիտաց: Այսպէս արդարև քեզ իսկ և արժանի.

Վասն զի 'ի դասուս յայսմ զքո զքաջութիւնդ զօրացուցեալ պայծառայիցս մերին իմաստակալութիւնն քան զամենեցունց, որք էին և կամ որ այժմ են 'ի Հայս. և զիս շնորհն՝ քան զբազումս պարեգօտաւորաց: Ահա անզգամեցայ և ճառեմ. Ներեա, աղաչեմ, փոքր մի անզգամութեանս իմոյ: Ապա սորայ՝ առաւել քեզ իսկ էր արժանի:

Եւ եմ ես այն Ղազար՝ ըստ աւ'ի քէն և այլոց բազմաց սասացածի, որում ոչ ոք գոյ փոխանակ: Իսկ այժմ առ նախանձու ազգին՝ բազումք նկրտեին լինել իմ փոխանակ. բայց եթէ կցեն:

Քանզի 'ի սկզբանէ տարարածոց բազում՝ օճիրս գործեաց Նախանձ՝ յաշխարհի: Անդէն և անդ 'ի սկզ-բանն զնախաստեղծն ընկճեալ՝ Նա-խանձու բանսարկուին՝ դարձոյց զնա 'ի հող. և վկայէ գիր 'ի Կա-թուղիկէին, թէ՝ Նախանձու բանս-արկուին եմուտ մահ յաշխարհ: Երկուցն միայնոց դեռ ևս յԱդա-մայ ծնելոյ՝ յաշխարհ, Կայենի և Հաբելի, որպէս 'ի փոքրիկ և 'ի նեղ՝ յանբաւ բնակութիւն տիե-զերաց հայեցուցեալ, զԿայէն Նա-խանձարկու գիւլին՝ եղբայրասպա-նութեամբ պաւակայ: Ի ձեռն Նա-խանձու գրգռեալ Եսաւ 'ի վերայ Յակովբայ՝ մահ խորհէր: Ի ձեռն Նախանձու զանմեղն Յովսէփ՝ մի-լեգնութեամբ եղբարքն 'ի ստրկու-թիւն վաճառեցին: Եւ 'ի ձեռն Նա-խանձու զերկոսս հոգեշնորհս ան-ձինս՝ զԱհարոն և զՄարիամ, յան-արժան խորհուրդ յանդգնեցու-ցեալ՝ բամբասեցուցանէր զմարգարէ

կենն: Ի ձեռն նախանձու զա-
խայլեանութեկ և զժողովրդակեցոյց
զայրն զՊաւլիթ՝ անհանգիստ որ-
ոյր Սաւուղ 'ի կորուսանել:

Եւ արդ զի՞նչ ես ասեմ. զարա-
րիչն և զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ առ
նախանձու ժողովրդեան Հրէիցն
և քահանայապետացն՝ նախ ժամա-
նակօք ձայնեալ այպանէին, կոչե-
լով զնա երբեմն կախարդ, յաւելն,
թէ Բեեղզեբուղաւ իշխանաւն դե-
ւաց հանէ դա զդեւս. և դարձեալ՝
գինեմոլ անուանէին և զեխասէր,
ասելով ցաշակերտսն, թէ Ընդէ՞ր
վարդապետն ձեր խառն ընդ մե-
ղաւորս ուտէ և ըմպէ: Այլ և
չարահեցողութեամբ և անժամա-
կերութեամբ եպերէին. ասեն,
Ընդէ՞ր աշակերտքն Յովհաննու
և Փարիսեցիքն պահեն, և քո
աշակերտքդ խառն ուտեն: Կո-
չեցին զնա և դիւահար. Ո՞չ,
ասեն, ասեմք, թէ Սամարացի ես
դու, և դեւ դոյ 'ի քեզ: Եւ ժողո-
վեալ սուտ վկայս՝ առ մահկանու-

թեան քինուն՝ զինչ պէտս տային խօսել, և զըրքունեն խրախոյսեալք առաջի դատաւորացն. ուր ծանուցեալ Պիղատոսի ըստ վկայութեան Աւետարանչին, թէ առ նախանձու մատնեցին զնա, լուացեալ զձեռսն՝ ասէ. Անպարտ եմ ես յարենէ սունդ, զի ոչ ինչ գտի 'ի դմա վնաս արժանի մահու. դուք առէք և ըստ ձեր օրինաց դատեցարուք: Եւ ընկեցեալ զնա յօրէնս և 'ի ժողովուրդս, որք էին երկոքեան մահապարտք՝ և ժողովուրդք Հը-րէիցն և օրէնքն: Որոյ չհանդուրժեալ զխուամին նախանձուն՝ մե-ձակեցին մահու, և ոչ ուղղոյ այլ անիծից, իբրև զչարագործ և մարդասպան, այսինքն՝ խաչի, զարա-րիչն և զնորոգիչն, զկենսատուն և զմահապարտն, զերախտաւորն առ ամենեսեան, զքաղցրն և զբազմ-ողորմն:

Եւ զայս ամենայն կարիս կրեալ յանձն իւր յաղագս մեր՝ զնոյն և

խրոց աշակերտացն սանձեալ զգուշա-
ցուցանէր, թէ և ձեզ զխրատելոց է
այս ամենայն. յորում մի խրթե
զանձկացեալ և զանձնապատրաստ զը-
նեալք՝ հասելոյ ի վերայ ձեր
վշտացն՝ զանդրխառեցէք: Եթէ զիս
սիրեցին՝ սայս և զձեզ սիրեսցեն.
եթէ զիս ընկալան, և զձեզ ընդու-
նին. սապա թէ զիս հալածեցին՝ և
զձեզ հալածեսն. եթէ զիս ատե-
ցին՝ և զձեզ ատեն. և եթէ զիս՝ որ
ամենուանէր էի՝ Բէեղզեբուղ կար-
դացին, որչափ ևս առաւել զձեզ
և զընտանիս իմ:

Դարձին նմանեօք ըստ ժամանակի
որպայլեալ սա նախանձու կու-
տեցին ՚ի վերայ իմ բազում բանս-
արկութեան՝ ասելով. եթէ «Ղա-
ւար սաէ, թէ պոռնկութեան մեղք
չէն. զայն և մարգարէին սողրէ[1]»:
Եւ եթէ ընդ-էր այդ այգայնս, դու
Տէր, քաջ գիտես քան զասաս

1. Տպագիրն — ճըէ:

կարծողսն։ Եւ ընդունէին զեղխ և անսուրբ անձինք քաղցր ախորժելով զլուր այդպիսի բանից՝ ՚ի սատարութիւն բունելոց յինքեանս չար գործոյն։

Արդ ո՞ր ոք յանօրինաց՝ թող թէ ՚ի քրիստոնէից՝ ՚ի միտս իւր խորհէր զայսպիսի ինչ բան, թող թէ և տա այլում զայսպիսի շշնջել բան, ո՞ր անմիտ, ո՞ր ապէտ, ո՞ր Հրեայ, ո՞ր այլազանդ։ Եւ Դաւի՞թ զայդ քարոզէր. ո՞ւմ և կամ ո՞ւր, և կամ ե՞րբ. — որ ատեան է դրոց, որ անհրահանգն է յուսմունս, որ մխիթարական օրհնացն օտար է և քրիստոսատուր շնորհին անտեղեակ։ Եւ չիցէ՞ն արդեօք աբեղեանս Հայոց արժանի ողբոց արտասուաց և բազում սգոյ, համբաւել զանպիտանս, խօսել առ նախանձու զանարժանս։

Բանիւն ո՞ արդեօք զերկայնամիտն և զանցաւորն Աստուած դըրդուեալ յայնմիկ ահաւոր շար-

ժեայ 'ի բարկութիւն, ածել զջրհեղեղն 'ի վերայ ամենայն երեսաց երկրի, մինչև զամենայն ծածկել զլերինս. ո՞չ ապաքէն բորբոքեալն 'ի պոռնկութիւն: «Տեսեալ, ասէ, որդւոցն Աստուծոյ զդստերս մարդկան՝ խառնակեցան ընդ նոսա»: Յաղագս որո՞յ իրիք համարեցաւ այնպէս մեծ արդարութիւն Ահարոնեան Փենեհեսի՝ ազգէ յազգ մինչև յաւիտեան, եթէ ոչ յաղագս հարկանելոյ գեղարդեամբն և ցցելոյ ընդ գետինն զԶամբրի՝ հանդերձ Մադիանացի· բոզին, և ցածուցանելոյ զբարկութիւն Աստուծոյ: Յորո՞ւմ պատուհասի քսան և չորք հազարք արանց 'ի միում՝ պատերազմի անկան 'ի ժողովրդենէն Տեառն: Ամոն ո՞չ ապաքէն վասն անհանճար խօսիցն՝ բազմաժամանակեայ քինակալութեամբ սպանաւ յեղբօրէն:

Կամիցի՞ս զսոցուն անդստին 'ի

մովսիսագիր պատմութեանցն և յայլոց մարգարէից լսել զհաւատական. հայեսցին ընդ առաջին ճանապարհ հարցն ապաշխարութեան։ — Այրն Աստուծոյ՝ Ենովք, ընդ ամուսնացեալսն օրինաւորութեամբ և գտեալ հաճոյ Աստուծոյ՝ յանմահական փոխեցաւ վիճակն։ Նոյ՝ բազմաժամանակեայ պահելով զկուսութիւնն մինչև՛ ի հինգ հարիւր ամ և զկնի այսորիկ յաղագս որդեծնութեան ամուսնացեալ սրբութեամբ՝ երկրորդ աշխարհիս սերելոյ գտաւ պատճառ։ Ըստ սմին և մեծն ՚ի մարգարէս Մովսէս. սոյնպէս և պաշտօնեայ Նորին պարկեշտասէր կուսութեամբ պատուեալ Յեսու։ Իսկ զարմանալի զայնէն զԵղիայէ՝ ո՞ ոք բաւական լիցէ ասել բանիւ զգօնութիւն, որ ՚ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով զքաղաքավարութիւն՝ հրեղէն կառօք ՚ի հոգեղէնսն վերացաւ ՚ի կեանս։ Իսկ եթէ ՚ի քրիստոսա-

տուր շնորհէն ղսոցունց բաղձայ-ցեն վնմանս, զխստապղոյնս գտյեն և վվարհուրեկլս, որ զընաւ գործե-լոցն մեկուսի ընկեցեալ մեղան-չականութիւնս, և վլոկ զպա-ճառս տենչից հայեցմունսն՝ ընդ կատարեալ շնութեանն լծեալ Փրկչին, ասելով. թէ « Որ հայի 'ի կին մարդ՝ 'ի պատճառս ցանկու-թեան՝ անդէն շնացաւ ընդ նմա 'ի սրտի իւրում »:

Այլ և կհեթանոսաց կվարդա-պետին յաւելեալ 'ի սոյնս զքա-րոզութիւն՝ լուեալ լսեցեն լիրբ-քըն և անամօթքն, որ այլոց բա-նիւ զկուրեանց կամաց խօսին զա-խորժս. և չասկան արամբն՝ որով Քրիստոս խօսէր ընդ աշխարհի, որ զմնայորդս չարչարանաց Փրկչին յիւրում 'ի Ճգնափորձալից 'ի մարմնի կրէր, Տարսոնացի սերով-բէն Պօղոս: Օա կոր ինչ յաղագս պոռնկայելոցն չժառանգելոյ կար-քայութիւն գրեաց՝ յամենայն յիւր

՚ի Թուղթսն՝ յոյժ բազում են, և գրել զբնաւն մի ըստ միոջէ շատ աշխատութիւն համարիմ և աւելորդս. քանզի ընդ գլխոյ օրինաց էն խօսքս: Այլ սակաւ բանիւք զոր յերկրորդումն թղթին գրէ ՚ի Կորնթացւոցն՝ ճանաչել և այլն ամենայն. թէ, « Ընդէր իսկ բնաւ և անուանի ՚ի միջի ձերում պոռնըկութիւն »: Եւ առ Եփեսացին, թէ, « Պոռնկութիւն և ամենայն պղծութիւն և կամ ագահութիւն մի՛ անուանեսցի ՚ի միջի ձերում »: Եւ անդէն առ նմին. թէ « Զայս գիտասջիք, զի ամենայն պոռնիկ, կամ պիղծ, կամ ագահ, որ է կռապաշտ, ոչ ունի ժառանգութիւն յարքայութեանն Քրիստոսի:

Արդ, այլ ասասցեն հէքք և թշուառականք, ընդէր առ նախանձ արկանիցեն զանձինս ընդ անապաշխար մեղօք. զորոց և յիշէ [1]

1. Պակասէ անուն յիշողին, որ է Յովհաննէս:

ասելով, թէ « Են մեղք որ մահուչափ են ». զոր և յԱւետարանչայն կարգան ցանդ և զանց առնեն իբրև զարհամարհոտս, թէ, որ « Հայհոյեսցէ զՀոգին Սուրբ՝ մի թողցի նմա, մի յայսմ աշխարհի և մի 'ի հանդերձելումն »: Այլ գործէ ոք մեղս ըստ թուլութեան մարմնոյ, որպէս և եսս՝ որ մեղաւորս եմ քան զամենայն կենդանիս. այլ ասել զմեղսն չգոլ մեղս՝ որպիսի՞ արհամարհոտ և ամբարիշտ հոգի կարիցէ ածել զմտաւ: Իսկ որ ճանաչէ զյանցանսն և զարհուրեալ՝ սրտիւ կարող լինիցի փութալ 'ի զղջումն՝ վաղվաղակի պատահի թողութեան: Իսկ որ կամիցի ապաքինիլ ըստ ձևոյ անմիտ կուսանացն՝ չգիտի ողորմութեան:

Այլ ասեն. Աղանդաւոր է: Եւ զայս սուտ ծանուցանել ամենեցունց ձեռնէին. զորս հաւատացուցեալ 'ի սկարտամնաց՝ թերի զվար-

դապետութիւն [1] շնորհին որ էր 'ի յիս, հայեցուցանէին։ Որ և զանուն անգամ աղանդոյն, որով բամբասէին յանդգնեալքն՝ կարի յոյժ համարիմ աղտեղի նշանակել գրով։ Այլ նկատումն հայհոյանացն զնոցունց իսկ զյառաջագրելոցն բերէ զնմանս, թեթևս և չնչինս համարել զպոռնկացելոցն զգործս։

Բայց իմ ըստ կարի պարապեալ յունական ուսմանցն, և ըստ զօրեղոյ տկարամտութեանս իմոյ կարդացեալ զգիրս արանցն սրբոց, որք վառեալք Սուրբ Հոգւոյն զինու՝ զսուրս հոգեփողոտս աղանդաւոր ուսմանցն դարձուցանէին անդրէն 'ի սիրտս նոցունց, և զաղեղունս նոցա փշրեցին, և զփրկագործ վարդապետութիւնն՝ իւրեանց գրով մեզ աւանդեցին, հոգացեալ իբրև զարդարեւ ոգեսէր

1. Յօր. Լուսապետութիւն։

հարս, զամենայն ոգէա խորհուրդ-
մարդոյ զօգուտն, զորոց յերկար
ոք [1] և ջերմ՝ սիրով ընթերցեալ
զգրեալս, անվնաս և դիւրավերծ
կարէ լինել հրարձակ նետից չար
ձգողացն. զորբոյն ասեմ զԱթա-
նասէ Աղեքսանդրացւոյ, և զեր-
կուց միանուն արանցն, զԿիւրղէ
Աղեքսանդրացւոյ և զԿիւրղէ Ե-
րուսաղեմացւոյ, զԲարսղէ Կեսա-
րացւոյ և զԳրիգորէ Նազազա-
ցւոյ, որ և յաղագս առաւելեալ
'ի նմա շնորհի՝ Աստուածաբան յոր-
ջորջեցաւ. և զմերոյն առաքելա-
նման նահատակին Գրիգորի՝ զվար-
դապետէն Հայոց, և զնոցունց նմա-
նեացն, որք զնոյն շաւիղ առողջ-
մտութեանն հետևեալ վարդապե-
տեցին: Յաղագս որոյ և զայլսն ա-
մենայն և զորս առ նոսա արանցն՝
ծառայք նորա ունին զամենայն
գրեալսն [2], զԱրիոսի Աղեքսանդրա-

1. Ի բնագրին յերկարաւ:
2. Պակասէ կամ խառնակեալ է բանն:

ցւոյ եւ զԱպողինարիոսի Լաւոդի-
կեցւոյ [1], եւզՆեստորի զԱնտիո-
քայւոյ, եւ զԵւտիքէսայ Կոստան-
դինուպօլսեցւոյ, եւ զԿումբրի-
կայ ստրկի, որ եւ յետոյ Մա-
նի զինքն անուանափոխեաց. ուս-
տի եւ Մանիքեցիք կոչեցան աշա-
կերտեալքն նմա. եւ զայլոյն
բազմաց զնոյնանման կորստեան
Ճանապարհին ուղեկցաց, զորս
սուրբ կաթուղիկէ եւ առաքե-
լական Եկեղեցւոյ նզովեալ եւ ար-
տաքս ընկեցեալ՝ յամենայնէ 'ի
բաց եւ մեկուսացեալք 'ի յԱս-
տուծոյ ուղղափառ ուխտէն, մինչեւ
ցայսօր վարին ներկեալք իւրա-
քանչիւր աղխիւ, անծածուկքն
միմեանց, եւ յայտնի են ամենայն
ուղղափառ ժողովրդոց:

Եւ արդ թէպէտ եւ գթեալ սոքա
անբժշկութեամբ կալան 'ի հաւա-
տըն, այլ սակայն բանիւ եւ ոչ գոր-

1. Տպագիրն զԳորդեկեցւոյ:

ծով. զի ըստ մարմնոյ պարկեշտութեան յամենայն ձգնութիւնս մի զմիով ելանելս առնեն, և մանաւանդ ’ի կերակուրս և ըմպելիս և ’ի գիջութեան ժուժկալութիւնս.

Իսկ Հայոց աշխարհի աղանդ՝ զոր ասեն՝ դանանուն է ըստ վարդապետի և անգիր ըստ բանի։ Ի հաւատոյ և յուսմանէ ոգէոք երևին, և ’ի գործս ծոյլք և անժոյժք. յորոց՝ ըստ անդխտութեանն՝ որ է ’ի նոսա, և ըստ անկարգ վարուց[1], այդպիսի իսկ արդարև աղանդոյ վայել էր բուսանել, ըստ յօդուածոյ առասպելաբանութեանն. թէ «Յստ խոզի հարմնացելոյ՝ կոյաջուր բաղանիք»: «Մի արդարև պատմեսցի այս ’ի Գէթ, ըստ բանի ողբոյն, և մի լուիցի ’ի դրունս Ասկաղոնի». իսկ որ ընթեռնուն ’ի միտ առցէ:

Բայց ես թէ և գիտէի զոք յայն

1. Տպագրին՝ անկարգ ըստ վարուց։

պխտացն՝ ընդ լերդ դատել և կամ պարտաւորել ամենեւիմբ ոչ կամէի. վասն որոյ կարծէին չարաթոյնքն, թէ և ես նմանիցիմ նոյա: Քանզի ուսեալ էի 'ի Փրկչէն, որ ոչ հրամայէ ամենեցունց՝ յոխորս խլել զորոմն 'ի ցորենոյն՝ մինչև 'ի ժամանակ հնձոցն, և առաքել զհրեշտակս իւր 'ի ժամանակի հնձոցն. զորս կամ հրեշտակս իսկ ասէ, և կամ Ճշմարիտ վարդապետս. որպէս սովոր են զվարդապետս հրեշտակս անուանել աստուածեղէն Գիրք, որպէս և զիշխանսն՝ աստուածս ասացին մարգարէքն: Իսկ ես ոչ հրեշտակս և վարդապետ, և ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս ըստ երբէք 'ի հարցողաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան[1] և ոչ երբէք:

1. Պակասի ինչ կամ խառնակեալ է. իսկ իմաստն յայտնէ չլինել փափագող կամ հետամուտ առաջնութեան:

Քանզի յաղագս ատելոյ զիս, — թերևս արդեօք և ըստ անարժանութեան, — սուրբքդ և անարատք և յամենայն մեղաց ազատ ուսուցիչքդ Հայոց՝ թող 'ի մեծամեծն ձկտեցուցանել զիս, յեպիսկոպոսութիւն և կամ 'ի նոյին յառաջին կգաստոութիւն, և կամ յեկեղեցւոյ դասաւորութիւնս, այլ և քորեպիսկոպոս ոք չարար, զոր Պարսիկք և այլք անարժանք կործեն և այսօր:

Իսկ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել 'ի վարդապետութիւն, որպէս և զբազումս տեսանէի յանպիտանաց, այնպէս յահագին առանէն սարսէի՝ 'ի Յակովբոսէ, որ բոզոքէն ցանկ, թէ «Մի բազում վարդապետս լինիք, եղբարք, գիտասջիք զի մեծ դատաստան ընդունիք»: և ոչ դարձեալ իբրև լցեալսրն պիղծ և վատթար գործովք, որոց չհայեցեալ յիւրեանց գերանն՝ յայլոց մատուցեալ յակինն՝

զնոսեն հանել շիւղ։ Եւ այսպիսի կերպիւք հնարէին կարծեցուցանել աշխարհի զանձինս արդարս. և այն ոչ երբէք ծածկի, այլ և տեսանեալ յաւելուածովք կուտեն անձանց բարկութիւն յաւուրն բարկութեան. և չլսեն զՊօղոսի բողոքն, « Թէ զանձինս դատէաք »: Եւ այլք ապահութեան ախտի-վարակեալք՝ արկանեն ընդ սարտեօք զարդարս և զոչ արդարս, և կարացեալ եւեթ ըմբռնել զմամինայն՝ յաղագս որոյ խուեեն, այնուհետև զամենեսեան արդարս անուանեն և անմեղս, և զմարգարէին Ամբակումայ ստունկանեն զաղաղակ, մանաւանդ թէ Նովաւ զՍուրբ Հոգւոյն, թէ « Վայ որ ապահէ զագահութիւն չար ՚ի տան իւրում »:

Դարձեալ ասէին թէ գամ մի սխղծ ոք է և չարագործ՝ Ղազարայ վանք անդ են, և սիրէ զնոսա։ Եւ զայնպիսի բանից զասասցողաց կգոր-

ծըս՝ եւ ասա՛ց լսեմ, զի ոչ ինչ է ինձ հարկ ասել. բայց որ ասացին և անաչառ Փրխառոսն՝ չլսէ, այլ անշէջ բոցոյն մատնէ: Եւ անուանէին բարեկամս ինձ եղբօրսգ-սրբոյ զգլին գլուանին զքո տեառն եղբօրորդւով [1]: Եւ ունին երեքեանքդ զամենայն մնացեան և խրատու մասն և զհրահանգ՝ հոգեւորս և մարմնականս, և զծանօթութիւնս ուղղափառ հաւատոյ՝ յօրհնելոյ 'ի մօրէն քումէ և 'ի քէն 'ի Տեառնէ: Եւ են արք ոչ թերահատալք ինչ հաստատ և կամ՝ սըխեղծք, այլ յամենայն մտաւորութիւնս և յիրս արխութեան լիք և կատարեալք: Ընդ նոսին և զՄ.բեզենից տէր, որ և նա 'ի քո Տեառն սիրոյն և յամենընկալ բարերարութենէդ ունի զամենայն յարդանայց խորոց և լինելոյ 'ի միջի

1. Յաւանակ և սխալ կայ 'ի բանիդ. թերևս զինէն պարտ իցէ ընթեռնուլ զերեանն, և եղբօրորդին զ' եղբօրորդւովն:

զպատճառ, և առ 'ի Տեառնէ. և են 'ի Քրիստոսի շնորհքն ամենեքեան ողջ և 'ի միջի: Հայցցեն ըստ մարմնոյ զհայրութեան իմոյ խրատըս և զըստ հոգւոյ զվարդապետութեան իմոյ զբան, և զոր ինչ լուեալ է քո յինէն. չունելով պարտաւորութիւն յոգիս իւրեանց, ատասցեն անսուա:

Բայց սիրելին երկքին եղբարքն զվանսն Սրբոյ Կաթուղիկէի՝ պըտղովք և ամենայն 'պիտոյիւք. որոց իւրաքանչիւր ուրուք տուր յայտնի էր՝ և գրով մնաց 'ի տեղւոջն. որք արդարև ոք Տեառն կամացդ դոքա երևեցան կամակատարք: Վասն զի յօրէ յորմէհետէ, դու Տէր, ըստ քո անարգամեծար խնամոցդ յանձնեցեր վիս քո ընտանեաց, դոքա երևեցան յիս հրամանակատարք բանի քում, ուրոյն ըստ կամի ըզպտղաբերութիւն տեղւոյն հատուցանելով. և ուրոյն զիմ պէտս և զկարօտութիւնս հոգալով, այլ և

զբանս իմ յոյժ ախորժիւք և պատուականութեամբ ընդունէին՝ որպէս և զպտուղ վարդապետի, և պատուէին որպէս և զհայր. և մանաւանդ առաւել տէր Համազասպ, որում տացէ Տէր ողորմութիւն, որպէս և տանն Ոնխափորայ, բարեխօսութեամբ ասողի զբանդ. զի բազում անգամ հանդոյց զիս և 'ի հալածմանն կերակրիչ իմ եղեւ:

Բայց ես և այլ նոր ինն բանս ասեմ Տեառնդ, զոր եթէ թուիցի արդարախնդիր մտացդ՝ նախ քան զամենայն աղաչեմ զտէրդ՝ քննել զայդ. յորոյ ճշգրտիւ հասեալ 'ի վերայ՝ կամ զարմասջիր և կամ խոտեալ[1] իբրև զոչ արդար՝ անդատեսջիր: Քանզի յօրէ յորմէհետէ տարայ դու, Տէր, զիս 'ի սեղլից, մինչև յօր հալածման իմոյ՝ 'ի մտից տեղւոյդ և կամ երեխայ-

1. Տպագիրն խոտորեալ իբրև զոչ արդար:

րեայ մինչև ցգրամ մի յանձն իմ՝ ոչ է յարեալ, և յիրս իմոց պիտոյից ումեք ինչ ոչ էր տուեալ. և գիտեն զայս բնակեալքն ընդ իս: Այլ առաւելագոյն այր մի Ակիլթ անուն, որ եկեալ 'ի տեղիդ 'ի Գարգմանայ վանաց՝ 'ի նմին աւուր յորում հիմն արկաւ տեղւոյդ, և մինչև ցգնալն իմ 'ի տեղւոջդ էր, և արդ լուայ թէ առ Անեղոյ է. նա առաւել գիտէ, քանզի յոլով նորա արբանեկեալ էր զպէտս տեղւոյդ, հարցցի թէ կայ ուրեք և ասասցի: Այլ կարգեալքն ինձ ըստ տարւոյ 'ի տեառն Ներսէսէ և Հրահատայ 'ի պէտս գարմանոյ և հանդերձոյ և ձիոյ՝ յայտնի է, նոյնպէս և 'ի քո Տեառն յեղբօրորդեացդ. և այն իսկ շատ լինէր ինձ և բաւական, այլ երբէք և յաւելորդացն՝ 'ի պէտս տեղւոյդ ծախէր յիմոցն: Բայց բերեալքն իմ յԱղուանից և 'ի Վրաց և 'ի Սիւնեաց և յԱրշարունեաց, և որ

'ի գոյունց իսկ 'ի քո Տեառնեղբօր-
որդեացդ, ամենայն իւրաքանչիւր
ուրուք տուրն որոշողութեամբ
ձիւոյ 'ի տեղւոջն դրով. և զիս հա-
նին մերկ և թշնամանօք յամենայն
արարելոց խմոյ, զոր 'ի մանկու-
թենէ արարեալ էր: Զի անգամ և
պհուոմ գրեանց ոչ ետուն զկնի
իմ. որք կան այդր ընկեցեալ 'ի
կերակուր ցեցոյ. բայց արդեօք
կարդացեալ լուսաւորեսցին 'ի
դոցանէ բնակեալք 'ի տեղւոջդ, և
կամ զայլս լուսաւորիցեն:

Եւ դու, Տէր, զայս և մի ինչ ոչ
գիտացեր, բայց գիտել արժան էր.
քանզի լուայ, եթէ ասէին զկնի
իմ, եթէ չգոյր ինչ 'ի տեղւոջն: Զի
ամենայն կահիւ կազմածով՝ եթէ
սակաւ մի երևէր նուազեալ բան
վայնասիկ, որք յերկերիւր ամէ շի-
նեալ փառօրայքն՝ չհամարէի զանձ-
նըս արժանի կալոյ: Զի թէ-
պէտ միանգամ և երկիցս ջարդե-
ցաւ բոլոր կահն յանհաստատու-

թենէ շինուածոյն, այլ զվերջինն թէ դիտեցեալ էր Տեառնդ՝ և պահանջեալ յինէն համար, դէմ՝ յանդիման զերևելիս գոլ առաջի քո ընդդրութեան, գովութեան և կամ պարսաւանաց էի արժանի: Բայց ես ընդ օձտելոյն կելթ այսր անդր [1]: . . . .

Զի արտուոս՝ եմ անմխիթար մինչեւ 'ի մահ, որ նմանն գայլոց յարձակեցան յարարս իմ՝ և գիշատեցին յանխնայ, տեսեալ զիս՝ եթէ մերժեցայ յաչաց քոց: Եւ արդ իմով ընչիւք շրջին պճնեալք՝ ծաղր առնելով զիս: Այլ որ ինչ 'ի տեղւոջն մնաց իմ, ուրախեմ՝ և ցնծամ, զի 'ի սուրբ և 'ի հոգևոր տեղւոջ մնաց:

Դարձեալ այլ շողմող բանիւք զայրայուցանել զքեզ, Տէր, ընդ իս փութայի, թէ մինուկ մի հոգաբարձ տեղւոյն չկարէ առնել: Եւ ինձ հրեշտակ ոք ոչ մարմնա-

1. Աստէն թուի թուղթ անկեալ:

ցաւ, որ թերեւս ըստ հոգեղէն բնութեանն անսեալ պար 'ի ծածուկ ձգեալ զօրոգայթ թշնամեայն՝ մարթ էր զգուշանալ և յանձն առնոյր լինել ինձ երկրորդմարդ, զոր և առնէի:

Այնդէն և անդ հասեալ մօտ անկանէին 'ի դաւաճանութիւն[1] նենգիչքն, և արբուցեալ հրապոյրս ապղտորս՝ ասէին. Ո՜վ անմիտ մարդիկ, ընդէ՞ր վաստակիք յանօգուտըս. հի՞մ լոյք 'ի զուր 'ի խորշակահար տեղւոջդ, և խօլութեամբ անձնամահք լինիք: Զի են 'ի Մամիկոնէից տանէ աւագ ծառայք ոմանք և այլ քաջանայ աւագ որ է 'ի տանն, որոյ ընդ մեզ բանք են երդմամբ, թէ երբ և է Պապարայ իսկ չասա՞ հանդչել այդր, թող թէ նորա ումեք: Եւ այսպիսի բանիւք թուլացեալ լողքն, այնուհետեւ 'ի շալակս իւրեանց՝ առաւել քան

1. Տպագիրն 'ի դաւաճանութեամբ:

'ի տեղիդ՝ փութային համբարել: Սակայն ես նման մեղուի բերելով յամենայն կողմանց՝ բաւական լինելի և ծախողայն և մթերից տեղւոյն:

Բայց, դու Տէր, որ յերկարայուշ ես և անմոռաց, մանաւանդ թէ ըստ 'ի քեզ հոգաբարձութեանդ՝ և կամաւ ևս խորհեցես զյիշելդ, զտուեալ պատգամն երանելոյն Յովհաննու՝ Գիւտայ կաթուղիկոսի եղբօրորդւոյն, քեզ Տեառն 'ի Սեկոյ դրախտին՝ յորանց ոմանց, որք խոստանալով քեզ Տեառն, բասի, խնդրէին զտեղիդ: Եւ քո Տեառն կոչեցեալ վանէր Վարդ՝ զքո եղբայր և զՀայդիկ և զիմ անարժանութիւնս, հրամայեցեր միւսանգամ երկրորդել տեառն Յովհաննու զպատգամն. յոր առացեալ քո Տեառն և այլ բազում ինչ բանս, գլուխ պատգամի պատասխանւոյն արարեալ, եթէ, Պարտ էր նոցա խակ ածել զմնաւ

և զայդպիսի ինչ չյղել առ իս. բայց որովհետև նոքա անզգամե-ցան, սակայն ես զայսպիսի քըր-տամբ մեծ զվաստակս և բազում աշխատութեամբ զծախս՝ վաս վա-ճառականութեամբ ընդ թեթեւ ընչի տալ ոչ կարեմ, և ոչ զհո-գևոր և զյաւիտենական գանձ՝ ան-պիտոյ և անցաւոր կարասւոյ փոխանակել: Եւ ընդ տեառն Յով-հաննայ զայրացար, թէ բնաւ իբրև քեզ տուն լսել իսկ էր արժան զայդ-պիսի բանս, թող թէ առ իս բե-րել:

Եւ ես վասն զի տկարամիտ և անզգուշացող այր եմ՝ յերկրաւոր միտս, ոչ զգացի ժամոյն դաւոյն. այլ պարտ էր փութով և երագ երագ անկանել յոտսդ արտա-սուօք և աղաչելով, և 'ի բաց փախ-չել 'ի հոգաբարձութենէ տեղւոյդ: Եւ ահա լինէի պրծեալ 'ի չա-րաթոյն ժանեաց գազանացն, որք յայնմհետէ դարանամուտեալք 'ի

ծածուկ, և ըստ անհամար մեծութեան իւրեանց սաստիկ կարաստագնեալ բազում՝ յեսան՝ սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց և թոյնք իժից էին 'ի ներքոյ շրթանց։ Եւ ինձ ոչ մարթացեալ աղօթել իբրև զՍաղմոսերգն, թէ՝ «Պահեա, Տէր, 'ի ձեռաց մեղաւորի և 'ի մարդոյ չարէ փրկեա զիս»․ որոց հետամուտեալ այնուհետև խափանեցին զգնացս իմ, և հասեալ խոցոտեցին զիս 'ի մահ։ Այլ խնդամ ցնծացեալ, զի այն վիրօք և որ յառաջագոյն խոցոտեալ իմ հոգիս մեղօք՝ առողջացեալ զօրացայ։

Եւ այսպէս վճարեալ զամենայն կամաց խնդիր 'ի վերայ իմ, այնուհետև ուրախ լինէին որպէս 'ի կատարելում տօնի զուարճացեալք։ Որոց պարտ էր լալ զիս իբրև զանցուցեալ՝ նստեալ շուրջ զինև 'ի սենեկի, և սրտասուել իբրև զվիրաւոր և գեղ դնել․ այլ զոցանց հատուցին զհակառակն․ այպն ա-

նելով պատեցին շուրջ զինեւ, 'ի սիրտս իւրեանց խնդալից. «Բացին 'ի վերայ իմ զբերանս իւրեանց և սասացին. վա՜շ վա՜շ, տեսին աչք մեր»: Եւ զի ոչ լոկ բանից ընդվայրախօսութիւն է զոր ասեմս, այլ Ճշմարտապէս արդիւնաւոր փորձիւ, յանդիման կայուցանեմ Տեառնդ զբանս:

Զերեւելի սեպուհ մի յականաւոր տոհմէ՝ առաքեցի առ դըլխաւորդ Հայոց քահանայութեան, առ հիւանդատեսդ հօգւոյ, ասեմ. Առ 'ի բժշկութիւն վիրաւորաց փութա, հա՛ս յօգնել. խոցոտեցայ 'ի թշնամւոյն անթիւնետիւք. կարեվէր եմ մերձ 'ի մահ. քեզ է այսուհետև հարկ՝ գնել դեղ և բժըշկել. կամ թէ մեռանել՝ տանել 'ի շիրիմ և թաղել: Եւ նա պատասխանի արարեալ ասաց առ [1] պատգամաբերն. Շնորհելով Քրիստոսի

1. Բնագիրն է —:

ողջ լեր. և այն [1] ոչ ինչ թեթեւ, եթէ Ես ե՞ւ ի տեսանել իսկ չիշխեմ զքեզ առ երկիւղի. դու ասես, եթէ գամ բժշկեմ՝ և կամ թաղեմ. մի գուցէ զգայեալ ուրուք և զիս ընդ քեզ թաղիցէ:

Ո՞ւր աներկիւղութիւն քաջ հովուի է. ո՞ւր հոգողութիւն արդար ուսուցչի. ո՞ւր քրիստոսանմանութիւն արդար հայրապետի: Արարածոց արարիչն յաղագս մեղաւորաց գիւտի մարդ եղև. բաղում թշնամանաց համբերեաց, կափանաց և թուք յերես առնլոյ, և փշեղէն պսակի, հանդերձ այլովք ևս մեծամեծօքն. դա և ջուր անգամ սրսկել ընդ երեսս թալկացելոյ վիրաւորի ոչ իշխեաց, 'ի մարդկան երկիւղէ: Առեալ լիաբուսն զգահեկանս 'ի Շամարտայի գթածէն՝ զգինս դարմանոց հիւանդաց՝ 'ի սապատս համբարէ, և զհիւանդս հանեալ 'ի պանդոկ-

1. Տպագ. այն:

ւոյն՝ ընկենու արտաքս բազում անփութութեամբ: Փրկիչն Քրիստոս բարձր կոչմամբ. զամենայն օր խնդրէ զմեղաւորս. «Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք և վաստակեալք, և որք ունիք զբեռինս ծանունս, և ես հանգուցանեմ զձեզ». և Պօղոս զանյարական զարկուածն զանյայտ դիպեցմանն յաշխարհիս՝ չև ևս դլորելոյն զգուշացուցանէ, գրելով առ Գաղատացիսն. «Եղբարք, առէ, եթէ յանկարծ ըմբռնեսցի ոք 'ի ձէնջ յինչ և իցէ յանցանս, դուք որ հոգևորքդ էք, հաստատեցէք զայնպիսին հոգւով հեզութեան. ըզգոյշ լինիցիք անձանց, զի մի և դուք փորձիցիք. զմիմեանց բեռն բարձէք, և այնպէս կատարեցէք զօրէնսն Քրիստոսի»: Իսկ դա զնորին հակառակն աղաղակէ, թէ «Յո՞ պաս. չկամիմ, չիշխեմ տեսանեմ»: Արդեօք տարա՞ւ զիս 'ի սենեակ միանգամ և երկիցս, և խօ-

սեպա՞ւ ընդ իս, որպէս հրամայէ Փրկիչն, միայն ընդ միայն, և կամ միով և կամ՝ երկու ընկերօք. և գտեալ անհաւանն՝ համարեալ իբրև զմեղաւոր և զմաքսաւոր՝ հալածէր:

Յիշեալ, ասէ, ուրումն երբեմն առ աւագի զանուն իմ՝ առաջի ոմանց պարեգօտաւորաց, ասաց արտմնագին հառաչմամբ. Եթէ, Ոչ եղև իրաւացի հեռանալ առն յաշխարհէս, քանզի զարդէր եկեղեցւոյ: Եւ ոչ այլ ինչ կարացեալ ասել լսողացն՝ զայս ևեթ ետուն պատասխանի. Եթէ, Յաղագս հալածման նորա մեք չեմք ինչ պարտաւորք. բայց վասն գիտութեանն, որ ունէր, արդարև յառաջնում քաջ համեղս ասէր և զօրաւորս, բայց ապա յարգի ժամն բնաւ վատ ասէր: Եւ զայս ոչ կարացին գիտել, թէ 'ի յանդիմանութիւն և յամօթ անձանց իւրեանց խօսէին զայնպիսի բանս:

Արդ ասէ տատասյեն, յաղագս մըր շնորհեալ պարգևէն վարդապետութեան բանս: Ասողն. — ո՞չ ապաքէն վասն ունկնդրայն ախորժելոյ լսողութեան և խնդրուածոյ: Նայեցարուք ընդ ժողովուրդն Յունաց. յորժամ քարոզն լսեալ աղաղակէ, և որ կամին ասել՝ 'ի կարգեալ տեղիսն մատչի, ամենեցուն զարթուցեալ զմիտս առ Աստուած վերացուցանեն. տարածեալ ձեռօք խաչանմանք լինին. միաձայն խնդրուածովք և արտասուալից գոչմամբ զՓրկիչն թախանձեցուցանեն. «Տուր, ասեն, բան. տուաքեա շնորհ. դու իսկ ինքն գոլաւ՝ որպէս Սրբոյն Պօղոսի՝ խօսեա ընդ մեզ. Նմա ծանո զհաշտութիւն քո ընդ ծառայս քո: Մի նմանեսցէ դա յաղագս մերոյ մեղաց՝ սաերջ ամբոց. այլ անձրևահոս բղխմամբ յորդեսցէ յանդաստանս հոգւոց մերոց, որովք ծաղկեալք՝ պտուղք

արժանիս հաճութեան կամաց քոց բերեալ մատուսցուք »:

Եւ արդ՝ ո՞յր ուրուք 'ի տդխտաց թող թէ սակաւ մի և 'ի հետևելոց բանի, ոչ զարթնուցու միտք, չվառիցի՞ խոհարանն, չվերաբերիցէ՞ 'ի գանձուն Սուրբ Հոգւոյն վնոր և զհինս. մանաւանդ որ ըստ խոնարհութեան ոք՝ և ոչ հպարտական գիտութեամբ . մատչիցի յասելն, 'ի լսողացն յաղօթս՝ և ոչ յանձինն պանծայցէ գիտութիւն: Զի եթէ ընտիր Աստուծոյ անօթն Պօղոս՝ առ իւր աշակերտեալսն յԵփեսոս գրէր . աղաչելով . « Աղօթս արարէք, ասէ, և վասն իմ, զի ինձ տացի բան 'ի բանալ բերանոյ իմոյ », և արդ եթէ որ հազարապետն էր խորհրդոցն Աստուծոյ՝ աղօթից կարօտէր և աղաչէր. ո՞րչափ ևս առաւել այժմու մարդիկս՝ զգածեալ բազում տկարութեամբ:

Իսկ Հայոց աբեղէնքս առ դառ-

նաշունչ նախանձու, որ միացեալ է 'ի սիրտս նոցա՝ զնոցունց հակառակսն երկնէն. և արդարեւ ըստ սաստկածի մարգարէին՝ յղանան զցաւս և ծնանին զանօրէնութիւն. աղօթս իսկ չառնեն 'ի վերայ ասողին. այլ և եթէ յանկարծ շնորհի բան 'ի մարգասիրէն՝ հեղձնուն 'ի նախանձուէ: Եթէ զոք տեսանեն 'ի ժողովրդենէն՝ եթէ գովէ; ծաղր առնելով ամաչեցուցանեն. «Արդ լռել լինչ, ասեն, չգիտէ, և ընդ վայր աղաղակէ և քրքուի»: Իսկ Յունաց ժողովուրդսն՝ և տղայքն անդամ 'ի վերայ ուսոց ծնողացն՝ շարժեալ զձեռներն 'ի գովութիւն այլոցն, ձայնս անյօգակապէս արձակեալ յայթռեն: Եւ գոքա նստին գըլխարկեալք, պատառեալք երեսօք, որպէս առ հոտեալ գիական, պապանծեալք որպէս համր դեւ: Եւ եթէ գթացեալ Մարդասիրին՝ կամիցի տալ բան խրատու 'ի ժողո-

վըրդոյն փրկութիւն, հայեցեալ՝ ի դաւանն խորհրդոյն Նոյա որոճմունս՝ յինքն ամփոփեալ արգելու զշնորհըն. անգխմակայ արդարեւ ըստ դրելումն յՕրհնութիւնս օրհնութեանց, երկոքին սոքա, սէր և նախանձ. «Թուիչք նորա թուիչք բոցոյ հրոյ». յորոց իւրաքանչիւր ոք յայսց 'ի բարի վարողացն՝ արքայութիւն առնէ, և 'ի չարիս անձեցուցչացն՝ զդժոխս ժառանգեցուցանէ:

Եւ արդ իցէ՞ ոք 'ի ժամանակս՝ նմանող մարգարէին Երեմիայի, որ ասէր ողբալով. «Ո՞ տայր զգլուխս իմ 'ի ջուր և զաչս յաղբերս արտասուաց», և թող նստեալ լայր զթշուառութիւն աշխարհիս:

Եւ ասեն. Ի նախնումն գիտնաբար խօսէր Ղազար, և այժմ՝ անգիտաբար: Մինչ 'ի դոսա դեռ ևս լռեալ էր նախանձն, յասօրս՝ զօրացեալ էր շնորհն. իսկ յորժամ տեսին զբազմութիւն ժողովրդոցն

յօժարեալս 'ի լսել, յորդորեալս
'ի գովութիւնս, պատմելով մի-
մեանց զշնորհսն յորդորմունս,
յարգելով և անմոռաց վարժմանա-
լով զկուսաւոր և զանդայթ բանին
ըմպումն 'ի հրապարակս և 'ի
փողոցս, յայս եւեթ հռչակելով
առ միմեանս խայտացեալք, 'ի կոր
կործանեցան. և այնուհետև սկսան
յղանալ զոխակալութիւնն և ծնա-
նել զնախանձ: Իսկ յորժամ 'ի
դոսս այնպիսի առաւելաւ չա-
րակամութիւն՝ լռեալ արգելաւ
բանն. և ոչ թէ յասողէն, քաւ
լիցի. քանզի անզեղջ է շնորհն
և անպակաս են պարգևքն. այլ 'ի
դոցանէ, զի մի լուիցեն զբան փըր-
կութեան իւրեանց: Աւ որս կա-
տարի բան Հոգւոյն, որ ասէ.թէ,
« Տաց ձեզ սով՝ լսել զպատգամս
Տեառն »:

Սահեցուցեալ զմտածութիւնսն
'ի բազում յածմունս, և զայս եւս
յօդեալ յայլ չարախորհութիւն-

սըն՝ առէին. «Այդ[1] գիր ոչ կարգայ, և զընթերցուածն այնպէս առէ անսայթաք՝ որպէս թէ գրոցն» Եւ յայս ոչ հայեցան գիտել, թէ որք քաջ գիտեն՝ զսաղմոսն Դաւթի պաշտել, միայն պիտոյ է 'ի ժամուն անսխալ, և ոչ միշտ ըզգիրսն 'ի ձեռին ունելով՝ խօսել զայլ այլս իբրև զբանդագուշեալս: Իսկ մեր երանելի վարդապետքն՝ զամենայն զկտակարանս եկեղեցւոյ երիցս և չորիցս ուսուցեալ մեզ 'ի սկզբանէ մինչև 'ի կատարած գրոցն՝ համարս պահանջէին 'ի մէնջ զնոյնս, և իբրև զԴաւթի սաղմոսն՝ պաշտել մեզ հարկաւորէին: Իսկ այժմ յոլովք 'ի լերբ մախողայ՝ և զանուանս անգամ և կամ զքանօնութիւնս կանոնեալ եկեղեցական գրենոյ հազիւ կարեն գիտել, և գրգռութեամբ նախանձարկու դիւին նստեալք առ մե-

1 Գուցէ Այդ այդ:

մեանս՝ լու 'ի լու այլոյն զինչ-պէս խօսին։

Եւ արդ՝ զի՞նչ են ասեմ. զի չէ բաւական ժամանակս համարելոյ զանթիւ յիս 'ի նետաձգութենէ թշնամւոյն վէրս, զոր աւուր ա-ւուր և ժամու ժամու ընկալեալ վտանգիւ՝ ստանէի ամենայնի 'ի հարկէ։ Քանզի և կծկեալ որպէս 'ի սաստիկ և պինդ կապոյ՝[1] քաղցր և ամենահեշտ քո Տեառն ախոր-ժակ սիրովս, — զորոյ եթէ գամ՝[2] ճաշակել ուրուք առցէ զհամ ա-նուշութեան, — կամէի տեսանել քան թէ յայսմանէ վրիպել։

Բայց այժմ եկեալ յաւարտումն բանիս՝ 'ի դէպ և 'ի պատշաճ հա-մարիմ յիշել զզարմանալւոյ և պե-րիցս 'երանելւոյ աւազակին զբան, զոր 'ի խաչին սաստելով ասէր ցեղ-կելի յիւր ընկերն, թէ «Մեք

1. Ի տապաստին կապոց։
2. Այսինքն գամ մի։

ըստ արժանի զօր գործեցաքն՝ ընդունիցիմք զհատուցումն ». և 'ի փրկչէն հայեցուցանելով, թէ « Իսկ սա ընդէ՞ր »: Արդ եւ ահա ըստ արժանի որոց գործեցին՝ ընկալաք զպատուհասն, և խոստովանիմ առաջի հրեշտակաց և մարդկան. Իսկ այլ առաքելանման մարդիկն՝ ընդէ՞ր այսպիսումն, և եւս առաւել քան զայնս դիպեալք՝ 'ի յաշխարհէս 'ի յայսմ, խստագոյն վշտիւ վախճանեցան:

Երանելին Փիլիսոփոսն Մովսէս, որ արդարև մինչդեռ էր 'ի մարմնի՝ ցանկ երկնային զօրացն էր քաղաքակից, ո՞չ ապաքէն 'ի տեղւոջէ 'ի տեղի աքեղեանդ Հայոց հալածական արարին: Ո՞չ զլուսաւորիչն և և զուդխտահալած զգլեանն նորա՝ առ անդիտութեան Փալթազիկէս [1]

1. Եթէ ոչ 'ի հայկական հմայից բառէ ածանցեալ՝ յորմէ փոյթերակն և փոյթեթան+, համանագոյն 'ի լատին ձայնէ առ

կոչէին. և այլ բազում ինչ իրօք թշնամանեալ, յետոյ ապա յաղագս այլոց ամօթոյ՝ զխաբէական զեպիսկոպոսութիւնս նման գեղոց մահու արբուցեալ սրբոյն՝ հեղձուցին: Որոյ՝ 'ի ժամ վախճանին զինչպիսի՛ ահաւոր նզովս գրով 'ի վերայ գլխաւորաց քահանայութեանդ ասացեալ է՝ ձեզէն իսկ գիտէք տեղեկացեալք [1] . . . . ղտեառնէ, զնա կացոյց 'ի վերայ անչափ անհանդիստ աշխատութեանց և վտանգոյն՝ զցայգ և զցերեկ, 'ի լուսաւորութիւն աշխարհիս Հայոց: Զոսկերսն 'ի գերեզմանէն հանեալ տային և 'ի գետ արկանել: Զհրեշտականման այրն

Յունս փոխանցելոյ Fatalicus, իբր պժոխը Որեր, ճակատագրական, կամ լաւ ես Fatuelis, պատգամական:

1. Երկու թուղթ 'ի բնագրէն 'ի բաց անկեալ (կամ ընկեցեալ) նշանակէ Տըպագրին:

զՏէր՝ [1] նոյն անհանգիստ հալածանօք փախձանեցուցին, որք և այժմ դեռևս անյագութեամբ քինով [2] ընդ մեռելոյն կադին:

Անարատ և յամենեցունց յարգելի յոյսն՝ տէր Խոսրովիկ, չև ևս հասեալ 'ի սահմանս մեր, մինչդեռ գայր 'ի Ճանապարհի և լուանի, որպէս 'ի վերայ Թշնամւոյ ընդդէմ զինեցան, ասելով. Ահա, ո՞ւր գայ միւս Թարգմանն: Եւ օրհնելոյն 'ի հեռաստանէ լուեալ զդունչիւն մահածայն աղեղանցն՝ աղօթեաց առ Բարձրեալն, և վաղվաղակի ընկալաւ զխնդիրն. որում և տենչալի նշխարացն այլք՝ և ոչ մեք՝ արժանի եղեն ընդունակութեան:

Այլ 'ի դէպ համարիմ ընդ նոսին յիշել և զտէր Աբրահամ վեպիսկո-

1. Տպագիրն զՏէր նոյն: Այլ Թուի ակնարկել 'ի խորձենացին Տէր, զոր երբեմն Ս. Մեսրովպ վերակացու Թողոյր դպրութեան 'ի Վիրս: Տես յէջ 46:
2. Տպագիրն քինով:

պտու, որում ըստ ձաթի [1] խորհըր-
դոյն և չհանդուցանէր 'ի ծերու-
թիւնս, և կարող լինէր տունս պա-
նեաս սուղ ինչ ժամանակ մնալ. թէ-
պէտև ոչ թերակատար գոլով-
սուրբ և սոսյք հաւատ, զոր ու[2]
սեալ 'ի պայծառութեանն յերանելոյ
Աղանայ՝ կեամ նովիմբ 'ի նմին ան-
փոփոխութեամբ, մինչև 'ի վախ-
ճան կենցաղոյս իմոյ: Այլ յաղագս
իմաստուոր բանի՝ ըստ նորա տես-
ութն մեծ հրահանգին, շահեալ 'ի
նմանէն՝ հանդոյն մեծի պանծու-
սմփոփելոյ հաշուէի զպարապումն
զայն: Յորոյ վերայ տեսեալ պարե-
գոտաւորայ՝ պայրապնեալ իմն՝
զօրհնելոյ սկկնոյ աւագի [3] զմխոսն,

1. Գուցէ ըղձոյն, այլ որպէս և տպա-
գիրն նշանակէ՝ աղաւաղեալ են իմաստք
բանիցս:

2. Ի դէպ էր յաւելուլ աստ՝ էմ,

3. Այս և երկիցս յաւաճագոյն յի-
չեալք աւագ՝ թուի նշանակել զպատ
և զիշխանաւոր մարդ, և ոչ յատուկ
անուն մարդոյ միոյ:

ոչ ծանուցին առ ժամայն. նա աղաչելով զերանելի մայրն՝ հոգացեալ իբրև զեղբարս 'ի վերայ եղբօր, այլ առաւելս պայրացուցեալ՝ դբրգուելով զկամոցն իւրեանց նուակատարեցին զհաճոյս:

Եւ այսք այսպէս թշնամանեալք և հոյհոյանօք հալածեալք, ոչ յերեկոյս լինչ ժամանակաց վրուցա. որութեամբք յումեքէ համբաւույ ծանուցաւ մեզ, այլ առ մեւք իսկ և 'ի մերում ժամանակի եղեալ տեսաք զայս ամենայն: Իսկ զյառաջագոյն գրելոյս սուրբ արանցն, զորս 'ի պատմութեանն նահատակին Գրիգորի գրոշմեալ յիշատակէ, զինչ ևս ասացից զարդար և զարժանաւոր բարեպաշտ կաթոկոսէն՝ զորբոյն Ներսիսէ, և զկրօնաւոր առաքինույն և զմեծ լուսաւորչէն Հայոց՝ զտէր Սահակայ, և զայլոց բազմաց, որոց ոչ բացեալ ի բարեբան զբերանս իւրեանց՝ վախճանեցան:

Յաղագս որոյ երկնչիմ զարհուրեալ, մի՛ գուցէ և՛ ի դոսա յարիցեն աւետարանին սպառնալիքն, որ ասէ. «Ահաւասիկ ես առաքեմ առ ձեզ մարգարէս և իմաստունս և դպիրս, և՛ ի նոցանէ սպանանիցէք և խաչիցէք, և տանջիցէք 'ի ժողովուրդս ձեր, և հալածիցէք 'ի քաղաքէ 'ի քաղաք. որպէս զի եկեսցէ ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր՝ յարենէն Աբէլի արդարոյ մինչև յարիւնն Զաքարիայ՝ որդւոյ Բարաքեայ, զոր սպանէք 'ի մէջ տաճարին և սեղանոյն. այո ասեմ ձեզ, զի խնդրեսցի յազգէդ յայդմանէ»: Այլ մխիթարիցիմք[1] 'ի սգիսայ՝ առ ժողովուրդն միայն Հրէից կարծեցեալ զբանից աստուածն: Խոկացի այնպիսին ուշադրելով. «Յարենէն, ասաց, Հաբելի արդարոյ». որպէս զի հայեցեալ 'ի ժամանակ

1. Թուի ասացեալ՝ մ՛ մխիթարեսցիմ, կամ մ՛ մոռասցուք սուտ:

սպանմանն նորա՝ ծանիցէ երկիւղիւ, թէ սա ամենեւեան է բանդ, որ նոյնպիսի գործոց լինին նմանողք։

Համարձակիմ՝ ասել ՚ի սոյն յանդգնութեամբ և զայս ևս. եթէ ոչ լիցեն սորայ կարծեցեալքս յինէն, դու Տէր, քաղցրութեամբ զանց արարեալ՝ ներեսջիր ինձ որպէս տկարամտի։ Զի քոյում՝ իսկ ամենասքանչ անձինդ, յորմանէ ամենայն մարդ ՚ի Հայս՝ յաւագ և ՚ի կրսեր՝ հասեալ է մեծապէս օգտակարութիւն և գահ և փառք, իսկ ումանց՝ և ՚ի մահուանէ ի կեանըս, և ՚ի կորստենէ գտանել և ՚ի միջի լինել, դու Տէր, եղեալ ես պատճառ։ Եւ արդ տեսանելով զայդպիսի օր ըստ օրէ զքո Տեառն յԱստուծոյ փառաւորութեանն լցեալ զհմտութիւն, որ պարգեւեալ առ նոսա բերեալ շքեղութիւնս և պարծանս, և թէ էր՝ կամէին գտանել հնարս, շատք էին որ առնախանձու չհասուցանէին ըզ-

բարի փոխարէնս փոխանակ քո Տեառնդ. բարեաց, այլ վնացումն հակառակն: Իսկ վերին արդարատես ակնարկումն՝ չհայի ՚ի չար կամացն խնդիրս, այլ իւր խնամակալութեանն յաջողութեամբ՝ կատարէ հանապազ անփոփոխութեամբ ՚ի բարիս, ՚ի փառաւորութիւն անուան իւրոյ սրբոյ՝ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբեղենից տէր 663.

Աբխսակ սոմնացի 623.

Աբրահամ երէց Արածայ 248. 255. 256. 258.

Աբրահամ խոստովանող 286. 288. 316. 317. 317. 360. 362. 686.

Աբրահամ նահապետ 100. 223.

Ագաթանգեղոս 1. 4. 8. 11.

Ադամ 646.

Ադամակերտ 18.

Ադոնիա 62[illegible]. 624.

Աթանաս աղէքսանդրացի 657.

Աթիկ քահանայ 413.

Ալեքսանդր մակեդոնացի 459.

Ալվար գիւղ 534.

Ակիթ 666.

Ակիտոփիէլ 250.
Ակոսի գիւղ 426. 433.
Ահարոն 646.
Ալան արծրունի 7. 139. 206. 644.
Աղբակ 343.
Աղբերականաց պաշտ 506.
Աղձնիք 205.
Աղուանք 18. 121. 133. 146. 149. 155. 156. 162. 167. 172. 203. 204. 205. 210. 215. 219. 279. 406. 458. 562. 666.
Ամբակում մարգարէ 662.
Ամիթ քաղաք 634. 638.
Ամիրներսեհ Սիւնի 177.
Ամոն 651.
Այրարատ, Այրարատեան գաւառ 15. 22. 24. 28. 31. 32. 117. 208. 284. 316. 488.
Անակ 6.
Անանիա Սիւնեաց եպիսկոպոս 138.
Անատոլ սպարապետ 241.
Անարիք 150. 280. 538.
Անգեղ տուն 205.
Անգղ բերդ 194.

Անդեկան 610–612. 614. 615. 616. 618. 619

Անդուլ 666.

Աշոցաց իշխան 246.

Անի բերդ 415.

Անձուայ գաւառ 532.

Անուշվան 378. 644.

Աշուշա 149. 165. 177. 191. 364–366. 377. 378.

Աշտատ 367–369. 388.

Աշտիշատ 115.

Ապար աշխարհ 287. 296. 319. 343. 361.

Ապողինար լաւոդիկեցի 658.

Ապրսամ արծրունի 246. 287.

Առանձար ամատունի 224. 286.

Առաւան աղբիւրկացի 562.

Առաւան անձևացի 286.

Առաւան վանանդեցի 140.

Առաստոմ գնունի 420. 4 6. 429. 433. 434.

Առեստ քաղաքագեօղ 439.

Առնակ ամատունի 286. 584.

Ասկալոն 659.
Ասպեստան 80. 292. 340. 359–362.
Ասորիք 12. 40. 584.
Ատոզէն վանանդացի 531.
Ատոմ գնունի 140. 286. 420. 426. 429. 433. 446.
Ատրներսեհ սաղար 442.
Ատրորմիզդ Արշակեան 239. 245. 246.
Ատրպատական աշխարհ 416. 417. 593.
Ատրվշնասպ–Խտապեան կամ Տալ-եան 442. 449.
Ատրվշնասպ–Յոզմանդեան 406. 407. 414. 422–424.
Արաբիա 626.
Արանեզ գիւղ 376.
Արամանայ գիւղ 184. 187.
Արեաց աշխարհ. Տ. Պարսից աշխարհ
Արիոս 657.
Արիք. տես Պարսիկք
Արծաթաղբերք 506.
Արծաթի գիւղ 515.
Արծակ գեօղ 196.

Արծկէ գիւղ 70․

Արծրունիք 165․ 206․ 436․ 607․ 611․

Արձան 229․

Արշակ որդի Տիրանայ 2, 78․

Արշակ որդի Պապայ 2․ 22–24․ 32․

Արշակունիք 21․ 32․ 37․ 42․ 55․ 57․ 58․ 75․ 105․

Արշամունեաց գաւառ 516․ 518․

Արշարունիք 666․

Արշաւիր արշարունի կամսարական 140․ 206․ 211–214․ 234․ 256․ 268․ 420․ 429․ 463․ 467․ 526․ 562․

Արշէն երէց 247․ 258․ 341․ 343․

Արսէն ընծային 238․

Արտազ գաւառ 226․ 443․ 568․

Արտակ մոկացի 140․ 149․ 161․ 162․ 234․

Արտակ պալունի 206․ 237․

Արտակ ռշտունի 149․

Արտաշատ 256․

Արտաշատու բերդ 415․ 416․

Արտաշատ գիւղաքաղաք 498․

Արտաշատու կամուրջ 590․ 594․

Արտաշէս որդի Վռամշապհոյ 58. 70. 71. 74. 77.
Արտաշէս որդի Հմայեկայ 378.
Արտաշիր ստահրացի 1. 5.
Արտաւազդ մամիկոնեան 286.
Արտաւան կամ Արտեւան Արշակ 1. 5.
Արտէն իշխան Արեղենից 218.
Արտէն գաբեղեան 240,
Աւարայր գիւղ 226.
Բաբգէն սիւնի 286. 420. 426. 429. 433. 446. 463. 469.
Բաբելոն 385. 620.
Բաբելոս 44.
Բաբիկ ռոփսեան 287,
Բաբկէն տես Բաբգէն
Բաբոց 446.
Բագաւան գեօղ 487.
Բագրեւանդ գաւառ. 114. 184. 197. 259. 343. 487.
Բագէշ·շահապ 569.
Բակուր 286.
Բաշղ վահնունի, տես Բաբշղ.
Բասեան, կամ Բասէն գաւառ 184. 506. 508. 534.

Բալըշղ վանհեւունի 416. 447. 449. 463.
Բարսեղ կեսարացի 657.
Բերդկունս գեօղ 187.
Բզնունիք 70. 363.
Բիւզանդիոս քաղաք 11. 13.
Բիւզաս 8.
Բլուր գիւղ 114.
Բնի գիւղ 418.
Բողբերդ 507. 543.
Բրքիշոյ սարի 80–82.
Գաբաղ Գաբեղեան 521.
Գադ. եպս. Վանանդայ 139.
Գադիշոյ խորխոռունի 149. 217. 386. 391.
Գազրիկ արեղեան 140. 186. 399. 416.
Գաղատացիք 675.
Գարդմանայ վանք 666.
Գարեգին սրուանձտեան 238.
Գարջոյլ մախազ 420. 426. 428. 430.
Գդիհոն սիւնի 429. 442. 485. 486. 501. 507. 518. 519. 527–529. 532. 542.
Գեղէոյն 428.
Գիւղիկ գիւղ 504.

Գէթ 659.
Գիտ կաթողիկոս 375. 376. 385–388.
391. 392. 394. 365. 670.
Գիտ վանեւանի 140. 149. 206. 217.
Գնէլ 78. 79.
Գնթունիք 246.
Գոթք 8.
Գոտոյզ 17.
Գրիգոր Լուսաւորիչ 2. 5. 50. 63–84.
96. 105–115. 121. 129. 229. 233. 238.
420. 482. 483. 491. 590. 612. 688.
Գրիգոր մամիկոնեան 592. 596.
Գրիգոր Նազազացի 657.
Դանիէլ եպիս. 43. 44.
Դանիէլ մարգարէ 102. 647.
Դատ առաւեղեան 286.
Դաւիթ երէց 135.
Դաւիթ մարգ. 178. 368. 617. 621. 682.
Դեղշապուհ 329. 348. 349. 354. 357.
Դողըմն 225.
Դու գեօղ 470. 506.
Դուին 416. 433. 443. 470. 489. 499.
508. 544. 590. 591. 594. 610. 614.

Եգերաց աշխարհ 508.
Եգիպտացիք 622.
Եգիպտոս 31.
Եդեսիա 44.
Եզնիկ եպս. Բագրեւանդայ 138.
Եկեղեաց գաւառ 46. 205.
Եղբայր եպս. Անձեւացեաց 139.
Եղեգեակ գիւղ 259. 286.
Եղիա մարգարէ 496. 652.
Եղինդ գեօղ 568.
Եղիշէ եպս. Ամատունեաց 139.
Ենովք 5. 651.
Եսայի մարգարէ 53. 680.
Եսաւ 646.
Երեմիա եպս. Ապահունեաց 139.
Երեմիա եպս. Մարդաստանի 139.
Երեմիա երէց 186.
Երէզ գիւղ 518. 520.
Երիզացիք 321.
Երիքով 453.
Երուսաղէմ 9. 231. 302. 626.
Եւտիքէս 658.
Եփեսացիք 652. 654.

Եփեսոս 688.
Զամբրի 651.
Զանգակ երէց 221.
Զանղաղան յՈստանեայ տանէն 196.
Զարաւանդ, Զարեւանդ գաւառ 222.
225. 553.
Զարեհ որդի Պերոզի 589. 593.
Զարեհաւան գիւղ 203.
Զարմիհր հազարաւուխտ 406. 498.
492. 499. 502. 503–508. 513. 540.
544. 545. 547. 549. 552. 553.
Զաւէն եպս. Մանանաղւոյ 199.
Զաքէոս 627.
Զենակս գիւղ 316.
Թաթ կամսարական 286.
Թաթիկ եպս. Բասենոյ 139. 247. 292.
Թաթուլ դիմաքսեան 206. 286.
Թաթուլ վանանդեցի 235.
Թէոդոս (Բ)կայսր 241.
Թրակիա 8.
Իսահակ կաթողիկոս, տես Սահակ.
Իսահակ նահապետ 100. 626.
Իսմայելացիք 77.

Իսրայէլ 619. 621. 622.
Իսրայէլացիք 591. 617. 618.
Լևոն(Բ)կայսր Յունաց 385.
Խազխաղ գիւղ 210.
Խաղտիք 243. 503.
Խողոցիմք գիւղ 118.
Խոսրով Ա. 5. 6.
Խոսրով Գ. 22. 35–37. 54.
Խոսրովակերտ 500.
Խոսրովիկ երէց 686.
Խորական 213.
Խորէն երէց 199. 316. 317. 357. 359. 362.
Խորէն խորխոռունի 206. 212. 237.
Խորէն մախազ 234.
Խուժաստան 247. 388.
Խուժիկն 298. 318–326. 344–346. 348. 353.
Խուրս արշամունի 516. 517.
Ծաղիկ գիւղ 514.
Ծաղկէոտն կամ Ծաղկոտ գաւառ 194. 457.

ծոփք 205․532․
կամսարականք 225․377․446․448․ 469․508․526․543․606․607․643․
կայէն 646․
կատիշք 417․430․431․447․
կարմիր ծով 453․
կարնացի 516․517․
կարնոյ ծով 515․
կարնոյ քաղաք 515․
կիլիկիա գաւառ 321․
կիւրեղ աղեքսանդրացի 657․
կիւրեղ երուսաղեմացի 657․
կողթեկ իշխան ուրծայ 416․
կողբիք 417․
կոստանդիանոս 8․
կոստանդինուպօլիս 10․
կորիւն 38․39․114․229․
կորնթացիք 87․652․654․
կումբրիկոս, տես Մանի
կուր գետ 210․215․461․465․
կոուակք 422․
Հայկէլ որդի Աղամայ 646․689․

Հարէլ քահանայ 42. 43.
Հազար 626.
Համազասպ, Համազասպեան, եղբայր Վարդանայ 115. 187. 235. 286. 639.
Համազասպ հայր Վարդանայ 114.
Հայաստան, տես Հայոց աշխարհ
Հայդիկ 670.
Հայոց աշխարհ 1. 8. 16. 19. 20. 28. 29. 36. և այլն
Հայք 33. 40. 130–132 144. 145. 146. 150. 153. 155. 156. 162. 193 197. 214. 226. 236. 237. 245.
Հաշտեանք 205. 514. 518. 535.
Հացեկաց գիւղ 37.
Հեղինէ 9.
Հեր գաւառ 222. 225. 442. 553. 554. 562.
Հեփթաղք 506. 534. 536–539. 563. 577.
Հմայեակ Մամիկոնեան 140. 206. 208. 238.

Հմայեակ Մամիկոնեան 115. 164. 168.
206. 240. 243. 245. 277.
Հոն կամ Հոնք 215. 216. 277. 401.
411. 416. 436. 457–459. 462. 474.
Հռոմոց աշխարհ. 271.
Հռոմք 389. 390. 411. 470. 504. 642.
Հռովմ 7.
Հռուփանոս 45.
Հրահատ յԱշոցայ 140.
Հրահատ կամսարական 420. 427.
429. 481–484. 505. 507. 591. 643.
Հրահատ Մամիկոնեան 433. 446. 666.
Հրեայք 342. 648.
Հրէ. 367–369. 373. 388.
Հրեւշնոմշապուհ 369.
Ձուկիկ 378.
Ղազար բարեկամ Քրիստոսի 302.
Ղազար փարպեցի 16. 635. 638. 640.
645. 649. 650. 662. 669. 680.
Ղեոնդ երէց 150. 231. 233. 250–253.
259. 261. 267. 269. 285. 305. 329.
334. 335. 337. 341–343. 350. 353.

Ղեկուկը գետ 9.
Ղերպարգոս 531.
Ղուկա 626.
Ճարմանայնու դաշտ 460.
Մաղխանացի 651.
Մամիկոնեանք 160. 248. 255. 377. 380. 669.
Մանէճ ապահունի 140. 149. 217.
Մաշթոց 37. 39–41. 43–46. 48. 49. 117. 229.
Մանի 658.
Մանիքեցիք 658.
Մատթէոս աւետարանիչ 627.
Մարդպետական գունդ 207.
Մարիամ աստուածամայր 199.
Մարիամ քոյր Ղազարոսի 646.
Մարկիանոս կայսր 241.
Մարկի–ռոտ 264.
Մելիտէ կաթողիկոս մանազկերտեցի 376.
Մելիտէ եպս. Մանծկերտոյ 138.
Մեսրովբ, տես Մաշթոց

Մերհուժան արծրունի 206. 286.

Միհրան 458. 460. 469. 471. 473. 481. 484. 486. 551. 552. 569.

Միհրներսեհ հազարապետ 120.–122. 124. 130. 134. 145. 173. 208. 204. 209. 254. 255. 262. 266. 267. 270. 271. 330. 361.

Միհրշապուհ մարդպետ 234.

Միհրվշնասպ հուարշացի 555. 561. 569. 566.

Մկնառինն գեօղ 470.

Մոկաց ազգ 437.

Մովան անդերձապետ արքունի 324. 326. 345.

Մովսէս կաթողիկոս մանազկերտեցի 376.

Մովսէս կրօնաւոր 643.

Մովսէս մարգարէ 464. 651.

Մովսէս փիլիսոփոս 684.

Մուշ դիմաքսեան 212.

Մուշեղ մամիկոնեան 286. 497. 498. 502. 516. 526.

Մուշէ եպս. Արծրունեաց աղբակա-
ցի 138. 247. 259. 285. 337. 342.
343. 643.

Մուշէ տարօնացի 46.

Մուշկան Նիւսալաւուրտ, 225. 238.
239.

Յազդ. սիւնի 469. 481. 484. 486–488.

Յազկերտ Ա. 55. 57.

Յազկերտ Բ. 114. 118. 119. 146. 149
–152. 173. 177. 192. 238. 239.
246. 248. 271. 283. 343. 357. 364.
366. 378.

Յակոբ նահապետ 100. 646.

Յակոբոս առաքեալ 661.

Յաշկուր արծրունի 562.

Յեսու 651.

Յըզատվշնասպ 362. 367. 388. 508.

Յոբ 433.

Յոհան անձաւացի 439. 445. 446.

Յոհան 'ի գաւառէն Նկեղեաց 46.

Յոհան կաթողիկոս 420. 432. 434.
442–446. 45'. 502. 612. 621.

Յոհան մոկացի 440.
Յոհան ռոփսեան 287.
Յոյնք 21. 22. 31–34. 46. 55–57. 241. 242.
Յովաբ 624.
Յովհաննէս մկրտիչ 647.
Յովնաթան 368.
Յովսէփ կաթողիկոս 117. 138. 228. 231–233. 247. 250. 255. 262. 268. 285. 308. 329. 337. 341. 345.
Յովսէփ նահապետ 77. 646.
Յովսէփ պաղնացի 46.
Յորդանան 591. 595. 624.
Յուդա մատնիչ 169. 417.
Յունաց աշխարհ 11. 241. 292. 635. 638.
Նախճաւան գիւղ 418.
Նեստոր 658.
Ներշապուհ արծրունի 139. 149. 246. 247. 259. 286. 569.
Ներս յովսեփեան 591
Ներսեհ երուանդունի 439. 440. 442.

Ներսեհ իշխան Ուրծայ 2!8.
Ներսեհ կամսարական 420. 427. 430. 431. 433. 446. 449. 466. 481. 483. 505. 511. 516. 643.
Ներսեհ քաջբերունի 235. 238.
Ներսէհապատ 443.
Ներսէս պարթև 32. 58. 69. 70. 77. 78.
Նուարսակ գեօղ 555.
Նիխոր Վշնասպդատ 553–556. 562–573. 577. 578. 586. 587. 589. 591. 593. 594.
Նիխորական սերուխտ 208.
Նիկիա 88.
Նիւշապուհ շահաստան 287. 293. 296. 318. 325. 357.
Նոյ Նահապետ 626.
Նոր քաղաք, տես Վաղարշապատ
Նպատ լեառն 488.
Շարուլ գաւառ 361.
Շաղագում գաւառ 504.
Շամուէլ ասորի 82.

Շապուհ Ա. Թագ. Պարսից 21. 35. 36. 51. 55. 57.
Շապուհ Բ. 55. 57.
Շապուհ դպիր 550. 555. 561.
Շապուհ Միհրան 507. 510. 514. 522. 523. 527. 528. 530. 531. 534. 543. 548. 549. 551. 563. 565.
Շաւասպ արծրունի 286.
Շիրակ գաւառ 407. 420. 433. 466.
Շիրման գիւղ 516.
Շմաւոն անձնացի 140. 149. 246. 286.
Շնգին արծրունի 286.
Շտէոյ գիւղ 522.
Ողմսու գիւղ 398.
Ողին գիւղ 522.
Որդի զիմաքսիան 501.
Որկովի գիւղ 316.
Որջնհազ գիւղ 243.
Ոքազ գաւառ 504. 506. 513.
Պանոկ 562.

Պապ արտակումն 446 . 447 .
Պապ արքայ Հայոց 2 .
Պարգև արծրունի 286 .
Պարխար լեառն . 243 . 245 .
Պարսիկք 24 . 32 . 33 . 36 . 54 . 55 . 71 . 72 . 75–78 . 135 . 145 . 149 . 150 . 153 . 154 . 173 . 174 . 176 . 177 . 203 . 209–211 . 224–227 . 238–240 . 245 . 250 . 259 . 260 . 337 . 342 412 . 415 . 433 . 450–463 . 470 . 506 . 514–519 . 530 . 593 . 615 .
Պարսից աշխարհ 36 . 57 . 120 . 127 . 132–135 . 217 . 535 . 537 . 546 . 547 .
Պետրոս առաքեալ 453 . 627 .
Պետրոս Ծրկաթի 221 .
Պերոզ արքայ Պարսից 367 . 375 . 380 . 383 . 386–388 . 401 . 402 . 404 . 476 . 506 . 535–539 . 542 . 544 . 545 . 547 . 548 . 575 . 576 . 589 . 563 . 524 . 593 . 598 . 600 . 601 . 606 .
Պիղատոս 205 . 330 . 648 .
Պղատոն 44 .

Պօղոս առաքեալ 63 . 67 . 85 . 87 . 98 . 320 . 637 . 641 . 642 .

Ջնիկան մայրեա արքունի 326 . 345 . 349 .

Ջրվէժ պաստակերտ 500 .

Ռեւան 325 . 345 .

Ռըշտունեաց գաւառ 259 . 343 . 437 .

Սագրայ բերդ 416 .

Սահակ ասպետ բագրատ . 418 , 421 . 432 . 434 . 444 . 446–448 . 463 . 468 . 489 .

Սահակ կաթողիկոս 40 . 47 . 58–60 . 70–76 . 81 . 113 . 114 . 117 . 168 . 181 . 267 . 267 . 330 . 333 .

Սահակ կամսարական 562 .

Սահակ Ձայնող 221 .

Սահակ մանդակունի 287 .

Սահակ եպս . Ռըշտունեաց 138 . 247 . 258 . 259 . 262 . 268 . 285 . 328 . 329 . 331 . 334 . 335 . 338 . 343 .

Սահակ եպս . Տարօնոյ 138 .

Սամարիա , Սամարացի 647 .

Սամոս 44. 45.
Սամուէլ մարգարէ 210.
Սամուէլ քահանայ յԱրաճայ 247. 256. 257.
Սասան 5.
Սասանեանք, տես Պարսիկք
Սատոյ դիմաքսեան 285.
Սաւուղ 647.
Սեւկոյ դրախտ 670.
Սեւուկ անձնացի 440. 441.
Սիմէի 623. 626.
Սինեա լեառն 626.
Սիւնիք 127. 129. 233. 149. 221. 240. 245. 255. 447. 531.
Սողոմոն իմաստուն 622. 623. 625.
Սուրէն պահլաւ 70. 73. 75. 442.
Սուրմակ երէց 77. 138.
Ստահրացի, տես Արտաշիր
Վազգէն 406.
Վախթանգ 406. 436. 457. 458. 463. 468. 506. 507.
Վահան Աղուան 215.

Վահան ամատունի 117. 140. 149. 192. 193. 205. 246. 286.
Վահան գնունի 238.
Վահան մամիկոնեան մեծն 4. 13. 16. 18. 378. 383. 399–402. 498. 500. 503, և այլն.
Վահրամ ապարապետ 537.
Վադրէհ 42. 43.
Վաղարշ արքայ պարսից 545. 547. 552. 554–556. 572. 593. 594. 597. 598. 601. 603–611. 614. 615. 616. 618. 619.
Վաղարշապատ 7. 32. 90. 488. 543. 609. 615. 637.
Վայոց ձոր 118. 563.
Վանանդ գաւառ 246. 343. 398.
Վառգոշ գնթունի 432.
Վասակ արծրունի 17.
Վասակ մամիկոնեան 378. 420. 422. 424. 426. 429. 432. 433. 456. 464–468. 499. 592. 596.
Վասակ սահառունի 432.

վասակ սիւնի 120. 139. 149. 184. 185. 189. 191. 193. 195. 202–206. 207–209. 216–218. 220. 221. 247. 248. 250. 280.

վասատուրս հաքքային 562.

վարազդէն ստուերեան 286.

վարազվերտ գիւղ 422. 423.

վարազներսեհ ուրծացի 416.

վարազ-շապուհ ամատունի 414.

վարազ-շապուհ պալունի 140. 217. 240.

վարազվաղան սիւնի 118–122. 124. 126. 130. 283.

վարդ 378. 412. 452. 453. 456.

վարդան հայր Մեսրովբայ 37.

վարդան մամիկոնեան մեծն 111. 149. և այլն և այլն.

վարդաշէն գիւղ 504.

վարդգէս գաւառ 292.

վարձայ 286.

վարշակի ջերմուկ 457.

վենդենշապուհ ամբարապետ 292.

294 . 296 . 308 . 311 . 313 . 317–323.
325–329 . 332 . 334 . 339 340 . 344 .
345 . 358. 359 .

Վռնշապուհ 109 .

Վենվեննամ 407 . 569 .

Վինի կամ Վինիտուեան 442. 449.

Վիրք 18. 101. 133. 142. 155. 157. 162. 177. 406. 407. 450. 460. 462. 467. 489. 497. 507. 540.

Վուրկն լինացի 213.

Վռամ Կրմնն արքայ Պարսից 54. 55. 57. 58. 70. 76. 78. 80–82. 116. 118.

Վռամշապուհ 57–39. 41. 47. 51. 54.

Վրաց աշխարհ 172 . 175 . 191 . 377 . 457 . 469 . 498 . 506 . 544 . 666 .

Վրէն Ձիւնական 140 .

Վրէն Փանանդացի 446 . 448 . 592 . 593 . 596 . 597 .

Վրէն տաշրացի 246 . 287 .

Վրիւ մաղխազ 139 . 400–404 .

Վրկան կամ Վրկանք 287 . 311 . 318 . 357 . 536 . 540 .

Տաճատ արծրունի 17. 286.

Տաճատ գնթունի 237.

Տաճատ հայր. Տայոց 139.

Տայք 240. 243. 376. 378. 419. 469.

Տարօն գաւառ 37. 115. 316.

Տէր խորձենացի 46. 686.

Տիգրան 388.

Տիրան Բ. 2. 79.

Տիրոց իշխան բագրատունեաց 217.

Տղմուտ դաշտ 226.

Տուարածատափ 184.

Տրդատ արքայ 6.

Փայտակարան քաղաք 203.

Փառազ կամ փափագ, եւ փափակ առաւեղեան 140. 235. 246. 286.

Փապակ պալունի 446.

Փարսուռն 620.

Փաւստոս կամ փոստոս բուզանդ կամ բուզանդացի 2. 8. 11 12.

Փեննէզ 578.

Փիւնիկէ 44.

Փլորենտ ասորի 241.

Քաջաջ սահառունի 504.
Քաջաջ սարկաւագ 247. 259. 305. 342. 343.
Քասուն եպս. Տարբերունոյ 139.
Քոնթ առաւնեան 531.
Քուշանք 287.
Օշական գիւղ 117.